

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Η
ΠΑΝΟΥΚΛΑ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ / ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ 168
Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

Μετάφραση
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΑΤΑΝΗ

γραμματα
1990

*Η αναπαράσταση ενός είδους
αιχμαλωσίας με ένα άλλο
είναι τόσο εύλογη, όσο
και η αναπαράσταση του
υπαρκτού με το ανύπαρκτο.*

ΝΤΑΝΙΕΛ ΝΤΙ ΦΟΥΥ

Τα παράξενα περιστατικά που καταγράφονται στο χρονικό αυτό, συνέβησαν το 194... στο Οράν, και θεωρήθηκαν γενικά εκτός τόπου και έξω απ' το συνηθισμένο. Εκ πρώτης όψεως, το Οράν είναι μια πόλη σαν όλες τις άλλες, μια γαλλική επαρχία της αλγερινής ακτής.

Πόλη άσκημη, κατά γενικήν ομολογία, που μοιάζει ωστόσο γαλήνια, και χρειάζεται να περάσει λίγος καιρός για να καταλάβεις τι είναι εκείνο που την κάνει αλλιώτικη απ' τα ανάλογα εμπορικά κέντρα σε άλλα πλάτη της γης. Γίνεται, ας πούμε, να φανταστείς μια πόλη χωρίς περιστερία, χωρίς δέντρα, χωρίς κήπους, όπου δε θ' ακούσεις φτερά να χτυπούν μήτε φύλλα να θροϊζουν, έναν τόπο ουδέτερο; Την εναλλαγή των εποχών την καταλαβαίνεις μόνο από τον ουρανό. Η άνοιξη αναγγέλλεται μόνο απ' την ποιότητα του αέρα κι απ' τα καλάθια με τα λουλούδια που φέρνουν οι μικροπωλητές απ' τα προάστια· είναι μια άνοιξη που πουλιέται στο παζάρι. Το καλοκαίρι, ο ήλιος πυρπολεί τα ξεραμένα σπίτια και σκεπάζει τους τοίχους με γκρίζα τέφρα· τότε πια δεν μπορείς να ζήσεις πουθενά, μόνο στον ίσκιο των κλειστών παντζουριών. Το φθινόπωρο, αντίθετα, πνίγεται στη λάσπη. Οι ωραίες μέρες έρχονται μόνο το χειμώνα.

Ένας βολικός τρόπος για να κάνεις τη γνωριμία μιας πόλης, είναι να μάθεις πώς δουλεύουν οι άνθρωποι της, πώς ερωτεύονται και πώς πεθαίνουν. Στη μικρή μας πόλη όλα αυτά γίνονται μαζί, με τον ίδιο ξέφρενο κι αφηρημένο τρόπο, και φταίει το κλίμα της. Θέλω να πω, έτσι πλήττουμε κι έτσι κολλάμε συνήθειες. Οι συμπολίτες μας δουλεύουν πολύ, μα πάντα για να πλουτίσουν. Πάνω απ' όλα τους ενδιαφέρει το εμπόριο, και κύρια ασχολία τους είναι, κατά τη δική τους έκφραση, οι δοσοληψίες. Φυσικά, απολαμβάνουν και τις μικρές χαρές, αγαπούν τις γυναίκες, το σινεμά και τα θαλάσσια μπάνια. Ωστόσο, πολύ λογικά, κρατούν αυτές τις απολαύσεις για το σαββατόβραδο και την Κυρια-

κή, και τις εργάσιμες μέρες της βδομάδας πασχίζουν να κερδίσουν λεφτά, πολλά λεφτά. Τα βράδια που τελειώνουν από το γραφείο, συναντιούνται κάποια συγκεκριμένη ώρα στα καφενεία, κάνουν βόλτες στην ίδια λεωφόρο, ή στρογγυλοκάθονται στα μπαλκόνια τους. Οι επιθυμίες των νεότερων είναι βίαιες και δεν κρατούν πολύ, ενώ τα πάθη των ηλικιωμένων περιορίζονται στο μπιλιάρδο, τα φιλικά γεύματα και στους κύκλους όπου παίζονται χοντρά ποσά στα χαρτιά.

Το δίχως άλλο, θα πείτε πως όλα αυτά δεν είναι αποκλειστικά γνωρίσματα της πόλης μας, και πως τα ίδια κάνουν όλοι οι σύγχρονοί μας. Το δίχως άλλο, σήμερα, είναι φυσικό να βλέπεις τους ανθρώπους να δουλεύουν απ' το πρωί ως το βράδυ, κι έπειτα να διαλέγουν αν θα χάσουν στα χαρτιά, στο καφενείο ή στις κουβέντες τον υπόλοιπο καιρό της ζωής τους. Υπάρχουν όμως πόλεις και τόποι, όπου οι άνθρωποι, κάπου κάπου, υποψιάζονται κι άλλα πράγματα. Κατά κανόνα, ούτε αυτό τους αλλάζει τη ζωή τους. Φτάνει που υποψιάζονται, κι αυτό είναι πάντα ένα κέρδος. Το Οράν όμως είναι φαινομενικά μια πόλη χωρίς υποψίες, που θα πει, μια πόλη εντελώς σύγχρονη. Δε χρειάζεται λοιπόν να διευκρινίσουμε πώς ερωτεύονται οι άνθρωποι εδώ. Άντρες και γυναίκες αφήνονται να κατασπαραχτούν ακαριαία σ' εκείνο που ονομάζεται ερωτική πράξη, ή πάλι επιδίδονται στη μακρόχρονη συνήθεια του ζεύγους. Ανάμεσα στα δύο άκρα, δεν υπάρχει τις περισσότερες φορές μέση οδός. Ούτε κι αυτό είναι βέβαια πρωτότυπο. Στο Οράν, όπως και αλλού, η έλλειψη χρόνου και περισυλλογής, σου επιβάλλει ν' αγαπάς και ν' αγαπιέσαι χωρίς να το ξέρεις.

Το πρωτότυπο στην πόλη μας είναι η δυσκολία που συναντάς όταν θέλεις να πεθάνεις. Ο όρος «δυσκολία» δεν είναι ωστόσο ακριβής, και θα 'ταν καλύτερα να μιλήσουμε για «αμηχανία». Δεν είναι καθόλου ωραίο ν' αρρωσταίνεις, υπάρχουν όμως πόλεις και τόποι που ρέπουν προς την αρρώστια, και όπου, με κάποιον τρόπο, μπορείς ν' αφεθείς. Κάθε άρρωστος έχει ανάγκη από στοργή, του αρέσει ν' ακουμπάει κάπου, κι αυτό είναι απόλυτα φυσικό. Στο Οράν όμως, οι κλιματολογικές υπερβολές, η σπουδαιότητα των επιχειρήσεων που διεξάγονται, η ασημαντότητα του δια-

κόσμου, το ακαριαίο λυκόφως και η ποιότητα των ηδονών, όλ' αυτά απαιτούν καλή υγεία. Εδώ, ο άρρωστος είναι μόνος. Σκεφτείτε λοιπόν κάποιον που πεθαίνει, παγιδευμένος πίσω από εκατοντάδες τοίχους που τρίζουν απ' τη ζέστη, ενώ, την ίδια στιγμή, ένας ολόκληρος πληθυσμός, στα τηλέφωνα ή στα καφενεία, μιλάει για συναλλαγές, φορτωτικές, γραμμάτια. Τότε θα καταλάβετε πόσο άβολος είναι ο θάνατος, έστω κι αν είναι σύγχρονος, όταν συμβαίνει σ' ένα άνυδρο περιβάλλον.

Τα στοιχεία αυτά μπορεί να σας έδωσαν μια ιδέα για την πόλη μας. Κι ύστερα, δεν πρέπει να υπερβάλλουμε. Το μόνο που πρέπει να υπογραμμιστεί, είναι η κοινοτοπία της πόλης και της ζωής. Φτάνει ν' αποκτήσεις δικές σου συνήθειες, και τότε οι μέρες περνούν χωρίς δυσκολία. Κι απ' τη στιγμή που η πόλη μας ευνοεί ακριβώς τη συνήθεια, θα λέγαμε πως όλα πάνε καλά. Από την άποψη αυτή, το δίχως άλλο, η ζωή δεν είναι διόλου παθιασμένη. Επιπλέον, στην πόλη μας κανείς δεν ξέρει τι θα πει αταξία. Και ο γαλλικός πληθυσμός, συμπαθητικός και δραστήριος, προκαλεί πάντοτε, και δίκαια, την εκτίμηση του ταξιδιώτη. Αυτή η πόλη, διόλου γραφική, χωρίς βλάστηση και χωρίς ψυχή, επιδρά στο τέλος κατευναστικά, υπνωτικά. Πρέπει όμως να προσθέσουμε πως η θέση της είναι μοναδική, πάνω σ' ένα γυμνό οροπέδιο, τριγυρισμένο από φωτεινούς λόφους, και μπροστά της απλώνεται ένας καλοσχηματισμένος κόλπος. Κι είναι κρίμα που δε χτίστηκε προς το μέρος του κόλπου, γιατί όταν βγαίνεις απ' την πόλη, δε βλέπεις πουθενά θάλασσα και πάντα πρέπει να την αναζητάς.

Έπειτα απ' όσα είπαμε, είναι εύκολο να ομολογήσουμε ότι κανένας συμπολίτης μας δεν μπορεί να περίμενε όσα έγιναν την άνοιξη εκείνης της χρονιάς, και που, όπως συνειδητοποιήσαμε αργότερα, υπήρξαν προάγγελλοι κάποιων πολύ σοβαρών γεγονότων, που θα καταγραφούν σ' αυτό το χρονικό. Τα γεγονότα αυτά θα φανούν εντελώς φυσικά σε μερικούς, ενώ άλλοι, αντίθετα, θα τα βρουν απίστευτα. Ο χρονογράφος όμως δεν μπορεί να δώσει σημασία σε παρόμοιες αντιρρήσεις. Δουλειά του είναι να πει απλώς: «Αυτό έγινε», όταν είναι βέβαιος πως έγινε, και πως αυτό που έγινε είχε αντίκτυπο στη ζωή του κόσμου,

κι ότι χιλιάδες μάρτυρες είναι έτοιμοι να βεβαιώσουν με την καρδιά τους την αλήθεια των λεγομένων του.

Κατά τα άλλα, ο αφηγητής, που θα τον γνωρίσετε σε λίγο, δε θα είχε καμιά δουλειά να εμπλακεί σε μια τέτοια επιχείρηση, αν η τύχη δεν είχε φέρει στα χέρια του τις καταθέσεις αρκετών μαρτύρων, και αν η δύναμη των πραγμάτων δεν τον είχε εμπλέξει στα όσα πρόκειται να διηγηθεί. Όλα αυτά τον εξουσιοδότησαν να αναλάβει το έργο του ιστορικού. Εννοείται πως κάθε ιστορικός, έστω και ερασιτέχνης, βασίζεται πάντοτε σε ντοκουμέντα. Το ίδιο ισχύει και για τον αφηγητή αυτής της ιστορίας, που καταθέτει πρώτα πρώτα τη δική του μαρτυρία, κι έπειτα τις μαρτυρίες τρίτων, γιατί ο ρόλος του τον υποχρέωσε να συγκεντρώσει όσα του εμπιστεύτηκαν τα πρόσωπα αυτού του χρονικού, καθώς και τα κείμενα που έπεσαν τυχαία στα χέρια του. Ο αφηγητής σκοπεύει να ανατρέχει σε όλα αυτά όταν το κρίνει αναγκαίο, καθώς και να τα χρησιμοποιεί κατά το δοκούν. Σκοπεύει επίσης... Καιρός είναι, όμως, ν' αφήσουμε τα σχόλια και τις επιφυλάξεις, και να μπούμε στην αφήγηση. Τα γεγονότα των πρώτων ημερών απαιτούν αναλυτική εξιστόρηση.

Το πρωί της δεκάτης έκτης Απριλίου, βγαίνοντας από το ιατρείο του, ο δόκτωρ Μπερνάρ Ριέ σκόνταψε σ' έναν ψόφιο ποντικό που κειτόταν στο πλατύσκαλο. Εκείνη τη στιγμή δρασκελίσε το ζώο χωρίς να του δώσει σημασία και κατέβηκε τις σκάλες. Όταν έφτασε όμως στο δρόμο, σκέφτηκε πως ο ποντικός δεν είχε καμιά θέση εκεί, κι έτσι ξαναγύρισε για να ειδοποιήσει το θυρωρό. Βλέποντας την αντίδραση του γερο-Μισέλ, κατάλαβε πόσο ασυνήθιστη ήταν η ανακάλυψή του. Η παρουσία του ψόφιου ποντικού του είχε φανεί απλώς παράξενη, ενώ στα μάτια του θυρωρού αποκτούσε διαστάσεις σκανδάλου. Η θέση του θυρωρού ήταν εξάλλου κατηγορηματική: δεν υπήρχαν ποντικοί στο σπίτι. Και μόλο που ο γιατρός τον διαβεβαίωσε ότι είχε δει έναν ποντικό στο πλατύσκαλο του πρώτου ορόφου, έναν ποντικό ενδεχομένως ψόφιο, ο κύριος Μισέλ παρέμεινε αμετάπειστος. Ποντικοί δεν υπήρχαν στο σπίτι, άρα κάποιος τον είχε φέρει απέξω. Κοντολογίς, επρόκειτο για φάρσα.

Το ίδιο βράδυ, ο Μπερνάρ Ριέ, ψάχνοντας για τα κλειδιά του στο διάδρομο του κτιρίου, πριν ανέβει στο διαμέρισμά του, είδε να βγαίνει παραπατώντας από τα σκοτεινά βάθη του διαδρόμου ένας πελώριος ποντικός με βρεγμένο τρίχωμα. Το ζώο στάθηκε, σαν να πάσχιζε να βρει την ιστορροπία του, κι έπειτα συνέχισε προς το μέρος του γιατρού, και πάλι στάθηκε, έκανε μια στροφή γύρω απ' τον άξονά του τσιρίζοντας σιγανά, και σωριάστηκε χάμω· λίγο αίμα ανάβλυσε απ' το μισάνοιχτο στόμα του. Ο γιατρός το περιεργάστηκε μια στιγμή, κι έπειτα ανέβηκε στο διαμέρισμά του.

Στο νου του όμως δεν είχε τον ποντικό, αλλά το αίμα που είχε δει να αναβλύζει. Η γυναίκα του, που ήταν άρρωστη όλο τον τελευταίο χρόνο, θα έφευγε την επομένη για ένα σανατόριο στα βουνά. Τη βρήκε ξαπλωμένη στο δωμάτιό τους, όπως της είχε πει. Έπρεπε να μαζέψει δυνάμεις για

το κουραστικό ταξίδι. Η γυναίκα του χαμογέλασε.

«Είμαι μια χαρά» είπε.

Ο γιατρός κοίταξε το πρόσωπο που είχε γυρίσει προς το μέρος του, στο φως του πορτατίφ. Για τον Ριέ, στα τριάντα χρόνια του και με όλα τα ίχνη της αρρώστιας, το πρόσωπο εκείνο ήταν πάντα το πρόσωπο της νιότης της, ίσως γιατί το χαμόγελο παραμέριζε όλα τ' άλλα.

«Προσπάθησε να κοιμηθείς» είπε. «Η νοσοκόμα θα 'ρθεί στις έντεκα, και στις δώδεκα θα σας βάλω στο τρένο».

Της φίλησε το μέτωπο που ήταν λίγο ιδρωμένο. Το χαμόγελο τον συνόδευε ως την πόρτα.

Την επομένη, 17 Απριλίου, στις οχτώ το πρωί, ο θυρωρός σταμάτησε το γιατρό στο διάδρομο, κατηγορώντας τους αισχρούς φαρσέρ που είχαν ρίξει τρεις ψόφιους ποντικούς στο χωλ. Είχε αναγκαστεί να μαζέψει τους ποντικούς με μια μεγάλη μασιά, γιατί ήταν μες στα αίματα. Ο θυρωρός είχε σταθεί στην πόρτα, κρατώντας τους ποντικούς από τα πόδια, και περίμενε πως οι φταίχτες θα προδίνονταν από κάποια σαρκαστική αντίδραση. Τίποτα όμως δεν είχε συμβεί.

«Τους άτιμους!» είπε ο κύριος Μισέλ. «Αλίμονό τους αν τους πετύχω!»

Ο Ριέ, προβληματισμένος, αποφάσισε ν' αρχίσει την περιοδεία του από τις πιο απόμερες γειτονιές, όπου έμεναν οι πιο φτωχοί πελάτες του. Ο σκουπιδιάρης περνούσε από κει αργά, και το αυτοκίνητο που κυλούσε στους στενούς και βρώμικους δρόμους εκείνης της συνοικίας, χτυπούσε σκουπιδοντενεκέδες παρατημένους στο ρείθρο του πεζοδρομίου. Διασχίζοντας έναν τέτοιο δρόμο, ο γιατρός μέτρησε καμιά δεκαριά ποντικούς, πεταμένους πάνω σε απομεινάρια λαχανικών και βρωμοκούρελα.

Τον πρώτο του άρρωστο τον βρήκε στο κρεβάτι, σε μια κάμαρη που έβλεπε στο δρόμο και ήταν ταυτόχρονα υπνοδωμάτιο και τραπεζαρία. Ήταν ένας Ισπανός, πολύ γέρος, με πρόσωπο σκληρό και ρυτιδωμένο. Μπροστά του, πάνω στην κουβέρτα, είχε δυο καραβάνες γεμάτες μπιζέλια. Τη στιγμή που έμπαινε ο γιατρός, ο άρρωστος, ανασηκωμένος στο κρεβάτι, πάσχιζε ν' ανασάνει, με το βαρύ ρόγχο του παλιού ασθματικού. Η γυναίκα του τού έφερε μια λεκάνη.

«Τους είδατε, γιατρέ μου;» είπε ο άρρωστος την ώρα της ένεσης. «Βγήκανε».

«Ναι» είπε η γυναίκα, «ο γείτονάς μας μάζεψε τρεις».

Ο γέρος έτριψε τα χέρια του.

«Βγαίνουνε, πήρανε σβάρνα τους ντενεκέδες, απ' την πείνα».

Σε λίγο, ο Ριέ δεν άργησε να διαπιστώσει πως όλη η συνοικία μιλούσε για ποντικούς. Όταν τέλειωσε τις επισκέψεις, ξαναγύρισε στο σπίτι του.

«Έχετε ένα τηλεγράφημα» είπε ο κύριος Μισέλ. «Εκεί πάνω είναι».

Ο γιατρός τον ρώτησε αν είδε άλλους ποντικούς.

«Μπα!» είπε ο θυρωρός, «πού να τολμήσουν, τα καθάρματα! Τους την έχω στημένη».

Το τηλεγράφημα ειδοποιούσε τον Ριέ πως την άλλη μέρα έφτανε η μητέρα του. Ερχόταν για να φροντίσει το γιο της όσο θα έλειπε η άρρωστη. Όταν μπήκε στο διαμέρισμά του, η νοσοκόμα ήταν ήδη εκεί. Ο Ριέ είδε τη γυναίκα του όρθια· φορούσε το ταγιέρ της κι ήταν θαμμένη. Της χαμογέλασε:

«Πολύ ωραία» της είπε, «είσαι πολύ ωραία».

Σε λίγο, στο σταθμό, τη βοηθούσε να εγκατασταθεί στο βαγκόν-λι. Η γυναίκα κοίταζε γύρω της.

«Πολύ ακριβό δεν είναι για την τσέπη μας;»

«Ακριβό αλλά απαραίτητο» είπε ο Ριέ.

«Κι αυτή η ιστορία με τους ποντικούς, τι είναι;»

«Δεν ξέρω. Παράξενο είναι, αλλά θα περάσει».

Κι έπειτα της είπε βιαστικά πως της ζητούσε συγνώμη, έπρεπε να την προσέχει περισσότερο, κι αυτός την είχε παραμελήσει. Η γυναίκα κούνησε το κεφάλι της, σαν να 'θελε να τον κάνει να σωπάσει, αλλά εκείνος πρόσθεσε:

«Όταν ξαναγυρίσεις, όλα θα 'ναι καλύτερα. Θα ξαναρχίσουμε απ' την αρχή».

«Ναι» του είπε και τα μάτια της άστραψαν, «απ' την αρχή».

Κι έπειτα του γύρισε την πλάτη και κοίταξε έξω. Στην πλατφόρμα του σταθμού κόσμος σπρωχνόταν και σκουντιόταν. Ακούστηκε το σφύριγμα του τρένου. Φώναξε τη γυναίκα του με τ' όνομά της, κι όταν γύρισε προς το μέρος του, είδε το πρόσωπό της γεμάτο δάκρυα.

«Μη» είπε απαλά.

Πίσω απ' τα δάκρυα, το χαμόγελό της ξαναγύρισε, κάπως βιασμένο. Η γυναίκα αναστέναξε βαθιά:

«Φύγε, όλα θα πάνε καλά».

Την έσφιξε στην αγκαλιά του, κι έπειτα, στην πλατφόρμα, από την άλλη μεριά του παραθύρου, δεν έβλεπε τίποτ' άλλο πέρα απ' το χαμόγελό της.

«Σε παρακαλώ, πρόσεχε» της είπε.

Όμως εκείνη δεν μπορούσε να τον ακούσει.

Βγαίνοντας απ' την πλατφόρμα, κοντά στην έξοδο του σταθμού, ο Ριέ έπεσε πάνω στον κύριο Οτόν, τον εισαγγελέα, που έσερνε από το χέρι το αγοράκι του. Ο γιατρός τον ρώτησε αν πήγαινε ταξίδι. Ο κύριος Οτόν, ψηλός και μελαχρινός, με όψη ανθρώπου του κόσμου, όπως έλεγαν παλιά, κι ας θύμιζε και λίγο κοράκι, απάντησε φιλικά αλλά κοφτά:

«Περιμένω την κυρία Οτόν. Πήγε να υποβάλει τα σέβη της στην οικογένειά μου».

Το τρένο σφύριξε.

«Τα ποντίκια...» είπε ο εισαγγελέας.

Ο Ριέ έκανε να γυρίσει στο τρένο, μα έπειτα στράφηκε πάλι προς την έξοδο.

«Ναι» είπε, «αλλά δεν είναι τίποτα».

Το μόνο που του έμεινε από κείνη τη στιγμή, ήταν κάποιος απ' τους ανθρώπους του σταθμού, που περνούσε κουβαλώντας ένα κασόνι γεμάτο ψόφια ποντίκια.

Το απόγευμα της ίδιας μέρας, πριν αρχίσουν να έρχονται οι ασθενείς, ο Ριέ δέχτηκε την επίσκεψη ενός νεαρού, που του είπε πως ήταν δημοσιογράφος και πως είχε ξανάρθει και το πρωί. Τον έλεγαν Ρεϋμόν Ραμπάρ. Κοντός, με φαρδιές πλάτες και πρόσωπο αποφασιστικό, μάτια έξυπνα και φωτεινά, ο Ραμπάρ φορούσε σπορ ρούχα κι έμοιαζε άνθρωπος καλοζωισμένος. Μπήκε αμέσως στο θέμα. Ήταν ανταποκριτής μιας μεγάλης παρισινής εφημερίδας, έκανε μια έρευνα για τις συνθήκες ζωής των Αράβων, και ήθελε στοιχεία για τον τομέα της υγείας. Ο Ριέ του είπε πως τα πράγματα δεν ήταν καθόλου καλά. Ήθελε όμως να μάθει, πριν προχωρήσει, αν ο δημοσιογράφος μπορούσε να πει όλη την αλήθεια.

«Ασφαλώς» είπε ο άλλος.

«Δηλαδή, μπορείτε να καταγγείλετε τα πάντα;»

«Τα πάντα, όχι, οφείλω να το παραδεχτώ. Φαντάζομαι όμως ότι μια τέτοια καταγγελία θα ήταν αστήριχτη».

Πολύ γλυκά, ο Ριέ του εξήγησε ότι, πράγματι, κάθε τέτοια καταγγελία θα ήταν αστήριχτη, αλλά τον είχε ρωτήσει ανιχνευτικά, απλώς για να διαπιστώσει αν ο Ραμπάρ θα την αναμετέδιδε χωρίς επιφυλάξεις.

«Αν πρόκειται για ανεπιφύλακτη μαρτυρία, σύμφωνοι. Αλλιώς δε θα 'θελα να στηρίξω με δικά μου στοιχεία την προσωπική σας μαρτυρία».

«Κάπως έτσι θα το έλεγε κι ο Σαιν-Ζυστ» είπε ο δημοσιογράφος, και χαμογέλασε.

Ο Ριέ, χωρίς να υψώσει τον τόνο, του εξήγησε πως δεν ήξερε τίποτα, και πως μιλούσε σαν άνθρωπος απαυδισμένος απ' τον κόσμο όπου ζούσε, και πως μόνο από αγάπη για τους συνανθρώπους του ήταν αποφασισμένος να αρνηθεί, όσο μπορούσε, την αδικία και το συμβιβασμό. Ο Ραμπάρ ανασήκωσε τους ώμους του και κοίταξε το γιατρό.

«Νομίζω πως σας καταλαβαίνω» είπε και σηκώθηκε.

Ο γιατρός τον συνόδευσε ίσαμε την πόρτα.

«Σας ευχαριστώ που το βλέπετε έτσι».

Ο Ραμπάρ έχασε την υπομονή του:

«Ναι» είπε, «σας καταλαβαίνω, να με συγχωρείτε που σας ενόχλησα».

Ο γιατρός τού έδωσε το χέρι και του είπε πως θα μπορούσε να στείλει μια πρωτότυπη ανταπόκριση για τους ψόφιους ποντικούς που ανακαλύπτονταν στην πόλη εκείνη τη στιγμή.

«Α!» είπε ο Ραμπάρ, «αυτό μ' ενδιαφέρει πολύ».

Στις πέντε η ώρα, καθώς έβγαινε πάλι για επισκέψεις, ο γιατρός διασταυρώθηκε στις σκάλες μ' έναν άντρα νέο ακόμη, με σώμα γεροδεμένο, πρόσωπο σπασμένο και βαρύ, και χοντρά φρύδια. Τον είχε πετύχει κι άλλες φορές στο διαμέρισμα των ισπανών χορευτών, που έμεναν στον τελευταίο όροφο του κτιρίου. Ο Ζαν Ταρού κάπνιζε το τσιγάρο του παρακολουθώντας συλλογισμένος τους τελευταίους σπασμούς ενός ποντικού που πέθαινε στο σκαλοπάτι, μπροστά στα πόδια του. Σήκωσε τα ήρεμα και διαπεραστικά γκριζα μάτια του προς το μέρος του γιατρού, τον

χαιρέτησε, και πρόσθεσε πως η εμφάνιση των ποντικών ήταν πολύ μυστήριο πράγμα.

«Ναι» είπε ο Ριέ, «αλλά το πράγμα έχει γίνει εξοργιστικό».

«Από μίαν άποψη, γιατρέ μου, μόνο από μίαν άποψη. Απλώς, πρώτη φορά βλέπουμε τέτοιο πράγμα. Εμένα πάντως μου φαίνεται ενδιαφέρον, πολύ ενδιαφέρον».

Ο Ταρού πέρασε το χέρι πάνω απ' τα μαλλιά του, τα 'σπρωξε πίσω, ξανακοίταξε τον ποντικό, που ήταν τώρα ασάλευτος, κι έπειτα χαμογέλασε στον Ριέ.

«Κι επιτέλους, γιατρέ μου, είναι δουλειά του θυρωρού».

Και πράγματι, ο γιατρός βρήκε το θυρωρό έξω απ' το σπίτι, ακουμπισμένον στον τοίχο δίπλα στην είσοδο, μ' ένα ύφος παραίτησης στο συνήθως αναψοκοκκινισμένο πρόσωπό του.

«Ναι, ξέρω» είπε ο γερο-Μισέλ, όταν ο Ριέ τον πληροφόρησε για την πρόσφατη ανακάλυψη. «Φαίνεται πως τώρα τους βρίσκουν δυο δυο και τρεις τρεις. Μα το ίδιο γίνεται και στ' άλλα σπίτια».

Έμοιαζε κακόκεφος και ανήσυχος. Έξυσε μηχανικά το λαιμό του. Ο Ριέ τον ρώτησε πώς αισθανόταν. Ο θυρωρός είπε πως δεν ήταν κι άσκημα, μόνο που, να, ένιωθε κάποια δυσφορία. Κατά τη γνώμη του, πάνω απ' όλα ήταν το ηθικό. Αυτά τα ποντίκια τον είχαν αναστατώσει, κι αν εξαφανίζονταν, όλα θα 'ταν μια χαρά.

Την επομένη όμως, 28 Απριλίου το πρωί, την ώρα που ο γιατρός έφερνε τη μητέρα του από το σταθμό, συνάντησε τον κύριο Μισέλ, που έδειχνε ακόμη πιο ταλαιπωρημένος: απ' το υπόγειο ως τη σοφίτα, όλη η σκάλα ήταν γεμάτη ψόφιους ποντικούς. Είχαν γεμίσει όλοι οι σκουπιδοντενεκέδες της γειτονιάς. Η μητέρα του γιατρού άκουσε τα νέα χωρίς να εκπλαγεί:

«Είναι απ' αυτά που συμβαίνουν καμιά φορά».

Ήταν μια μικροκαμωμένη γυναίκα με ασημένια μαλλιά και γλυκά μαύρα μάτια.

«Χαίρομαι που σε ξαναβλέπω, Μπερνάρ» είπε. «Κι αυτό δεν μπορούν να το εμποδίσουν οι ποντικοί».

Ο γιατρός συμφώνησε: ήταν αλήθεια, κοντά της όλα έμοιαζαν πιο εύκολα.

Στο μεταξύ, ο Ριέ τηλεφώνησε στη δημοτική υπηρεσία

απολύμανσης, στο διευθυντή, που τον γνώριζε προσωπικά. Μήπως είχε ακουστά για τους ποντικούς που έβγαιναν μαζικά και ψοφούσαν στους δρόμους; Ο διευθυντής, ο Μερσιέ, είχε ακούσει την ιστορία, και μάλιστα στα γραφεία τους, που ήταν κοντά στις αποβάθρες, είχαν ανακαλύψει καμιά πενηνταριά ποντικούς. Είχε αρχίσει τότε ν' αναρωτιέται κι αυτός μήπως το θέμα ήταν σοβαρό. Ο Ριέ δεν ήξερε, αλλά πίστευε πως η υπηρεσία απολύμανσης έπρεπε να πάρει την υπόθεση στα χέρια της.

«Ναι» είπε ο Μερσιέ, «αλλά χρειάζεται εντολή. Αν νομίζεις πως στ' αλήθεια αξίζει τον κόπο, θα προσπαθήσω να εξασφαλίσω μια εντολή».

«Πάντα αξίζει τον κόπο» είπε ο Ριέ.

Η παραδουλεύτρα τού είχε πει πως είχαν μαζέψει εκατοντάδες ψόφιους ποντικούς στο μεγάλο εργοστάσιο όπου δούλευε ο άντρας της.

Πάνω κάτω εκείνη την εποχή άρχισαν να ανησυχούν οι συμπολίτες μας. Γιατί από τις 18 του μηνός, εργοστάσια και αποθήκες άρχισαν κυριολεκτικά να ξεχειλίζουν από πτώματα ποντικών. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα, αναγκάζονταν ν' αποτελειώνουν τα ζώα, γιατί η επιθανάτια αγωνία τους κρατούσε πολύ. Αλλά απ' τις απόμακρες συνοικίες ως το κέντρο της πόλης, απ' όπου κι αν περνούσε ο Ριέ, όπου κι αν ήταν συγκεντρωμένοι συμπολίτες μας, πλήθος ποντικοί βρίσκονταν στους σκουπιδοτενεκέδες, ή σε μακριές σειρές στα ρείθρα των δρόμων. Από τη μέρα εκείνη άρχισαν ν' ασχολούνται με την υπόθεση οι απογευματινές εφημερίδες, ρωτώντας τις δημοτικές αρχές αν σκόπευαν να επέμβουν ή όχι, και ποια μέτρα έκτακτης ανάγκης σχεδιάζονταν για να προστατέψουν τους δημότες απ' αυτή την απαισία εισβολή. Οι δημοτικές αρχές δεν είχαν να προτείνουν τίποτα και τίποτα δε σχεδίαζαν, αποφάσισαν όμως τη σύγκληση του δημοτικού συμβουλίου για να παρθεί κάποια απόφαση. Δόθηκε εντολή στην υπηρεσία απολύμανσης να μαζεύει κάθε μέρα, πρωί πρωί, τους ψόφιους ποντικούς. Μόλις τέλειωνε η συλλογή, δύο υπηρεσιακά αυτοκίνητα θα κουβαλούσαν τα ζώα στο εργοστάσιο αποτέφρωσης των σκουπιδιών. Στις μέρες όμως που ακολούθησαν, η κατάσταση έγινε σοβαρή. Ο αριθμός των τρωκτικών μεγάλωνε, και μέρα τη μέρα η συγκομιδή του

δήμου πλήθαινε. Σε άλλες τέσσερις μέρες, οι ποντικοί άρχισαν να βγαίνουν ομαδικά. Από τις τρώγλες, τα υπόγεια, τα κελάρια και τους υπονόμους, ανέβαιναν ορδές ποντικών που παραπατούσαν, κι όταν έφταναν τρέμοντας στο φως, άρχιζαν να γυρίζουν γύρω γύρω και ξεψυχούσαν κοντά στους ανθρώπους. Τη νύχτα, σε διαδρόμους και σοκάκια, άκουγες καθαρά τις μικρές κραυγές της αγωνίας. Το πρωί, στις απόμερες συνοικίες, τους έβρισκαν να πλέουν στα χαντάκια, μ' ένα μικρό λουλούδι από αίμα στη σουβλερή τους μουσούδα, άλλους να σαπίζουν τυμπανισμένοι, κι άλλους ξυλιασμένους, με τα μουστάκια τους ακόμη ορθά. Αλλά και μέσα στην καρδιά της πόλης τούς συναντούσες, μικρά σωρουδάκια σε αυλές και σκαλιά. Τρύπωναν όμως κι ένας ένας για να ψοφήσουν στις αίθουσες των διοικητικών μεγάρων, στα προαύλια των σχολείων, καμιά φορά και στις θεράντες των καφενείων. Οι συμπολίτες μας, έκπληκτοι, τους ανακάλυπταν στα πιο πολυσύχναστα σημεία της πόλης. Η κεντρική πλατεία, τα βουλευτάρτα, κι η παραθαλάσσια λεωφόρος, είχαν μαγαριστεί απ' άκρη σ' άκρη. Καθαρισμένη τα χαράματα απ' τα νεκρά ζώα, η πόλη τα ξανάβρισκε λίγο λίγο, σε ολοένα και μεγαλύτερους αριθμούς, στη διάρκεια της μέρας. Στα πεζοδρόμια, πολλοί νυχτερινοί περιπατητές έτυχε να νιώσουν κάτω απ' το πόδι τους τον ελαστικό όγκο ενός πρόσφατου ψοφιμιού. Θα 'λεγε κανείς πως η γη όπου ήταν φυτεμένα τα σπίτια μας, καθαριζόταν απ' το φορτίο των χυμών της, ξεβράζοντας στην επιφάνεια τα αποστήματα και τις ακαθαρσίες που μάζευε ως τότε. Φανταστείτε μονάχα την κατάπληξη της μικρής μας πόλης, που ήταν πάντα τόσο γαλήνια, για να σηκωθεί ολόκληρη στο πόδι μέσα σε λίγες μέρες, σαν καλομαθημένο και πράο άνθρωπο, που ξαφνικά του ανεβαίνει το αίμα στο κεφάλι!

Και το πράγμα τράβηξε τόσο σε μάκρος, ώστε το πρακτορείο Ραντόκ (ειδησεογραφία και πάσης φύσεως πληροφορία), ανακοίνωσε στη ραδιοφωνική εκπομπή του, μεταξύ άλλων πληροφοριών, ότι οι αρμόδιες υπηρεσίες περισυνέλεξαν και έκαψαν έξι χιλιάδες διακόσιους τριάντα έναν ποντικούς σε μία μόνο ημέρα, στις 25 του μηνός. Ο αριθμός αυτός, που μετέφραζε καθαρότερα το θέαμα που απλωνόταν καθημερινά μπροστά στα μάτια της πόλης, ε-

πιδείνωσε τη γενική αναστάτωση. Ώς τότε, η δυσφορία αφορούσε απλώς ένα αποκρουστικό σύμπτωμα. Τώρα όλοι καταλάβαιναν πως το φαινόμενο αυτό, με την απροσδιόριστη έκταση και τη σκοτεινή προέλευση, ήταν μια απειλή. Και μόνο ο ασθματικός Ισπανός εξακολούθουσε να τρίβει τα χέρια του και να λέει: «Βγαίνουν, βγαίνουν» με μια ξεμωραμένη χαρά.

Στο μεταξύ, στις 28 Απριλίου, το Ραντόκ ανακοίνωσε ότι μαζεύτηκαν περίπου οχτώ χιλιάδες ποντίκια, και η ανησυχία της πόλης έφτασε στο μη παρέκει. Όλοι ζητούσαν τη λήψη ριζικών μέτρων, κατηγορούσαν τις αρχές, και μερικοί που είχαν σπίτι κοντά στη θάλασσα, ετοιμάζονταν ήδη να μετακομίσουν. Την επομένη όμως, το πρακτορείο ανακοίνωσε ότι το φαινόμενο είχε σταματήσει απότομα, και πως η υπηρεσία απολύμανσης είχε περισυλλέξει μια αμελητέα ποσότητα ψόφιων ποντικών. Η πόλη ανάσανε.

Την ίδια μέρα όμως, προς το μεσημέρι, την ώρα που ο γιατρός Ριέ σταματούσε με το αυτοκίνητό του μπροστά στο σπίτι του, είδε στο βάθος του δρόμου το θυρωρό που προχωρούσε με κόπο, με το κεφάλι σκυφτό, τα χέρια και τα πόδια λυμένα, σαν νευρόσπαστο. Ο γέρος στηριζόταν στο μπράτσο ενός παπά, κι ο γιατρός τον αναγνώρισε. Ήταν ο πατήρ Πανελού, ένας ιησουίτης καλλιεργημένος και μαχητικός, που τον είχε συναντήσει μερικές φορές, και που είχε μεγάλη υπόληψη στην πόλη μας, ακόμη και στα μάτια των ανθρώπων που δεν πολυσκοτίζονταν με τα θρησκευτικά. Ο γιατρός τους κοίταξε. Τα μάτια του γερο-Μισέλ γυάλιζαν κι η ανάσα του έβγαине πνιγμένη. Δεν αισθανόταν καλά και είπε να πάρει λίγο αέρα. Τον έπιασαν όμως δυνατοί πόνοι στο λαιμό, τις μασχάλες και τους βουβώνες, κι έτσι αναγκάστηκε να ζητήσει τη βοήθεια του πατρός Πανελού.

«Τα παχάκια μου φταίνε» είπε. «Πρέπει να κάνω μια προσπάθεια».

Ο γιατρός έβγαλε το χέρι του απ' το παράθυρο του αυτοκινήτου και ψηλάφησε τη ρίζα του λαιμού που του έδειχνε ο Μισέλ: έπιασε κάτι που έμοιαζε με κόμπο από ξύλο.

«Πρέπει να ξαπλώσετε και να βάλετε θερμόμετρο. Θα περάσω το απογευματάκι να σας δω».

Ο θυρωρός έφυγε, κι ο Ριέ ρώτησε τον πατέρα Πανελού

τι γνώμη είχε για όλη αυτή την ιστορία με τους ποντικούς:

«Α» είπε ο παπάς, «πρέπει να 'ναι επιδημία» και τα μάτια του χαμογέλασαν πίσω από τα στρογγυλά γυαλάκια του.

Μετά το γεύμα, ο Ριέ ξαναδιάβασε το τηλεγράφημα του σανατορίου, που του ανακοίνωνε την άφιξη της γυναίκας του: πάνω στην ώρα, χτύπησε το τηλέφωνο. Ήταν ένας παλιός του πελάτης, υπάλληλος της δημαρχίας. Έπασχε καιρό τώρα από στένωση της αορτής, και ο Ριέ τον έβλεπε δωρεάν, επειδή ήταν φτωχός.

«Εμπρός;» είπε, «με θυμάστε; Σας παίρνω όμως γι' άλλον. Ελάτε γρήγορα, κάτι τρέχει μ' έναν γείτονα».

Η φωνή του ακουγόταν λαχανιασμένη. Ο Ριέ σκέφτηκε το θυρωρό, κι αποφάσισε να τον δει αργότερα. Σε λίγα λεπτά, έμπαινε σ' ένα χαμηλό σπιτάκι της οδού Φαιντέρμπ, σε μian απόμακρη συνοικία. Στα μισά της υγρής και θρώμικης σκάλας συναντήθηκε με τον Ζοζέφ Γκραν, τον υπάλληλο, που κατέβαινε να τον προϋπαντήσει. Ήταν γύρω στα πενήντα, με κίτρινο μουστάκι, ψηλός και άγαρμπος, με στενούς ώμους και αδύνατα άκρα.

«Είναι λίγο καλύτερα» είπε πλησιάζοντας τον Ριέ, «αλλά δε βλέπω να τη γλιτώνει».

Ρούφηξε τη μύτη του. Στον δεύτερο και τελευταίο όροφο, σε μια πόρτα αριστερά, ο Ριέ διάβασε κάτι, γραμμένο με κόκκινη κιμωλία: «Μπείτε μέσα. Κρεμάστηκα».

Μπήκαν. Το σκοινί αιωρούνταν πάνω από μian αναποδογυρισμένη καρέκλα και το τραπέζι ήταν στριμωγμένο στη γωνιά. Τίποτα δεν κρεμόταν απ' το σκοινί.

«Τον ξεκρέμασα στο τσακ» είπε ο Γκραν, που έμοιαζε πάντα να ψάχνει για λέξεις, αν και μιλούσε πολύ απλά. «Πάνω που έβγαίνα, άκουσα έναν κρότο. Είδα την επιγραφή και, πώς να σας το εξηγήσω, την πέρασα για φάρσα. Και τότε άκουσα το βογκητό, που ήταν αστείο και συνάμα απαίσιο, θα 'λεγε κανείς».

Έξυσε το κεφάλι του.

«Κατά τη γνώμη μου, πρέπει να πόνεσε. Φυσικά, μπήκα μέσα».

Στο μεταξύ είχαν ανοίξει μια πόρτα, και βρέθηκαν στο κατώφλι ενός φωτεινού δωματίου, που ήταν επιπλωμένο φτωχικά. Ένας ανθρωπάκος, κοντός και στρογγυλός, ήταν ξαπλωμένος στο κρεβάτι. Ανάσαινε βαριά και τους κοι-

τούσε με κατακόκκινα μάτια. Ο γιατρός κοντοστάθηκε. Στα μεσοδιαστήματα της ανάσας, του φάνηκε πως άκουσε τις κραυγούλες των ποντικών. Τίποτα δε σάλευε όμως εκεί γύρω. Ο Ριέ πλησίασε στο κρεβάτι. Ο ανθρωπάκος δεν είχε πέσει από μεγάλο ύψος, ούτε απότομα, οι σπόνδυλοι του είχαν αντέξει. Τα ασφυκτικά συμπτώματα ήταν φυσικά. Θα 'πρεπε να κάνει και μια ακτινογραφία. Ο γιατρός του έκανε μια ένεση με καμφορούχο έλαιο, και του είπε ότι σε λίγες μέρες θα 'ναι καλά.

«Ευχαριστώ, γιατρέ μου» είπε πνιγμένα ο ανθρωπάκος.

Ο Ριέ ρώτησε τον Γκραν αν είχε ειδοποιήσει την αστυνομία, κι ο υπάλληλος απάντησε ανήσυχα:

«Όχι, αχ, όχι! Σκέφτηκα πως πιο επείγον...»

«Καλά» τον έκοψε ο Ριέ, «θα την ειδοποιήσω εγώ».

Εκείνη τη στιγμή όμως, ο άρρωστος πετάχτηκε κι ανακάθισε στο κρεβάτι, κι άρχισε να διαμαρτύρεται πως δεν άξιζε τον κόπο και πως ήταν ήδη καλύτερα.

«Ηρεμήστε» είπε ο Ριέ. «Μην το κάνουμε ζήτημα, κι ύστερα πρέπει να δώσω κατάθεση».

«Ω!» στέναξε ο ανθρωπάκος.

Κι έγειρε πάλι πίσω κι άρχισε να κλαίει με πνιχτούς λυγμούς. Ο Γκραν, που έστριβε το μουστάκι του όσο κράτησε αυτή η σκηνή, τον πλησίασε.

«Ελάτε, κύριε Κοτάρ» είπε. «Πρέπει να το καταλάβετε. Ο γιατρός θα βρει τον μελά του αν σας έρθει η όρεξη να το ξανακάνετε...»

Κι ο Κοτάρ, πνιγμένος στα δάκρυα, είπε πως δεν επρόκειτο να το ξανακάνει, πως ήταν μια στιγμή τρέλας, και πως το μόνο που ήθελε, ήταν να τον αφήσουν ήσυχο. Ο Ριέ έγραφε μια συνταγή.

«Σύμφωνοι» είπε. «Αφήστε το, σε δυο τρεις μέρες θα ξαναπεράσω, και στο μεταξύ μην κάνετε κουταμάρες».

Βγαίνοντας, είπε στον Γκραν πως ήταν υποχρεωμένος να το δηλώσει στην αστυνομία. Θα τους παρακαλούσε όμως να αναβάλουν την ανάκριση για μια δυο μέρες.

«Κάποιος πρέπει να μείνει μαζί του τη νύχτα. Δεν έχει οικογένεια.»

«Δεν ξέρω. Μπορώ να μείνω εγώ».

Κούνησε το κεφάλι του.

«Ούτε κι αυτόν τον ξέρω καλά καλά, για να είμαι ειλι-

κρινής, αλλά τι να γίνει, κάποιος πρέπει να βοηθήσει».

Έξω, στους διαδρόμους του σπιτιού, ο Ριέ κοίταξε μηχανικά τις γωνίες και ρώτησε τον Γκραν αν οι ποντικοί είχαν εξαφανιστεί από τη γειτονιά του. Ο υπάλληλος δεν είχε ιδέα. Ναι, κάτι του είχαν πει γι' αυτή την ιστορία, αλλά δεν έδινε σημασία στις φήμες της περιοχής.

«'Αλλη έγνοια που δεν είχα» είπε.

Ο Ριέ του έδινε ήδη το χέρι. Βιαζόταν να δει και το θυρωρό, κι έπειτα έπρεπε να γράψει της γυναίκας του.

Οι εφημεριδοπώλες είχαν βγει με τις απογευματινές εφημερίδες, διαλαλώντας πως η εισβολή των ποντικών τερματίστηκε. Όμως ο Ριέ βρήκε τον ασθενή του μισοκρεμασμένο έξω απ' το κρεβάτι, με το 'να χέρι στην κοιλιά και τ' άλλο στο λαιμό. Ο θυρωρός ρευόταν εκκωφαντικά και ξέρναγε μια ροζ χολή μέσα σ' ένα σκουπιδοντενεκέ. Έπειτα από μεγάλη προσπάθεια, με κομμένη την ανάσα, ο θυρωρός έγειρε πάλι πίσω στο μαξιλάρι. Ο πυρετός είχε φτάσει το τριάντα εννέα και μισό, τα γάγγλια στο λαιμό και τα χέρια του είχαν πρηστεί, και δυο μελανές κηλίδες απλώνονταν στα πλευρά του. Παραπονιόταν τώρα για έναν εσωτερικό πόνο.

«Με καίει» είπε, «με καίει πανάθεμά το!»

Οι λέξεις έβγαιναν τσακισμένες από το ραγισμένο στόμα του, και κοιτούσε το γιατρό με τα πεταχτά μάτια του, που είχαν γεμίσει δάκρυα από τον αφόρητο πονοκέφαλο. Η γυναίκα του θυρωρού κοίταξε ανήσυχα το γιατρό που σώπαινε.

«Γιατρέ μου» είπε, «τι έχει;»

«Μπορεί να είναι τα πάντα, όμως τίποτα δεν είναι βέβαιο ακόμη. Γι' αυτόσε, νηστεία και καθαρτικό. Και να πίνει πολλά υγρά».

Πράγματι, ο θυρωρός βασανιζόταν από άγρια δίψα.

Όταν γύρισε στο διαμέρισμά του, ο Ριέ τηλεφώνησε στο συνάδελφό του τον Ρισάρ, έναν από τους καλύτερους γιατρούς της πόλης.

«Όχι» είπε ο Ρισάρ, «δεν είδα τίποτα το ασυνήθιστο».

«Ούτε πυρετό ούτε τοπικές φλεγμονές;»

«Α, βέβαια, δυο περιπτώσεις με πολύ ερεθισμένα γάγγλια».

«Αφύσικα;»

«Ξέρετε» είπε ο Ρισάρ, «η έννοια του φυσιολογικού...»

Το βράδυ όμως ο θυρωρός παραληρούσε, κι όταν ο πυρετός του έφτασε στο σαράντα, άρχισε να παραπονιέται για ποντικούς. Ο Ριέ δοκίμασε ν' ανοίξει ένα απόστημα. Κι όπως τον έκαιγε η τερεβινθίνη, ο θυρωρός ούρλιαξε: «Καθάρματα!»

Τα γάγγλια είχαν πρηστεί κι άλλο, κι ήταν σκληρά σαν ξύλινα στην αφή. Η γυναίκα του θυρωρού έκανε σαν τρελή.

«Να τον προσέχετε» της είπε ο γιατρός, «κι αν συμβεί το παραμικρό, να με φωνάξετε».

Την επομένη, 30 Απριλίου, φυσούσε ένα χλιαρό αεράκι, κι ο ουρανός ήταν γαλάζιος και υγρός. Το αεράκι ήταν φορτωμένο με το άρωμα των λουλουδιών από τα μακρινά προάστια. Οι πρωϊνοί θόρυβοι των δρόμων έμοιαζαν πιο ζωνθοί, πιο χαρούμενοι απ' το κανονικό. Απ' άκρη σ' άκρη της μικρής μας πόλης, που ανάσαινε μετά τον κρυφό τρόπο μιας ολόκληρης βδομάδας, αυτή η μέρα ήταν μέρα αναγέννησης. Ακόμη κι Ριέ, καθησυχασμένος από ένα γράμμα της γυναίκας του, κατέβηκε κεφάτος στο θυρωρό. Τώρα το πρωί, ο πυρετός του είχε κατέβει στο τριάντα οχτώ. Ο άρρωστος, εξαντλημένος, χαμογελούσε στο κρεβάτι.

«Δεν πάει καλύτερα, γιατρέ μου;» είπε η γυναίκα του.

«Ακόμα είναι νωρίς».

Το μεσημέρι όμως, ο πυρετός ανέβηκε απότομα στο σαράντα, κι ο άρρωστος παραληρούσε ασταμάτησε κι άρχισε πάλι τους εμετούς. Τα γάγγλια του λαιμού πονούσαν στην ψηλάφηση, κι ο θυρωρός έμοιαζε να κρατάει το κεφάλι του όσο πιο μακριά μπορούσε απ' το κορμί του. Η γυναίκα του καθόταν στα πόδια του κρεβατιού, και τα χέρια της κρατούσαν απαλά τα πόδια του άρρωστου πάνω απ' τα σκεπάσματα. Τα μάτια της ήταν καρφωμένα στον Ριέ.

«Κοιτάξτε» της είπε, «θα χρειαστεί απομόνωση και ειδική θεραπεία. Θα ειδοποιήσω το νοσοκομείο να στείλει ασθενοφόρο».

Δυο ώρες αργότερα, μέσα στο ασθενοφόρο, ο γιατρός και η γυναίκα ήταν σκυμμένοι πάνω από τον άρρωστο. Απ' το στόμα του, που ήταν κομματιασμένο και ξερό, έβγαιναν θραύσματα λέξεων: «Τα ποντίκια!» έλεγε. Καταπράσινος,

με κέρινα χείλη, μελανά βλέφαρα, ανάσα πνιγμένη καθώς την εμπόδιζαν τα γάγγλια, χωμένος στο βάθος του φορείου λες κι ήθελε να κλειστεί μέσα του ή σαν να τον καλούσε επιτακτικά κάτι που ερχόταν απ' τα βάθη της γης, ο θυρωρός βούλιαζε κάτω από ένα αόριστο βάρος. Η γυναίκα έκλαιγε..

«Γιατρέ μου, δεν έχει ελπίδα;»

«Είναι νεκρός» είπε ο Ριέ.

Θα 'λεγε κανείς πως ο θάνατος του θυρωρού σημάδεψε το τέλος αυτής της περιόδου, που ήταν γεμάτη ανησυχητικά σημάδια, και την έναρξη μιας άλλης, αρκετά πιο δύσκολης, όπου η έκπληξη των πρώτων ημερών μετατράπηκε λίγο λίγο σε πανικό. Οι συμπολίτες μας άρχισαν επιτέλους να συνειδητοποιούν πως ποτέ δεν είχαν φανταστεί τη μικρή μας πόλη σαν τόπο ειδικά προορισμένο για να ψοφούν τα ποντίκια στο φως της μέρας και να πεθαίνουν θυρωροί από αλλόκοτες αρρώστιες. Ως προς τούτο, είχαν πέσει έξω και έπρεπε να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους. Αν όλα είχαν τελειώσει εκεί, η συνήθεια θα είχε επικαλύψει το δίχως άλλο τα πάντα. Ωστόσο και άλλοι συμπολίτες μας, που δεν ήταν ούτε θυρωροί ούτε φτωχοί, ακολούθησαν το δρόμο που άνοιξε πρώτος ο κύριος Μισέλ. Από εκείνη τη στιγμή άρχισε ο φόβος, και μαζί του οι σκέψεις.

Στο μεταξύ, και πριν μπούμε στις λεπτομέρειες αυτών των νέων γεγονότων, ο αφηγητής κρίνει ότι είναι χρήσιμο να παραθέσει την άποψη ενός άλλου μάρτυρα σχετικά με το διάστημα που πρόκειται να περιγράψει. Ο Ζαν Ταρού, που τον γνωρίσαμε στην αρχή αυτής της διήγησης, είχε εγκατασταθεί στο Οράν λίγες βδομάδες νωρίτερα κι έμενε σ' ένα μεγάλο κεντρικό ξενοδοχείο. Φαινόταν άνθρωπος ευκατάστατος, που ζούσε από εισοδήματα. Μα καθώς η πόλη τον συνήθιζε λίγο λίγο, κανείς δεν ήξερε από πού είχε έρθει ούτε τι δουλειά είχε εκεί. Τον έβλεπαν πάντως σε όλους τους δημόσιους χώρους. Από τις αρχές της άνοιξης, έκανε την εμφάνισή του στις παραλίες, και συχνά κολυμπούσε κι έδειχνε να το απολαμβάνει. Ευγενικός και πάντα γελαστός, έμοιαζε φίλος όλων των φυσιολογικών απολαύσεων, χωρίς ποτέ να γίνεται δούλος τους. Στην πραγματικότητα, η μόνη γνωστή του συνήθεια ήταν οι πυκνές συναναστροφές του με ισπανούς χορευτές και μουσικούς που αφθονούσαν στην πόλη μας.

Το ημερολόγιό του αποτελεί ένα είδος χρονικού γι' αυ-

τήν τη δύσκολη περίοδο. Πρόκειται όμως για εντελώς ι-διόρρυθμο χρονικό, που μοιάζει να υπακούει στο νόμο της ασημαντότητας. Εκ πρώτης όψεως, θα έλεγε κανείς ότι ο Ταρού κοιτάζει τα πρόσωπα και τα πράγματα αφ' υψηλού, πως μέσα στη γενική αναταραχή, αναλαμβάνει να γίνει ιστορικός μιας ανύπαρκτης ιστορίας. Αναμφίβολα, θα μπορούσε κανείς να του προσάψει μεροληψία, ακόμη και σκληρότητα. Και πάλι όμως, το ημερολόγιό του μπορεί να προμηθεύσει στο χρονικό αυτής της περιόδου ένα πλήθος από δευτερεύοντα στοιχεία, που έχουν τη δική τους σημασία, και όπου ο εκκεντρικός τους χαρακτήρας θα μας εμποδίσει να κρίνουμε βιαστικά αυτό το εξαιρετικά ενδιαφέρον πρόσωπο.

Οι πρώτες σημειώσεις του Ζαν Ταρού αρχίζουν από την άφιξή του στο Οράν. Απ' την αρχή κιόλας, φαίνεται να αισθάνεται μια περίεργη ικανοποίηση επειδή βρίσκεται σε μια πόλη τόσο άσκημη από φυσικού της. Εδώ συναντούμε τη λεπτομερή περιγραφή δυο μπρούντζινων λιονταριών που κοσμούν το δημαρχείο, καλοπροαίρετα σχόλια για την παντελή απουσία δέντρων, για τα άχαρα σπίτια και για το παρανοϊκό σχέδιο της πόλης. Ο Ταρού παρεμβάλλει σ' όλα αυτά διαλόγους που κρυφάκουσε στο τραμ ή στο δρόμο, που τους καταγράφει χωρίς δικά του σχόλια, με μόνη εξαίρεση, πολύ αργότερα, μια συζήτηση σχετικά με κάποιον, ονόματι Καμ. Ο Ταρού είχε παρακολουθήσει την κουβέντα δυο τραμβαγέρηδων:

«Τον ήξερες τον Καμ;» είπε ο πρώτος.

«Ποιον Καμ; Τον ψηλό με τα μαύρα μουστάκια;»

«Ναι. Στα τρένα δούλευε».

«Α, μάλιστα».

«Πέθανε».

«Αλήθεια; Πότε;»

«Μετά την ιστορία με τους ποντικούς».

«Όχι δα! Από τι;»

«Δεν ξέρω, από πυρετό. Δεν ήτανε και κανένας καρδαμωμένος. Έβγαλε κάτι αποστήματα στις μασχάλες. Δεν άντεξε».

«Μια χαρά άνθρωπος φαινότανε».

«Μπα, κάτι είχανε τα πλεμόνια του, κι ήτανε και μουσικός του δήμου. Το τρομπόνι δεν είναι παίξε γέλασε».

«Α!» έκλεισε την κουβέντα ο δεύτερος. «Άμα είσαι άρρωστος, δεν κάνει να παίζεις τρομπόνι».

Ο Ταρού καταγράφει το διάλογο κι έπειτα αναρωτιέται τι έκανε τον Καμ να παίζει τρομπόνι στο δήμο εις βάρος της υγείας του και ποιοι βαθύτεροι λόγοι τον ανάγκασαν να βάλει σε κίνδυνο τη ζωή του για να βγαίνει τις Κυριακές με την μπάντα.

Παρακάτω ο Ταρού δείχνει εντυπωσιασμένος από μια σκηνή που διαδραματιζόταν συχνά σ' ένα μπαλκόνι απέναντι στο παράθυρό του. Το δωμάτιό του έβλεπε σε μια μικρή πάροδο, όπου γάτες κοιμόντουσαν στη σκιά των τοίχων. Κάθε μέρα όμως, μετά το γεύμα, την ώρα που ολόκληρη η πόλη λαγοκοιμόταν μες στη ζέστη, ένα γεροντάκι έβγαινε στο μπαλκόνι του, στην απέναντι μεριά του δρόμου. Με κάτασπρα καλοχτενισμένα μαλλιά, αυστηρός, ευθυτενής, και με ρούχο που θύμιζε στρατιωτική στολή, φώναζε τις γάτες μ' ένα «Ψι-ψι», γλυκό και απόμακρο συνάμα. Οι γάτες άνοιγαν τα μάτια τους, θολά απ' τον ύπνο, και δε σάλευαν. Τότε ο γέρος άρχιζε να σκίζει χαρτάκια και να τα πετάει στο δρόμο, και τα ζώα, ερεθισμένα από τις άσπρες πεταλούδες που έπεφταν σαν βροχή, ξεμύτιζαν στο λιθόστρωτο απλώνοντας ένα δισταχτικό πατουσάκι στα τελευταία χαρτάκια. Εκείνη τη στιγμή, ο γέρος πλάκωνε τις γάτες στις φτυσιές, έφτυνε δυνατά, εύστοχα, και κάθε που ξαστόχιζε, έβαζε τα γέλια.

Τέλος, ο Ταρού μοιάζει γοητευμένος από τον εμπορικό χαρακτήρα της πόλης, που η μορφή, η ζωή της, ακόμη και οι απολαύσεις της, έμοιαζαν να καθορίζονται από τις ανάγκες του εμπορίου. Η «μοναδικότητα» αυτή (έτσι την αποκαλεί στο ημερολόγιό του ο Ταρού) τον έβρισκε απόλυτα σύμφωνο, και κάποια εγκωμιαστική του παρατήρηση σχετικά, τελειώνει με το επιφώνημα «Επιτέλους!». Αυτές είναι και οι μόνες περιπτώσεις όπου οι σημειώσεις του ταξιδιώτη αποκτούν κάποια υποκειμενική χροιά. Είναι ωστόσο δύσκολο να εκτιμήσουμε και τη σημασία και τη σοβαρότητά τους. Ας πούμε, εξιστορεί πώς η ανακάλυψη ενός ψόφιου ποντικού έκανε τον ταμία του ξενοδοχείου να μπερδέψει τους λογαριασμούς του, και προσθέτει, με γράμματα πιο καλλιγραφικά από το κανονικό του: «Ερώτηση: τι πρέπει να κάνεις για να μη χάνεις τον καιρό σου;

Απάντηση: να τον γεύεσαι σε όλη του την έκταση. Μέσα: να περνάς όλη τη μέρα στον προθάλαμο ενός οδοντιατρείου, σε μian άβολη καρέκλα· να ζεις στο μπαλκόνι σου τα απογεύματα της Κυριακής· να παρακολουθείς διαλέξεις σε μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνεις, να διαλέγεις τα πιο μακρινά και κουραστικά δρομολόγια του τρένου, και φυσικά να ταξιδεύεις όρθιος· να στέκεις στην ουρά μπροστά στα ταμεία των θεάτρων και να μην παίρνεις εισιτήριο, κλπ.». Όμως αμέσως μετά απ' αυτές τις λεκτικές και συλλογιστικές παρεκβάσεις, το ημερολόγιο περιέχει μια λεπτομερή περιγραφή των τραμ της πόλης μας, όπου γίνεται λόγος για το σχήμα τους, παρόμοιο με πλεούμενου, για το ακαθόριστο χρώμα τους και για τη συνηθισμένη βρωμιά τους, και οι σκέψεις του Ταρού κλείνουν μ' ένα «είναι αξιοπρόσεχτο», που παραμένει εντελώς ανεξήγητο.

Ας δούμε πάντως τι γράφει ο Ταρού για την ιστορία των ποντικών:

«Σήμερα ο γεράκος απέναντι μοιάζει κακόκεφος. Δεν υπάρχουν γάτες. Οι γάτες έγιναν άφαντες, ξεσηκώθηκαν από τους ψόφιους ποντικούς που πλημμύρισαν τους δρόμους. Κατά τη γνώμη μου, οι γάτες αποκλείεται να τρώνε ψόφιους ποντικούς. Οι δικές μου τους σιχαινόνταν, απ' όσο θυμάμαι. Αυτό ωστόσο δεν τις εμποδίζει να στήνουν καρτέρι στα υπόγεια, και ο γεράκος μου έχασε το κέφι του. Τώρα δεν είναι καλοχτενισμένος ούτε ζωηρός. Μοιάζει ανήσυχος. Έμεινε μια στιγμή, κι έπειτα ξαναμπήκε. Μια φορά όμως έφτυσε, στο κενό.

»Στην πόλη σήμερα σταμάτησαν ένα τραμ, επειδή ανακάλυψαν μέσα έναν ψόφιο ποντικό. Κανείς δεν ξέρει πώς βρέθηκε εκεί. Κατέβηκαν δυο τρεις γυναίκες. Τον ποντικό τον πέταξαν. Το τραμ ξεκίνησε πάλι.

»Στο ξενοδοχείο, ο θυρωρός της νύχτας, άνθρωπος καθ' όλα αξιόπιστος, μου είπε ότι περιμένει κάποια συμφορά, μετά από τόσους ποντικούς. “Όταν το πλοίο βουλιάζει, πρώτα φεύγουν τα ποντίκια...” Του απάντησα πως αυτό ισχύει μόνο για τα καράβια, αλλά δεν έχει εξακριβωθεί ποτέ στην περίπτωση των πόλεων. Ήταν όμως αμετάπειστος. Τον ρώτησα τι συμφορά έπρεπε να περιμένουμε, κατά τη γνώμη του. Ούτε κι αυτός ήξερε, ήταν αδύνατο να προβλέψει τη συμφορά. Δε θα τον παραξένευε όμως αν γινόταν

κανένας σεισμός. Παραδέχτηκα πως ήταν πιθανό και με ρώτησε αν ανησυχούσα.

»“Το μόνο που μ’ ενδιαφέρει” του είπα, “είναι να βρω την εσωτερική μου ηρεμία”.

»Είχαμε συνεννοηθεί απόλυτα.

»Στο εστιατόριο του ξενοδοχείου είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα οικογένεια. Ο πατέρας, ψηλός και αδύνατος, μαυροντυμένος, με φαρδύ σθέρκο. Είναι φαλακρός, με δυο τούφες γκρίζα μαλλιά δεξιά κι αριστερά. Τα μικρά, στρογγυλά μάτια με το σκληρό βλέμμα, η φτενή μύτη, το οριζόντιο στόμα, του δίνουν όψη καλοαναθρεμμένης κουκουβάγιας. Φτάνει πάντοτε πρώτος στην πόρτα του εστιατορίου, παραμερίζει για να περάσει η γυναίκα του, μικροσκοπική σαν μαύρο ποντίκι, κι έπειτα μπαίνει κι εκείνος, κρατώντας στα νύχια του ένα αγοράκι κι ένα κοριτσάκι, ντυμένα σαν γυμνασμένα σκυλιά. Φτάνουν στο τραπέζι, ο άντρας περιμένει να καθίσει πρώτη η γυναίκα, έπειτα κάθεται κι αυτός, και μόνο τότε σκαρφαλώνουν στις καρέκλες τα δύο κανίς. Στη γυναίκα του και στα παιδιά του μιλάει στον πληθυντικό, και απευθύνει απειλητικές ευγένειες στην πρώτη και κοφτές διαταγές στους διαδόχους του:

»“Νικόλ, γίνεστε εξαιρετικά αντιπαθής!”

»Το κοριτσάκι είναι έτοιμο να βάλει τα κλάματα. Αυτό θέλει κι εκείνος.

»Σήμερα το πρωί, το αγόρι ήταν ανάστατο από την υπόθεση των ποντικών και πήγε ν’ ανοίξει κουβέντα.

»“Φιλίπ, δε μιλάνε για ποντικούς στο τραπέζι. Σας απαγορεύω να προφέρετε άλλο αυτή τη λέξη!”

»Τα δύο κανίς έχωσαν πάλι τη μύτη στο πατέ και στη σούπα τους, και η κουκουβάγια τα ευχαρίστησε μ’ ένα νεύμα που δε σήμαινε και πολλά.

»Παρά το καλό αυτό παράδειγμα, στην πόλη μιλούν πολύ για την ιστορία με τα ποντίκια. Οι εφημερίδες βάζουν κι αυτές το χεράκι τους. Τα ντόπια χρονογραφήματα, που κατά κανόνα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία θεμάτων, έχουν επιδοθεί ολοκληρωτικά σε μια εκστρατεία εναντίον των δημοτικών αρχών: “Το δημοτικό συμβούλιο έχει άραγε επίγνωση του κινδύνου που ενδέχεται να προκύψει από τα αποσυντεθειμένα πτώματα των τρωκτικών;” Ο διευθυντής του ξενοδοχείου δεν έχει άλλη κουβέντα στο στόμα

του. Αλλά η υπόθεση τον πονάει προσωπικά. Του είναι αδιανόητο να ανακαλύπτει ποντίκια μέσα στο ασανσέρ ενός καθωσπρέπει ξενοδοχείου. Για να τον παρηγορήσω, του είπα: “Παντού τα ίδια συμβαίνουν”.

»“Σωστά” μου απάντησε, “τώρα πια καταντήσαμε σαν όλο τον κόσμο”.

»Αυτός μου μίλησε πρώτος για τα πρώτα κρούσματα του υψηλού πυρετού που είχε αρχίσει να σπέρνει την ανησυχία. Είχε αρρωστήσει και μια καμαριέρα του ξενοδοχείου.

»“Βεβαίως, δεν είναι μεταδοτικός” έσπευσε να διευκρινίσει αμέσως.

»Του είπα πως μου ήταν αδιάφορο.

»“Α, κατάλαβα. Ο κύριος είναι σαν κι εμένα. Ο κύριος είναι μοιρολάτρης”.

»Δε μου είχε ξανατύχει τίποτα τέτοιο, ούτε μοιρολάτρης ήμουν. Του το εξήγησα...»

Από τη στιγμή αυτή, το ημερολόγιο του Ταρού αρχίζει να μιλά κάπως διεξοδικά για το μυστηριώδη πυρετό που έκανε τον κόσμο να ανησυχεί. Και αφού σημειώσει πώς ο γεράκος ξαναβρήκε τις γάτες του μετά την εξαφάνιση των ποντικών και βελτίωνε υπομονετικά τις βολές του, ο Ταρού προσθέτει πως έχουν αναφερθεί καμιά δεκαριά κρούσματα υψηλού πυρετού, τα περισσότερα θανατηφόρα.

Δίκην ντοκουμέντου, τέλος, μπορούμε να παρουσιάσουμε το πορτρέτο του δόκτορος Ριέ, όπως το σκιαγραφεί ο Ταρού. Είναι αρκετά πιστό, απ’ όσο μπορεί να κρίνει ο αφηγητής:

«Μοιάζει τριανταπεντάρης. Μέσου αναστήματος. Γεροδεμένοι ώμοι. Πρόσωπο σχεδόν τετράγωνο. Βλέμμα ίσιο και σκοτεινό, πεταχτό σαγόνι. Η δυνατή του μύτη είναι συμμετρική. Μαύρα μαλλιά, κοντοκουρεμένα. Στόμα καμπυλωτό, με σαρκώδη χείλη, σχεδόν πάντα κλειστά. Θυμίζει λίγο σικελό χωριάτη, έτσι ηλιοκαμένος και μαυρογένης, πάντα ντυμένος στα σκούρα, που ωστόσο του πάνε.

«Περπατάει γρήγορα. Κατεβαίνει απ’ τα πεζοδρόμια χωρίς ν’ αλλάξει βήμα, αλλά δύο στις τρεις φορές ανεβαίνει στο επόμενο πεζοδρόμιο μ’ ένα πηδηματάκι. Οδηγεί αφηρημένα, και καμιά φορά ξεχνάει το φλας αναμμένο και μετά τη στροφή. Πάντοτε ασκεπής. Ύφος ερευνητικό».

Οι αριθμοί του Ταρού ήταν ακριβείς. Ο δόκτωρ Ριέ είχε προσωπική αντίληψη του πράγματος. Όταν μπήκε στην απομόνωση το πτώμα του θυρωρού, ο Ριέ τηλεφώνησε στον Ρισάρ και τον ρώτησε για τους βουβωνικούς πυρετούς.

«Δεν καταλαβαίνω τίποτα» είπε ο Ρισάρ. «Δύο νεκροί, ο ένας μέσα σε σαράντα οχτώ ώρες, ο άλλος σε τρεις μέρες. Τον δεύτερο τον άφησα ένα πρωί με όλες τις ενδείξεις της ανάρρωσης».

«Αν σας τύχουν κι άλλα κρούσματα, να με ειδοποιήσετε» είπε ο Ριέ.

Τηλεφώνησε και σε άλλους γιατρούς. Η έρευνά του απέφερε καμιά εικοσαριά παρόμοιες περιπτώσεις μέσα σε λίγες μέρες. Σχεδόν όλες θανατηφόρες. Παρακάλεσε έπειτα τον Ρισάρ, που ήταν πρόεδρος του ιατρικού συλλόγου του Οράν, να απομονώνονται όσοι θα ασθενούσαν του λοιπού.

«Εγώ δεν μπορώ να κάνω τίποτα» είπε ο Ρισάρ. «Πρέπει να λάβει μέτρα η νομαρχία. Κι ύστερα, τι σας λέει πως υπάρχει κίνδυνος μετάδοσης;»

«Τίποτα δε μου το λέει, αλλά τα συμπτώματα είναι ανησυχητικά».

Ο Ρισάρ πάντως έκρινε πως ο ίδιος δεν ήταν «αρμόδιος». Το μόνο που περνούσε απ' το χέρι του, ήταν να μιλήσει στο νομάρχη.

Όσπου να του μιλήσει όμως, ο καιρός χάλασε. Από την επομένη του θανάτου του θυρωρού, πελώρια σύννεφα σκέπασαν τον ουρανό. Μικρές αλλά καταρρακτώδεις βροχές άρχισαν να πέφτουν στην πόλη· μετά από κάθε τέτοιο ξέσπασμα, ακολουθούσε ζέστη και συννεφιά. Ακόμη κι η θάλασσα έχασε το γαλάζιο βάθος της, και κάτω απ' το βαρύ ουρανό, πήρε την απόχρωση του ασημιού ή του μολυβιού, θέαμα πολύ θλιβερό. Η υγρή ζέστη της άνοιξης σ' έκανε να λαχταράς την κάψα του καλοκαιριού. Μέσα στην πόλη, που ήταν κουλουριασμένη σαν σαλιγκάρι στο ορο-

πέδιό της, χωρίς άνοιγμα προς τη θάλασσα, βασίλευε μια ναρκωμένη δυσθυμία. Ανάμεσα στα ερειπωμένα τείχη της, στους δρόμους με τις σκονισμένες βιτρίνες, στα θρώμικα κίτρινα τραμ, ένιωθες λίγο αιχμάλωτος του ουρανού. Μόνο ο γερο-Ισπανός του Ριέ είχε ξεπεράσει το άσθμα του κι απολάμβανε αυτό τον καιρό.

«Μας ψήνει» έλεγε, «κάνει καλό στους βρόγχους».

Κι αλήθεια έψηνε, μα ούτε παραπάνω ούτε παρακάτω από τον πυρετό. Όλη η πόλη είχε πυρετό, τουλάχιστον μ' αυτή την εντύπωση έμεινε ο δόκτωρ Ριέ το πρωί που πήγαινε στην οδό Φαιντέρμπ, για να καταθέσει στον ανακριτή σχετικά με την απόπειρα του Κοτάρ. Η εντύπωση αυτή του φαινόταν όμως παράλογη. Την απέδιδε στον εκνευρισμό και στις σκοτούρες που είχε στο κεφάλι του, και κατάλαβε πως έπρεπε να βάλει κατεπειγόντως μια τάξη στις σκέψεις του.

Έφτασε, αλλά ο αστυνόμος δεν είχε έρθει ακόμα. Ο Γκραν τον περίμενε στη σκάλα, κι αποφάσισαν να καθίσουν στο διαμέρισμά του και να περιμένουν με την πόρτα ανοιχτή. Ο υπάλληλος της δημαρχίας έμενε σε δυο δωμάτια, στοιχειωδώς επιπλωμένα. Πρόσεχες μόνο ένα ράφι από ασπρόξυλο, στολισμένο με δυο τρία λεξικά, κι ένα μαυροπίνακα, που πάνω του διαβάζονταν ακόμα μισοσβησμένες οι λέξεις «λουλουδισμένες αλέες». Ο Γκραν είπε πως ο Κοτάρ πέρασε ήσυχη νύχτα. Το πρωί όμως ξύπνησε με πονοκέφαλο και δεν μπορούσε να σαλέψει. Ο Γκραν έδειχνε κουρασμένος κι εκνευρισμένος, έκανε βόλτες πάνω κάτω, κι ανοιγόκλεινε ένα χοντρό ντοσιέ που ήταν στο τραπέζι, γεμάτο χειρόγραφες σελίδες.

Στο μεταξύ, εξηγούσε στο γιατρό πως τον Κοτάρ τον γνώριζε ελάχιστα, αλλά φανταζόταν πως τα οικονομικά του δεν ήταν καλά. Ο Κοτάρ ήταν παράξενος άνθρωπος. Για ένα μεγάλο διάστημα, η σχέση τους περιοριζόταν σ' ένα «χαίρετε» στις σκάλες.

«Μόνο δυο φορές έχουμε κουβεντιάσει. Λίγες μέρες πριν, μου 'πεσε στις σκάλες ένα κουτί κιμωλίες που κουβαλούσα για το σπίτι. Είχε κόκκινες και μπλε κιμωλίες. Πάνω στην ώρα, έβγαινε απ' την πόρτα του ο Κοτάρ, και με βοήθησε να τις μαζέψω. Με ρώτησε γιατί τις ήθελα χρωματιστές».

Ο Γκραν του είχε εξηγήσει πως προσπαθούσε να ξαναθυμηθεί τα λατινικά του. Μετά το λύκειο, οι γνώσεις του είχαν αρχίσει να ξεθωριάζουν.

«Ναι» είπε ο γιατρός, «κι εμένα μου λένε πως τα λατινικά χρειάζονται για να καταλαβαίνεις τις γαλλικές λέξεις».

Έγραφε λοιπόν στον πίνακα λατινικές λέξεις. Με τη γαλάζια κιμωλία αντέγραφε τις λέξεις που άλλαζαν στις κλίσεις και στις εγκλίσεις, και με την κόκκινη τις άκλιτες που δεν άλλαζαν ποτέ.

«Δεν ξέρω αν κατάλαβε καλά ο Κοτάρ, αλλά έδειξε να ενδιαφέρεται, και μου ζήτησε μια κόκκινη κιμωλία. Παραξενεύτηκα, αλλά... Τέλος πάντων. Δεν μπορούσα βέβαια να μαντέψω τι ρόλο θα έπαιζε η κιμωλία στο σχέδιό του».

Ο Ριέ τον ρώτησε ποιο ήταν το θέμα της δεύτερης συζήτησης. Πάνω στην ώρα ήρθε όμως ο αστυνόμος, μαζί με το γραμματέα του, και ζήτησε να πάρει πρώτα κατάθεση από τον Γκραν. Ο γιατρός πρόσεξε πως, όταν μιλούσε για τον Κοτάρ, ο Γκραν τον έλεγε πάντα «ο απελπισμένος». Μάλιστα, κάποια στιγμή, χρησιμοποίησε την έκφραση «μοιραία απόφαση». Συζήτησαν τα κίνητρα της αυτοκτονίας, και ο Γκραν φάνηκε να διαλέγει σχολαστικά τις λέξεις του. Σταμάτησε στο τέλος στη φράση «κρυφό σαράκι». Ο αστυνόμος τον ρώτησε αν κάτι στη στάση του Κοτάρ τον είχε κάνει να προβλέψει την «απόφασή» του, όπως την είπε.

«Χτες, μου χτύπησε την πόρτα» είπε ο Γκραν, «για να μου ζητήσει σπέρτα. Του έδωσα το κουτάκι μου. Είπε πως, μια που είμαστε γείτονες... Κι έπειτα με διαβεβαίωσε πως θα μου το επέστρεφε. Του είπα να το κρατήσει».

Ο επιθεωρητής ρώτησε τον Γκραν αν του είχε φανεί παράξενος ο Κοτάρ.

«Το μόνο παράξενο, ήταν πως φάνηκε να θέλει κουβέντα. Εγώ όμως είχα δουλειά».

Ο Γκραν γύρισε προς τον Ριέ, και πρόσθεσε αμήχανα:

«Προσωπική δουλειά».

Έπειτα ο επιθεωρητής ζήτησε να δει τον άρρωστο. Ο Ριέ σκέφτηκε πως ήταν καλύτερα να προετοιμάσει τον Κοτάρ γι' αυτή την επίσκεψη. Μπαίνοντας όμως στο δωμάτιο, τον είδε ανακαθισμένο στο κρεβάτι, με μια γκριζωπή φανέλα, να κοιτάζει ανήσυχα την πόρτα.

«Ήρθε η αστυνομία, ε;»

«Ναι» είπε ο Ριέ, «αλλά μην ανησυχείτε. Δυο τρεις τυπικές ερωτήσεις, και θα σας αφήσουν στην ησυχία σας».

Ο Κοτάρ απάντησε όμως πώς ήταν ανώφελο, γιατί δε συμπαθούσε καθόλου την αστυνομία. Ο Ριέ πρόσεξε πως είχε χάσει την υπομονή του.

«Ούτε κι εγώ τη λατρεύω. Πρέπει όμως να απαντήσετε γρήγορα και καθαρά στις ερωτήσεις τους, για να ξεμπερδεύετε μια και καλή».

Ο Κοτάρ δε μίλησε κι ο γιατρός ξαναγύρισε στην πόρτα. Ο ανθρωπάκος τον φώναξε όμως να πλησιάσει, κι όταν έφτασε στο κρεβάτι, του έπιασε τα χέρια:

«Κανείς δε θα πειράξει άρρωστο άνθρωπο, που κρεμάστηκε κιόλας, ε, γιατρέ μου;»

Ο Ριέ το σκέφτηκε μια στιγμή, και στο τέλος τον διαβεβαίωσε πως ποτέ δεν είχε προκύψει τέτοιο θέμα, κι εξάλλου ο ίδιος βρισκόταν εκεί για να προστατέψει τον ασθενή του. Ο Κοτάρ φάνηκε να ησυχάζει και ο Ριέ είπε στον αστυνόμο να περάσει.

Διάβασαν στον Κοτάρ την κατάθεση του Γκραν και του ζήτησαν να διευκρινίσει, αν μπορούσε, τα κίνητρα της πράξης του. Εκείνος αρκέστηκε να απαντήσει, χωρίς να κοιτάζει τον επιθεωρητή, πως η έκφραση «κρυφό σαράκι» ήταν η καλύτερη. Ο επιθεωρητής τον πίεσε να του πει αν είχε διάθεση να ξανακάνει απόπειρα. Ο Κοτάρ ζωντάνεψε και απάντησε πως το μόνο που ήθελε, ήταν να τον αφήσουν ήσυχο.

«Προσέξτε όμως» είπε θυμωμένος ο επιθεωρητής, «γιατί, προς το παρόν, εσείς είστε που δεν αφήνετε τους άλλους στην ησυχία τους».

Ο Ριέ τού έκανε νόημα να σωπάσει, και ο επιθεωρητής έκοψε την κουβέντα εκεί.

«Για φαντάσου» αναστέναξε θγαίνοντας ο επιθεωρητής, «σαν να μη μας έφτάναν οι μελάδες από τότε που γίνεται λόγος γι' αυτόν τον πυρετό...»

Ρώτησε το γιατρό αν τα πράγματα είναι σοβαρά, κι ο Ριέ απάντησε πως δεν είχε ιδέα.

«Ο καιρός τα φταίει όλα» είπε συμπερασματικά ο επιθεωρητής.

Και σίγουρα έφταιγε ο καιρός. Καθώς η μέρα προχω-

ρούσε, ο Ριέ ένιωθε τα χέρια του να κολλάνε, και με κάθε επίσκεψη, η ανησυχία του φούντωνε. Το θράδυ της ίδιας ημέρας, στη μακρινή γειτονιά του γερο-Ισπανού, ένας γείτονας άρχισε να ξερνάει και να παραληρεί κρατώντας τα πλευρά του. Τα γάγγλια του είχαν πρηστεί περισσότερο κι από του θυρωρού. Ένα απ' αυτά άρχισε να τρέχει πύον, και σε λίγο έσκασε σαν σάπιο φρούτο. Μόλις γύρισε σπίτι του, ο Ριέ τηλεφώνησε στην αποθήκη φαρμακευτικών προϊόντων της περιοχής. Οι επαγγελματικές του σημειώσεις σχολιάζουν εκείνη τη μέρα μόνο με μια φράση: «Απάντηση αρνητική». Τον καλούσαν ήδη κι από αλλού για παρόμοιες περιπτώσεις. Έπρεπε να ανοίγει τα αποστήματα, ήταν προφανές. Δυο σταυρωτές νυστεριές, και τα γάγγλια άδειαζαν έναν πολτό ανάκατο με αίμα. Οι ασθενείς, κομματιασμένοι, ξεμάτωναν. Κηλίδες όμως εμφανίζονταν στην κοιλιά και στις γάμπες, κάποιο γάγγλιο έπαυε να τρέχει πύον, και σε λίγο ξαναπρηζόταν. Τις περισσότερες φορές, ο άρρωστος πέθαινε μέσα σε φριχτή αποφορά.

Ο Τύπος, τόσο φλύαρος άλλοτε με την υπόθεση των ποντικών, δεν έλεγε πια τίποτα, γιατί τα ποντίκια πεθαίνουν στους δρόμους και οι άνθρωποι κλεισμένοι στην κάμαρά τους. Κι οι εφημερίδες ασχολούνται μόνο μ' αυτά που συμβαίνουν στο δρόμο. Οι δημοτικές αρχές όμως, μαζί με τη νομαρχία, είχαν αρχίσει τις έρευνες. Κανείς δεν είχε διανοηθεί να κινητοποιηθεί, όσο οι γιατροί αντιμετώπιζαν μεμονωμένα κρούσματα. Στο τέλος όμως, κάποιος έκανε την πρόσθεση. Και το άθροισμα ήταν συγκλονιστικό. Μέσα σε λίγες μέρες οι θάνατοι πολλαπλασιάστηκαν τόσο, που όσοι ασχολούνταν με τη μυστηριώδη αρρώστια, κατάλαβαν πως είχαν να κάνουν με σωστή επιδημία. Εκείνη τη στιγμή διάλεξε ο Καστέλ, ένας συνάδελφος του Ριέ, πολύ μεγαλύτερός του στα χρόνια, για να τον επισκεφθεί.

«Φυσικά, ξέρετε περί τίνος πρόκειται» του είπε.

«Περιμένω τα αποτελέσματα των αναλύσεων».

«Εγώ όμως ξέρω, και δε χρειάζομαι αναλύσεις. Ένα μέρος της σταδιοδρομίας μου, το έκανα στην Κίνα, και έχω δει παρόμοιες περιπτώσεις και στο Παρίσι, είκοσι χρόνια πριν. Προς το παρόν, κανένας δεν τολμά να δώσει ένα όνομα. Η κοινή γνώμη είναι ιερή: όχι ακρότητες, προπαντός όχι ακρότητες. Κι έπειτα, όπως λέει κάποιος συνάδελφος,

αποκλείεται, όλος ο κόσμος το ξέρει πως έχει εκλείψει πια από τη Δύση. Ναι, όλος ο κόσμος το ξέρει, εκτός από τους νεκρούς. Ελάτε, Ριέ, ξέρετε καλά τι είναι, όπως το ξέρω κι εγώ».

Ο Ριέ το σκέφτηκε. Από το παράθυρο του γραφείου του έβλεπε τα βράχια που έκλειναν την πρόσβαση στον κόλπο. Ο ουρανός ήταν γαλανός, αλλά είχε μια μουντή λάμψη που γλύκαινε καθώς έπεφτε το δειλινό.

«Ναι» είπε, «και δεν μπορώ να το πιστέψω. Απ' ό,τι φαίνεται όμως, είναι πανούκλα».

Ο Καστέλ σηκώθηκε και προχώρησε προς την πόρτα.

«Ξέρετε τι θα μας απαντήσουν;» είπε ο ηλικιωμένος γιατρός. «Πως έχει εκλείψει εδώ και χρόνια από τις εύκρατες χώρες».

«Τι θα πει "έχει εκλείψει;"» απάντησε ο Ριέ ανασηκώνοντας τους ώμους του.

«Μην ξεχνάτε: ακόμα και στο Παρίσι, εδώ και είκοσι χρόνια».

«Σωστά. Ας ελπίσουμε πως τα πράγματα δε θα 'ναι πιο σοβαρά σήμερα. Πάντως, είναι απίστευτο».

Η λέξη «πανούκλα» είχε προφερθεί για πρώτη φορά. Στο σημείο αυτό, έχοντας αφήσει τον Μπερνάρ Ριέ μπροστά στο παράθυρό του, ας επιτρέψουμε στον αφηγητή να δικαιολογήσει την αβεβαιότητα και την έκπληξη του γιατρού, γιατί οι αντιδρασή του, αν εξαιρέσουμε κάποιες μικρές αποκλίσεις, υπήρξε πανομοιότυπη με των περισσότερων συμπολιτών μας. Οι συμφορές δεν είναι βέβαια ασυνήθιστες, όμως κανείς δεν τις πιστεύει, ώσπου να του πέσουν στο κεφάλι. Και στον κόσμο υπάρχουν και επιδημίες και πόλεμοι, που βρίσκουν πάντα απροετοίμαστους τους ανθρώπους. Ο δόκτωρ Ριέ ήταν απροετοίμαστος, όπως και οι συμπολίτες μας, γι' αυτό πρέπει να καταλάβουμε το δισταγμό του. Με τον ίδιο τρόπο πρέπει να νοηθεί και η αμφιταλάντευση των ανθρώπων ανάμεσα στην ανησυχία και στη σιγουριά. Όταν ξεσπά κάποιος πόλεμος, ο κόσμος λέει: «Δεν πρόκειται να κρατήσει πολύ, είναι μεγάλη βλακεία». Και αναμφίβολα, κάθε πόλεμος είναι μεγάλη βλακεία, αυτό όμως δεν τον εμποδίζει να διαρκεί. Η βλακεία είναι ανθεκτική, κι αυτό μπορεί να το καταλάβει όποιος δε σκέφτεται πάντα και μόνο τον εαυτό του. Και ως προς τούτο, οι συμπολίτες μας ήταν σαν όλο τον κόσμο, σκέφτονταν μόνο τον εαυτό τους, μ' άλλα λόγια, ήταν ανθρωπιστές: δεν πίστευαν στις συμφορές. Η συμφορά δεν έχει ποτέ ανθρώπινα μέτρα, γι' αυτό λέμε πάντα πως η συμφορά είναι εξωπραγματική, ένα κακό όνειρο που θα περάσει. Δεν περνά όμως πάντοτε, και μόνο οι άνθρωποι περνούν, από εφιάλτη σε εφιάλτη, και πρώτοι απ' όλους οι ανθρωπιστές, επειδή δεν είχαν λάβει προληπτικά μέτρα. Οι συμπολίτες μας δεν έφταιγαν περισσότερο απ' όλους τους άλλους, απλώς ξεχνούσαν τι θα πει μετριοφροσύνη, νόμιζαν ότι έχουν την κατάσταση στα χέρια τους, και πως οι συμφορές είναι απίθανες. Έτσι, εξακολούθησαν να κυνηγούν τις «υποθέσεις» τους, να ετοιμάζονται για ταξίδια, να έχουν απόψεις. Πώς να σκεφτούν μια πανούκλα που καταρ-

γεί το μέλλον, τις μετακινήσεις, τις συζητήσεις; Πίστευαν πως ήταν ελεύθεροι, όμως ποτέ κανείς δε θα 'ναι ποτέ ελεύθερος, όσο υπάρχουν συμφορές.

Παρόλο που, λίγο πριν, ο δόκτωρ Ριέ είχε παραδεχτεί μπροστά στο φίλο του πως μερικοί ασθενείς, διάσπαρτοι στην πόλη, είχαν πεθάνει ξαφνικά από πανούκλα, ο κίνδυνος εξακολουθούσε να του φαίνεται εξωπραγματικός. Γιατί απλούστατα, όταν είσαι γιατρός, έχεις μια ιδέα για τον πόνο, και λίγο περισσότερη φαντασία. Κοιτώντας τώρα απ' το παράθυρο την πόλη του, που δεν είχε αλλάξει, ο γιατρός δεν ένιωσε να γεννιέται μέσα του εκείνο το ελαφρά αποκαρδιωτικό συναίσθημα απέναντι στο μέλλον, που λέγεται ανησυχία. Προσπαθούσε μόνο να συμμαζέψει μέσα στο νου του όσα γνώριζε γι' αυτή την ασθένεια. Αριθμοί αιωρούνταν στη μνήμη του, και οι αριθμοί έλεγαν πως οι τριάντα μεγάλες επιδημίες πανούκλας στην ιστορία είχαν ξεκάνει σχεδόν εκατό εκατομμύρια ανθρώπους. Αλλά τι θα πει εκατό εκατομμύρια νεκροί; Όταν κάνεις πόλεμο, είναι ζήτημα αν ξέρεις τι θα πει έστω κι ένας νεκρός. Και καθώς ένας νεκρός άνθρωπος δε βαραίνει καθόλου, εκτός κι αν τον έχεις δει νεκρό, εκατό εκατομμύρια νεκροί, σπαρμένοι στο διάβα της ιστορίας, δεν είναι παρά ένας καπνός μέσα στη φαντασία. Ο γιατρός θυμήθηκε την πανούκλα στην Κωνσταντινούπολη· σύμφωνα με τον Προκόπιο, μέσα σε μια μέρα μόνο είχε δέκα χιλιάδες θύματα. Δέκα χιλιάδες νεκροί είναι το κοινό ενός μεγάλου κινηματογράφου επί πέντε. Λοιπόν, έπρεπε να μαζέψουν κόσμο από την είσοδο πέντε κινηματογράφων, να τον συγκεντρώσουν σε μια πλατεία της πόλης και να τον δολοφονήσουν, για να φανεί καθαρά. Τουλάχιστον θα μπορούσαν να βάλουν και γνωστά πρόσωπα πάνω σ' αυτό τον ανώνυμο σωρό. Βέβαια, αυτά τα πράγματα δε γίνονται, κι έπειτα, ποιος γνωρίζει δέκα χιλιάδες πρόσωπα; Χώρια που άνθρωποι σαν τον Προκόπιο δεν ήξεραν καλά καλά να μετρούν. Είναι γνωστό. Στην Καντόνα, πριν από εβδομήντα χρόνια, σαράντα εκατομμύρια ποντικοί πέθαναν απ' την πανούκλα πριν αρχίσουν να μολύνονται οι κάτοικοι. Όμως το 1871 δεν είχαν τρόπο να μετρούν τα ποντίκια. Οι λογαριασμοί γίνονταν κατά προσέγγιση, χοντρικά, με προφανείς πιθανότητες λάθους. Και πάλι όμως, αν κάθε ποντικός έχει μή-

κος τριάντα πόντους, σαράντα εκατομμύρια ποντικοί θαλμένοι στη σειρά, θα έκαναν...

Ο γιατρός άρχισε να εκνευρίζεται. Οι σκέψεις του τον πήγαιναν μακριά, κι αυτό δεν του άρεσε καθόλου. Μερικά μεμονωμένα κρούσματα δεν αποτελούν επιδημία, φτάνει να ληφθούν προληπτικά μέτρα. Έπρεπε να αρκεστούν στα όσα γνώριζαν, το λήθαργο, την κατάπτωση, τα κόκκινα μάτια, τα σκασμένα χείλη, τους πονοκεφάλους, τους βουβώνες, την τρομερή δίψα, το παραλήρημα, τις κηλίδες στο σώμα, την εσωτερική κατάρρευση, και τέλος... Και τέλος, έπειτα απ' όλα αυτά, μια φράση ξανάρθε στο νου του, μια φράση που έκλεινε στο εγχειρίδιο την απαρίθμηση των συμπτωμάτων: «Ο σφυγμός καθίσταται νηματοειδής και ο θάνατος επέρχεται έστω και με μίαν ασήμαντη κίνηση». Ναι, έπειτα απ' όλα αυτά, η ζωή σου κρεμόταν από μια κλωστή, και τα τρία τέταρτα των ανθρώπων, σωστά, τα τρία τέταρτα, θα 'ταν αρκετά ανυπόμονα για να μην κάνουν την ανεπαίσθητη κίνηση που θα τα αποτελειώνει.

Ο γιατρός κοιτούσε ακόμη απ' το παράθυρο. Απ' τη μια πλευρά του γυαλιού ήταν ο καθαρός ανοιξιάτικος ουρανός, κι απ' την άλλη πλευρά η λέξη που αντηχούσε ακόμη στο δωμάτιο: πανούκλα. Η λέξη δεν περιείχε μόνο όσα της είχε φορτώσει η επιστήμη, μα κι ένα σωρό απίστευτες εικόνες, που δεν ταίριαζαν καθόλου με τούτη την κιτρινόγκριζη πόλη, που η ζωντάνια της κατάπεφτε αυτή την ώρα, πολύβουη μάλλον παρά πολυθόρυβη, ευτυχισμένη σε γενικές γραμμές, αν η ευτυχία μπορεί να συμβαδίζει με το πένθος. Και μια τόσο ειρηνική ησυχία, τόσο αδιάφορη, διέλυσε μεμιάς, χωρίς προσπάθεια, τις παλιές εικόνες της συμφοράς, την πανουκλιασμένη Αθήνα που την εγκατέλειψαν τα πουλιά, τις κινέζικες πόλεις πλημμυρισμένες σιωπηλούς ετοιμοθάνατους, τους βαρυποινίτες της Μασσαλίας να στοιβάζουν αποσυντεθειμένα πτώματα μέσα σε λάκκους, την κατασκευή του πελώριου τείχους στην Προβηγγία, για να κόψει το μανιασμένο άνεμο της πανούκλας, τη Γιάφα με τους απαίσιους ζητιάνους, τα υγρά και λερά κρεβάτια κολλημένα στο πατημένο χώμα μέσα στο σπιτάλι της Κωνσταντινούπολης, τους άρρωστους που τους έπιαναν με τις μασιές, το καρναβάλι με τους μασκαράδες γιατρούς την εποχή του Μαύρου Θανάτου, τα ζευγαρώμα-

τα των ζωντανών μέσα στα κοιμητήρια του Μιλάνου, τα κάρα με τους νεκρούς μέσα στο πανικόβλητο Λονδίνο, μέρες και νύχτες παντού και πάντοτε γεμάτες απ' την ατέλειωτη κραυγή αυτών των ανθρώπων. Όχι, όλα τούτα δεν ήταν ακόμη αρκετά ισχυρά για να συντρίψουν τη γαλήνη αυτής της μέρας. Από την άλλη μεριά του παραθύρου αντήχησε ξάφνου το καμπανάκι ενός άορατου τραμ, διαψεύδοντας την ίδια στιγμή την αγριότητα και τον πόνο. Και μοναχά η θάλασσα, στο βάθος, πίσω απ' το θολό μωσαϊκό των σπιτιών, μαρτυρούσε το αιώνια ανήσυχο, που δε βρίσκει ποτέ ησυχία μέσα στον κόσμο. Κι ο δόκτωρ Ριέ, κοιτάζοντας τον κόλπο, σκεφτόταν τις πυρές του Λουκρήτιου, τις φωτιές που άναβαν μπροστά στη θάλασσα οι Αθηναίοι όταν τους βρήκε το κακό. Εκεί κουβαλούσαν τους νεκρούς τη νύχτα, όμως ο χώρος ήταν λιγοστός, κι οι ζωντανοί δέρνονταν με αναμμένους δαυλούς για να βρουν θέση για τους αγαπημένους τους, αποφασισμένοι για μάχη και αίμα, παρά να εγκαταλείψουν τα πτώματα των δικών τους. Φανταζόταν τις πυρές που κοκκίνιζαν μπροστά στα ήρεμα, σκοτεινά νερά, τις μάχες με τους αναμμένους δαυλούς μέσα σε μια νύχτα που πυρπολούνταν από σπίθες, τους πυκνούς, φαρμακερούς καπνούς που ανέβαιναν σ' έναν ουρανό γεμάτο αναμονή. Και θα μπορούσε να φοβηθεί...

Όμως αυτός ο ίλιγγος δεν μπορούσε να σταθεί μπροστά στη λογική. Είναι αλήθεια πως είχε προφερθεί η λέξη «πανούκλα», είναι αλήθεια πως εκείνη τη στιγμή η συμφορά βασάνιζε κι έριχνε κάτω ένα δυο θύματα. Μπορεί όμως και να σταματούσε εκεί. Το μόνο που χρειαζόταν, ήταν να παραδεχτούν καθαρά αυτό που έπρεπε να γίνει αποδεκτό, να διώξουν επιτέλους τις άχρηστες σκιές, να πάρουν τα απαιτούμενα μέτρα. Κι έπειτα η πανούκλα θα σταματούσε, γιατί η πανούκλα είναι αδιανόητη, ή πλάσμα της φαντασίας. Κι αν σταματούσε, όπως ήταν το πιθανότερο, όλα θα πήγαιναν καλά. Στην αντίθετη περίπτωση, θα ήξεραν περί τίνος πρόκειται, κι αν δεν πρόφταιναν να την αντιμετωπίσουν προκαταβολικά, θα την αντιμετώπιζαν εκ των υστέρων.

Ο γιατρός άνοιξε το παράθυρο κι ο θόρυβος της πόλης μεμιάς δυνάμωσε. Από κάποιο γειτονικό μαραγκούδικο α-

νέβαινε ο κοφτός, επαναληπτικός ήχος ενός μηχανικού πριονιού. Ο Ριέ ανατρίχιασε. Εκεί βρισκόταν η βεβαιότητα, μέσα στη δουλειά της κάθε μέρας. Όλα τ' άλλα κρέμονταν από νήματα, από ασήμαντες κινήσεις, δεν μπορούσες να τα σταματήσεις. Το ουσιώδες ήταν να κάνεις καλά τη δουλειά σου.

Ο δόκτωρ Ριέ ήταν θυθισμένος στις σκέψεις του, όταν ξάφνου του ανάγγειλαν την επίσκεψη του Ζοζέφ Γκραν. Στο δήμο, αν και υπάλληλος πολλαπλών καθηκόντων, απασχολούνταν κατά διαστήματα στη στατιστική υπηρεσία, στο ληξιαρχείο. Εκεί, του είχαν αναθέσει την καταμέτρηση των θανάτων και, υποχρεωτικός εκ φύσεως, είχε έρθει να φέρει ο ίδιος στον Ριέ ένα αντίγραφο του πορίσματος.

Ο γιατρός είδε τον Γκραν να μπαίνει μαζί με το γείτονά του, τον Κοτάρ. Ο υπάλληλος ανέμιζε ένα χαρτί.

«Οι αριθμοί μεγαλώνουν, γιατρέ μου» φώναξε. «Έντεκα νεκροί σε σαράντα οχτώ ώρες».

Ο Ριέ χαιρέτησε τον Κοτάρ και τον ρώτησε πώς αισθάνονταν. Ο Γκραν του εξήγησε πως ο Κοτάρ ήθελε να ευχαριστήσει το γιατρό και να ζητήσει συγνώμη για την αναστάτωση που είχε προκαλέσει. Ο Ριέ κοιτούσε όμως το χαρτί με τις στατιστικές.

«Λοιπόν» είπε ο Ριέ, «καιρός να το πάρουμε απόφαση και να πούμε την αρρώστια με τ' όνομά της. Αρκετά το αποφύγαμε ως τώρα. Ελάτε μαζί μου, πρέπει να πάω στο εργαστήριο».

«Βεβαίως, βεβαίως» είπε ο Γκραν κατεβαίνοντας τις σκάλες πίσω απ' το γιατρό, «πρέπει να λέμε τα πράγματα με τ' όνομά τους. Αλλά με τι όνομα;»

«Δεν μπορώ να σας πω, κι ύστερα, θα σας ήταν άχρηστο».

«Κατάλαβα» χαμογέλασε ο υπάλληλος. «Δεν είναι και τόσο εύκολο, ε;»

Τράβηξαν για την κεντρική πλατεία. Ο Κοτάρ ήταν σιωπηλός. Οι δρόμοι άρχιζαν να γεμίζουν κόσμο. Το φευγαλέο δειλινό του τόπου μας υποχωρούσε γοργά μπροστά στον ερχομό της νύχτας, και τα πρώτα αστέρια έβγαιναν στον καθαρό ορίζοντα. Σε λίγα δευτερόλεπτα, τα φώτα άναψαν κάτω στους δρόμους επισκιάζοντας τον ουρανό, κι

ο θόρυβος απ' τις μιλιές των ανθρώπων φάνηκε ν' ανεβαίνει κατά έναν τόνο.

«Με συγχωρείτε» είπε ο Γκραν στη γωνία της κεντρικής πλατείας, «αλλά πρέπει να πάρω το τραμ μου. Τα βράδια μου είναι ιερά. Όπως λένε και στο χωριό μου, μην αναβάλλεις ποτέ για αύριο...»

Ο Ριέ είχε ήδη προσέξει πως ο Γκραν, που ήταν γεννημένος στο Μοντελιμάρ, είχε τη μανία να επικαλείται παροιμίες του τόπου του κι αμέσως έπειτα να προσθέτει κοινότοπες εκφράσεις που δεν προέρχονταν από κανέναν τόπο, όπως «καιρός του ονείρου» και «νεραιδένια φωταγωγή».

«Α, βέβαια!» είπε ο Κοτάρ. «Μετά το δείπνο, δε βγαίνει απ' το σπίτι του με τίποτα».

Ο Ριέ ρώτησε τον Γκραν αν δούλευε για το δήμο. Ο Γκραν απάντησε πως όχι, δούλευε για λογαριασμό του.

«Α, μάλιστα» έκανε ο Ριέ, ίσα ίσα για να πει κάτι, «και πώς πάει;»

«Μετά από τόσα χρόνια, πάει καλά. Αν και από μian άλλη άποψη, δεν έχω κάνει και μεγάλες προόδους».

«Μα τι είναι, τέλος πάντων;» είπε σταματώντας ο γιατρός.

Ο Γκραν κάτι μουρμούρισε στερεώνοντας το στρόγγυλο καπέλο του πάνω στα μεγάλα αυτιά του, κι ο Ριέ κατάλαβε, πολύ αόριστα, πως ήταν κάτι που είχε να κάνει με την εξέλιξη του ατόμου. Ο υπάλληλος όμως ξεμάκραινε κιόλας, ανηφορίζοντας με βιαστικά βηματάκια τη λεωφόρο Μάρνη, κάτω απ' τις φοινικιές. Στην είσοδο του εργαστηρίου, ο Κοτάρ είπε στο γιατρό πως ήθελε πολύ να τον δει για να του ζητήσει μια συμβουλή. Κι ο Ριέ, τσαλακώνοντας μέσα στην τσέπη του το χαρτί με τις στατιστικές, του είπε να περάσει από το ιατρείο, κι έπειτα το ξανασκέφτηκε κι είπε πως αύριο θα βρισκόταν στη γειτονιά του Κοτάρ και πως θα πετιόταν το απογευματάκι να τον δει.

Χωρίζοντας με τον Κοτάρ, ο γιατρός συνειδητοποίησε πως σκεφτόταν ακόμη τον Γκραν. Τον φανταζόταν μέσα σε μια πανούκλα, όχι σ' αυτήν εδώ, που σίγουρα δε θα 'ταν σοβαρή, αλλά σε μian από τις μεγάλες πανούκλες της ιστορίας. «Είναι το είδος του ανθρώπου που επιβιώνει σε τέτοιες περιπτώσεις». Θυμήθηκε κάτι που είχε διαβάσει

κάποτε, πως η πανούκλα δεν προτιμούσε τις ασθενικές κράσεις, αλλά τσάκιζε προπάντων τους ακμαίους οργανισμούς. Κι όσο σκεφτόταν τον Γκραν, ο γιατρός άρχιζε να τον βρίσκει λίγο μυστηριώδη.

Πράγματι, εκ πρώτης όψεως ο Ζοζέφ Γκραν δεν ήταν παρά ένας ασήμαντος υπάλληλος του δήμου, και τέτοιος έμοιαζε. Ψηλός, αδύνατος, κολυμπούσε μέσα στα ρούχα του, που τα έπαιρνε πάντοτε μεγάλα, με την ψευδαίσθηση πως θα φτουρίσουν περισσότερο. Παρόλο που είχε ακόμη αρκετά από τα κάτω δόντια του, τα επάνω τα είχε χάσει, και το χαμόγελό του, που ανασήκωνε κυρίως το πανωχειλί του, έκανε το στόμα του μια σκοτεινή τρύπα. Αν στο πορτρέτο αυτό προστεθεί ένα βάδισμα θεολόγου, η τέχνη να περπατάς σύρριζα στους τοίχους και να ξεγλιστράς μέσ' απ' τις πόρτες, ένα άρωμα υπογείων και καπνιάς, όλα τα γνωρίσματα της ασημαντότητας, θα παραδεχτείτε ότι έναν τέτοιο άνθρωπο μόνο καθισμένον σε γραφείο μπορεί να τον φανταστεί κανείς, αφοσιωμένον στην ανατίμηση του εισιτηρίου για τα δημόσια λουτρά, ή στη συγκέντρωση στοιχείων για το νέο φόρο απορριμμάτων για χάρη κάποιου νεαρού δημοσιογράφου. Ακόμη και στα μάτια ενός μη διορατικού, θα έμοιαζε να 'χει βρεθεί στον κόσμο μόνο για να ασκεί αυτο το διακριτικό κι ωστόσο αναγκαίο λειτουργήμα ενός προσωρινού βοηθητικού υπάλληλου στο δήμο, με εξήντα δύο φράγκα και τριάντα την ημέρα.

Αυτό ακριβώς έλεγε πως αναγραφόταν στον υπηρεσιακό του φάκελο, δίπλα στη λέξη «ειδικότης». Είκοσι δύο χρόνια πριν, είχε αναγκαστεί να εγκαταλείψει τις σπουδές του ελλείψει χρημάτων, και είχε δεχτεί τη θέση αυτή που του πρόσφεραν μαζί με την υπόσχεση μιας άμεσης προαγωγής. Το μόνο που απαιτούνταν, ήταν να αποδείξει μέσα σε κάποιο διάστημα τις ικανότητές του στις λεπτές υποθέσεις που θα του ανέθετε η διοίκηση της πόλης. Τον διαβεβαίωσαν έπειτα πως, το δίχως άλλο, θα έφτανε αμέσως στη θέση του γραφέα, που θα του επέτρεπε να ζει με μεγάλη άνεση. Κίνητρο του Ζοζέφ Γκραν δεν ήταν όμως η φιλοδοξία, και το αποδεικνυε μ' ένα μελαγχολικό χαμόγελο. Του άρεσε πάντως η προοπτική της οικονομικής εξασφάλισης με τίμια μέσα, και η δυνατότητα να αφοσιωθεί χωρίς τύψεις στις αγαπημένες του ασχολίες, μετά τη σύνταξή του. Την

πρόταση που του είχαν κάνει, τη δέχτηκε για λόγους τιμής και, θα λέγαμε, από πίστη σ' ένα ιδανικό.

Πέρασαν έτσι τα χρόνια, η προσωρινότητά του παρέμεινε, το κόστος της ζωής αποκτούσε υπέρογκες διαστάσεις, και ο μισθός του Γκραν, αν εξαιρέσουμε κάποιες γενικές αυξήσεις, ήταν ακόμη ελεεινός. Είχε πει τον πόνο του στον Ριέ, αλλά κανείς δεν έδειχνε να τον προσέχει. Κι εδώ ακριβώς φαινόταν η ιδιορρυθμία του Γκραν, ή μία από τις πολλές μορφές της. Θα μπορούσε ασφαλώς να επικαλεστεί, αν όχι τα δικαιώματά του, που κι ο ίδιος τα αμφισβητούσε, τουλάχιστον την υπόσχεση που του είχαν δώσει. Όμως ο προϊστάμενος που τον προσέλαβε τότε είχε πεθάνει προ πολλού, κι ο υπάλληλος δε θυμόταν τι ακριβώς του είχαν υποσχεθεί. Τέλος, κι αυτό είχε σημασία, ο Γκραν δεν έβρισκε λόγια να το πει.

Κυρίως αυτή η ιδιομορφία χαρακτήριζε τον καλό μας συμπολίτη, όπως είχε προσέξει ο Ριέ. Αυτή τον εμπόδιζε κάθε φορά να καταθέσει έγγραφη διαμαρτυρία, όπως λογάριάζε, ή να κάνει το διάβημα που απαιτούνταν από τις περιστάσεις. Κατά τα λεγόμενά του, προβληματιζόταν κυρίως αν έπρεπε να χρησιμοποιήσει τη λέξη «δικαίωμα», για το οποίο δεν ήταν καθόλου βέβαιος, ή «υπόσχεση», που θα σήμαινε διεκδίκηση των οφειλομένων, και θα έδινε την εντύπωση μιας αυθάδειας ασυμβίβαστης με τα ταπεινά καθήκοντα που εκτελούσε. Από την άλλη, αρνούσαν να χρησιμοποιήσει τους όρους «ευνοϊκώς», «παρακαλώ θερμώς», «ευγνωμοσύνη», που κατά την κρίση του προσέβαλλαν την ατομική του αξιοπρέπεια. Έτσι λοιπόν, ελλείψει ορολογίας, ο συμπολίτης μας εξακολούθησε να ασκεί τα συγκεχυμένα του καθήκοντα και βρισκόταν πια σε αρκετά προχωρημένη ηλικία. Κατά τα άλλα, πάντοτε απ' όσα έλεγε στον Ριέ, είχε καταλάβει στην πράξη ότι η υλική πλευρά της ζωής του ήταν εξασφαλισμένη έτσι κι αλλιώς, φτάνει να προσάρμοζε κάθε φορά τις ανάγκες του στις δυνατότητές του. Αναγνώριζε έτσι την ισχύ μιας προσφιλους έκφρασης του δημάρχου, γνωστού μεγαλοβιομήχανου της πόλης μας, που ισχυριζόταν επιμόνως ότι, επιτέλους (και τόνιζε κυρίως τη λέξη αυτή, καταστάλαγμα της συλλογιστικής του), επιτέλους λοιπόν, δεν είδαμε ποτέ κανέναν να πεθαίνει από την πείνα. Όπως και να 'χει, η σχεδόν ασκη-

τική ζωή του Ζοζέφ Γκραν τον είχε απαλλάξει στο τέλος από κάθε σχετική έγνοια. Απλώς, έπαχνε ακόμη να βρει τις κατάλληλες λέξεις.

Από μίαν άποψη, θα έλεγε κανείς πως η ζωή του ήταν υποδειγματική. Ήταν το σπάνιο είδος ανθρώπου, για την πόλη μας, και όχι μόνο, που έχει πάντα το θάρρος να δείχνει την ευγένεια της ψυχής του. Τα λίγα που φανέρωνε εμπιστευτικά για τον εαυτό του, έδειχναν αρετές και συναισθήματα που κανείς σήμερα δεν τα ομολογεί εύκολα. Και παραδεχόταν χωρίς ντροπή ότι αγαπούσε τα ανίψια του και την αδερφή του, τους μόνους συγγενείς που του έμεναν, και κάθε δύο χρόνια πήγαινε να τους δει στη Γαλλία. Παραδεχόταν ότι τον πονούσε η ανάμνηση των γονιών του, που είχαν πεθάνει όταν ήταν μικρός. Και δεν αρνιόταν ποτέ ότι αγαπούσε ιδιαίτερα μια καμπάνα της γειτονιάς του, που σήμαινε γλυκά κάθε απόγευμα στις πέντε. Κι ωστόσο, για να εκφράσει αυτά τα τόσο απλά αισθήματα, κάθε λέξη του στοίχιζε αφόρητα βάσανα, ώσπου τέλος η δυσκολία του τού έγινε μεγάλη έγνοια. «Αχ, γιατρέ μου» έλεγε, «πώς θα 'θελα να μάθω να εκφράζομαι!» Όλο γι' αυτό μιλούσε στον Ριέ κάθε φορά που τον έβλεπε.

Κι απόψε ο γιατρός, κοιτάζοντας τον υπάλληλο που απομακρυνόταν, κατάλαθε μεμιάς τι ήθελε να πει ο Γκραν: σίγουρα έγραφε βιβλίο, ή κάτι τέτοιο. Η ανακάλυψη αυτή τον καθησύχασε, ώσπου μπήκε στο εργαστήριο. Ήξερε πως ήταν ανόητη σκέψη, αλλά και πάλι, πώς να πιστέψεις πως η πανούκλα χτύπησε μια πόλη, όπου υπήρχαν σεμνοί υπάλληλοι του δήμου, αφοσιωμένοι στις καθ' όλα αξιέπαινες μανιές τους; Αυτό ήταν: τέτοιες μανιές ήταν αδιανόητες σε συνθήκες πανούκλας, άρα, η πανούκλα δεν είχε καμιά πιθανότητα να χτυπήσει τους συμπολίτες μας.

Την επόμενη μέρα, χάρη στην επιμονή του, που κρίθηκε ωστόσο παράλογη, ο Ριέ πέτυχε τη σύγκλιση μιας υγειονομικής επιτροπής στη νομαρχία.

«Είναι αλήθεια πως ο πληθυσμός ανησυχεί» ομολόγησε ο Ρισάρ, «αλλά οι φήμες είναι υπερβολικές. Ο νομάρχης μου είπε: “Σπεύσατε, αν το επιθυμείτε, αλλά σιωπηρώς”. Κατά τα άλλα, πιστεύει πως ο συναγερμός είναι λάθος».

Ο Μπερνάρ Ριέ είχε πάρει τον Καστέλ στο αυτοκίνητό του για να πάνε στη νομαρχία.

«Ξέρετε» του είπε ο Καστέλ, «πως σε όλο το νομό δεν υπάρχει ορός αίματος;»

«Το ξέρω. Τηλεφώνησα στη φαρμακαποθήκη. Ο διευθυντής έπεσε απ’ τα σύννεφα. Πρέπει να μας στείλουν από το Παρίσι».

«Ελπίζω να μην αργήσουν».

«Του τηλεγράφησα κιόλας» απάντησε ο Ριέ.

Ο νομάρχης ήταν φιλικός αλλά νευρικός.

«Κύριοι, μπορούμε να αρχίσουμε» είπε. «Θέλετε να ανακεφαλαιώσω την κατάσταση;»

Ο Ρισάρ το θεωρούσε ανώφελο. Οι γιατροί γνώριζαν την κατάσταση. Το ζήτημα ήταν να μάθουν ποια μέτρα έπρεπε να ληφθούν.

«Το ζήτημα» είπε άγρια ο γερο-Καστέλ, «είναι να μάθουμε αν πρόκειται ή δεν πρόκειται για πανούκλα».

Δυο τρεις γιατροί αντέδρασαν με επιφωνήματα. Οι άλλοι έμοιαζαν να διστάζουν. Όσο για το νομάρχη, πετάχτηκε πάνω και γύρισε μηχανικά προς το μέρος της πόρτας, λες κι ήθελε να βεβαιωθεί πως ήταν κλειστή και πως δεν άφησε αυτή την αποτρόπαιη λέξη να απλωθεί στους διαδρόμους. Ο Ρισάρ είπε ότι, κατά τη γνώμη του, δεν έπρεπε να χάσουν την ψυχραιμία τους: επρόκειτο για έναν πυρετό με επιπλοκές, κι αυτό ήταν το μόνο που μπορούσε να πει· οι υποθέσεις ήταν επικίνδυνες στην επιστήμη, όπως και στη ζωή. Ο γερο-Καστέλ, που μασούλιζε ήσυχα το

κιτρινισμένο του μουστάκι, σήκωσε τα καθαρὰ του μάτια και κοίταξε τον Ριέ. Γύρισε έπειτα το καλοσυνάτο βλέμμα του στην ομήγυρη και είπε πως ο ίδιος ήταν βέβαιος ότι επρόκειτο για πανούκλα, αλλά βέβαια κάθε επίσημη παραδοχή της κατάστασης θα απαιτούσε τη λήψη ανελέητων μέτρων. Κατά βάθος, ήξερε τι έκανε τους συναδέλφους του να διστάζουν, και για να μην τους αναστατώσει, θα ήθελε πολύ να ομολογήσει πως δεν υπήρχε πανούκλα. Ο νομάρχης θύμωσε και δήλωσε κοφτά ότι, όπως και να 'χει το πράγμα, δεν μπορούσαν να συζητούν με τέτοια επιχειρήματα.

«Δεν έχει σημασία» είπε ο Καστέλ, «αν είναι καλή αυτή η επιχειρηματολογία. Σημασία έχει να μας βάλει σε σκέψεις».

Ο Ριέ είχε μείνει σιωπηλός. Του ζήτησαν τη γνώμη του.

«Πρόκειται για κάποιο είδος τυφοειδούς πυρετού, που προσβάλλει όμως τους βουβώνες και προκαλεί εμέτους. Μερικές φορές, δοκίμασα να ανοίξω τους αδένες, κι έτσι πήρα υγρό για αναλύσεις. Το εργαστήριο νομίζει ότι έχει εντοπίσει το βάκιλλο της πανώλους. Για να είμαι όμως σαφής, πρέπει να προσθέσω ότι ορισμένες παραλλαγές του μικροβίου δε συμφωνούν με την κλασική περιγραφή».

Ο Ρισάρ τόνισε τότε πως το στοιχείο αυτό δικαιολογούσε τους δισταγμούς, και πως θα έπρεπε να περιμένουν το στατιστικό αποτέλεσμα των αναλύσεων που είχαν ήδη ξεκινήσει.

Σώπασε λίγο, κι έπειτα είπε: «Όταν ένα μικρόβιο είναι ικανό, σε διάστημα τριών ημερών, να τετραπλασιάσει τον όγκο της σπλήνας και να διογκώσει τα μεσεντερικά γάγγλια σε μέγεθος πορτοκαλιού, οι δισταγμοί δεν έχουν θέση. Ο αριθμός των κρουσμάτων μεγαλώνει. Η αρρώστια εξαπλώνεται με τέτοιο ρυθμό που, αν δεν αναχαιτιστεί, θα αποδεκατίσει τη μισή πόλη μέσα σε δύο μήνες. Δεν έχει λοιπόν σημασία αν θα την ονομάσουμε πανούκλα ή μολυσματικό πυρετό. Σημασία έχει να την εμποδίσουμε να αποδεκατίσει την πόλη».

Ο Ρισάρ επέμεινε ωστόσο πως η κατάσταση δεν ήταν τόσο απελπιστική. Ο κίνδυνος μετάδοσης δεν είχε αποδειχτεί, εφόσον δεν είχε προσβληθεί κανένας συγγενής των ασθενών.

«Ναι, αλλά μερικοί πέθαναν» σχολίασε ο Ριέ, «κι ύστερα, η μετάδοση δεν είναι ποτέ απόλυτη, ειδικά θα είχαμε μια τεράστια γεωμετρική πρόοδο των κρουσμάτων και ο πληθυσμός θα ξεκληριζόταν. Το ζήτημα δεν είναι αν απελπιζόμαστε ή όχι, αλλά αν θα ληφθούν προφυλάξεις».

Έπειτα ο Ρισάρ ανακεφαλαίωσε την κατάσταση, υπενθυμίζοντας ότι, αν η αρρώστια δεν υποχωρούσε από μόνη της, έπρεπε να την καταστείλουν εφαρμόζοντας τα σοβαρά προφυλακτικά μέτρα που προβλέπει ο νόμος· και για να ληφθούν τα μέτρα αυτά, έπρεπε να ανακοινωθεί επισήμως ότι επρόκειτο για πανούκλα· κι επειδή η εκδοχή της πανούκλας δεν ήταν βέβαιη, το πράγμα απαιτούσε κάποια σκέψη.

«Το ζήτημα» επέμεινε ο Ριέ, «δεν είναι να μάθουμε αν τα μέτρα που προβλέπει ο νόμος είναι σοβαρά, αλλά αν είναι αναγκαία για να εμποδιστεί ο αποδεκατισμός του μισού πληθυσμού. Τα υπόλοιπα είναι αρμοδιότητα των αρχών, και πολύ σωστά οι θεσμοί μας προβλέπουν την ύπαρξη ενός νομάρχη για να ρυθμίζει παρόμοια προβλήματα».

«Φυσικά» είπε ο νομάρχης, «αλλά θα πρέπει να μου δηλώσετε επισήμως ότι πρόκειται για επιδημία πανούκλας».

«Κι αν δεν το δηλώσουμε» είπε ο Ριέ, «ο μισός πληθυσμός της πόλης κινδυνεύει με αφανισμό».

Ο Ρισάρ τον έκοψε εκνευρισμένος:

«Γεγονός είναι ότι ο κύριος συνάδελφος πιστεύει ότι πρόκειται για πανούκλα. Το αποδεικνύει και ο τρόπος με τον οποίο περιέγραψε το σύνδρομο».

Ο Ριέ απάντησε πως δεν είχε περιγράψει σύνδρομο, αλλά απλώς ό,τι είχε δει με τα μάτια του. Κι αυτό που είχε δει με τα μάτια του, ήταν οι διογκωμένοι βουβώνες, οι κηλίδες, οι υψηλοί πυρετοί, το παραλήρημα, και ο θάνατος μέσα σε σαράντα οχτώ ώρες. Μήπως ο κύριος Ρισάρ μπορούσε να αναλάβει την ευθύνη να τους διαβεβαιώσει ότι η επιδημία θα υποχωρούσε χωρίς αυστηρά προφυλακτικά μέτρα;

Ο Ρισάρ κοιτούσε τον Ριέ δισταζοντας:

«Ειλικρινά, πείτε μου τη γνώμη σας. Είστε βέβαιος ότι πρόκειται για πανούκλα;»

«Το πρόβλημα δεν τίθεται έτσι. Δεν είναι ζήτημα ορολογίας. Ζήτημα χρόνου είναι».

«Δηλαδή, κατά τη γνώμη σας» είπε ο νομάρχης, «μολονότι δεν πρόκειται για πανούκλα, πρέπει να εφαρμοστούν τα προφυλακτικά μέτρα που ορίζονται για επιδημίες πανούκλας».

«Αν ήμουν υποχρεωμένος να έχω κάποια γνώμη, ναι, αυτή θα ήταν».

Οι γιατροί συσκέφθηκαν για λίγο, κι έπειτα ο Ρισάρ είπε:

«Πρέπει λοιπόν να αναλάβουμε την ευθύνη και να αντιμετωπίσουμε την ασθένεια σαν να ήταν πανούκλα».

Η διατύπωση έγινε ένθερμα αποδεκτή.

«Εσείς τι λέτε, κύριε συνάδελφε;» ρώτησε ο Ρισάρ.

«Η διατύπωση μου είναι αδιάφορη» είπε ο Ριέ. «Ας πούμε απλώς ότι δεν πρέπει να κάνουμε σαν να μην κινδυνεύει ο μισός πληθυσμός της πόλης, γιατί τότε θα κινδύνευε».

Και ο Ριέ αποχώρησε μέσα σε τεταμένη ατμόσφαιρα. Λίγο αργότερα, σε μια γειτονιά που μύριζε τηγανίλα και κάτουρο, μια γυναίκα με ματωμένες μασχάλες σφάδαζε μπροστά του, ουρλιάζοντας για ζωή και για θάνατο.

Την επομένη της σύσκεψης, ο πυρετός έκανε άλλο ένα μικρό άλμα. Πέρασε μάλιστα και στις εφημερίδες, αλλά με καλοήγη μορφή, που περιοριζόταν σε κάποιους υπαινιγμούς. Την επομένη ωστόσο, ο Ριέ είδε τις πρώτες λευκές αφίσες που είχε κολλήσει η νομαρχία στις πιο απόμερες γωνιές της πόλης. Από τις αφίσες αυτές ήταν δύσκολο να συμπεράνεις πως οι αρχές αντιμετώπιζαν άμεσα την κατάσταση. Τα μέτρα δεν ήταν δρακόντεια, και πολλά έμοιαζαν να έχουν θυσιαστεί για να μην αναστατωθεί η κοινή γνώμη. Το κείμενο της αφίσας ανακοίνωνε ότι ορισμένα κρούσματα επικίνδυνου πυρετού είχαν εμφανιστεί στην περιοχή του Οράν, αλλά ακόμη δεν ήταν γνωστό αν ο πυρετός ήταν μεταδοτικός. Οι περιπτώσεις αυτές δεν ήταν χαρακτηριστικές ώστε να ενσπείρουν ανησυχίες, και αναμφίβολα ο πληθυσμός θα διατηρούσε την ψυχραιμία του. Ωστόσο, μέσα σ' ένα πνεύμα προνοίας που όλοι όφειλαν να το συμεριστούν, ο νομάρχης είχε προχωρήσει στη λήψη προληπτικών μέτρων. Μέτρων που, αν κατανοούνταν και εφαρμόζονταν, θα εκμηδένιζαν το ενδεχόμενο της επιδημίας. Ο νομάρχης ήταν βέβαιος ότι η προσωπική του πρωτοβουλία θα ετύγχανε της γενικής υποστηρίξεως.

Η αφίσα ανακοίνωνε έπειτα κάποια γενικά μέτρα, όπως η επιστημονική εξόντωση των ποντικών με τοξικά αέρια στους υπονόμους, και η στενή επιτήρηση του δικτύου παροχής ύδατος. Συνιστούσε στον κόσμο σχολαστική καθαριότητα και τέλος καλούσε όσους είχαν ψύλλους να παρυσιαστούν στην υγειονομική υπηρεσία. Εξάλλου, κάθε οικογένεια ήταν υποχρεωμένη να δηλώνει τα κρούσματα που είχαν βεβαιωθεί με ιατρική διάγνωση, και να επιτρέπει την απομόνωση των οικείων ασθενών στους ειδικούς θαλάμους του νοσοκομείου. Οι θάλαμοι αυτοί ήταν εξοπλισμένοι έτσι, ώστε οι ασθενείς να δέχονται αμέσως τις πρώτες βοήθειες και με μέγιστες πιθανότητες ίασεως. Κάποια συμπληρωματικά άρθρα όριζαν την υποχρεωτική

απολύμανση του δωματίου κάθε αρρώστου καθώς και του οχήματος που τον μετέφερε. Τέλος, γινόταν σύσταση προς τους συγγενείς να τεθούν οικειοθελώς υπό υγειονομική επίβλεψη.

Ο δόκτωρ Ριέ έκανε απότομα μεταβολή και συνέχισε το δρόμο για το ιατρείο του. Ο Ζοζέφ Γκραν τον περίμενε, και σήκωσε τα χέρια να τον προϋπαντήσει.

«Κατάλαβα» είπε ο Ριέ, «οι αριθμοί ανεβαίνουν».

Την προηγούμενη μέρα, καμιά δεκαριά άρρωστοι είχαν υποκύψει στο μοιραίο. Ο γιατρός είπε στον Γκραν ότι θα τον έβλεπε ίσως το βράδυ, που θα πήγαινε να επισκεφθεί τον Κοτάρ.

«Καλά θα κάνετε» είπε ο Γκραν, «γιατί τον βλέπω αλλαγμένο».

«Τι έχει αλλάξει;»

«Έγινε ευγενικός».

«Γιατί; Δεν ήταν;»

Ο Γκραν δίστασε. Δε θα 'λεγε πως ο Κοτάρ ήταν αγενής, η έκφραση δε θα 'ταν σωστή. Ήταν άνθρωπος αμίλητος και κλειστός, σου θύμιζε αγρίμι. Η κάμαρά του, ένα ταπεινό ταβερνάκι και κάποιες μυστηριώδεις έξοδοι ήταν όλη κι όλη η ζωή του Κοτάρ. Επισήμως, ήταν αντιπρόσωπος οινοπνευματωδών ποτών. Κάπου κάπου δεχόταν την επίσκεψη δυο τριών ανθρώπων, που ήταν μάλλον πελάτες του. Καμιά φορά, το βράδυ, πήγαινε σ' έναν κινηματογράφο, απέναντι απ' το σπίτι. Ο υπάλληλος είχε προσέξει μάλιστα ότι ο Κοτάρ είχε ιδιαίτερη προτίμηση στα αστυνομικά. Πάντως ο αντιπρόσωπος ήταν, παρ' όλα αυτά, σκυθρωπός και κουμπωμένος.

Και τώρα, είπε ο Γκραν, η κατάσταση είχε αλλάξει:

«Δεν ξέρω πώς να σας το πω, αλλά να, έχω την εντύπωση, καταλαβαίνετε, ότι προσπαθεί να συμφιλιωθεί με τους ανθρώπους, ότι θέλει επαφές. Όλο μου πιάνει την κουβέντα, όλο μου προτείνει να βγούμε, και δεν είναι δυνατόν να λέω πάντα όχι. Στο κάτω κάτω, ενδιαφέρομαι γι' αυτόν, του έσωσα τη ζωή».

Μετά την απόπειρα, ο Κοτάρ δεν είχε καθόλου επισκέψεις, και ζητούσε να βρει λίγη συμπάθεια στους δρόμους και στα μαγαζιά. Κανείς ποτέ δεν είχε μιλήσει τόσο γλυκά

σε μπακάλη, με τόσο ενδιαφέρον στη γυναίκα του ψιλικατζιδίκου.

«Κι η γυναίκα στο ψιλικατζιδίκο είναι φίδι» σχολίασε ο Γκραν. «Του το είπα του Κοτάρ, και μου απάντησε πως έχει και τα καλά της, φτάνει να τα ανακαλύψεις».

Τέλος, δυο τρεις φορές ο Κοτάρ είχε πάει τον Γκραν σε πολυτελή εστιατόρια και καφενεία της πόλης, και φαίνεται πως είχε αποφασίσει να συχνάζει σε τέτοια μέρη.

«Είναι καλά εκεί» έλεγε, «όταν είσαι με παρέα».

Ο Γκραν είχε προσέξει πως το προσωπικό περιποιούνταν ειδικά τον αντιπρόσωπο, και κατάλαβε το λόγο όταν πρόσεξε και τα υπέρογκα φιλοδώρηματα. Ο Κοτάρ έδειχνε ιδιαίτερα ευαίσθητος απέναντι στις περιποιήσεις που εισέπραττε γι' αντάλλαγμα. Μια μέρα που τον είχε ξεπροβοδίσει ο μαιτρ και τον βοήθησε να φορέσει το πανωφόρι του, ο Κοτάρ είχε πει στον Γκραν:

«Είναι καλό παιδί, κι αν χρειαστεί, θα το καταθέσει».

«Τι θα καταθέσει;»

Ο Κοτάρ δίστασε.

«Ε, να... Πως δεν είμαι κακός άνθρωπος».

Κατά τα άλλα, είχε και τις κακές του. Μια μέρα που ο μπακάλης δεν του φέρθηκε και πολύ γλυκά, γύρισε σπίτι έξω φρενών:

«Το κάθαρμα» έλεγε και ξανάλεγε, «ίδιος είναι κι αυτός, σαν τους άλλους!»

«Ποιους άλλους;»

«Όλους».

Ο Γκραν είχε παραστεί μάρτυς μιας παράξενης σκηνής στο ψιλικατζιδίκο. Πάνω σε μια έντονη συζήτηση, η γυναίκα είχε αναφέρει μια σύλληψη που είχε κάνει πρόσφατα πολύ θόρυβο στο Αλγέρι. Ήταν ένας νεαρός εμποροϋπάλληλος που είχε σκοτώσει έναν Άραβα σε μια παραλία.

«Αν έχωναν όλα τα αποθράσματα της κοινωνίας στη φυλακή» είπε η γυναίκα, «οι έντιμοι άνθρωποι θ' ανάσαιναν».

Αναγκάστηκε όμως να σταματήσει βλέποντας την αναστάτωση του Κοτάρ, που βγήκε τρέχοντας απ' το ψιλικατζιδίκο, χωρίς ούτε να ζητήσει συγνώμη. Ο Γκραν και η γυναίκα είχαν μείνει σύξυλοι και τον παρακολουθούσαν καθώς απομακρυνόταν.

Ο Γκραν επισήμανε στον Ριέ και άλλες αλλαγές που είχε προσέξει στο χαρακτήρα του Κοτάρ. Ο περί ού ο λόγος, είχε πάντα πολύ φιλελεύθερες απόψεις, όπως έδειχνε και η προσφιλής του φράση, που ήταν: «Το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό». Τον τελευταίο καιρό όμως, αγόραζε την πιο συντηρητική εφημερίδα του Οράν, και θα 'λεγε μάλιστα κανείς ότι προτιμούσε να τη διαβάζει επιδεικτικά σε δημόσιους χώρους. Ακόμη, λίγες μέρες αφότου σηκώθηκε απ' το κρεβάτι, είχε παρακαλέσει τον Γκραν, που πήγαινε στο ταχυδρομείο, να του στείλει μια επιταγή των εκατό φράγκων στην αδερφή του, που έμενε στο εξωτερικό. Και πάνω που ξεκινούσε ο Γκραν:

«Μια στιγμή, στείλτε της καλύτερα διακόσια» είπε ο Κοτάρ. «Να της κάνω έκπληξη. Νομίζει πως δεν τη σκέφτομαι, η αλήθεια είναι όμως ότι την αγαπώ πολύ».

Τέλος, ο Γκραν είχε κάνει με τον Κοτάρ μια πολύ παράξενη συζήτηση. Ούτε λίγο ούτε πολύ, είχε αναγκαστεί να απαντήσει στις ερωτήσεις του Κοτάρ, που ήταν περίεργος να μάθει τι δουλειά έκανε ο Γκραν κάθε βράδυ.

«Λοιπόν» είχε πει ο Κοτάρ, «γράφετε βιβλίο».

«Ναι, αν θέλετε, αν και είναι κάτι πιο περίπλοκο».

«Αχ!» είχε αναφωνήσει ο Κοτάρ, «μακάρι να 'μουν σαν κι εσάς!»

Ο Γκραν είχε δείξει την έκπληξή του, και ο Κοτάρ είχε ψελλίσει κάτι για τους καλλιτέχνες που δεν έχουν υποχρεώσεις.

«Γιατί;» είχε ρωτήσει ο Γκραν.

«Να, γιατί ο καλλιτέχνης έχει περισσότερα δικαιώματα από τον άλλο κόσμο, όλοι το ξέρουμε δα. Του συγχωρούνται περισσότερα πράγματα».

«Ελάτε τώρα» είπε ο Ριέ, «θα 'χε δει τις αφίσες εκείνο το πρωί, και η ιστορία με τους ποντικούς τον αναστάτωσε, όπως κι ένα σωρό κόσμο. Μπορεί να φοβάται και τον πυρετό».

Κι ο Γκραν απάντησε:

«Γιατρέ μου, δεν το νομίζω, κι αν θέλετε να σας πω τη γνώμη μου...»

Το αυτοκίνητο της απολύμανσης περνούσε κάτω απ' το παράθυρό τους κι η εξάτμισή του χαλούσε τον κόσμο. Ο Ριέ σώπασε ώσπου να κοπάσει η φασαρία, κι έπειτα ρώτη-

σε αφηρημένα τον υπάλληλο ποια ήταν η γνώμη του. Ο άλλος τον κοίταξε σοβαρά:

«Αυτός ο άνθρωπος» είπε, «κάποιο κρίμα έχει στη συνείδησή του».

Ο γιατρός ανασήκωσε τους ώμους του. Όπως έλεγε κι ο επιθεωρητής, άλλα τον έκαιγαν αυτόν.

Εκείνο το απόγευμα, ο Ριέ κουβέντιασε με τον Καστέλ. Ο ρόος του αίματος δεν είχε έρθει.

«Λέτε να τον χρειαστούμε ωστόσο;» ρώτησε ο Ριέ. «Αυτός ο βάκιλλος είναι παράξενος».

«Α» έκανε ο Καστέλ, «δε θα συμεριστώ την άποψή σας. Κάθε μικροοργανισμός έχει πάντα τη δική του πρωτοτυπία. Στο βάθος όμως, είναι το ίδιο πράγμα».

«Είναι μια υπόθεση. Στην πραγματικότητα, δεν ξέρουμε τίποτε σίγουρο».

«Ασφαλώς υπόθεση είναι. Μα όλοι αυτό πιστεύουν».

Την υπόλοιπη μέρα, ο γιατρός ένιωθε να δυναμώνει ο μικρός ίλιγγος που τον έπιανε κάθε που σκεφτόταν την πανούκλα. Στο τέλος, αναγκάστηκε να το παραδεχτεί: φοβόταν. Μπήκε δυο φορές σε καφενεία γεμάτα κόσμο. Είχε κι αυτός, σαν τον Κοτάρ, ανάγκη για ανθρώπινη ζεστασιά. Ο Ριέ το θεωρούσε ανοησία, αλλά αυτή ακριβώς η ανοησία του θύμιζε την επίσκεψη που είχε υποσχεθεί στον αντιπρόσωπο.

Το βράδυ, ο γιατρός βρήκε τον Κοτάρ στην τραπεζαρία, καθισμένον στο τραπέζι. Μπροστά του είχε ανοιχτό ένα αστυνομικό μυθιστόρημα. Το σούρουπο όμως βάθαινε, και σίγουρα θα 'ταν δύσκολο να διαβάσει μέσα στο σκοτάδι που γινόταν ολοένα και πιο πυκνό. Το πιθανότερο είναι πως ο Κοτάρ καθόταν μόνος του στα σκοτεινά και κάτι σκεφτόταν. Ο Ριέ τον ρώτησε πώς ήταν. Ο Κοτάρ σηκώθηκε κι είπε πως ήταν καλά, μα θα 'ταν ακόμη καλύτερα αν ήταν βέβαιος πως κανείς δεν ασχολούνταν μαζί του. Ο Ριέ σχολίασε πως κανένας δεν μπορούσε να 'ναι ποτέ τελείως μόνος.

«Α, δε λέω γι' αυτό. Λέω για τους ανθρώπους που άλλη δουλειά δεν έχουν, παρά να σε βάζουν σε μελάδες».

Ο Ριέ δε μίλησε.

«Δε μιλάω για μένα, προσέξτε, αλλά να, διάβαζα ένα μυθιστόρημα. Μ' έναν φουκαρά, που τον συλλαμβάνουν ένα

πρωί στα καλά καθούμενα. Οι άλλοι ασχολούνται μαζί του, κι αυτός δεν ξέρει τίποτα. Μιλούν γι' αυτόν στα γραφεία, γράφουν το όνομά του σε φακέλους. Εσείς το βρίσκετε δίκαιο, δηλαδή; Πιστεύετε πως έχει κανείς το δικαίωμα να κάνει τέτοια πράγματα σ' έναν άνθρωπο;»

«Εξαρτάται» είπε ο Ριέ. «Από μian άποψη, κανένας δεν έχει το δικαίωμα. Όμως αυτά είναι δευτερεύοντα. Μην κάθεστε έτσι κλεισμένος. Πρέπει να βγαίνετε».

Ο Κοτάρ φάνηκε να θυμώνει, απάντησε πως έβγαине όλη την ώρα και πως, στην ανάγκη, όλη η γειτονιά θα μπορούσε να καταθέσει υπέρ του. Ακόμη και πέρα απ' τη γειτονιά είχε γνωστούς.

«Τον κύριο Ριγκό, τον αρχιτέκτονα, τον ξέρετε; Φίλος μου είναι».

Οι σκιές βάθαιναν μέσα στην κάμαρα. Ο δρόμος της γειτονιάς ζωντάνευε, κι ένα πνιχτό και ανακουφισμένο επιφώνημα υψώθηκε έξω τη στιγμή που άναψαν τα φανάρια. Ο Ριέ βγήκε στο μπαλκόνι και ο Κοτάρ τον ακολούθησε. Απ' όλες τις γύρω γειτονιές, όπως κάθε βράδυ στην πόλη μας, ένα απαλό αεράκι κουβαλούσε μουρμουρητά, τσίκνα από ψητό κρέας, μια βουή γεμάτη χαρά και μυρωδιές, της ελευθερίας που φούντωνε λίγο λίγο στο δρόμο, της νιότης που θορυβούσε και ξεφάντωνε. Η νύχτα, οι μεγάλες κραυγές άορατων πλοίων, ο ήχος της θάλασσας που ανέβαινε, το πλήθος που ξεμάκραινε, η ώρα αυτή, που ο Ριέ την ήξερε καλά και κάποτε την αγαπούσε, όλα τούτα τον πλάκωναν σήμερα, επειδή ήξερε πολλά.

«Ν' ανάψουμε κανένα φως;» είπε στον Κοτάρ.

Το φως άναψε κι ο ανθρωπάκος τον κοίταξε ανοιγοκλείνοντας τα μάτια του.

«Δε μου λέτε, γιατρέ μου, αν αρρωστήσω, θα με βάλετε στο νοσοκομείο;»

«Γιατί όχι;»

Ο Κοτάρ τον ρώτησε τότε αν μπορούσαν να συλλάβουν κάποιον όταν βρισκόταν σε κλινική ή σε νοσοκομείο. Ο Ριέ του απάντησε πως τίποτα δεν αποκλείεται, αλλά πάντως εξαρτάται από την κατάσταση του αρρώστου.

«Σας έχω εμπιστοσύνη» είπε ο Κοτάρ.

Ρώτησε έπειτα το γιατρό αν μπορούσε να τον πάει με το αυτοκίνητό του στην πόλη.

Στο κέντρο της πόλης η κίνηση αραιώνει και τα φώτα αρχίζουν να σβήνουν. Τα παιδιά όμως έπαιζαν ακόμη έξω απ' τις πόρτες τους. Ο γιατρός σταμάτησε εκεί που του είπε ο Κοτάρ, μπροστά σε κάτι παιδιά που έπαιζαν αμάδες ξεφωνίζοντας. Ένα παιδί με μαύρα κολλημένα μαλλιά, άψογη χωρίστρα και βρώμικο μουτράκι, κάρφωσε στον Ριέ τα καθαρά και θαρραλέα μάτια του. Ο Κοτάρ βρισκόταν κιόλας στο πεζοδρόμιο και του 'δινε το χέρι. Μιλούσε βραχνά, με δυσκολία, και δυο τρεις φορές γύρισε και κοίταξε πίσω του.

«Ο κόσμος μιλάει για επιδημία. Είν' αλήθεια, γιατρέ μου;»

«Ο κόσμος πάντα μιλάει, είναι φυσικό» είπε ο Ριέ.

«Σωστά. Και με δέκα νεκρούς, φέρνουν τη συντέλεια του κόσμου. Μα τι ανάγκη έχουμε εμείς;»

Η μηχανή ήταν αναμμένη κι ο Ριέ ακουμπούσε το χέρι του στο λεβιέ. Ξανακοίταξε το παιδί, που τον κάρφωνε πάντα με το σοβαρό και ήρεμο βλέμμα του. Ξαφνικά, χωρίς ν' αλλάξει τίποτα, το παιδί τού χαμογέλασε δείχνοντας όλα του τα δόντια.

«Και τι έχουμε ανάγκη λοιπόν;» ρώτησε ο γιατρός ανταποδίδοντας το χαμόγελο στο παιδί.

Ο Κοτάρ αρπάχτηκε απ' την πόρτα του αυτοκινήτου που ξεκινούσε, και φώναζε οργισμένος, με φωνή γεμάτη δάκρυα:

«Ένα σεισμό έχουμε ανάγκη. Αληθινό όμως!»

Δεν έγινε όμως σεισμός, κι η επόμενη μέρα πέρασε, για τον Ριέ, με ατέλειωτες διαδρομές απ' άκρη σ' άκρη της πόλης, διαβουλεύσεις με τις οικογένειες των ασθενών, και συζητήσεις με τους ίδιους τους ασθενείς. Ο Ριέ, για πρώτη φορά, είχε αρχίσει να δυσανασχετεί με τη δουλειά του. Μέχρι τότε, οι ασθενείς του τον διευκόλυναν, του παραδίνονταν. Τώρα όμως, ο γιατρός τούς ένιωθε ν' αποτραβιούνται, να κρύβονται στο βάθος της αρρώστιας τους, με μια ξαφνιασμένη δυσπιστία. Αυτή τη μάχη δεν την είχε συνηθίσει. Και κατά τις δέκα το βράδυ, σταματώντας μπροστά στο σπίτι του γερο-ασθματικού, που θα τον έβλεπε τελευταίον, ο Ριέ βγήκε με κόπο απ' το αυτοκίνητο. Χασομέρησε λίγο χαζεύοντας το σκοτεινό δρόμο και τ' αστέρια που μια φαίνονταν, μια χάνονταν στον κατάμαυρο ουρανό.

Ο γερο-ασθματικός ήταν ανακαθισμένος στο κρεβάτι του, κι έμοιαζε να αναπνέει καλύτερα. Μετρούσε ξερά μπιζέλια, από τη μια καρabάνα στην άλλη, και υποδέχτηκε πρόσχαρα το γιατρό:

«Λοιπόν, γιατρέ μου, χολέρα είναι;»

«Πού τ' ακούσατε;»

«Απ' την εφημερίδα, αλλά το είπε και το ράδιο».

«Όχι, δεν είναι χολέρα».

«Ό,τι και να 'ναι» είπε ξαναμμένος ο γέρος, «πολύ το παρατραβήξανε, οι χοντροκέφαλοι!»

«Μην τους πιστεύετε» είπε ο γιατρός.

Εξέτασε τον άρρωστο και καθόταν τώρα στη μέση της άθλιας τραπεζαρίας. Ναι, φοβόταν. Ήξερε πως, αύριο το πρωί, στην ίδια γειτονιά, τον περίμεναν καμιά δεκαριά ασθενείς, διπλωμένοι στα δυο από τους πονεμένους τους βουβώνες. Μόνο σε δυο τρεις περιπτώσεις είχε δει βελτίωση από τη διάνοιξη των αδένων. Για τους περισσότερους όμως, έμενε μόνο το νοσοκομείο, κι ο γιατρός ήξερε καλά τι θα πει νοσοκομείο όταν είσαι φτωχός. «Δε θέλω να του κάνουν πειράματα» του είχε πει η γυναίκα ενός ασθενούς. Δε θα προλάβαιναν, γιατί θα πέθαινε σε λίγο. Τα μέτρα ήταν ανεπαρκή, δε χωρούσε πια αμφιβολία. Τους «ειδικά εξοπλισμένους» θαλάμους τους γνώριζε καλά: δυο πτέρυγες που είχαν εκκενωθεί εσπευσμένα από τους άλλους ασθενείς, με τα παράθυρά τους σφραγισμένα, περιφρουρημένες από την υγειονομική υπηρεσία. Αν η επιδημία δε σταματούσε μόνη της, τα μέτρα που είχε σκαρώσει η διοίκηση δε θα κατόρθωναν να την αναχαιτίσουν.

Το βράδυ ωστόσο, τα επίσημα ανακοινωθέντα διατηρούσαν την αισιοδοξία τους. Την επομένη, το πρακτορείο Ραντόκ ανακοίνωσε ότι τα μέτρα της νομαρχίας εφαρμόζονταν με ψυχραιμία, και ότι είχαν ήδη δηλωθεί καμιά τριανταριά ασθενείς. Ο Καστέλ τηλεφώνησε στον Ριέ:

«Πόσα κρεβάτια διαθέτουν οι πτέρυγες;»

«Ογδόντα».

«Και ασφαλώς οι ασθενείς είναι πάνω από τριάντα».

«Είναι μερικοί που απλώς φοβούνται, και άλλοι που δεν έχουν πια καιρό».

«Και στις ταφές; Δεν υπάρχει επιτήρηση;»

«Όχι. Τηλεφώνησα στον Ρισάρ πως χρειάζονται πλήρη

μέτρα, όχι λόγια. Ή θα υψώσουμε φράγμα να σταματήσουμε την επιδημία, ή τίποτα».

«Και λοιπόν;»

«Μου απάντησε πως δεν είναι αρμόδιος. Κατά τη γνώμη μου, το κακό επεκτείνεται».

Κι αλήθεια, μέσα σε τρεις μέρες οι δυο πτέρυγες είχαν γεμίσει. Ο Ρισάρ ήταν της γνώμης πως έπρεπε να εκκενωθεί ένα σχολείο και να μετατραπεί σε βοηθητικό νοσοκομείο. Ο Ριέ περίμενε τα εμβόλια και άνοιγε αδένες. Ο Καστέλ ξαναγύρισε στα παλιά του βιβλία και την άραζε ώρες στη βιβλιοθήκη.

«Τα ποντίκια ψόφησαν από πανούκλα, ή από κάτι που μοιάζει πολύ με πανούκλα» κατέληξε. «Έριξαν όμως στην κυκλοφορία δεκάδες χιλιάδες ψύλλους, που θα μολύνουν τον πληθυσμό με γεωμετρική πρόοδο αν το κακό δε σταματήσει εγκαίρως».

Ο Ριέ δε μιλούσε.

Αυτή την εποχή, ο καιρός φάνηκε να σταθεροποιείται. Ο ήλιος στέγνωνε τις λακκούβες με τα νερά της τελευταίας βροχής. Ο ωραίος γαλάζιος ουρανός που ξεχειλίξε από κίτρινο φως, ο βόμβος των αεροπλάνων μέσα στη ζέστη που μεγάλωνε, όλα τούτη την εποχή προμηνούσαν γαλήνη. Μέσα σε τέσσερις μέρες όμως, ο πυρετός έκανε τέσσερα άλματα: δεκάξι θάνατοι, είκοσι τέσσερις, είκοσι οχτώ, τριάντα δύο. Την τέταρτη μέρα, ανακοίνωσαν πως άνοιξε το βοηθητικό νοσοκομείο σε μια σχολή νηπιαγωγών. Οι συμπολίτες μας, που ως τότε μεταμφίεζαν την ανησυχία τους με φιλοφρονήσεις, κυκλοφορούσαν στους δρόμους πιο κακόκεφοι και σιωπηλοί.

Ο Ριέ αποφάσισε να τηλεφωνήσει στο νομάρχη:

«Τα μέτρα δεν επαρκούν».

«Έχω στα χέρια μου κάποιους αριθμούς» είπε ο νομάρχης. «Είναι ανησυχητικοί».

«Δεν είναι απλώς ανησυχητικοί. Είναι εύγλωττοι».

«Θα ζητήσω εντολές από την κυβέρνηση».

Ο Ριέ έκλεισε το τηλέφωνο μπροστά στον Καστέλ:

«Ακούς εκεί, εντολές! Φαντασία χρειάζεται».

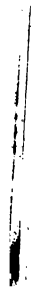
«Και ο ορός του αίματος;»

«Θα 'ρθει, μες στη βδομάδα».

Μέσω του Ρισάρ, η νομαρχία ζήτησε από τον Ριέ μια

έκθεση, που θα στελνόταν στην πρωτεύουσα της αποικίας, για να δοθεί η σχετική εντολή. Ο Ριέ έκανε μια κλινική περιγραφή και ανέφερε αριθμούς. Την ίδια μέρα, οι θάνατοι έφτασαν τους σαράντα. Ο νομάρχης ανέλαβε προσωπικά να αναγγείλει αυστηρότερα μέτρα για την επομένη. Η υποχρεωτική δήλωση των ασθενών και η απομόνωσή τους διατηρήθηκαν. Τα σπίτια των ασθενών θα έκλειναν και θ' απολυμαίνονταν, οι συγγενείς τους θα έμπαιναν καραντίνα, η ταφή των νεκρών θα οργανωνόταν από την πόλη με τρόπο που θα δούμε σε λίγο. Την άλλη μέρα, ο ορός έφτασε με το αεροπλάνο. Θα έφτανε ίσα ίσα για τα κρούσματα που αντιμετώπιζαν ήδη. Αν η επιδημία εξαπλωνόταν, θα χρειάζονταν κι άλλος. Στο τηλεγράφημα του Ριέ απάντησαν ότι τα αποθέματα ασφαλείας είχαν εξαντληθεί και φρόντιζαν ήδη να τα ανανεώσουν.

Στο μεταξύ, απ' όλα τα περίχωρα, η άνοιξη έφτανε στις υπαίθριες αγορές. Χιλιάδες τριαντάφυλλα μαραίνονταν στα πανέρια των ανθοπωλών στα πεζοδρόμια, κι η ζαχαρωμένη μυρωδιά τους πλημμύριζε την πόλη. Φαινομενικά, δεν είχε αλλάξει τίποτα. Τα τραμ γέμιζαν πάντα στις ώρες της αιχμής, κι ήταν άδεια και θρόμικα την υπόλοιπη μέρα. Ο Ταρού παρακολουθούσε το γεράκο του, κι ο γεράκος έφτυνε τις γάτες. Ο Γκραν κλεινόταν σπίτι του τα βράδια για να συνεχίσει τη μυστηριώδη εργασία του. Ο Κοτάρ έκανε τις βόλτες του, και ο κύριος Οτόν, ο εισαγγελέας, πήγαινε κάθε μέρα στη δουλειά του. Ο γερο-ασθματικός μετακόμιζε αδιάκοπα τα μπιζέλια του, και κάνα δυο φορές αντάμωσε το δημοσιογράφο, τον Ραμπάρ, που ήταν περίεργος και ήρεμος. Κάθε βράδυ, το ίδιο πλήθος γέμιζε τους δρόμους κι οι ουρές μάκραναν μπροστά στους κινηματογράφους. Η επιδημία φαινόταν να υποχωρεί, και μέσα σε λίγες μέρες πέθαναν μόνο καμιά δεκαριά. Όσπου, μια μέρα, οι αριθμοί τινάχτηκαν στα ύψη. Τη μέρα που οι νεκροί έφτασαν στους τριάντα, ο Μπερνάρ Ριέ κοιτούσε την επίσημη εντολή που του έδινε να διαβάσει ο έπαρχος, με τα λόγια: «Τρόμαξαν». Η εντολή έλεγε: «Να κηρυχτεί κατάσταση εκτάκτου ανάγκης λόγω πανούκλας. Η πόλη να κλείσει».

Από εκείνη τη στιγμή μπορεί να πει κανείς ότι η πανούκλα έγινε μια υπόθεση που μας αφορούσε όλους ανεξαιρέτως. Ώς τότε, παρά την έκπληξη και την απορία που είχαν προκαλέσει τα ασυνήθιστα αυτά επεισόδια, κάθε συμπολίτης μας κοιτούσε τη δουλειά του, όπως μπορούσε. Και το δίχως άλλο έπρεπε να συνεχίσει να την κοιτάζει. Μόλις όμως έκλεισαν οι πύλες, καταλάβαμε πως όλοι, ακόμη κι ο αφηγητής, είχαμε πιαστεί στη φάκα, και πως έπρεπε να συνηθίσουμε στην ιδέα. Έτσι, ένα αίσθημα τόσο προσωπικό, όπως ο χωρισμός από ένα αγαπημένο πλάσμα, έγινε μεμιάς, τις πρώτες εβδομάδες, αίσθημα ολόκληρου του πληθυσμού, ένα αίσθημα που, μαζί με το φόβο, μας βασάνιζε στο ατέλειωτο διάστημα της εξορίας.

Μια από τις κυριότερες συνέπειες αυτού του αποκλεισμού ήταν ο αιφνίδιος χωρισμός ανθρώπων που δεν ήταν καθόλου προετοιμασμένοι. Μανάδες και παιδιά, σύζυγοι, ερωτευμένοι, που πίστευαν πως θα ζήσουν χώρια λίγες μέρες μόνο, σ' έναν προσωρινό χωρισμό, που είχαν αγκαλιαστεί στην πλατφόρμα του σταθμού μας με δυο τρεις τελευταίες συμβουλές, βέβαιοι πως θα ξανανταμώνουν σε λίγες μέρες ή σε λίγες εβδομάδες, δεσμώντες μιας ανόητης ανθρωπίνης εμπιστοσύνης, που καμιά αναχώρηση δεν τους έβγαζε από την καθημερινή τους ρουτίνα, βρέθηκαν μεμιάς απομακρυσμένοι δίχως γυρισμό, εμποδισμένοι να ξαναϊδωθούν ή να επικοινωνήσουν. Γιατί το κλείσιμο των πυλών έγινε λίγες ώρες πριν ανακοινωθεί η απαγόρευση της νομαρχίας, και φυσικά ήταν αδύνατο να ληφθούν υπόψη οι μεμονωμένες περιπτώσεις. Θα 'λεγε κανείς ότι αυτή η βάνουση εισβολή της αρρώστιας ανάγκασε πριν απ' όλα τους συμπολίτες μας να κάνουν σαν να μην είχαν προσωπικά αισθήματα. Από τις πρώτες κιόλας ώρες που ίσχυσε η απαγόρευση, η νομαρχία βρέθηκε πολιορκημένη από ένα πλήθος διαμαρτυρομένων, που είχε να αναφέρει, τηλεφωνικώς ή δια ζώσης στους υπαλλήλους, άκρως ενδιαφέρον-

σες περιπτώσεις, αν και καμιά τους δεν μπορούσε να εξεταστεί σοβαρά. Η αλήθεια είναι πως χρειάστηκαν κάμποσες ημέρες για να καταλάβουμε πως η κατάστασή μας δε χωρούσε συμβιβασμούς, και πως οι λέξεις «παραχώρηση», «χάρη» και «εξαίρεση» δεν είχαν πια κανένα νόημα.

Μας αρνήθηκαν ακόμη και τη μικρή χαρά της αλληλογραφίας. Η πόλη είχε πάψει να συνδέεται με την υπόλοιπη χώρα με τα συνήθη μέσα επικοινωνίας, και σαν να μην έφτανε αυτό, μια νέα απόφαση απαγόρευσε την ανταλλαγή κάθε είδους αλληλογραφίας, γιατί το μικρόβιο θα μπορούσε να μεταδοθεί από τις επιστολές. Στην αρχή, κάποιοι προνομιούχοι τα κανόνισαν με τους φρουρούς που φύλαγαν τις πύλες της πόλης, και τους άφηναν να περάσουν μηνύματα στο εξωτερικό. Ήταν ακόμη οι πρώτες μέρες της επιδημίας, και οι φρουροί θεωρούσαν φυσικές κάποιες ενέργειες από οίκτο. Σε λίγο όμως, ακόμη κι οι φρουροί κατάλαβαν πόσο σοβαρή ήταν η κατάσταση, και αρνιόντουσαν πια να αναλάβουν την ευθύνη μιας πράξης με απρόβλεπτες συνέπειες. Όσο για τις υπεραστικές τηλεπικοινωνίες, που είχαν αρχικά επιτραπεί, προκάλεσαν τέτοιο συνωστισμό στους θαλάμους και τέτοια υπερφόρτωση στις γραμμές, που οι αρχές αναγκάστηκαν να τις απαγορεύσουν για ένα διάστημα, κι ύστερα να τις περιορίσουν αυστηρά στις έκτακτες περιπτώσεις, δηλαδή στις αναγγελίες θανάτων, γεννήσεων και γάμων. Μόνη διέξοδος έμειναν έτσι τα τηλεγραφήματα. Πλάσματα που τα ένωνε το πνεύμα, η καρδιά, η σάρκα, υποχρεώθηκαν να ξαναβρούν τα σύμβολα της πανάρχαιης επικοινωνίας στα κεφαλαία γράμματα ενός τηλεγραφήματος των δέκα λέξεων. Κι επειδή οι εκφράσεις που μπορείς να χρησιμοποιήσεις σ' ένα τηλεγράφημα εξαντλούνται γρήγορα, η κοινή ζωή και τα φλογερά πάθη συνοψίστηκαν στην περιοδική ανταλλαγή κοινοτοπιών, όπως: «Είμαι καλά. Σε σκέφτομαι. Αγάπη».

Κάποιοι από μας, ωστόσο, επέμεναν να γράφουν γράμματα και φαντάζονταν τρόπους επικοινωνίας με τον έξω κόσμο: τρόπους που πάντοτε αποδεικνύονταν ακατόρθωτοι. Κι αν κάποιο τέχνασμα που είχαμε ανακαλύψει πετύχαινε, δεν το μαθαίναμε ποτέ, γιατί απάντηση δεν ερχόταν. Αναγκαστήκαμε τότε, βδομάδες ολόκληρες, να γράφουμε και να ξαναγράφουμε το ίδιο γράμμα, ν' αντιγράφουμε τις

ίδιες παρακλήσεις, ώσπου οι λέξεις, βγαλμένες αρχικά από τα βάθη της καρδιάς μας, έχασαν κάποια στιγμή τη σημασία τους, και τότε τις αντιγράφαμε μηχανικά, πασχίζοντας να δώσουμε τουλάχιστον σε κείνες τις νεκρές φράσεις κάτι από τη δύσκολη ζωή μας. Και, για να μην τα πολυλογούμε, μπροστά σε τούτον τον στείρο και παράλογο μονόλογο, μπροστά στην άγονη συνομιλία με τους τοίχους, μας φαινόταν προτιμότερη η συμβατική φρασεολογία του τηλεγραφήματος.

Εξάλλου, σε λίγες μέρες, όταν πια φάνηκε καθαρά ότι κανένας δεν μπορούσε να βγει από την πόλη, σκεφτήκαμε να ρωτήσουμε αν οι αρχές θα επέτρεπαν την επιστροφή όσων είχαν φύγει πριν από την επιδημία. Η νομαρχία το σκέφτηκε δυο τρεις μέρες και απάντησε καταφατικά. Διευκρίνισε ωστόσο ότι οι επαναπατριζόμενοι δε θα μπορούσαν να ξαναβγούν από την πόλη, κι ότι ήταν ελεύθεροι να επιστρέψουν αλλά όχι και να ξαναφύγουν. Και τότε ακόμη, κάποιες οικογένειες, ελάχιστες είν' η αλήθεια, παίρνοντας αφήφιστα την κατάσταση και υποτάσσοντας τη λογική στη λαχτάρα να ξαναδούν τους δικούς τους, κάλεσαν τους τελευταίους να επωφεληθούν από την ευκαιρία. Γρήγορα όμως οι αιχμάλωτοι της πανούκλας κατάλαβαν σε τι κίνδυνο θα έβαζαν τους συγγενείς τους, και αναγκάστηκαν να υπομείνουν το χωρισμό. Στις χειρότερες μέρες της επιδημίας είδαμε μόνο μια περίπτωση όπου τα ανθρώπινα αισθήματα αποδείχτηκαν πιο ισχυρά από το φόβο ενός μαρτυρικού θανάτου. Και η περίπτωση δεν αφορούσε εραστές, που το πάθος τούς έσπρωχνε να σμίξουν, παρά τους κινδύνους. Αφορούσε, απλώς, το γιατρό, το δόκτορα Καστέλ και τη γυναίκα του, που ήταν χρόνια παντρεμένοι. Λίγες μέρες πριν από την επιδημία, η κυρία Καστέλ είχε πάει σε μια γειτονική πόλη. Ας σημειωθεί πως το αντρόγυνο δεν ήταν από κείνα που δίνουν στον κόσμο την αίσθηση της υποδειγματικής ευτυχίας, και ο αφηγητής θα έλεγε ότι, πιθανότατα, ως εκείνη τη στιγμή, ούτε ο ένας ούτε η άλλη ήταν βέβαιοι πως η ένωσή τους τούς ικανοποιούσε. Όμως ο ξαφνικός και μακρύς χωρισμός τούς είχε βεβαιώσει ότι δεν μπορούσαν να ζήσουν χώρια, και μπροστά σε τούτη την αλήθεια, που είχε βγει τόσο αναπάντεχα στο φως, η πανούκλα δε μετρούσε καθόλου.

Η περίπτωση αυτή ήταν εξαιρεση. Στις περισσότερες από τις άλλες περιπτώσεις, ήταν προφανές ότι ο χωρισμός θα έπαυε μόνο με τη λήξη της επιδημίας. Και για όλους εμάς, το αίσθημα που καθόριζε τη ζωή μας και που πιστεύαμε ως τότε πως το ξέρουμε καλά (ο κόσμος στο Οράν, όπως είπαμε, έχει απλά πάθη), έπαιρνε τώρα μια νέα μορφή. Σύζυγοι και εραστές που είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη στο σύντροφό τους, αποδείχτηκαν ζηλότυποι. Άνθρωποι που νόμιζαν πως είναι επιπόλαιοι στον έρωτα, ανακάλυπταν πως ήταν σταθεροί. Παιδιά που ζούσαν με τις μανάδες τους χωρίς να τους ρίχνουν ούτε μια ματιά, φόρτωναν όλη την ανησυχία και την τύψη τους σε μια ρυτίδα του προσώπου της που στοιχείωνε τις αναμνήσεις τους. Αυτός ο απάνθρωπος χωρισμός που δεν είχε τέλος και το μέλλον του ήταν απρόβλεπτο, μας είχε σπάσει το ηθικό· ήμαστε πια ανίκανοι να αντιδράσουμε στην ανάμνηση κάποιων ανθρώπων, που ήταν ακόμη τόσο κοντά κι όμως τόσο μακριά μας, μια ανάμνηση που είχε κυριέψει την κάθε μέρα μας. Και υποφέραμε διπλά, γιατί εκτός απ' τον δικό μας πόνο, ήταν κι ο πόνος που θα ένιωθαν οι απόντες, παιδιά, σύζυγοι, εραστές.

Κάτω από άλλες συνθήκες, οι συμπολίτες μας θα είχαν αντιδράσει αλλιώς, μ' έναν τρόπο ζωής πιο ζωντανό και εξωστρεφή. Τώρα όμως, η πανούκλα τους έκοβε τα φτερά, τους ανάγκαζε να τριγυρίζουν στη ζοφερή μας πόλη και να εγκαταλείπονται ολοένα και πιο πολύ στις ψευδαισθήσεις των αναμνήσεων. Γιατί οι ατέλειωτοι περίπατοι τους οδηγούσαν πάντα στους ίδιους δρόμους, και σε μια τόσο μικρή πόλη, τις περισσότερες φορές είναι οι δρόμοι που κάποτε διέσχισες μαζί με τον απόντα.

Έτσι, το πρώτο πράγμα που έφερε η πανούκλα στους συμπολίτες μας, ήταν η εξορία. Και ο αφηγητής είναι βέβαιος ότι μπορεί να γράψει εδώ, εξ ονόματος όλων, τι ένιωσε τότε, γιατί το αίσθημά του ήταν ταυτόχρονα αίσθημα της πλειοψηφίας. Ναι, ήταν το αίσθημα της εξορίας αυτό το κενό που είχαμε μέσα μας, αυτή η ειδική συγκίνηση, ο παράλογος πόθος να ξαναγυρίζεις στα παλιά ή να επισπεύδεις το χρόνο, αυτά τα πύρινα βέλη της μνήμης. Και μερικές φορές αφηνόμαστε στη φαντασία, και σαν ν' ακούγαμε ευτυχισμένοι το κουδούνι της πόρτας, ένα γνώ-

ριμο θήμα στις σκάλες, κι εκείνες τις στιγμές ήμαστε πρόθυμοι να ξεχάσουμε πως τα τρένα είχαν ακινητοποιηθεί, και κανονίζαμε να 'μαστε σπίτι την ώρα που θα 'φτανε στη συνοικία μας ένας ταξιδιώτης που ήρθε με τη βραδινή υπερταχεία. Το ξέραμε όμως πως αυτό το παιχνίδι δεν μπορούσε να κρατήσει πολύ. Ερχόταν πάντα μια στιγμή που συνειδητοποιούσαμε ότι δεν έρχονταν πια τρένα. Και τότε βλέπαμε πως ο χωρισμός ήταν προορισμένος να διαρκέσει κι έπρεπε να συμφιλιωθούμε με το χρόνο. Ξαναβρισκόμαστε έτσι στη θέση των φυλακισμένων, καταφεύγαμε στο παρελθόν, κι αν κάποιος από μας έμπαιναν στον πειρασμό να ζήσουν στο μέλλον, δεν αργούσαν να προσγειωθούν απότομα, κουβαλώντας όλες τις πληγές που σε φορτώνει η φαντασία όταν την εμπιστεύεσαι.

Ειδικότερα, όλοι οι συμπολίτες μας δεν άργησαν να χάσουν, ακόμη και στη δημόσια συμπεριφορά τους, τη συνήθεια να λογαριάζουν τη διάρκεια του χωρισμού. Γιατί; Επειδή κι οι πιο απαισιόδοξοι, που τον υπολόγιζαν π.χ. στους έξι μήνες, κι είχαν δοκιμάσει προκαταβολικά όλη την πίκρα του μελλοντικού εξαμήνου, μαζεύοντας με όλες τους τις δυνάμεις θάρρος για να το αντέξουν, να σταθούν στο ύψος των μαρτυρικών περιστάσεων χωρίς να δειλιάσουν, ακόμη κι εκείνοι, από την κουβέντα κάποιου φίλου, από μια είδηση στην εφημερίδα, από μια φευγαλέα υποψία ή μια ξαφνική επιφοίτηση, καταλάβαιναν πως η αρρώστια δεν είχε λόγο να κρατήσει μόνο έξι μήνες, μπορεί να κρατούσε χρόνο, μπορεί και παραπάνω.

Κάτι τέτοιες στιγμές, ένιωθαν να εξατμίζεται διαμιάς το θάρρος, η θέληση κι η υπομονή τους, κι όλα τους φαίνονταν χαμένα. Και τότε ήταν αναγκασμένοι να μη σκέφτονται πια πότε θα τελειώσουν τα βάσανά τους, να μην κοιτάζουν πια το μέλλον, αλλά να σκύβουν το κεφάλι. Ωστόσο ούτε η λογική τους ούτε ο τρόπος που διάλεγαν να ξεγελούν τον πόνο, να κλείνουν τα μάτια και ν' αποφεύγουν τη μάχη, δεν ήταν ανακούφιση. Κι έτσι, για ν' αποφύγουν πάση θυσία την κατάρρευση, έχαναν κι εκείνες τις τόσο συχνές στιγμές όπου θα μπορούσαν να λησμονήσουν την πανούκλα με τις εικόνες μιας μελλοντικής συνάντησης. Παράδερναν λοιπόν, μια του ύψους μια του βάθους, πλέοντας μάλλον αντί να ζουν, παραδομένοι σε μέρες άσκοπες και

στείρες αναμνήσεις, ίσκιои πλανώμενοι που αντλούσαν τη δύναμή τους μόνο ριζώνοντας στο χώμα του πόνου τους.

Γεύονταν έτσι το αβάσταχτο μαρτύριο όλων των φυλακισμένων, όλων των εξόριστων, μια ζωή με αναμνήσεις που δε χρησίμευαν σε τίποτα. Κι αυτό το παρελθόν, που το αναπολούσαν αδιάκοπα, δεν είχε τίποτ' άλλο πέρα απ' τη γεύση της μετάνοιας. Κι εύχονταν να μπορούσαν να του προσθέσουν όσα με πόνο ήξεραν πως δεν έκαναν τότε που ήταν ακόμη στο χέρι τους να τα κάνουν, μαζί μ' εκείνην ή εκείνον που λαχταρούσαν –κι έτσι όλες τις στιγμές της εγκλειστης ζωής τους, ακόμη και τις πιο ευτυχισμένες, οι απόντες βάραιναν και το παρελθόν δεν είχε να τους προσφέρει παρηγοριά. Ανυπόμονοι μπροστά στο παρόν, εχθροί του παρελθόντος και απογυμνωμένοι από το μέλλον, μοιάζαμε με κείνους που ζουν πίσω απ' τα κάγκελα, επειδή έτσι το θέλησε η δικαιοσύνη ή το μίσος των ανθρώπων. Και τελικά, η μόνη απόδραση από τούτες τις αβάσταχτες διακοπές, ήταν να βάζουμε πάλι μπρος τα τρένα με τη φαντασία μας και να γεμίζουμε τις ώρες με τα απανωτά χτυπήματα ενός κουδουνιού που έμενε πεισματικά σιωπηλό.

Αν ήταν όμως εξορία, οι περισσότεροι από μας βρεθήκαμε εξόριστοι μέσα στον δικό μας τόπο. Και παρότι ο αφηγητής γνώρισε μόνο αυτού του είδους την εξορία, δεν πρέπει να ξεχάσει τους άλλους, όπως το δημοσιογράφο Ραμπάρ, ας πούμε, για τους οποίους ο πόνος του χωρισμού γινόταν εντονότερος από το γεγονός ότι βρέθηκαν ταξιδιώτες στην πόλη μας, όπου τους έκλεισε η πανούκλα, ξεκόβοντάς τους και από το πλάσμα που δεν μπορούσαν να συναντήσουν και από τον τόπο όπου ανήκαν. Εκείνοι ήταν οι πιο εξόριστοι απ' όλους, μέσα στη γενική εξορία, γιατί αν ο χρόνος τούς πότιζε, όπως κι εμάς, με την αγωνία που κουβαλούσε, δεν είχαν από πού ν' αρπαχτούν, και σκόνταφταν ολοένα πάνω στα τείχη που χώριζαν το μολυσμένο άσυλο από τη χαμένη τους πατρίδα. Κι ήταν το δίχως άλλο εκείνοι που θεώνταν να τριγυρνούν κάθε ώρα της ημέρας μέσα στη σκονισμένη πόλη, ανακαλώντας βουβά τα βράδια που είχαν γνωρίσει και τα πρωινά της πόλης τους. Κι έτρεφαν τότε τον πόνο τους με σινιάλα ανεξήγητα, μηνύματα θολά, κάτι χελιδόνια που περνούσαν πετώντας, τη δροσιά του δειλινού, τις αλλόκοτες ακτίνες που ξεχνάει

καμιά φορά ο ήλιος στους έρημους δρόμους. Τον έξω κόσμο, που πάντα μπορεί να σε λυτρώσει απ' όλα, έκλειναν τα μάτια τους να μην τον βλέπουν, κι αφήνονταν να θωπεύουν τις υπερβολικά πραγματικές τους χίμαιρες και να κυνηγούν με όλες τους τις δυνάμεις τις εικόνες ενός τόπου όπου η ποιότητα του φωτός, δυο τρεις λόφοι, το αγαπημένο δέντρο και τα πρόσωπα των γυναικών, συνέθεταν κάτι μοναδικό και αναντικατάστατο.

Οι ερωτευμένοι, τέλος, που είναι οι πιο ενδιαφέροντες, και για τους οποίους είναι σε θέση να μιλήσει καλύτερα ο αφηγητής, βρέθηκαν να βασανίζονται κι από άλλες αγωνίες, ακόμη κι από κάποιες τύψεις. Πράγματι, η κατάσταση αυτή τους επέτρεπε να επανεξετάσουν τα αισθήματά τους με μια παθιασμένη αντικειμενικότητα, και σε κάτι τέτοιες περιπτώσεις έβλεπαν συνήθως καθαρά τις αδυναμίες τους. Την πρώτη ευκαιρία τους την έδινε η δυσκολία να φανταστούν τις κινήσεις και τις χειρονομίες του απόντος. Και τότε πικραίνονταν επειδή αγνοούσαν πώς περνούσε τον καιρό του ο απών· ένιωθαν ένοχοι για την επιπολαιότητά τους, επειδή είχαν παραλείψει να το πληροφορηθούν, επειδή δεν πίστεψαν ότι για ένα ερωτευμένο πλάσμα πηγή κάθε χαράς είναι να ξέρει πώς περνάει τον καιρό του ο αγαπημένος ή η αγαπημένη του. Κι από κείνη τη στιγμή τίποτα δεν τους εμπόδιζε να κρίνουν τον έρωτά τους και να εντοπίσουν τα μειονεκτήματά του. Στην καθημερινή μας ζωή, όλοι, συνειδητά ή ασυνείδητα, ξέρουμε πως δεν υπάρχει ανυπέρθλητος έρωτας, κι ωστόσο δεχόμαστε λίγο πολύ ήρεμα πως ο δικός μας έρωτας έχει μέτριες διαστάσεις. Η ανάμνηση όμως έχει άλλες απαιτήσεις. Έτσι, η συμφορά αυτή που ερχόταν απέξω και χτυπούσε μια ολόκληρη πόλη, δε μας έκανε μόνο ν' αγανακτούμε επειδή τόσο άδικα βασανιζόμαστε. Μας έκανε να βασανίζουμε και τον εαυτό μας και να δεχόμαστε συμβιβασμένοι τον πόνο. Ήταν ένας αντιπερισπασμός στην επιδημία, που θόλωνε τα νερά.

Καθένας μας λοιπόν έπρεπε να το δεχτεί, να ζει απ' τη μια μέρα στην άλλη, μόνος ενώπιον του ουρανού. Αυτή η γενική εγκατάλειψη, που μακροπρόθεσμα θα μπορούσε να μας σπάσει το ηθικό, είχε αρχίσει ήδη να μας αχρηστεύει. Ας πούμε, ορισμένοι συμπολίτες μας είχαν παγιδευτεί σε μια μορφή δουλείας που τους έθετε στην υπηρεσία του ή-

λιου και της βροχής. Όταν τους έβλεπες, νόμιζες πως πρώτη φορά στη ζωή τους δέχονταν τόσο άμεσα την επίδραση των καιρικών συνθηκών. Η επίσκεψη κάποιου χρυσού φωτός έκανε τα πρόσωπά τους να λάμπουν από χαρά. ενώ τις βροχερές μέρες τα πρόσωπα κι οι σκέψεις τους έμοιαζαν να σκεπάζονται από ένα αδιαπέραστο πέπλο. Από τούτη την αδυναμία και την παράλογη υποδούλωση ξέφευγαν τώρα μια ώρα αρχύτερα, γιατί δεν ήταν μόνοι απέναντι στον κόσμο, κι ακόμη γιατί, σε κάποιο βαθμό, το πλάσμα που ζούσε μαζί τους, έμπαινε ανάμεσα σ' εκείνους και στο σύμπαν. Του λοιπού, απαλλαγμένοι από τις μεταπτώσεις του ουρανού, αφήνονταν να βασανίζονται και να ελπίζουν χωρίς λόγο.

Τέλος, μέσα στην άκρα μοναξιά, κανένας δεν μπορούσε να περιμένει βοήθεια από τον πλησίον του, κι έμενε έτσι μόνος με τις έγνοιες που τον έτρωγαν. Κι αν κάποιος δοκίμαζε να μιλήσει εμπιστευτικά ή να εκδηλώσει κάπως τα αισθήματά του, η απάντηση που έπαιρνε, όποια και να 'ταν, ήταν μοιραίο να τον πληγώσει τις περισσότερες φορές. Καταλάβαινε τότε πως δε μιλούσε την ίδια γλώσσα με το συνομιλητή του. Αυτός μιλούσε απ' τα βάθη των ατέλειωτων περιπλανήσεων και του πόνου, κι η εικόνα που ήθελε να μεταδώσει είχε σφυρηλατηθεί στη φλόγα της αναμονής και του πάθους. Αντίθετα, ο άλλος φανταζόταν ένα συμβατικό αίσθημα, τον πόνο που πουλιέται στην αγορά, μια μελαγχολία της σειράς. Καλοπροαίρετη ή εχθρική, η απάντηση έπεφτε πάντα στο κενό, δεν είχε νόημα. Όσο για κείνους που έβρισκαν αφόρητη τη σιωπή, κι ένιωθαν πως οι άλλοι αγνοούσαν την αληθινή γλώσσα της καρδιάς, αποφάσιζαν να υιοθετήσουν τη γλώσσα της αγοράς, και μιλούσαν συμβατικά, με τον τρόπο που χαρακτηρίζει τις απλές σχέσεις και τα καθημερινά πράγματα, κάνοντας ένα είδος καθημερινού χρονικού. Εδώ λοιπόν, ακόμη κι οι πιο γνήσιοι πόνοι κατάντησαν να μεταφράζονται σε κοινοτοπίες. Μόνο μ' αυτό το τίμημα κατάφερναν να κερδίσουν τη συμπάθεια του θυρωρού τους ή το ενδιαφέρον των ακροατών τους οι δεσμώτες της πανούκλας.

Ωστόσο, κι εδώ είναι το πιο σημαντικό, όσο επώδυνες κι αν ήταν οι αγωνίες, όσο δυσβάσταχτο κι αν ήταν το φορτίο της άδειας καρδιάς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, την

πρώτη περίοδο της πανούκλας, οι εξόριστοι αυτοί υπήρξαν προνομιούχοι. Γιατί τη στιγμή που ο πληθυσμός άρχιζε να τρελαίνεται απ' το φόβο, η σκέψη τους ήταν ολοκληρωτικά δοσμένη στο πλάσμα που περίμεναν. Μέσα στη γενική απόγνωση, τους έσωζε ο εγωισμός του έρωτά τους, και την πανούκλα τη σκέφτονταν πάντα στο βαθμό που κινδύνευε να κάνει αιώνιο το χωρισμό. Κράτησαν έτσι, στην καρδιά της επιδημίας, μια υγιέστατη απόσταση, που θα τη λέγαμε και ψυχραιμία. Η απελπισία τους τούς προστατεύε απ' τον πανικό, η δυστυχία τους ήταν σωτήρια. Κι αν κάποιος απ' αυτούς τύχαινε να χτυπηθεί απ' την αρρώστια, δεν προλάβαινε ούτε να το συνειδητοποιήσει. Η αρρώστια τον αποσπούσε από τις ατέλειωτες εσωτερικές συνομιλίες με τη σκιά του αγαπημένου και, χωρίς μεταβατικό στάδιο, τον βύθιζε στην αιώνια σιωπή της γης. Και τότε ήταν πια πολύ αργά.

Κι ενώ οι συμπολίτες μας προσπαθούσαν να συνηθίσουν σε τούτη την ξαφνική εξορία, η πανούκλα έστηνε φρουρούς στις πύλες κι έδιωχνε τα πλοία που η ρότα τους τα 'φερνε στο Οράν. Μετά τον αποκλεισμό, ούτε ένα αυτοκίνητο δεν μπήκε στην πόλη. Από κείνη τη μέρα, είχες την εντύπωση πως όπου να 'ναι τ' αυτοκίνητα θ' άρχιζαν να γυρίζουν γύρω γύρω. Και το λιμάνι όμως φαινόταν παράξενο, αν το κοιτούσες από ψηλά, από τις λεωφόρους. Η πολύβουη ζωή, που το έκανε ένα από τα πρώτα λιμάνια της ακτής, είχε σιγήσει. Φαίνονταν μόνο κάτι πλεούμενα, που ήταν σε καραντίνα. Και στις αποβάθρες, οι μεγάλοι, παροπλισμένοι γερανοί, τα βαγονέτα γερμένα στο πλευρό, κι οι έρημοι σωροί των σακιών, μαρτυρούσαν πως και το εμπόριο είχε πεθάνει απ' την πανούκλα.

Ωστόσο, μ' όλα τούτα τα ανησυχητικά σημεία, οι συμπατριώτες μας δυσκολεύονταν να καταλάβουν τι συνέβαινε. Μοιράζονταν βέβαια κάποια κοινά αισθήματα, όπως το αίσθημα του χωρισμού και του φόβου, πάντα όμως έβαζαν σε πρώτη μοίρα τις ατομικές τους έγνοιες. Την αρρώστια κανένας δεν την είχε αποδεχτεί ακόμη κατά βάθος. Οι περισσότεροι ήταν προπαντός ευαίσθητοι με τα πράγματα που τους χαλούσαν τις συνήθειές τους ή έβλαπταν τα συμφέροντά τους. Και τότε θύμωναν κι εξοργίζονταν, και μ' αυτά τα αισθήματα δεν αντιμετώπιζεται καμιά πανούκλα. Πρώτη τους αντίδραση, ας πούμε, ήταν να ρίξουν όλο το φταίξιμο στις τοπικές αρχές. Η απάντηση του νομάρχη στις επικρίσεις που απηχούνταν στον Τύπο («Δεν είναι άραγε δυνατόν να χαλαρώσουν λίγο τα υφιστάμενα μέτρα;») ήταν μάλλον απρόβλεπτη. Ός το σημείο αυτό, ούτε οι εφημερίδες ούτε το πρακτορείο Ραντόκ είχαν δεχτεί επίσημο ανακοινωθέν με στατιστικές σχετικά με την αρρώστια. Τώρα ο νομάρχης άρχισε να στέλνει καθημερινό δελτίο στο πρακτορείο, με την παράκληση να ανακοινώνονται τα αποτελέσματα ανά εβδομάδα.

Και πάλι όμως, άμεση αντίδραση δεν υπήρξε από το κοινό. Η είδηση ότι την τρίτη βδομάδα της πανούκλας μετρήθηκαν τριακόσιοι δέκα νεκροί, δε μίλησε ούτε καν στη φαντασία. Πρώτον, γιατί μπορεί να μην είχαν πεθάνει όλοι απ' την πανούκλα. Και δεύτερον, γιατί κανείς δεν ήξερε πόσοι πέθαιναν κανονικά στην πόλη κάθε βδομάδα, χωρίς να συντρέχουν ειδικές περιστάσεις. Η πόλη είχε διακόσιες χιλιάδες κατοίκους. Πού ξέρεις, μπορεί η αναλογία των θανάτων να ήταν φυσιολογική. Και με τέτοιου είδους διευκρινίσεις κανείς δεν ασχολείται ποτέ, παρά το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν. Από μίαν άποψη, το κοινό δεν είχε μέτρο σύγκρισης. Χρειάστηκε να περάσει ένα διάστημα και να αυξηθούν οι θάνατοι, και μόνο τότε η κοινή γνώμη συνειδητοποίησε την αλήθεια. Την πέμπτη βδομάδα μετρήθηκαν τριακόσιοι είκοσι ένας νεκροί, και την έκτη τριακόσιοι σαράντα πέντε. Αν μη τι άλλο, η αύξηση ήταν εύγλωττη. Και πάλι όμως, δεν ήταν αρκετά εντυπωσιακή, κι έτσι οι συμπολίτες μας, χαμένοι στις προσωπικές τους σκοτούρες, σχημάτισαν την εντύπωση πως το κακό ήταν μεν εκνευριστικό, αλλά πάντως προσωρινό.

Εξακολούθησαν λοιπόν να τριγυρνούν στους δρόμους και να την αράζουν στις βεράντες των καφενείων. Συνολικά, δεν είχαν χάσει το ηθικό τους, αντάλλασσαν περισσότερες φιλοφρονήσεις παρά γκρίνιες, κι έδειχναν να δέχονται καλοπροαίρετα τις δυσκολίες, που έτσι κι αλλιώς έμοιαζαν προσωρινές. Τα προσχήματα είχαν σωθεί. Ωστόσο, προς τα τέλη του μηνός, στην εβδομάδα των προσευχών, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω, κάποιες σοβαρότερες αλλαγές έκαναν την πόλη μας να μεταμορφωθεί. Πρώτ' απ' όλα, ο νομάρχης πήρε μέτρα που αφορούσαν την κυκλοφορία και τον ανεφοδιασμό των οχημάτων. Ο ανεφοδιασμός περιορίστηκε και η βενζίνη πουλιόταν με δελτίο. Ακολούθησαν μέτρα για περικοπή του ηλεκτρικού ρεύματος. Μόνο τα είδη πρώτης ανάγκης έφταναν δια ξηράς και αέρος στο Οράν. Είδαμε έτσι την κυκλοφορία να μειώνεται σταδιακά, και στο τέλος να γίνεται ανύπαρκτη, τα καταστήματα ειδών πολυτελείας να κλείνουν απ' τη μια μέρα στην άλλη, τα υπόλοιπα να στολίζουν τις βιτρίνες τους με αρνητικές ταμπέλες, και τους πελάτες να κάνουν ουρά έξω απ' τις πόρτες τους.

Το Οράν πήρε τότε αλλόκοτη όψη. Ο αριθμός των πεζών μεγάλωσε αισθητά, κι ακόμη και στις νεκρές ώρες, πολλοί άνθρωποι καταδικασμένοι σε απραξία από το κλείσιμο των μαγαζιών και κάποιων γραφείων, πλημμύριζαν τους δρόμους και τα καφενεία. Προς το παρόν, όλοι αυτοί δεν ήταν απολυμένοι, αλλά σε αναγκαστική άδεια. Έτσι το Οράν, κατά τις τρεις το μεσημέρι, ας πούμε, κάτω απ' το γαλανό ουρανό, έδινε την απατηλή εντύπωση πόλης που γιορτάζει, όπου η κυκλοφορία σταματά και τα μαγαζιά κλείνουν για να περάσει μια τεράστια παρέλαση, κι οι κάτοικοι ξεχύνονται στους δρόμους για να μη χάσουν το γλέντι.

Φυσικά, από τη γενική αργία επωφελήθηκαν οι κινηματογράφοι, που έκαναν δουλειές με φούντες. Σταμάτησε όμως η κυκλοφορία των ταινιών μέσα στις πόλεις του νομού, και σε δυο βδομάδες οι κινηματογράφοι αναγκάστηκαν να κάνουν ανταλλαγές ταινιών μεταξύ τους, και σε λίγο ακόμη να παίζουν πάντα την ίδια ταινία. Οι εισπράξεις τους όμως δε λιγόστεψαν.

Τέλος, τα καφενεία, χάρη στα σημαντικά αποθέματα που συσσωρεύονται σε μια πόλη όπου το εμπόριο του κρασιού και των οινοπνευματωδών κατέχει την πρώτη θέση, μπορούσαν να τροφοδοτούν ανελλιπώς την πελατεία τους. Κι η αλήθεια είναι ότι έπιναν πολύ. Με το πρώτο καφενείο που διαφήμιζε πως «ένα ποτήρι την ημέρα, το γιατρό τον κάνει πέρα», ενισχύθηκε η ήδη διαδεδομένη άποψη ότι το οινόπνευμα προφυλάσσει από τις μολυσματικές αρρώστιες. Κάθε νύχτα, γύρω στις δύο μετά τα μεσάνυχτα, ένας σημαντικός αριθμός μεθυσμένων, που τους είχαν διώξει από τα καφενεία, πλημμύριζε τους δρόμους στήνοντας αισιόδοξες κουβέντες.

Όλες αυτές οι αλλαγές όμως ήταν τόσο ασυνήθιστες κι είχαν συμβεί τόσο απότομα, που δεν ήταν εύκολο να τις συνηθίσεις και να πιστέψεις πως θα κρατήσουν. Αποτέλεσμα: όλοι μας εξακολουθήσαμε να δίνουμε προτεραιότητα στα προσωπικά μας αισθήματα.

Βγαίνοντας απ' το νοσοκομείο, δυο μέρες μετά το κλείσιμο των πυλών, ο δόκτωρ Ριέ έπεσε πάνω στον Κοτάρ, που έδειχνε η ικαγοποίηση προσωποποιημένη. Ο Ριέ του έδωσε συγχαρητήρια για την καλή του όψη.

«Ναι, όλα πάνε περίφημα» είπε το ανθρωπάκι, «αλλά δε μου λέτε, γιατρέ μου, αυτή η αναθεματισμένη η πανούκλα, ε; Σκούρα τα πράματα».

Ο γιατρός συμφώνησε, κι ο Κοτάρ δήλωσε, χωρίς να κρύβει τη χαρά του:

«Δε βλέπω για ποιο λόγο να σταματήσει πια. Θα γίνει πάντα ο Κύριος εδώ χάμω».

Προχώρησαν για λίγο μαζί, κι ο Κοτάρ του διηγήθηκε πως ένας μεγαλοπακάλης στη γειτονιά του έκρυβε τρόφιμα για ν' ανεβάσει τις τιμές, κι όταν πήγαν να τον πάρουν για το νοσοκομείο, βρήκαν κασόνια με κονσέρβες ως και κάτω απ' το κρεβάτι του. «Πάει αυτός, πέθανε. Η πανούκλα δε χαρίζει κάστανα». Ο Κοτάρ ήξερε του κόσμου τις ιστορίες, αληθινές και ψεύτικες, για την επιδημία. Έλεγαν, ας πούμε, πως ένα πρωί, στο κέντρο της πόλης, ένας άντρας παρουσίασε όλα τα συμπτώματα της πανούκλας, και μέσα στο παραλήρημα της αρρώστιας, όρμησε στην πρώτη γυναίκα που περνούσε από κει, την αγκάλιασε κι άρχισε να ουρλιάζει πως είχε πανούκλα.

«Έκτακτα!» σχολίασε ο Κοτάρ, μ' ένα ύφος πρόσχαρο, που δεν ταίριαζε καθόλου με την ιστορία του, «στο τέλος θα τρελαθούμε όλοι μας, να μου το θυμηθείτε».

Την ίδια μέρα το απόγευμα, ο Ζοζέφ Γκραν μίλησε πολύ εμπιστευτικά στο δόκτορα Ριέ. Είχε προσέξει τη φωτογραφία της κυρίας Ριέ πάνω στο γραφείο, και κοίταξε το γιατρό. Ο Ριέ απάντησε πως η γυναίκα του βρισκόταν μακριά από την πόλη, σε νοσοκομείο. «Κατά κάποιον τρόπο» είπε ο Γκραν, «θα της βγει σε καλό». Ο γιατρός απάντησε πως σίγουρα θα της έβγαινε σε καλό, και πως είχε ελπίδες να θεραπευτεί.

«Α» έκανε ο Γκραν, «καταλαβαίνω».

Και πρώτη φορά απ' όσο τον γνώριζε ο Ριέ, άρχισε να φλυαρεί ακατάσχετα. Βέβαια, πάλι έψαχνε τις κατάλληλες λέξεις, αλλά σχεδόν πάντα κατάφερνε να τις βρει, λες κι είχε σχεδιασμένα από καιρό αυτά τα λόγια.

Είχε παντρευτεί μικρός με μια κοπελίτσα, στη γειτονιά του. Ο γάμος του έγινε αφορμή να παρατήσει τις σπουδές του και να μπει στο υπαλληλίκι. Ούτε εκείνος ούτε η Ζαν βγήκαν ποτέ παραέξω απ' τη γειτονιά τους. Την έβλεπε μονάχα σπίτι της, κι οι γονείς της κρυφογελούσαν λιγάκι

με τούτο τον άγαρμπο κι αμίλητο μνηστήρα. Ο πατέρας της δούλευε στα τρένα. Όταν είχε ρεπό, την άραζε πάντα στη γωνιά του, κοντά στο παράθυρο, συλλογισμένος, και χάζευε την κίνηση έξω στο δρόμο, βαστώντας τη μέση του με τις χερούκλες του. Η μάνα πάλευε πάντα με το νοικοκυριό της. Τη βοηθούσε κι η Ζαν. Ήτανε τόσο μικροκαμωμένη, που ο Γκραν δεν άντεχε να τη βλέπει να περνάει το δρόμο δίχως να τον πιάσει αγωνία. Μπροστά της, τ' αυτοκίνητα έμοιαζαν τεράστια. Μια μέρα, μπροστά σ' ένα μαγαζί στολισμένο για τα Χριστούγεννα, η Ζαν που κοιτούσε μαγεμένη τη βιτρίνα, γύρισε και του είπε: «Όμορφα που είναι!» Εκείνος της έσφιξε το χέρι. Έτσι αποφασίστηκε ο γάμος.

Η υπόλοιπη ιστορία, σύμφωνα με τον Γκραν, ήταν πολύ απλή. Έγινε ό,τι γίνεται με όλους τους ανθρώπους: γάμος, λίγη αγάπη ακόμη, δουλειά. Τόση δουλειά, που ξεχνάς ν' αγαπήσεις. Δούλευε κι η Ζαν, γιατί οι υποσχέσεις του προϊσταμένου του δεν εκπληρώθηκαν ποτέ. Εδώ χρειαζόταν λίγη φαντασία για να καταλάβεις τι εννοούσε ο Γκραν. Κάτι η κούραση, κάτι όλα τ' άλλα, παραιτήθηκε, σώπαινε ολοένα και περισσότερο, και δεν προσπάθησε να αποδείξει στη νεαρή γυναίκα του πως την αγαπούσε. Ένας άντρας που δουλεύει, η φτώχεια, το ανύπαρκτο μέλλον, η σιωπή τα βράδια στο τραπέζι, σ' ένα τέτοιο σύμπαν δεν υπάρχει θέση για το πάθος. Κατά πάσα πιθανότητα, η Ζαν υπέφερε. Κι όμως, δεν έφυγε: πολλές φορές, υποφέρουμε καιρό χωρίς να το ξέρουμε. Τα χρόνια πέρασαν. Αργότερα, η Ζαν έφυγε. Όχι μόνη της, εννοείται. «Σ' αγάπησα πολύ, αλλά κουράστηκα πια... Δε μ' αρέσει που φεύγω, μα όταν ξαναρχίζεις από την αρχή, δεν είναι ανάγκη να σ' αρέσει». Κάτι τέτοιο έλεγε το γράμμα της.

Υπέφερε κι ο Ζοζέφ Γκραν. Θα μπορούσε βέβαια να ξαναφτιάξει τη ζωή του, όπως του είπε κι ο Ριέ, αλλά, να, δεν είχε καμιά εμπιστοσύνη σε τίποτα.

Απλώς, σκεφτόταν πάντα τη Ζαν. Κι ήθελε να της στείλει ένα γράμμα, να δικαιολογηθεί.

«Μα είναι δύσκολο» είπε. «Τόσον καιρό το σκέφτομαι. Όσο αγαπιόμαστε, μπορούσαμε να συνεννοηθούμε χωρίς λόγια. Όμως κανείς δεν αγαπιέται για πάντα. Κάποια στιγμή έπρεπε να βρω τα λόγια που δεν είπα, μα τώρα πια

είναι αδύνατο». Ο Γκραν φύσηξε τη μύτη του σ' ένα μαντίλι που έμοιαζε με καρό πετσέτα. Σκούπισε έπειτα το μουστάκι του. Ο Ριέ τον κοιτούσε.

«Γιατρέ μου, να με συγχωρείτε» είπε ο γέρος, «αλλά, πώς να σας το πω;... Σας έχω εμπιστοσύνη. Σε σας μπορώ να μιλήσω. Γι' αυτό συγκινήθηκα».

Ο Γκραν θρискόταν μίλια μακριά απ' την πανούκλα, ήταν φανερό.

Το βράδυ, ο Ριέ τηλεγράφησε στη γυναίκα του πως η πόλη είχε αποκλειστεί, πως ήταν καλά και τη σκεφτόταν, και να προσέχει.

Τρεις βδομάδες μετά το κλείσιμο των πυλών, ο Ριέ βρήκε στην έξοδο του νοσοκομείου έναν νεαρό που τον περιέμενε.

«Φαντάζομαι να με θυμάστε» είπε ο νεαρός.

Του Ριέ του φαινόταν γνωστός, αλλά δε θυμόταν.

«Σας είχα επισκεφθεί πριν από τα γεγονότα» είπε ο νεαρός, «και σας είχα ζητήσει πληροφορίες για τη ζωή των Αράβων. Λέγομαι Ρεϋμόν Ραμπάρ».

«Α, μάλιστα» είπε ο Ριέ, «τώρα όμως έχετε καλύτερο θέμα για ανταποκρίσεις».

Ο άλλος έμοιαζε αμήχανος. Είπε πως αυτό δεν τον ενδιέφερε και πως είχε έρθει να ζητήσει βοήθεια από το γιατρό.

«Να με συγχωρείτε» πρόσθεσε, «αλλά δε γνωρίζω κανέναν εδώ στην πόλη, και για κακή μου τύχη ο ανταποκριτής της εφημερίδας μου είναι βλάκας».

Ο Ριέ του πρότεινε να τον ακολουθήσει ως το κεντρικό φαρμακείο όπου πήγαινε να δώσει κάποιες παραγγελίες, και κατηφόρισαν παρέα τα σοκάκια της νέγρικης συνοικίας. Το βράδυ έπεφτε, μα η πόλη, άλλοτε πολύβουη τέτοια ώρα, έμοιαζε παράξενα ερημική. Ο ήχος μια σάλπιγγας στον ουρανό που ήταν ακόμη χρυσός, μαρτυρούσε απλώς ότι ο στρατός προσπαθούσε να κάνει τη δουλειά του. Στο μεταξύ, διασχίζοντας τα καλντερίμια, ανάμεσα σε τοίχους θαμμένους λουλακι, βιολετι ή ώχρα, ο Ραμπάρ μιλούσε ζωηρά κι ανυπόμονα. Είχε αφήσει τη γυναίκα του στο Παρίσι, αλλά το πρόβλημά του δεν ήταν η γυναίκα του, και πάντως, το ίδιο έκανε. Της είχε τηλεγραφήσει για τον αποκλεισμό. Στην αρχή νόμιζε πως η κατάσταση ήταν παροδική, κι απλώς είχε δοκιμάσει να της γράψει. Οι συνά-

δελφοί του στο Οράν του είχαν πει πως δε θα βγει τίποτα, τον είχαν διώξει κι απ' το ταχυδρομείο, κι ένας γραμματέας στη νομαρχία τού είχε γελάσει κατάμουτρα. Στο τέλος, αναγκάστηκε να μείνει δυο ώρες στην ουρά, για να στείλει ένα τηλεγράφημα που έλεγε: «Όλα καλά. Εις το επανιδείν».

Το πρωί όμως, καθώς σηκωνόταν από το κρεβάτι του, του ήρθε ξαφνικά η σκέψη πως, στο κάτω κάτω, κανείς δεν ήξερε πόσον καιρό θα κρατούσαν όλ' αυτά. Αποφάσισε λοιπόν να φύγει. Σαν ανταποκριτής που ήταν (κι είχε κάποιες αβάντες λόγω επαγγέλματος), κατάφερε να φτάσει στο διευθυντή του νομαρχιακού συμβουλίου, και του εξήγησε πως αυτός δεν είχε καμιά σχέση με το Οράν, πως δεν είχε καμία δουλειά εδώ, τυχαία βρέθηκε, και το δίκαιο ήταν να τον αφήσουν να φύγει, έστω κι αν, βγαίνοντας, θα 'πρεπε να μπει καραντίνα. Ο διευθυντής τού είχε απαντήσει πως τον καταλαβαίνει, αλλά δεν μπορεί να κάνει εξαιρέσεις, πως θα το κοιτάξει, αλλά η κατάσταση είναι σοβαρή και δεν μπορεί να ληφθεί καμιά απόφαση.

«Επιτέλους» είπε ο Ραμπάρ, «εγώ είμαι ξένος σ' αυτή την πόλη».

«Ασφαλώς, αλλά ας ελπίσουμε πως η επιδημία δε θα κρατήσει πολύ».

Και για να τελειώνει, προσπάθησε να παρηγορήσει τον Ραμπάρ με το επιχείρημα ότι στο Οράν θα έβρισκε υλικό για μια ενδιαφέρουσα ανταπόκριση, και πως ίσχυε πάντα το «ουδέν κακόν αμιγές καλού». Ο Ραμπάρ ανασήκωσε τους ώμους του. Κόντευαν πια να φτάσουν στο κέντρο της πόλης.

«Μα είναι ανόητο, γιατρέ, δεν καταλαβαίνετε; Σίγουρα δεν ήρθα στον κόσμο μόνο για να στέλνω ανταποκρίσεις. Μπορεί όμως να ήρθα στον κόσμο για να ζω με μια γυναίκα, έτσι δεν είναι;»

Ο Ριέ είπε πως του φαινόταν απόλυτα λογικό.

Στις κεντρικές λεωφόρους δεν κυκλοφορούσε το συνηθισμένο πλήθος. Μόνο κάτι περαστικοί, που γυρνούσαν βιαστικά στα απόμερα σπίτια τους. Κανείς τους δε χαμογελούσε. Ο Ριέ σκέφτηκε πως έφταιγε η ανακοίνωση του Ραντόκ, που είχε μεταδοθεί εκείνη τη μέρα. Μετά από είκοσι τέσσερις ώρες, οι συμπολίτες μας θα ξανάρχιζαν να

ελπίζουν. Όμως εκείνη τη μέρα οι αριθμοί ήταν ακόμα ωποί στη μνήμη τους.

«Να» είπε ο Ραμπάρ, σαν να μην το πίστευε, «δεν πάει πολύς καιρός που γνωριστήκαμε με τη γυναίκα του, κι όμως με καταλαβαίνει και την καταλαβαίνω».

Ο Ριέ δε μίλησε.

«Αλλά, τι σας ζαλίζω;» είπε ο Ραμπάρ. «Ήθελα μόνο να σας ζητήσω ένα πιστοποιητικό, που να βεβαιώνει πως δεν έχω αυτή την αναθεματισμένη την αρρώστια. Νομίζω πως θα μου είναι χρήσιμο».

Ο Ριέ συμφώνησε κουνώντας το κεφάλι, κι έπιασε ένα αγοράκι που έπεσε μπροστά στα πόδια του. Το σήκωσε μαλακά όρθιο, και συνέχισαν το δρόμο τους ως την κεντρική πλατεία. Τα κλαδιά των φίκων και των φοινικόδεντρων κρέμονταν ακίνητα, γκριζα από τη σκόνη, γύρω απ' το βρώμικο άγαλμα της Δημοκρατίας. Σταμάτησαν κάτω από το μνημείο. Ο Ριέ χτύπησε κάτω τα πόδια του, πρώτα το ένα, έπειτα το άλλο· ήταν άσπρα από τη σκόνη. Κοίταξε τον Ραμπάρ. Με το καπέλο γερμένο πίσω, το κολάρο ξεκούμπωτο κάτω απ' τη γραβάτα, αζύριστος, ο δημοσιογράφος έμοιαζε σκοτισμένος και πεισσωμένος.

«Να είστε βέβαιοι ότι σας καταλαβαίνω» είπε στο τέλος ο Ριέ, «αλλά κάνετε λάθος. Δεν μπορώ να σας δώσω πιστοποιητικό, γιατί ουσιαστικά δεν ξέρω αν έχετε κολλήσει την αρρώστια, αλλά και να μην έχετε κολλήσει, δεν μπορώ να βεβαιώσω ότι από τη στιγμή που θα βγείτε από το ιατρείο μου ως τη στιγμή που θα μπειτε στη νομαρχία, αποκλείεται να μολυνθείτε. Κι ύστερα...»

«Κι ύστερα;» είπε ο Ραμπάρ.

«Κι ύστερα, και να σας το δώσω, δεν πρόκειται να σας χρησιμέψει σε τίποτα».

«Γιατί;»

«Γιατί μέσα στην πόλη υπάρχουν χιλιάδες άνθρωποι στην ίδια θέση με τη δική σας, και δεν μπορούμε να τους αφήσουμε να φύγουν».

«Και να μην έχουν κολλήσει πανούκλα;»

«Αυτό δε σημαίνει τίποτα. Ναι, ξέρω, είναι γελοία ιστορία, όμως μας αφορά, όλους μας, και πρέπει να τη δεχτούμε».

«Μα εγώ δεν είμαι από δω!»

«Τώρα πια, αλίμονο, είστε από δω, όπως κι όλοι οι άλλοι».

Ο Ραμπάρ είχε αναστατωθεί.

«Το πρόβλημα είναι καθαρώς ανθρωπιστικό, σας το ορκίζομαι. Μα δεν καταλαβαίνετε τι σημαίνει ένας χωρισμός για δύο ανθρώπους που συνεννοούνται τόσο καλά;»

Ο Ριέ δεν απάντησε αμέσως. Έπειτα είπε πως το είχε υπόψη του. Επιθυμούσε μ' όλες του τις δυνάμεις να ξαναβρεί ο Ραμπάρ τη γυναίκα του, να ξανασιμίζουν όλοι όσοι αγαπιόντουσαν, αλλά υπήρχαν νόμοι και απαγορεύσεις, υπήρχε η πανούκλα, κι αυτός έπρεπε να κάνει το καθήκον του.

«Α, όχι» είπε πικρά ο Ραμπάρ, «δεν μπορείτε να καταλάβετε. Εσείς μιλάτε τη γλώσσα της λογικής, μιλάτε με αφηρημένες ιδέες».

Ο γιατρός κοίταξε τη Δημοκρατία κι είπε πως δεν ξέρει αν μιλάει τη γλώσσα της λογικής, μιλάει όμως τη γλώσσα του αυτονόητου, που δεν ήταν αναγκαστικά το ίδιο πράγμα. Ο δημοσιογράφος ίσιωσε τη γραβάτα του.

«Αυτό λοιπόν σημαίνει ότι πρέπει ξεμπλέξω αλλιώς;» Και πρόσθεσε πικαρισμένος: «Πάντως, εγώ θα φύγω από την πόλη, και να μου το θυμηθείτε!»

Ο γιατρός απάντησε πως τον καταλαβαίνει, αλλά το ζήτημα δεν τον αφορά.

«Πώς δε σας αφορά!» ξέσπασε ο Ραμπάρ. «Ήρθα να σας βρω γιατί έμαθα πως παίξατε κάποιο ρόλο στις αποφάσεις που πάρθηκαν. Σκέφτηκα πως, τουλάχιστον για μία περίπτωση, θα μπορούσατε να ανακαλέσετε αυτό που προκαλέσατε. Όμως, τι σας νοιάζει εσάς; Εσείς δε λογαριάζετε κανέναν. Εσείς δε λογαριάζεται τους ανθρώπους που χώρισαν».

Ο Ριέ παραδέχτηκε ότι, από μιαν άποψη, ήταν αλήθεια, δε θέλησε να λογαριάσει τέτοια πράγματα.

«Κατάλαβα!» είπε ο Ραμπάρ, «πάλι για το κοινό όφελος θα μου μιλήσετε. Όμως το κοινό όφελος αποτελείται από ατομικές ευτυχίες».

«Ελάτε» είπε ο γιατρός, σαν να 'θγαινε με κόπο από άλλες σκέψεις, «υπάρχουν και άλλα πράγματα. Μην το καταδικάζετε. Και μη θυμώνετε. Θα ήμουν βαθύτατα ευτυχής αν κατορθώνατε να ξεμπλέξετε. Υπάρχουν όμως και πράγ-

ματα που μου απαγορεύονται λόγω επαγγέλματος».

Ο άλλος κούνησε ανυπόμονα το κεφάλι του.

«Σωστά, δεν πρέπει να θυμώνω. Αρκετά σας χασομέρησα...»

Ο Ριέ τον παρακάλεσε να τον κρατά ενήμερο για τις ενέργειές του και να μην του θυμώσει. Σίγουρα, σε κάποιο άλλο επίπεδο μπορούσαν να συνεννοηθούν. Ο Ραμπάρ τον άκουγε αμήχανος.

«Το πιστεύω» είπε σε λίγο, «ναι, το πιστεύω, κι ας είπατε όσα μου είπατε».

Κοντοστάθηκε:

«Μα δε συμφωνώ μαζί σας».

Και κατεβάζοντας απότομα το καπέλο του στο μέτωπό του, απομακρύνθηκε με βήμα ταχύ. Ο Ριέ τον είδε να μπαίνει στο ξενοδοχείο όπου έμενε ο Ζαν Ταρού.

Ο γιατρός στάθηκε λίγο, κι έπειτα κούνησε το κεφάλι του. Ο δημοσιογράφος, που ανυπομονούσε να ξαναβρεί την ευτυχία, είχε δίκιο. Είχε όμως δίκιο και όταν τον κατηγορούσε; «Εσείς μιλάτε με αφηρημένες ιδέες». Να 'ταν στ' αλήθεια μια αφηρημένη ιδέα οι μέρες που πέρασε στο νοσοκομείο καθώς η πανούκλα διπλασίαζε τις επιθέσεις της, και ο μέσος εβδομαδιαίος όρος των θυμάτων άγγιζε το πεντακόσια; Ναι, μέσα στη δυστυχία, υπήρχε ένα κομμάτι αφηρημένο και εξωπραγματικό. Όταν όμως οι αφηρημένες ιδέες προσπαθούν να σε σκοτώσουν, τότε πρέπει ν' ασχοληθείς μαζί τους. Κι ο Ριέ ήξερε μόνο πως δεν ήταν καθόλου εύκολο. Δεν ήταν καθόλου εύκολο, ας πούμε, να διευθύνει το βοηθητικό νοσοκομείο (είχαν δημιουργηθεί ήδη τρία βοηθητικά) όπου τον είχαν διορίσει. Είχε βάλει να μετατρέψουν σε αίθουσα αναμονής ένα δωμάτιο που έβλεπε στα ιατρεία. Το βαθουλωτό δάπεδο σχημάτιζε μια λιμνούλα με νερό και αντισηπτικό, μ' ένα νησάκι από τούβλα στη μέση. Κουβαλούσαν τον άρρωστο ως το νησάκι, τόν έγκδυναν αστραπιαία, κι έριχναν τα ρούχα του στο νερό. Έτσι πλυμένος, στεγνωμένος και με την τσαλακωμένη πουκαμίσια του νοσοκομείου, περνούσε στα χέρια του Ριέ, κι έπειτα τον μετέφεραν σε κάποιο θάλαμο. Η ανάγκη τους είχε κάνει να χρησιμοποιήσουν ακόμη και το προαύλιο ενός σχολείου, που τώρα διέθετε πεντακόσια κρεβάτια, σχεδόν όλα γεμάτα. Μετά την εισαγωγή των ασθενών, που

την κανόνιζε ο ίδιος ο Ριέ, κι αφού οι άρρωστοι εμβολιάζονταν και τους άνοιγαν τους θουβωνικούς αδένες, ο Ριέ επαλήθευε άλλη μια φορά τις στατιστικές και ξαναγυρνούσε για επίσκεψη το απόγευμα. Το βράδυ, έβλεπε εξωτερικούς αρρώστους, και μαζευόταν στο σπίτι του αργά τη νύχτα. Την προηγούμενη νύχτα, καθώς του έδινε το τηλεγράφημα της νεότερης κυρίας Ριέ, η μητέρα του παρατήρησε πως τα χέρια του γιατρού έτρεμαν.

«Δεν είναι τίποτα» της είπε, «νευρικό είναι».

Ήταν γερός και ανθεκτικός. Στην πραγματικότητα, ούτε την κούρασή του δεν ένιωθε. Όμως οι επισκέψεις του είχαν γίνει αφόρητες. Κάθε διάγνωση επιδημικού πυρετού, σήμαινε την άμεση εισαγωγή του αρρώστου στο νοσοκομείο. Και τότε ήταν ώρα για αφηρημένες ιδέες, γιατί η οικογένεια του αρρώστου ήξερε πως δε θα τον ξανάβλεπε παρά μόνο αν θεραπευόταν ή αν πέθαινε. «Λυπηθείτε μας, γιατρέ μου!» είχε πει η κυρία Λορέ, η μάνα της καμαριέρας που δούλευε στο ξενοδοχείο του Ταρού. Μα τι εννοούσε; Και βέβαια τους λυπόταν, όμως ποτέ ο οίκτος δε βοήθησε κανέναν. Ήταν υποχρεωμένος να τηλεφωνήσει. Σε λίγο ακουγόταν η σειρήνα του ασθενοφόρου. Στην αρχή, η γειτονιά έβγαινε στα παράθυρα. Σε λίγο όμως, τα παράθυρα έκλειναν θιαστικά. Και τότε άρχιζαν καθγάδες και δάκρυα, η πειθώ, και τέλος οι αφηρημένες ιδέες. Μέσα στα διαμερίσματα που πυρπολούνταν από την αγωνία και τον πυρετό, ξετυλίγονταν σκηνές παραφροσύνης. Στο τέλος, έπαιρναν τον άρρωστο. Ο Ριέ μπορούσε να πηγαίνει.

Τις πρώτες φορές, αρκούσαν σ' ένα τηλεφώνημα, κι έπειτα έφευγε για να τρέξει σε άλλους αρρώστους, χωρίς να περιμένει το ασθενοφόρο. Τότε όμως οι συγγενείς κλείδωναν την πόρτα, προτιμώντας το τετ-α-τετ με την πανούκλα, παρά το χωρισμό, που τώρα πια ήξεραν την κατάληξή του. Με φωνές, διαταγές, αστυνομικές επεμβάσεις, κι αργότερα με τις ένοπλες δυνάμεις, ο ασθενής καταλαμβάνόταν εξ εφόδου. Τις πρώτες βδομάδες, ο Ριέ ήταν αναγκασμένος να περιμένει ώσπου να 'ρθεί το ασθενοφόρο. Αργότερα, όταν οι γιατροί έκαναν τις επισκέψεις τους συνοδευμένοι από έναν εθελοντή επιθεωρητή, ο Ριέ μπορούσε πάλι να τρέχει από άρρωστο σε άρρωστο. Στην αρχή όμως, όλα τα βράδια ήταν σαν το πρώτο βράδυ που, μπαινοντας στο σπίτι της

κυρίας Λορέ, ένα διαμερισματάκι στολισμένο με βεντάλιες και ψεύτικα λουλούδια, τον υποδέχτηκε η μητέρα μ' ένα αδέξια ψεύτικο χαμόγελο:

«Ελπίζω να μην είναι ο πυρετός που λένε».

Κι εκείνος, ανασηκώνοντας σεντόνι και νυχτικιά, είχε κοιτάξει αμίλητος τις κόκκινες κηλίδες στην κοιλιά και στους μηρούς, τα φουσκωμένα γάγγλια. Η μητέρα παρακολούθησε ανάμεσα απ' τα πόδια της κόρης της κι έκλαιγε ασυγκράτητα. Μητέρες ούρλιαζαν έτσι όλα τα βράδια, μ' ένα ύφος σχεδόν αφηρημένο, αντικρίζοντας κοιλιές με θανάσιμα ίχνη, όλα τα βράδια κάποια χέρια αρπάζονταν απ' το μπράτσο του Ριέ, ανώφελες κουβέντες, υποσχέσεις και κλάματα, όλα τα βράδια οι σειρήνες των ασθενοφόρων προκαλούσαν κρίσεις ανώφελες όσο και ο πόνος. Και τώρα πια, μετά από τα ατέλειωτα βράδια, όλα ίδια κι απαράλλαχτα, ο Ριέ δεν μπορούσε να ελπίζει τίποτ' άλλο, παρά ατέλειωτες παρόμοιες σκηνές, που θα ανανεώνονταν επ' άπειρον. Ναι, η πανούκλα είναι μονότονη, σαν τις αφηρημένες ιδέες. Μόνο ένα πράγμα άλλαζε ίσως: ο ίδιος ο Ριέ. Το ένιωθε αυτό το βράδυ, κάτω απ' το άγαλμα της Δημοκρατίας, με την επίγνωση μόνο της αδιαφορίας που άρχιζε να τον πλημμυρίζει, με τα μάτια καρφωμένα στην πόρτα του ξενοδοχείου όπου είχε χωθεί ο Ραμπάρ.

Μετά από τόσες εξουθενωτικές βδομάδες, μετά από τόσα δειλινά, όπου η πόλη ξεχυνόταν στους δρόμους και τριγύριζε, ο Ριέ κατάλαβε πως δεν ήταν πια ανάγκη ν' αντιστέκεται στον οίκτο. Ο οίκτος κουράζει όταν είναι ανώφελος. Και στο αίσθημα μιας καρδιάς που κλεινόταν λίγο λίγο στον εαυτό της, ο γιατρός ανακάλυψε τη μοναδική παρηγοριά των θλιβερών αυτών ημερών. Ήξερε πως έτσι το έργο του θα διευκολυνθεί. Και χαιρόταν. Κι όταν η μητέρα του, που τον υποδεχόταν γύρω στις δύο το πρωί, αναστατώνόταν από το άδειο βλέμμα που της έριχνε, λυπόταν για τη μοναδική ανακούφιση που μπορούσε να βρίσκει ακόμη ο Ριέ. Για να πολεμήσεις το αφηρημένο, πρέπει κιόλας να του μοιάζεις λίγο. Μα πώς να το νιώσει αυτό ο Ραμπάρ; Αφηρημένο για τον Ραμπάρ ήταν οτιδήποτε έμπαινε εμπόδιο στην ευτυχία του. Και κατά βάθος ο Ριέ ήξερε πως ο δημοσιογράφος είχε δίκιο, από μίαν άποψη. Ήξερε όμως και κάτι άλλο, πως τα αφηρημένα πράγματα μπορεί ν' απο-

δειχτούν ισχυρότερα από την ευτυχία, και τότε πρέπει να τα παραδεχτείς. Αυτό ακριβώς ήταν το πρόβλημα του Ραμπάρ, κι ο γιατρός έμαθε αργότερα και λεπτομέρειες, από εμπιστευτικές συζητήσεις του δημοσιογράφου. Μπόρεσε έτσι να συνεχίσει, σ' ένα άλλο επίπεδο, την αδυσώπητη πάλη ανάμεσα στην ευτυχία του καθενός ξεχωριστά, και στις αφαιρέσεις της πανούκλας, που έγινε ζωή όλης της πόλης εκείνη τη μακρά περίοδο.

Εκεί όμως που άλλοι έβλεπαν αφηρημένες έννοιες, κάποι-οι άλλοι έβλεπαν την αλήθεια. Το τέλος του πρώτου μηνός της επιδημίας σκιάστηκε από μια έντονη έξαρση της πανούκλας κι ένα σφοδρό κήρυγμα του πατρός Πανελού, του ιησουίτη που είχε σταθεί πολύ στο γερο-Μισέλ στην αρχή της αρρώστιας του. Ο πατήρ Πανελού είχε διακριθεί παλιότερα για τις συχνές του συνεργασίες στην εφημερίδα της Γεωγραφικής Εταιρείας του Οράν, όπου θεωρούνταν αυθεντία στην αποκατάσταση επιγραφών. Είχε κερδίσει όμως ένα κοινό πολύ πλατύτερο από των ειδικών, με μια σειρά διαλέξεις γύρω από το σύγχρονο ατομικισμό. Έγινε φλογερός υποστηρικτής ενός απαιτητικού χριστιανισμού, που απείχε εξίσου από την ελευθεριότητα του σήμερα και από το σκοταδισμό των προηγούμενων αιώνων. Και πάλι όμως, δεν πουλούσε στο κοινό του σκληρές αλήθειες, γι' αυτό και είχε τόσο κύρος.

Τώρα λοιπόν, προς τα τέλη του μηνός, οι εκκλησιαστικές αρχές της πόλης μας αποφάσισαν να πολεμήσουν την πανούκλα με δικά τους μέσα, οργανώνοντας μια εβδομάδα συλλογικής προσευχής. Οι εκδηλώσεις της μαζικής ευσέβειας θα τερματίζονταν την Κυριακή, με μια πανηγυρική λειτουργία και δέηση στον Άγιο Ρος, τον πολέμιο της πανούκλας. Στην περίπτωση αυτή, κλήθηκε να λάβει το λόγο ο πατήρ Πανελού. Εδώ και δεκαπέντε μέρες, ο παπάς είχε εγκαταλείψει την εργασία του για τον ιερό Αυγουστίνο και την αφρικανική εκκλησία, εργασία που του είχε εξασφαλίσει εξέχουσα θέση μέσα στο τάγμα του. Φύση παθιασμένη και θυελλώδης, ο παπάς δέχτηκε αμέσως την αποστολή που του πρότειναν. Πολύ πριν απ' το κήρυγμά του, όλη η πόλη μιλούσε γι' αυτό, και η ημερομηνία του χάραξε αποφασιστικά την ιστορία εκείνης της περιόδου.

Η εβδομάδα των προσευχών συγκέντρωσε τεράστιο κοινό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι, σε κανονικές περιστάσεις, οι κάτοικοι του Οράν έδειχναν ιδιαίτερη ευσέβεια. Τα

πρωινά της Κυριακής, ας πούμε, τα θαλάσσια μπάνια ανταγωνίζονταν αθέμιτα τη λειτουργία. Τώρα, δεν μπορούμε να πούμε ότι οι συμπολίτες μας φωτίστηκαν ξαφνικά και άλλαξαν τακτική. Έφταιγε όμως ο αποκλεισμός, που δεν τους άφηνε πρόσβαση στο λιμάνι για μπάνιο, αλλά και η ψυχική τους κατάσταση· γιατί, χωρίς να έχουν χωνέψει το αναπάντεχο που τους βρήκε, ένιωθαν ωστόσο ότι κάτι είχε αλλάξει. Πολλοί περίμεναν ακόμη πως η επιδημία θα σταματούσε μόνη της, και πως θα γλιτώναν, κι αυτοί και οι δικοί τους. Δεν ένιωθαν λοιπόν υποχρεωμένοι να κάνουν τίποτα. Έβλεπαν απλώς την πανούκλα σαν ανεπιθύμητο επισκέπτη, που θα 'φευγε όπως ήρθε. Ήταν φοβισμένοι αλλά δεν απελπίζονταν, και δεν είχε φτάσει ακόμα η στιγμή όπου θα έβλεπαν στην πανούκλα τον μόνο τρόπο ζωής που τους έμενε, και που μέσα του θα ξεχνούσαν πώς είχαν ζήσει ως τότε. Με δυο λόγια, βρίσκονταν σε κατάσταση αναμονής. Όσο για τη θρησκεία, όπως και για ένα σωρό άλλα προβλήματα, η πανούκλα τους είχε εφοδιάσει με μια ιδιόρρυθμη ψυχική στάση, που δεν ήταν ούτε αδιαφορία αλλά ούτε πάθος, και που θα οριζόταν ικανοποιητικά με τη λέξη «αντικειμενικότητα». Η πλειοψηφία των ανθρώπων που παρακολούθησαν την εβδομάδα των προσευχών, θα ασπάζονταν τη φράση που ξεστόμισε ένας πιστός μπροστά στο δόκτορα Ριέ: «Έτσι κι αλλιώς, δεν κάνει κακό». Ακόμη κι ο Ταρού, που σημειώνει στο ημερολόγιό του ότι, σε παρόμοιες περιπτώσεις, οι Κινέζοι χτυπούν ταμπούρλα για να εξευμενίσουν το πνεύμα της πανούκλας, σχολιάζει ότι, στην πραγματικότητα, δεν μπορούμε να ξέρουμε αν το ταμπούρλο υπήρξε πιο αποτελεσματικό από τα προληπτικά μέτρα. Και προσθέτει ότι, για να κλείσει το θέμα, θα πρέπει να εξεταστεί αν υπάρχει ή δεν υπάρχει πνεύμα της πανούκλας, και ότι η άγνοιά μας ως προς τούτο καταργεί αυτομάτως όλες τις απόψεις που μπορεί να διατυπωθούν.

Εν πάση περιπτώσει, ο καθεδρικός της πόλης μας ήταν σχεδόν γεμάτος πιστούς όλη τη βδομάδα. Τις πρώτες μέρες, πολλοί στέκονταν στον κήπο του προαυλίου, κάτω απ' τις φοινικιές και τις ροδιές, για ν' ακούσουν τις δεήσεις και τις προσευχές που αντηχούσαν ως πέρα, στους δρόμους. Σιγά σιγά όμως, ακολουθώντας το παράδειγμα των άλλων, οι ακροατές έπαιρναν την απόφαση να μουν και

να ενώσουν τη δειλή φωνή τους με των υπολοίπων. Και την Κυριακή, πλήθος πιστοί γέμισαν τον καθεδρικό ως έξω, στο νάρθηκα, φτάνοντας ως τα τελευταία σκαλοπάτια και το προαύλιο. Από την παραμονή, ο ουρανός είχε σκοτεινιάσει κι έβρεχε γερά. Όσοι έμειναν απέξω, κρατούσαν ανοιχτές ομπρέλες. Μυρωδιά από θυμίαμα και βρεγμένα υφάσματα πλανιόταν στον καθεδρικό όταν ο πατήρ Πανελοῦ ανέβαινε στον άμβωνα.

Ο παπᾶς ήταν μέτριος στο ανάστημα αλλά γεροδεμένος. Όταν έσκυψε μπροστά, σφίγγοντας τα ξύλινα κάγκελα με τα πελώρια χέρια του, δε φαινόταν παρά ένας μαῦρος όγκος, με δυο κόκκινες βούλες στα μάγουλα, κάτω απ' τα γυαλάκια με το σιδερένιο σκελετό. Είχε φωνή δυνατή, παθιασμένη, που έφτανε μακριά, και με την πρώτη φράση που πέταξε στο εκκλησίασμα, βίαιη, σαν σφυροκόπημα: «Αδελφοί, σας βρήκε συμφορά, όμως την αξίζατε, αδελφοί», ένα μουρμουρητό πέρασε απ' άκρη σ' άκρη το εκκλησίασμα, φτάνοντας ως το προαύλιο.

Λογικά, τα όσα επακολούθησαν, δε μοιάζει να συμφωνούν με την παθιασμένη αυτή αποστροφή. Η συνέχεια του κηρύγματος έκανε τους συμπολίτες μας να καταλάβουν ό-τι, μ' ένα ρητορικό τέχνασμα, ο παπᾶς είχε ορίσει διαμιάς, και πολύ εντυπωσιακά, το θέμα ολόκληρης της ομιλίας του. Γιατί αμέσως μετά τη φράση αυτή, ο Πανελοῦ αναφέρθηκε στην Έξοδο, στα σχετικά με την πανούκλα στην Αίγυπτο, και είπε: «Την πρώτη φορά που η μάστιγα αυτή εμφανίζεται στην ιστορία, πλήττει τους εχθρούς του Θεού. Ο Φαραώ αντιτίθεται στην προαιώνια βουλή, αλλά η πανούκλα τον αναγκάζει να γονατίσει. Από τις απαρχές της Ιστορίας, η μάστιγα του Θεού υποτάσσει τους αλαζόνες. Σκεφτείτε το, και γονατίστε».

Έξω η βροχή είχε δυναμώσει, και η τελευταία αυτή φράση αντήχησε μέσα σε απόλυτη σιωπή, που την έκανε ακόμη πιο βαθιά ο πάταγος της μπόρας πάνω στα ζωγραφισμένα τζάμια· και πρέπει να 'ταν τόσο επιβλητική για μερικούς, που έπειτα από έναν στιγμιαίο δισταγμό, γλίστρησαν μαλακά από το κάθισμά τους και γονάτισαν. Οι άλλοι σκέφτηκαν τότε πως έπρεπε να μιμηθούν το παράδειγμα των πρώτων, κι έτσι, ένας ένας, χωρίς άλλο θόρυβο εκτός από κάποια αραιά τριξίματα των στασιδίων, θρέθηκαν σε

λίγο γονατιστοί. Και τότε ο Πανελού όρθωσε το κορμί του, πήρε βαθιά ανάσα, και συνέχισε, υψώνοντας λίγο λίγο τον τόνο της φωνής του: «Αν σήμερα βρίσκεστε αντιμέτωποι με την πανούκλα, είναι επειδή σήμανε η ώρα να σκεφτείτε. Οι δίκαιοι δεν έχουν τίποτε να φοβηθούν, όμως οι φαύλοι έχουν κάθε λόγο να τρέμουν. Μέσα στον απέραντο σιτοβολώνα του σύμπαντος, η αμείλικτη μάστιγα θα χτυπήσει την ανθρώπινη σοδειά, ώσπου να ξεχωρίσει η ήρα απ' το σιτάρι. Και η ήρα θα είναι περισσότερη απ' το σιτάρι, θα βρεθούν λιγότεροι οι εκλεκτοί, όμως αυτή τη συμφορά δεν τη θέλησε ο Θεός. Καιρό τώρα, ο κόσμος τούτος συμφιλιώθηκε με το κακό, καιρό τώρα νομίζει πως έχει εξασφαλίσει τη θεία ευσπλαχνία. Θαρρεί πως με τη μετάνοια όλα διορθώνονται. Κι ο καθένας αισθάνεται μέσα του τη δύναμη να μετανοήσει. Και σίγουρα θα το 'κανε, όταν ερχόταν η ώρα. Ώς εδώ, το ευκολότερο ήταν να αφευθείς, και η θεία ευσπλαχνία θα αναλάμβανε τα υπόλοιπα. Αυτό όμως δεν μπορούσε να διαρκέσει για πάντα. Ο Θεός, που τόσο καιρό έδειχνε τον οίκτο του στους ανθρώπους της πόλης τούτης, έπαψε πια να περιμένει, έχασε την προαιώνια ελπίδα του, αποστρέφει τώρα το πρόσωπό του. Κι εμείς, που χάσαμε το Θείο Φως, ιδού τώρα, βυθισμένοι στο σκοτάδι της πανούκλας!»

Μέσα στην αίθουσα του ναού, κάποιος ρουθούνησε σαν ανυπόμονο άλογο. Ο παπās έκανε μια μικρή παύση, και συνέχισε, χαμηλώνοντας τον τόνο: «Ο *Μέγας Συναξαριστής* λέει ότι, επί βασιλείως Ουμβέρτου της Λομβαρδίας, η Ιταλία σαρώθηκε από μια τόσο άγρια επιδημία πανούκλας, που οι ζωντανοί δεν πρόφταναν να θάβουν τους νεκρούς, και η πανούκλα εκείνη θέρισε κυρίως τη Ρώμη και την Παβία. Φάνηκε τότε Άγγελος Κυρίου, που έδινε εντολές σ' έναν κακό δαίμονα να χτυπάει τα σπίτια των ανθρώπων· κι όσα χτυπήματα έδινε με τη ρομφαία του σε κάθε σπίτι ο δαίμονας, τόσοι έβγαιναν από μέσα νεκροί».

Ο Πανελού τέντωσε τα κοντά του χέρια προς την είσοδο του ναού, σαν να 'θελε να τους δείξει κάτι πίσω απ' το κινούμενο παραπέτασμα της βροχής: «Αδελφοί» είπε με πάθος, «ο θάνατος βγήκε κυνήγι στους δρόμους μας! Κοιτάξτε, ιδού ο άγγελος της πανούκλας, ωραίος σαν τον Εωσφόρο και λαμπερός σαν το ίδιο το κακό, ορθώνεται πάνω απ'

τις στέγες σας, το δεξί του χέρι σηκώνει ψηλά την κόκκινη ρομφαία, το αριστερό του δείχνει ένα απ' τα δικά σας σπίτια. Τούτη τη στιγμή, ποιος ξέρει, το δάχτυλό του μπορεί να δείχνει την πόρτα σας, η ρομφαία του ν' αντηχεί πάνω στο ξύλο· τούτη τη στιγμή η πανούκλα μπορεί να μπαίνει στο σπιτικό σας, να θronιάζεται στην κάμαρή σας και να σας περιμένει να γυρίσετε. Κάθεται, υπομονετική, προσεχτική, σίγουρη όσο κι η Τάξη του Σύμπαντος. Κι αυτό το χέρι που θα σας τείνει, καμιά δύναμη πάνω στη γη, το ξέρετε καλά, ούτε η μάταιη ανθρώπινη επιστήμη, δεν μπορεί να σας βοηθήσει να το αποφύγετε. Θα χτυπηθείτε στο ματωμένο αλώνι του πόνου, και στο τέλος θα πεταχτείτε μαζί με την ήρα».

Και στο σημείο αυτό, ο παπάς ξανάπιασε να περιγράφει με ακόμη μεγαλύτερο ζήλο τη συμφορά της πανούκλας. Την παρομοίασε με πελώριο ρόπαλο που στριφογυρνούσε πάνω απ' την πόλη, χτυπούσε, και πάλι υψωνόταν μες στα αίματα, σκορπίζοντας παντού αίμα και πόνο «για τη σπορά που θα ετοιμάσει τη συγκομιδή της αλήθειας».

Στο τέλος αυτής της μακράς περιόδου, ο πατήρ Πανελού σταμάτησε, με τα μαλλιά πεσμένα στο μέτωπο, το σώμα του να δονείται από ένα ρίγος που περνούσε απ' τα χέρια του στον άμβωνα, και συνέχισε, πιο σιγανά, αλλά με τόνο επιτιμητικό: «Ναι, ήρθε η ώρα να το σκεφτείτε. Είχατε πιστέψει πως φτάνει να δίνετε το παρών στο Θεό τις Κυριακές, για να έχετε ελεύθερες τις καθημερινές σας. Είχατε πιστέψει ότι κάποιες γονυκλισίες έφταναν για να εξαγοράσουν την εγκληματική αδιαφορία σας. Όμως ο Θεός δεν κάθεται με σταυρωμένα χέρια. Οι αραιές σας σχέσεις δεν ικανοποιούν την ακόρεστη στοργή του. Θέλει να σας βλέπει περισσότερο, γιατί μόνο έτσι ξέρει ν' αγαπάει, και κατά βάθος αυτός είναι ο μόνος τρόπος ν' αγαπάει κανείς. Κι επειδή κουράστηκε να σας περιμένει, σας έστειλε τη μάστιγα τούτη, την ίδια μάστιγα που χτύπησε όλες τις αμαρτωλές πόλεις στην ιστορία της ανθρωπότητας. Τώρα πια ξέρετε τι είναι αμαρτία, όπως έμαθε ο Κάιν και τα τέκνα του, κι όσοι έζησαν πριν από τον κατακλυσμό, κι όσοι κατοίκησαν στα Σόδομα και στα Γόμορρα, ο Φαραώ και ο Ιώβ, και μαζί τους όλοι ο κολασμένοι. Και όμοια μ' εκείνους, βλέπετε πια με άλλο μάτι τα πρόσωπα και τα πράγμα-

τα, από την ώρα που η πόλη έκλεισε, και μέσα στα τείχη της βρίσκεστε πια μόνοι με τη συμφορά. Τώρα, επιτέλους, ξέρετε πως πρέπει να έρθουμε στο ουσιώδες».

Ένας υγρός άνεμος μπήκε εκείνη τη στιγμή στο νάρθηκα, και οι φλόγες των κεριών χαμήλωσαν και τρεμόσθησαν. Η μυρωδιά του κεριού, κάτι ξερόβηχες κι ένα φτέρνισμα ανηφόρισαν στα ύψη του άμβωνα. Κι ο Πανελού, ξαναπιάνοντας το θέμα του με εκπληκτική επιδεξιότητα, συνέχισε σε πιο ήρεμους τόνους: «Πολλοί από σας, το ξέρω, θ' αναρωτιούνται πού θέλω να καταλήξω, και με το δίκιο τους. Θέλω να σας οδηγήσω στην αλήθεια, και να νιώσετε χαρά, παρ' όλα όσα είπα. Πάει πια ο καιρός που οι νουθεσίες ή ένα χέρι αδερφικό έφταναν να σας βάλουν στον καλό δρόμο. Σήμερα, η αλήθεια είναι επιτακτική. Και το δρόμο της σωτηρίας τον δείχνει η κόκκινη ρομφαία. Εδώ, αδελφοί, φανερώνεται επιτέλους η θεία ευσπλαχνία, που χωρίζει το καλό από το κακό, την οργή από τον οίκτο, την πανούκλα από την υγεία. Η ίδια μάστιγα που σας εξοντώνει, σας διδάσκει και σας δείχνει το δρόμο.

»Τα παλιά χρόνια, οι χριστιανοί της Αβυσσηνίας έβλεπαν στην πανούκλα ένα αποτελεσματικό μέσον, ένα μέσον θεόσταλτο, για να εξασφαλίσουν την αιωνιότητα. Κι όσοι δεν είχαν μολυνθεί, τυλίγονταν με τα σεντόνια των πανουκλιασμένων για να βεβαιωθούν πως θα πεθάνουν. Δε θέλω να πω με τούτο πως η μανία τους να λυτρωθούν είναι άξια μιμήσεως. Φανερώνει μια αξιόμημπτη σπουδή, που εγγίζει τα όρια της αλαζονείας. Ποτέ δεν πρέπει να προλαβαίνουμε το Θεό, και οτιδήποτε προσπαθεί να επισπεύσει την απαρασάλευτη τάξη που ο ίδιος έθεσε δια παντός, οδηγεί στην αίρεση. Το παράδειγμα όμως αυτό σας διδάσκει τουλάχιστον ένα μάθημα. Για το δικό μας πνεύμα, που είναι περισσότερο φωτισμένο, αποκαλύπτει την αστραπή της αιωνιότητας που φωτίζει τα βάθη του πόνου. Αυτή η αστραπή φωτίζει τις σκοτεινές ατραπούς που οδηγούν στη λύτρωση. Αυτή αποκαλύπτει τη Θεία Βουλή που μετατρέπει το κακό σε καλό, χωρίς να σφάλλει. Ακόμη και σήμερα, μέσα από την πορεία του θανάτου, της αγωνίας και των θρήνων, μας οδηγεί στην αρχέγονη σιγή, στην αρχή της ίδιας της ζωής. Ιδού, αδελφοί, η απέραντη παρηγορία που ήθελα να σας προσφέρω, για να μη φύγετε από εδώ βέβαιοι

μόνο για την τιμωρία, αλλά και για τη σωτηρία σας».

Κατάλαβαν ότι ο Πανελού είχε τελειώσει. Έξω, η βροχή είχε σταματήσει. Ένας ουρανός όλο ήλιο και νερό έχυνε το κίτρινο φως του πάνω απ' την πλατεία. Από το δρόμο ακούγονταν φωνές, ρόδες αυτοκινήτων, το λεξιλόγιο μιας πόλης που ξυπνά. Το εκκλησίασμα μάζευε διακριτικά τα υπάρχοντά του μέσα σε πνιχτά μουρμουρίσματα. Ωστόσο ο παπάς ξαναπήρε το λόγο, κι είπε πως αφού απέδειξε τη θεία προέλευση της πανούκλας και το ρόλο της τιμωρίας που έπαιζε η μάστιγα αυτή, δεν είχε να προσθέσει τίποτ' άλλο, και κάθε επίδειξη ευγλωττίας θα ήταν εκτός τόπου, μπροστά σ' ένα θέμα τόσο τραγικό. Φανταζόταν ότι υπήρξε σαφής. Ήθελε μόνο να τους θυμίσει ότι, τον καιρό της μεγάλης πανούκλας στη Μασσαλία, ο χρονογράφος Ματιέ Μαραί θρηνούσε ότι μια τέτοια ζωή, χωρίς ελπίδα, ήταν κόλαση. Ο Ματιέ Μαραί ήταν τυφλός! Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, ο πατήρ Πανελού ένιωθε να προσφέρεται σε όλους η θεία συνδρομή και η χριστιανική ελπίδα. Κι εξακολουθούσε να ελπίζει ότι, παρά τον τρόμο των ημερών και τις κραυγές των ετοιμοθάνατων, οι συμπολίτες μας θα ύψωναν προς τον ουρανό το χριστιανικό λόγο της αγάπης. Τα υπόλοιπα θα τα αναλάμβανε ο Θεός.

Δεν είναι εύκολο να πούμε αν το κήρυγμα αυτό επηρέασε τους συμπολίτες μας. Ο κύριος Οτόν, ο εισαγγελέας, δήλωσε στο δόκτορα Ριέ ότι τα λόγια του πατρός Πανελού «δεν επιδέχονταν την παραμικρή αντίρρηση». Η άποψη των υπολοίπων όμως δεν ήταν τόσο κατηγορηματική. Απλώς, το κήρυγμα έκανε μερικούς να συνειδητοποιήσουν κάτι που ως τότε το ένιωθαν συγκεχυμένα: πως είχαν καταδικαστεί σε μια απίστευτη φυλάκιση, για ένα άγνωστο έγκλημα. Κι ενώ κάποιοι συνέχισαν να κουτσοζούν, προσαρμοσμένοι στον εγκλεισμό, κάποιοι άλλοι σκέφτονταν μόνο πώς να ξεφύγουν από τούτη τη φυλακή.

Στην αρχή, όλοι είχαν δεχτεί τον αποκλεισμό τους από τον έξω κόσμο, όπως θα δέχονταν την οποιαδήποτε προσωρινή ενόχληση που θα τους χαλούσε τις συνήθειές τους. Τώρα, συνειδητοποιούσαν ξαφνικά πως ήταν σχεδόν αιχμάλωτοι κάτω απ' τον ουρανό που άρχιζε ήδη να φλέγεται από το καλοκαίρι, κι είχαν την αόριστη αίσθηση πως αυτός ο εγκλεισμός απειλούσε ολόκληρη τη ζωή τους· κι όταν έπεφτε το βράδυ και δρόσιζε, η ζωτικότητα που ξανάβρισκαν τους οδηγούσε κάποιες φορές σε πράξεις απόγνωσης.

Στην αρχή, αλλά μπορεί και να 'ταν συμπτωματικό, μετά από κείνη την Κυριακή έκανε την εμφάνισή του στην πόλη κάτι σαν φόβος, τόσο γενικός και βαθύς, που μπορούσες να υποθέσεις ότι οι συμπολίτες μας άρχιζαν πια να συνειδητοποιούν την κατάστασή τους. Από την άποψη αυτή, άλλαξε κάπως και το κλίμα της ζωής μας μέσα στην πόλη. Το ερώτημα όμως είναι αν η αλλαγή αφορούσε μόνο το κλίμα ή και την ψυχή.

Λίγες μέρες μετά το κήρυγμα, ο Ριέ τραβούσε για τα προάστια σχολιάζοντας το γεγονός μαζί με τον Γκραν. Ήξαφνα, μέσα στη νύχτα, έπεσε πάνω σ' έναν άνθρωπο που ταλαντευόταν πέρα δώθε χωρίς να προσπαθεί να προχωρήσει. Πάνω στην ώρα, άστραψαν άγρια όλα τα φανάρια της

πόλης, που τώρα άναθαν πιο αργά. Το ψηλό φανάρι που βρισκόταν πίσω από τους περιπατητές φώτισε απότομα τον άντρα που γελούσε αθόρυβα, με τα μάτια κλειστά. Στο κάτωπρο πρόσωπό του, που ήταν συσπασμένο από βουβή χαρά, κυλούσαν χοντρές στάλες ιδρώτα. Τον προσπέρασαν.

«Τρελός είναι» είπε ο Γκραν.

Ο Ριέ, που τον είχε πιάσει από το μπράτσο για να τον απομακρύνει, ένωσε τον υπάλληλο να τρέμει απ' τα νεύρα του.

«Σε λίγο μόνο τρελοί θα μείνουν μέσα στα τείχη» είπε ο Ριέ.

Ήταν κουρασμένος κι ένοιθε το λαιμό του στεγνό.

«Άς πιούμε κάτι».

Στο καφεενεδάκι όπου μπήκαν, και που φωτιζόταν μόνο από μια λάμπα κρεμασμένη πάνω απ' τον πάγκο, ο κόσμος μιλούσε χαμηλόφωνα, χωρίς λόγο, μέσα σ' έναν αέρα βαρύ και κοκκινωπό. Στον πάγκο, ο Γκραν, προς μεγάλη έκπληξη του γιατρού, παράγγειλε ένα ποτό, το κατέβασε με μια γουλιά, κι έπειτα δήλωσε πως ήταν δυνατό. Πρότεινε να φύγουν. Έξω, η νύχτα φάνηκε του γιατρού γεμάτη θόγκους. Από κάποια μεριά του μαύρου ουρανού, πάνω απ' τα φανάρια, ένα πνιχτό σφύριγμα του θύμισε το αόρατο μαστίγιο του Θεού, που τάραζε το ζεστό αέρα.

«Πάλι καλά πάλι καλά» είπε ο Γκραν.

Ο Ριέ τον ρώτησε τι εννοούσε.

«Πάλι καλά που έχω τη δουλειά μου» είπε.

«Ναι» έκανε ο Ριέ, «κάτι είναι κι αυτό».

Κι αποφασισμένος να μην ακούσει άλλο το σφύριγμα, ρώτησε τον Γκραν αν ήταν ευχαριστημένος από τη δουλειά του.

«Να σας πω, νομίζω ότι βρίσκομαι σε καλό δρόμο».

«Σας μένει πολύ ακόμα;»

Ο Γκραν φάνηκε να ζωντανεύει, η ζέστη του οινοπνεύματος είχε περάσει στη φωνή του.

«Δεν ξέρω, αλλά αυτό δεν έχει καμιά σχέση, γιατρέ μου, καμιά σχέση».

Μέσα στο σκοτάδι, ο Ριέ μάντεψε πως ο Γκραν κουνούσε τα χέρια του ξαναμμένος. Έμοιαζε να προετοιμάζει κάτι, κι άξαφνα το ξεφούρνισε:

«Βλέπετε, γιατρέ μου, τη μέρα που θα φτάσει το χειρόγραφο στον εκδότη, θέλω να το διαβάσει, κι έπειτα να σηκωθεί και να πεί στους συνεργάτες του: “Κύριοι, αποκαλυφθείτε!”»

Αυτή η ξαφνική δήλωση άφησε άναυδο τον Ριέ. Του φάνηκε πως ο συνομιλητής του είχε κάνει μια χειρονομία σαν να 'θγαζε το καπέλο του, φέρνοντας πρώτα το χέρι στο κεφάλι, κι απλώνοντάς το έπειτα οριζόντιο. Πάνω, ψηλά, το αλλόκοτο σφύριγμα φάνηκε να ξαναρχίζει, πιο δυνατά.

«Ναι» είπε ο Γκραν, «πρέπει να είναι τέλειο».

Αν και δεν ήταν πολύ ενήμερος για τα λογοτεχνικά ήθη, ο Ριέ είχε εντούτοις την εντύπωση ότι τα πράγματα δεν πρέπει να 'ταν τόσο απλά, κι ότι οι εκδότες, λόγου χάρη, κάθονταν ασκεπείς στο γραφείο τους. Επειδή όμως ποτέ δεν ξέρεις τι γίνεται, ο Ριέ προτίμησε να σωπάσει. Χωρίς να το θέλει, αφουγκράστηκε τους μυστηριώδεις ήχους της πανούκλας. Πλησίαζαν πια στη γειτονιά του Γκραν, που καθώς ήταν λίγο υπερυψωμένη, τη δρόσιζε ένα ελαφρό αεράκι, φορτωμένο με όλους τους θορύβους της πόλης. Στο μεταξύ, ο Γκραν μιλούσε ακόμη κι ο Ριέ δεν ξεχώριζε όλα όσα του έλεγε ο ανθρωπάκος. Κατάλαβε μόνο ότι το εν λόγω έργο είχε πολλές σελίδες, κι ότι ο συγγραφέας κατέβαλλε επώδυνες προσπάθειες για να το κάνει τέλειο. «Νύχτες, βδομάδες ολόκληρες για μια λέξη... καμιά φορά και για έναν απλό σύνδεσμο». Στο σημείο αυτό ο Γκραν σταμάτησε κι έπιασε το γιατρό απ' το κουμπί του πανωφοριού του. Οι λέξεις έβγαιναν δύσκολα απ' το κακοφτιαγμένο στόμα του.

«Πρέπει να το καταλάβετε, γιατρέ μου. Κυριολεκτώντας, είναι αρκετά εύκολο να διαλέξεις ανάμεσα στο *αλλά* και στο *και*. Είναι όμως πιο δύσκολο να διαλέξεις ανάμεσα στο *και* και στο *μετά*. Κι ακόμη πιο δύσκολο με το *μετά* και το *κατόπιν*. Αλλά το δυσκολότερο είναι, το δίχως άλλο, να ξέρεις πότε βάζεις *και* και πότε *όχι*».

«Ναι» είπε ο Ριέ, «καταλαβαίνω».

Και συνέχισε το δρόμο του. Ο άλλος έδειχνε σαστισμένος, νικημένος από την ανωτερότητα του γιατρού.

«Με συγχωρείτε» τραύλισε, «δεν ξέρω τι μ' έπιασε απόψε!»

Ο Ριέ τον χτύπησε μαλακά στον ώμο και του είπε πως

ήθελε να τον βοηθήσει και πως η ιστορία του τον ενδιέφερε πολύ. Ο Γκραν φάνηκε καθησυχασμένος, και φτάνοντας έξω απ' το σπίτι του, κοντοστάθηκε και πρότεινε στο γιατρό ν' ανέβει δυο λεπτά. Ο Ριέ δέχτηκε.

Μέσα στην τραπεζαρία, ο Γκραν έβαλε το γιατρό να καθίσει σ' ένα τραπέζι που ήταν γεμάτο χαρτιά σκεπασμένα με μικροσκοπικά γραμματάκια.

«Ορίστε, αυτό είναι» είπε στο γιατρό που τον κοιτούσε ερωτηματικά, «αλλά δε θα πείτε κάτι; Έχω λίγο κρασάκι».

Ο Ριέ αρνήθηκε. Κοίταξε τα φύλλα του χαρτιού.

«Μην κοιτάτε» είπε ο Γκραν. «Είναι η πρώτη μου φράση. Μ' έχει παιδέψει πολύ, πάρα πολύ».

Κοιτούσε κι εκείνος τα χαρτιά, και το χέρι του φάνηκε να έλκεται ακαταμάχητα από ένα φύλλο, που το σήκωσε στη γυμνή λάμπα. Το φύλλο, διάφανο στο φως, έτρεμε στο χέρι του. Ο Ριέ πρόσεξε πως το μέτωπο του υπαλληλάκου ήταν ιδρωμένο.

«Καθίστε» είπε, «και διαβάστε τ'ό μου».

Ο άλλος τον κοίταξε και χαμογέλασε με κάτι σαν ευγνωμοσύνη.

«Ναι» είπε, «νομίζω πως θα το 'θελα».

Στάθηκε λίγο με τα μάτια στο χαρτί κι έπειτα κάθισε. Ο Ριέ αφουγκραζόταν ένα μπερδεμένο βουητό μέσα στην πόλη, που έμοιαζε ν' απαντά στο σφύριγμα του μαστιγίου. Κι εκείνην ακριβώς τη στιγμή, ένιωσε έντονα την πόλη αυτή που απλωνόταν στα πόδια τους, τον κλειστό κόσμο που αποτελούσε και τα τρομερά ουρλιαχτά που πνίγονταν μέσα στη νύχτα. Η φωνή του Γκραν ακούστηκε σιγανεμένη: «Ένα ωραίο πρωί του μηνός Μαΐου, μια κομψή αμαζόνα πάνω σε μια υπέροχη πυρόξανθη φοράδα, έτρεχε στις ανθισμένες αλές του δάσους της Βουλώνης». Η σιωπή ξαναγύρισε, και μαζί της ο ακαθόριστος θόρυβος της πόλης που υπέφερε. Ο Γκραν είχε ακουμπήσει κάτω το χαρτί χωρίς να το αφήσει απ' τα μάτια του. Περίμενε λίγο πριν τα σηκώσει στο γιατρό:

«Λοιπόν, πώς σας φάνηκε;»

Ο Ριέ τού απάντησε πως η αρχή τού είχε εξάψει την περιέργεια ν' ακούσει τη συνέχεια. Ο άλλος όμως απάντησε ξαναμμένος πως η άποψη αυτή δεν έστεκε. Χτύπησε την παλάμη του στα χαρτιά.

«Αυτό δεν ήταν παρά μία προσέγγιση. Όταν φτάσω στο σημείο να αναπαραστήσω τέλεια την εικόνα που έχω στη φαντασία μου, όταν η φράση μου θα έχει ακόμη και το ρυθμό αυτού του περιπάτου, εν-δύο-τρία, εν-δύο-τρία, τότε τα υπόλοιπα θα είναι πιο εύκολα, και προπαντός η ψευδαισθηση θα είναι τέτοια, που θα είναι εύκολο να πει κανείς: Αποκαλύπτομαι!»

Για να φτάσει όμως εκεί, είχε να φάει πολλά καρβέλια. Ποτέ δε θα δεχόταν να παραδώσει τη φράση αυτή όπως όπως στον τυπογράφο. Κι αυτό γιατί, παρά την ευχαρίστηση που του 'δινε κάποιες φορές, ήξερε πως ακόμη δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, και πως σε κάποιο βαθμό είχε μια ευκολία που την έκανε να μοιάζει, από μακριά έστω, αλλά πάντως να μοιάζει, στερεότυπη. Αυτά πάνω κάτω έλεγε στο γιατρό, όταν άκουσαν κόσμος να τρέχει κάτω στο δρόμο. Ο Ριέ σηκώθηκε.

«Θα δείτε τι θα κατορθώσω» είπε ο Γκραν, και γυρνώντας προς το παράθυρο πρόσθεσε: «Μόλις τελειώσουν όλ' αυτά».

Τα βιαστικά βήματα συνεχίζονταν. Κατεβαίνοντας, ο Ριέ είδε να περνούν καμιά δεκαριά άντρες, τραβώντας, κατά τα φαινόμενα, προς τις πύλες της πόλης. Πράγματι, μερικοί συμπολίτες μας είχαν χάσει τα μυαλά τους απ' τη ζέστη και την πανούκλα, και καταφεύγοντας στη βία, προσπαθούσαν να σπάσουν τον κλοιό των φρουρών και να βγούν από την πόλη.

Άλλοι, όπως ο Ραμπάρ, προσπάθησαν να ξεφύγουν από το βαρύ κλίμα του πανικού, με περισσότερο πείσμα και επιδεξιότητα, αν και χωρίς επιτυχία. Τον πρώτο καιρό, ο Ραμπάρ συνέχισε τα επίσημα διαβήματά του. Απ' ό,τι έλεγε, το πείσμα πάντα έμελλε να θριαμβεύσει, κι ύστερα, από μian άποψη, δουλειά του ήταν να τα καταφέρει. Επισκέφθηκε λοιπόν ένα σωρό δημόσιους λειτουργούς και ανθρώπους με αδιαμφισβήτητη εξουσία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ωστόσο, η εξουσία τους αποδείχτηκε ανίσχυρη. Οι άνθρωποι αυτοί, στην πλειοψηφία τους, είχαν πολύ συγκεκριμένες απόψεις για το τραπεζικό σύστημα, τις εξαγωγές, τη γεωργία, ακόμη και το εμπόριο του κρασιού· θεωρούνταν αυθεντίες με αδιαφιλονίκητες γνώσεις στα ασφαλιστικά ή σε άλλα, αμφίβολα προβλήματα, χάρη τα γερά τους διπλώματα και η δεδηλωμένη καλή τους θέληση. Ίσως μάλιστα το πιο κοινό χαρακτηριστικό τους να ήταν η καλή τους θέληση. Ωστόσο, στο θέμα της πανούκλας, οι γνώσεις τους ήταν μηδαμινές.

Ο Ραμπάρ, κάθε φορά που του δινόταν ευκαιρία, εξηγούσε την περίπτωσή του σε καθέναν ξεχωριστά. Και κάθε φορά το βασικό του επιχείρημα έλεγε πως αυτός ήταν ξένος στην πόλη, και κατά συνέπεια η περίπτωσή του έπρεπε να εξεταστεί ειδικά. Κατά κανόνα, οι συνομιλητές του συμφωνούσαν πρόθυμα με την άποψη του δημοσιογράφου. Του αντέτασσαν όμως, κατά κανόνα, πως η περίπτωσή του ήταν πανομοιότυπη με κάποιων άλλων, άρα δεν ήταν τόσο μοναδική όσο νόμιζε. Ο Ραμπάρ απαντούσε τότε ότι αυτό δεν άλλαζε διόλου το βασικό του επιχείρημα· ναι, του ανταπαντούσαν, αλλά δημιουργούσε διοικητικό πρόβλημα, γιατί απαγορευόταν ρητά κάθε ευνοϊκό μέτρο που θα κινδύνευε να δημιουργήσει «προηγούμενο», όπως το έλεγαν, με έκφραση μεγίστης αποστροφής. Σύμφωνα με την κατάταξη που είχε προτείνει ο Ραμπάρ στο δόκτορα Ριέ, οι άνθρωποι αυτοί ανήκαν στην κατηγορία των τυπολατρών. Ε-

κτός απ' αυτούς, υπήρχαν και οι γλυκομίλητοι, που διαβεβαίωναν τον αιτούντα ότι η κατάσταση δεν επρόκειτο να διαρκέσει, και έχοντας έτοιμη τη συμβουλή κάθε φορά που τους ζητούσαν αποφάσεις, παρηγορούσαν τον Ραμπάρ αποφασίζοντας επί τόπου ότι το πρόβλημα ήταν απλώς προσωρινό. Υπήρχαν ακόμη οι σπουδαιίοι, που παρακαλούσαν τον επισκέπτη να εκθέσει γραπτώς και εν συντομία την περίπτωση του, για να τη μελετήσουν και να αποφανθούν αρμοδίως· οι επιπόλαιοι, που είχαν να του συστήσουν καλές γκαρσονιέρες και οικονομικές πανσιόν· οι μεθοδικοί, που τον έβαζαν να συμπληρώσει ένα έντυπο και το πρωτοκολλούσαν αμέσως· οι πνιγμένοι, που σήκωναν τα χέρια ψηλά, και οι ενοχλημένοι, που δεν έδιναν σημασία· υπήρχαν, τέλος, οι παραδοσιακοί, κι αυτοί αποτελούσαν την πλειοψηφία, που παρέπεμπαν τον Ραμπάρ σε άλλο γραφείο, ή του συνιστούσαν ένα νέο διάβημα.

Έτσι, ο δημοσιογράφος είχε αναλωθεί σε επισκέψεις, και είχε πάρει μια γεύση του τι σημαίνει δημαρχία ή νομαρχία, καθισμένος σε μια δερμάτινη καρέκλα, μπροστά σε πελώριες αφίσες που τον καλούσαν να αγοράσει κρατικές ομολογίες, να προτιμήσει τα ταχυδρομικά ταμειυτήρια, ή να καταταγεί στον αποικιακό στρατό, ή μπαίνοντας σε γραφεία όπου τα πρόσωπα ήταν εξίσου αναμενόμενα όσο και οι φάκελοι και τα ντοσιέ στα ράφια. Το καλό, όπως εξήγησε ο Ραμπάρ στον Ριέ, με κάποια δόση πικρίας, ήταν πως όλα αυτά καμουφλάριζαν την πραγματική κατάσταση. Στην ουσία, δεν κατάφερνε να συνειδητοποιήσει την προοδευτική εξάπλωση της πανούκλας. Κι ύστερα, μ' αυτόν τον τρόπο οι μέρες περνούσαν πιο γρήγορα, και στην κατάσταση που βρισκόταν η πόλη, μπορούσε να πει κανείς ότι, με κάθε μέρα που περνούσε, καθένας μας πλησίαζε όλο και πιο κοντά στο τέλος της δοκιμασίας του, με την προϋπόθεση βέβαια ότι δε θα πέθαινε. Ο Ριέ ήταν αναγκασμένος να συμφωνήσει πως η άποψη ήταν σωστή, επρόκειτο όμως για πολύ γενική αλήθεια.

Σε κάποια δεδομένη στιγμή, ο Ραμπάρ ξανάρχισε να ελπίζει. Είχε λάβει από τη νομαρχία ένα έντυπο, με την παράκληση να το συμπληρώσει επακριβώς. Το έντυπο ζητούσε στοιχεία ταυτότητας, οικογενειακή κατάσταση, εισοδήματα, πρώην και νυν, και ένα *διογραφικό σημείωμα*...

Ο Ραμπάρ έμεινε με την εντύπωση ότι επρόκειτο για απογραφή των ατόμων που θα επέστρεφαν στο συνήθη τόπο διαμονής τους. Η εντύπωσή του επιβεβαιώθηκε από κάποιες συγκεχυμένες πληροφορίες που άκουσε σ' ένα γραφείο. Ακολούθησαν μερικά συγκεκριμένα διαβήματα ώσπου να ανακαλύψει την υπηρεσία που του είχε στείλει το έντυπο, και εκεί του είπαν πως οι πληροφορίες συλλέγονταν «δια παν ενδεχόμενον».

«Σαν τι ενδεχόμενο;» ρώτησε ο Ραμπάρ.

Του εξήγησαν τότε πως κάλυπταν έτσι το ενδεχόμενο να προσβληθεί από την πανούκλα και να πεθάνει, οπότε θα μπορούσαν αφενός να ειδοποιήσουν την οικογένειά του, και αφετέρου θα ήξεραν αν τα νοσήλεια θα επιβάρυναν τον προϋπολογισμό της πόλης ή αν θα τα πλήρωναν οι δικοί του. Αυτό βέβαια αποδείκνυε πως δεν είχε αποκοπεί εντελώς από εκείνην που τον περίμενε, αφού η κοινωνία ασχολούνταν μαζί τους, όμως δεν του πρόσφερε καμιά παρηγοριά. Το σημαντικότερο, που ο Ραμπάρ το πρόσεξε λίγο αργότερα, ήταν το πώς, στο αποκορύφωμα μιας καταστροφής, κάθε γραφείο κατόρθωνε να συνεχίζει τη λειτουργία του και να παίρνει πρωτοβουλίες άλλων καιρών, συχνά εν αγνοία της προϊσταμένης αρχής, μόνο και μόνο επειδή ήταν προορισμένο γι' αυτή την υπηρεσία.

Η περίοδος που ακολούθησε ήταν η ευκολότερη και συνάμα η πιο δύσκολη για τον Ραμπάρ. Ήταν μια περίοδος αδράνειας. Είχε επισκεφθεί όλα τα γραφεία, είχε κάνει όλα τα διαβήματα, προς το παρόν κάθε λύση από την πλευρά αυτή είχε αποκλειστεί. Άρχισε έτσι να περιπλανιέται από καφενείο σε καφενείο. Καθόταν το πρωί σε κάποια θεράντα, μπροστά σ' ένα ποτήρι χλιαρή μπίρα, διάβαζε μια εφημερίδα ελπίζοντας να βρει εκεί κάποια σημάδια που θα έδειχναν ότι η αρρώστια κοντεύει να τελειώσει, χάζευε τα πρόσωπα των περαστικών, γυρνούσε αλλού, αηδιασμένος από τη θλίψη τους, κι όταν πια είχε διαβάσει για εκατοστή φορά τις ταμπέλες των απέναντι μαγαζιών, τα είδη των απεριτίφ που δε σερβίρονταν πια, σηκωνόταν και τριγυρνούσε άσκοπα στους κίτρινους δρόμους της πόλης. Με μοναχικούς περιπάτους από καφενείο σε καφενείο ή σε εστιατόριο, τον έβρισκε έτσι το βράδυ. Κάποιο βράδυ μάλιστα, τον είχε πάρει το μάτι του Ριέ στην πόρτα ενός καφε-

νείου. Ο δημοσιογράφος δίσταζε να μπει, κι έπειτα φάνηκε να το αποφασίζει, μπήκε και κάθισε στο βάθος της αίθουσας. Ήταν η ώρα που τα καφενεία, κατόπιν ανωτέρας διαταγής, καθυστερούσαν όσο γινόταν ν' ανάψουν τα φώτα τους. Το λυκόφως πλημμύριζε την αίθουσα σαν γκριζο νερό, το ρόδισμα από τον ουρανό της δύσης καθρεφτιζόταν στα τζάμια, και τα μάρμαρα των τραπεζιών γυάλιζαν αχνά στο σκοτάδι που έπεφτε. Μέσα στην έρημη αίθουσα, ο Ραμπάρ έμοιαζε με χαμένη σκιά, κι ο Ριέ σκέφτηκε πως ήταν η ώρα της εγκοτάλειψης. Ήταν όμως κι η ώρα που όλοι οι αιχμάλωτοι αυτής της πόλης αφήνονταν στη δική τους εγκοτάλειψη, κι έπρεπε να κάνουν κάτι, το γρηγορότερο, για να λυτρωθούν. Ο Ριέ απομακρύνθηκε.

Ο Ραμπάρ περνούσε ώρες ατέλειωτες και στο σταθμό. Η πρόσβαση στις αποβάθρες ήταν απαγορευμένη, όμως οι αίθουσες αναμονής, που βρίσκονταν από το έξω μέρος, έμεναν ανοιχτές, και μερικές φορές, τις ζεστές μέρες, γέμιζαν ζητιάνους που αναζητούσαν δροσιά και σκιά. Ο Ραμπάρ έμπαινε και μελετούσε παλιά δρομολόγια, επιγραφές που απαγόρευαν το πύειν και αστυνομικές διατάξεις περί σιδηροδρομων. Μετά, καθόταν σε μια γωνιά. Η αίθουσα ήταν σκοτεινή. Μια παλιά μαντεμένα σόμπα είχε παγώσει εδώ και μήνες, ανάμεσα σε σημάδια από παλιά κατουρήματα. Στον τοίχο, οι αφίσες σε καλούσαν να ζήσεις ξένοιαστα κι ευτυχισμένα στο Μπαντόλ ή στις Κάννες. Εδώ ο Ραμπάρ άγγιζε αυτή την απαίσια ελευθερία που βρίσκεται στο βάθος κάθε στέρησης. Οι εικόνες που του ήταν πιο δυσβάχτες τότε, τουλάχιστον κατά τα λεγόμενα του Ριέ, αφορούσαν το Παρίσι. Ένα τοπίο με βράχια και νερό, τα περιστέρια του Παλαί Ρουαγιάλ, ο σταθμός του Βορρά, οι έρημες γειτονιές γύρω απ' το Πάνθειον, και κάποιες άλλες μεριές μιας πόλης που ποτέ δεν ήξερε πόσο την αγαπούσε. Κυνηγούσαν αδιάκοπα τον Ραμπάρ και τον βύθιζαν ολοένα και πιο πολύ στην αδράνεια. Ο Ριέ πίστευε απλώς ότι ο Ραμπάρ ταύτιζε τις εικόνες του Παρισιού με τις εικόνες του έρωτά του. Και τη μέρα που ο Ραμπάρ τού είπε ότι του άρεσε να ξυπνάει στις τέσσερις τα χαράματα και να σκέφτεται την πόλη του, ο γιατρός δε δυσκολεύτηκε να μεταφράσει, εξ ιδίας πείρας, ότι ο Ραμπάρ σκεφτόταν τη γυναίκα που είχε χάσει. Ήταν η μόνη ώρα που μπορούσε να την

έχει δική του. Στις τέσσερις τα χαράματα, δεν έχεις συνήθως να κάνεις τίποτα, κι αποκοιμιέσαι, ακόμη κι αν η νύχτα που πέρασε ήταν προδοτική. Ναι, κοιμάσαι τούτη την ώρα, κι αισθάνεσαι κάποια ασφάλεια, γιατί η μεγαλύτερη λαχτάρα κάθε ανήσυχης καρδιάς είναι να κατέχει αιώνια το πλάσμα που αγαπάει, ή να μπορεί να το θυθίσει, όταν έρθει ο καιρός της απουσίας, σ' έναν ύπνο χωρίς όνειρα, που θα κρατήσει ως τη μέρα που θα ξανασιμίσουν.

Λίγο μετά το κήρυγμα, άρχισαν οι ζέστες. Φτάναμε πια στα τέλη Ιουνίου. Την επομένη της όψιμης βροχής που σημάδεψε το κυριακάτικο κήρυγμα, το καλοκαίρι έσκασε ξαφνικά στον ουρανό, πάνω απ' τα σπίτια. Ένας δυνατός, καυτός άνεμος σηκώθηκε, που κράτησε μια μέρα και στέγνωσε τα τείχη. Ο ήλιος καθηλώθηκε. Κύματα αδιάκοπα από ζέστη και φως πλημμύριζαν την πόλη. Βγαίνοντας απ' τις στοές ή απ' τα σπίτια έξω στο δρόμο, έλεγες πως δεν υπήρχε ούτε κομματάκι της πόλης που να μην το τυφλώνει η αντηλιά. Ο ήλιος καταδίωκε τους συμπολίτες μας σε κάθε γωνιά, και τους χτυπούσε κατακέφαλα μόλις σταματούσαν. Και καθώς οι πρώτες ζέστες συνέπεσαν με την κατακόρυφη άνοδο του αριθμού των θυμάτων, που έφτασαν τα εφτακόσια τη βδομάδα, η πόλη φάνηκε να μουδιάζει και να παραλύει. Στα προάστια με τους φαρδιούς δρόμους και τα σπίτια με τις πρασιές, η κίνηση λιγόστεψε, και σ' αυτή τη γειτονιά όπου οι άνθρωποι περνούσαν όλη μέρα στο κατώφλι τους, οι πόρτες και τα παράθυρα έκλεισαν, αλλά κανείς δεν ήξερε αν οι άνθρωποι ήθελαν να φυλαχτούν απ' την πανούκλα ή απ' τη ζέστη. Μόνο από κάποια σπίτια ακούγονταν βογκητά. Παλιά, όταν συνέβαινε κάτι τέτοιο, περίεργοι μαζεύονταν στο δρόμο ν' ακούσουν. Τώρα όμως, μετά την ατέλειωτη αγωνία, οι καρδιές είχαν σκληρύνει, κι όλοι προσπερνούσαν ή απλώς ζούσαν δίπλα στους θρήνους, λες κι οι κραυγές ανήκαν στο καθημερινό λεξιλόγιο των ανθρώπων.

Οι συμπλοκές στις πύλες, κατά τις οποίες η χωροφυλακή αναγκαζόταν να χρησιμοποιήσει όπλα, δημιούργησαν μια υπόγεια αναταραχή. Ασφαλώς, υπήρξαν τραυματίες, αλλά στην πόλη μιλούσαν και για νεκρούς, επειδή οι υπερβολές έδιναν κι έπαιρναν, από το φόβο κι απ' τη ζέστη. Η αλήθεια είναι πως η γενική δυσφορία εξακολούθησε να μεγαλώνει, και οι αρχές φοβόντουσαν το χειρότερο και σχεδίαζαν σοβαρά μέτρα για την περίπτωση που ο πληθυ-

σμός, έγκλειστος από την επιδημία, θ' αποφάσιζε να εξεγερθεί. Οι εφημερίδες δημοσίευαν διατάγματα που ανανέωναν την απαγόρευση εξόδου και απειλούσαν τους παραβάτες με ποινή φυλάκισης. Περίπολοι βγήκαν στην πόλη. Συχνά πυκνά, μέσα στους έρημους και πυρωμένους δρόμους, οπλές αλόγων ηχούσαν στο λιθόστρωτο, αναγγέλλοντας την έφιππη φρουρά που περνούσε έξω απ' τα σφαιλισμένα παράθυρα. Και μόλις χανόταν η περίπολος, μια σιωπή βαριά, γεμάτη αναμονή, πλάκωνε πάλι τη φοβισμένη πόλη. Κάπου κάπου, ηχούσαν πυροβολισμοί: ήταν οι ειδικές ομάδες που είχαν συσταθεί, με πρόσφατη απόφαση, για να εξολοθρεύουν γάτες και σκυλιά που υπήρχε φόβος να μεταδώσουν ψύλλους. Ο ξερός κρότος των όπλων συμπλήρωνε την ατμόσφαιρα συναγερμού που επικρατούσε στην πόλη.

Μέσα στη ζέστη και στη σιωπή, για την τρομαγμένη ψυχή των συμπολιτών μας, όλα αποκτούσαν μεγαλύτερη βαρύτητα. Πρώτη φορά συνειδητοποιούσαν όλοι τα χρώματα του ουρανού και τις μυρωδιές της γης που σημαδεύουν το πέραςμα των εποχών. Καθένας ένιωθε με φρίκη πως οι ζέστες θα 'καναν την επιδημία να φουντώσει, και ταυτόχρονα καθένας έβλεπε πως το καλοκαίρι είχε μπει για καλά. Οι φωνές των χελιδονιών στο βραδινό ουρανό ακούγονταν δυνατές πάνω απ' την πόλη. Μα δεν ταίριαζαν πια με τα ιουνιάτικα δειλινά του τόπου μας, που κάνουν τον ορίζοντα να μεγαλώνει. Τα λουλούδια δεν έφταναν πια κλειστά στις αγορές: ήταν κιόλας ορθάνοιχτα, και μετά το πρωινό ξεπούλημα, τα πέταλά τους πλημμύριζαν τα σκονισμένα πεζοδρόμια. Φαινόταν καθαρά πως η άνοιξη έσβηνε, σπαταλημένη μέσα σε χιλιάδες λουλούδια που άνοιγαν παντού, και πως βυθιζόταν λίγο λίγο σε λήθαργο, τσακισμένη από το βάρος της πανούκλας και της ζέστης. Και για όλους τους συμπολίτες μας, αυτός ο καλοκαιρινός ουρανός, οι δρόμοι που ξεθώριαζαν σε όλους τους τόνους της σκόνης και της ανίας, έκρυβαν το ίδιο απειλητικό μήνυμα με τις εκατόμβες των νεκρών που βάραιναν κάθε μέρα πάνω στην πόλη. Ο ήλιος που δεν έλεγε να δύσει, αυτές οι ώρες που είχαν τη γεύση του ύπνου και των διακοπών, δεν προσκαλούσαν πια, όπως άλλοτε, στις γιορτές του νερού και της σάρκας. Οι ώρες ηχούσαν κούφιες μέσα στην περι-

κλειστή και σιωπηλή πόλη, κι είχαν χάσει τη λάμψη των ευτυχισμένων καιρών. Ο ήλιος της πανούκλας ξεθώριαζε όλα τα χρώματα κι έδιωχνε κάθε χαρά.

Ήταν μια από τις μεγάλες αλλαγές που έφερε η αρρώστια. Όλοι οι συμπολίτες μας υποδέχονταν κατά κανόνα χαρούμενοι το καλοκαίρι. Η πόλη άνοιγε τότε στη θάλασσα και ξέχυνε τη νεολαία της στις παραλίες. Αυτό το καλοκαίρι όμως, η γειτονική θάλασσα ήταν απαγορευμένη και το σώμα δεν είχε πια κανένα δικαίωμα στις απολαύσεις της. Και τότε, τι κάνουμε; Και πάλι ο Ταρού δίνει την πιο πιστή εικόνα της ζωής μας εκείνη την εποχή. Εννοείται πως παρακολουθεί τη γενική πρόοδο της πανούκλας, σημειώνοντας επακριβώς ότι το ραδιόφωνο άλλαξε πολιτική στο θέμα της πανούκλας, κι απτί να ανακοινώνει εκατοντάδες νεκρούς την εβδομάδα, δίνει πια ενενήντα δύο, εκατόν επτά, εκατόν είκοσι νεκρούς την ημέρα. «Οι εφημερίδες και οι αρχές παίζουν αφήφιστα με την πανούκλα. Φαντάζονται ότι της κόβουν πόντους, επειδή το εκατόν τριάντα είναι μικρότερο από το εννιακόσια δέκα». Σημειώνει ακόμη τις θεαματικές ή δραματικές στιγμές της επιδημίας, όπως μ' εκείνη τη γυναίκα, στην έρημη γειτονιά με τα κλειστά παντζούρια, που άνοιξε απότομα το παράθυρο από πάνω του, ούρλιαξε δυο φορές δυνατά, το ξανάκλεισε βροντώντας και χάθηκε στη σκιερή της κάμαρα. Αλλού όμως σημειώνει ότι οι παστιλίες της μέντας έχουν εξαφανιστεί από τα φαρμακεία, γιατί πολλοί τις τρώνε προληπτικά, για να προστατευτούν από ενδεχόμενη μόλυνση.

Στο μεταξύ, ο Ταρού δεν έπαψε να παρακολουθεί τους εκλεκτούς του. Μαθαίνουμε έτσι ότι και ο γεράκος με τις γάτες έζησε τη δική του τραγωδία. Ένα πρωί, αντήχησαν πυροβολισμοί και, καταπώς λέει ο Ταρού, κάμποσες ριπές σκότωσαν τις περισσότερες γάτες και τρομοκράτησαν τις υπόλοιπες, που έγιναν άφαντες. Την ίδια μέρα, ο γεράκος βγήκε στο μπαλκόνι του τη συνηθισμένη ώρα, έδειξε κάποια έκπληξη, έσκυψε, κοίταξε πάνω κάτω το δρόμο κι έπειτα στήθηκε και περίμενε. Το χέρι του χτυπούσε μαλακά το κάγκελο του μπαλκονιού. Περίμενε κι άλλο, έσκισε ένα χαρτί, μπήκε μέσα, ξαναβγήκε, περίμενε, κι ύστερα από λίγο εξαφανίστηκε απότομα κλείνοντας πίσω του έξαλλος την μπαλκονόπορτα. Τις επόμενες μέρες η σκηνή επανα-

λήφθηκε, αλλά στην όψη του γεράκου μπορούσες να διαβάσεις μια θλίψη και μια ταραχή που γίνονταν όλο και πιο φανερές. Στο τέλος της εβδομάδας, ο Ταρού περίμενε την καθημερινή εμφάνιση του γέρου, αλλά μάταια· τα παράθυρα έμειναν πεισματικά κλειστά, κρύβοντας μια απόλυτα δικαιολογημένη θλίψη. «Εν καιρώ πανώλους, απαγορεύεται το πτύειν επί των γάτων» γράφει συμπερασματικά.

Από μιαν άλλη πλευρά, επιστρέφοντας εκείνο το βράδυ, ο Ταρού ήταν σίγουρος πως θα συναντούσε στην είσοδο τη βαριά σιλουέτα του νυχτερινού θυρωρού που θα έκοβε βόλτες πάνω κάτω. Ο εν λόγω θυρωρός δεν έπαυε να υπενθυμίζει σε κάθε εισερχόμενο ότι αυτός τα είχε προβλέψει όλα. Στον Ταρού, που συμφωνούσε ότι τον είχε ακούσει να προβλέπει τη συμφορά, αλλά του θύμιζε ότι είχε μιλήσει για σεισμό, ο γερο-θυρωρός απαντούσε: «Αχ, μακάρι να 'ταν σεισμός! Ένα γερό τράνταγμα, και ξεμπέρδεψες... Μετράς τους νεκρούς, μετράς τους ζωντανούς, κι αυτό είν' όλο. Όμως αυτή η αισχρή αρρώστια! Ακόμη κι όσοι δεν την κόλλησαν, την κουβαλάνε μέσα στην καρδιά τους».

Ο διευθυντής του ξενοδοχείου δε βρισκόταν σε καλύτερη κατάσταση. Στην αρχή, οι ταξιδιώτες που παγιδεύτηκαν στην πόλη, ξέμειναν με το κλείσιμο των πυλών στο ξενοδοχείο. Σιγά σιγά όμως, καθώς η επιδημία παρατεινόταν, πολλοί προτίμησαν να καταφύγουν σε φίλους. Έτσι, οι ίδιοι λόγοι που είχαν γεμίσει όλα τα δωμάτια του ξενοδοχείου, τα κρατούσαν τώρα αδειανά, γιατί νέοι ταξιδιώτες είχαν πάψει να έρχονται στην πόλη μας. Ο Ταρού ήταν ένας από τους ελάχιστους ενοίκους και ο διευθυντής δεν έχανε την ευκαιρία να του εξηγεί πως, αν δεν υπολόγιζε τους τελευταίους του πελάτες, θα είχε κλείσει την επιχείρηση προ πολλού. Πολλές φορές, ρωτούσε τον Ταρού πόσο νόμιζε πως θα κρατήσει η επιδημία: «Λένε» απαντούσε ο Ταρού, «πως κάτι τέτοιες αρρώστιες υποχωρούν με το κρύο». Ο διευθυντής άφριζε: «Μα εδώ, κύριέ μου, δεν κάνει ποτέ αληθινό κρύο. Κι ύστερα, και να 'κανε, θα 'πρεπε να περάσουν τόσοι μήνες!» Κατά τα άλλα, ήταν βέβαιος πως οι ταξιδιώτες θα παρέκαμπταν την πόλη για καιρό ακόμη. Αυτή η πανούκλα είχε καταστρέψει τον τουρισμό.

Στο εστιατόριο, έπειτα από μια σύντομη απουσία, έκανε πάλι την εμφάνισή του ο κύριος Οτόν, ο άνθρωπος-κου-

κουβάγια, αυτή τη φορά μόνο με τα δύο γυμνασμένα του σκυλάκια. Οι φήμες έλεγαν πως η γυναίκα του γηροκόμησε κι έθαψε τη μάνα της, και προς το παρόν ήταν σε καραντίνα.

«Αυτό δε μ' αρέσει καθόλου» είπε ο διευθυντής στον Ταρού. «Και με καραντίνα, και χωρίς καραντίνα, είναι ύποπτη, το ίδιο κι αυτοί».

Ο Ταρού σχολίασε ότι, αν το έβλεπε έτσι, τότε όλοι ήταν ύποπτοι. Ο άλλος όμως ήταν κατηγορηματικός και είχε πολύ ξεκαθαρισμένες απόψεις για το ζήτημα.

«Όχι, κύριέ μου, ύποπτοι δεν είμαστε ούτε εσείς ούτε εγώ. Αυτοί είναι».

Όμως ο κύριος Οτόν δεν ήξερε από τέτοια· ούτε η πανούκλα δεν τα 'βγαζε πέρα μαζί του. Έμπαινε με τον ίδιο τρόπο στην αίθουσα του εστιατορίου, καθόταν πρώτος, και φύλαγε για τα παιδιά του τις ευγενικές και εχθρικές κουβέντες του. Μόνο το αγοράκι είχε αλλάξει όψη. Ντυμένο στα μαύρα, όπως κι η αδερφή του, και λίγο πιο σκυφτό, έμοιαζε σαν μικρούτσικη σκιά του πατέρα του. Ο νυχτερινός θυρωρός, που δε χώνευε τον κύριο Οτόν, είχε πει στον Ταρού:

«Μωρέ, τούτος δω θα πάει κουστουμαρισμένος. Ούτε που θα χρειαστεί νεκροστόλισμα. Μια κι έξω θα πάει».

Αναφέρεται όμως και το κήρυγμα του Πανελού, συνοδευμένο από το εξής σχόλιο: «Καταλαβαίνω τη συμπαθητική του θερμότητα. Η ρητορεία είναι απαραίτητη στην αρχή και μετά το τέλος κάθε συμφοράς. Στην πρώτη περίπτωση, επειδή δεν έχουμε χάσει ακόμη τη συνήθεια, και στη δεύτερη επειδή την ξαναβρίσκουμε. Μόνο τη στιγμή της δυστυχίας συνηθίζεις στην αλήθεια, δηλαδή στη σιωπή. Ίδωμεν».

Τέλος, ο Ταρού σημειώνει ότι έκανε μια μεγάλη συζήτηση με το δόκτορα Ριέ, που είχε καλά αποτελέσματα, και με την ευκαιρία επισημαίνει πόσο φωτεινό καστανό χρώμα έχουν τα μάτια της μητρός κυρίας Ριέ, επιμένοντας ανεξήγητα στην άποψη ότι ένα βλέμμα που μέσα του διαβάζεις τόση καλοσύνη, θα είναι πάντα πιο ισχυρό από την πανούκλα, και αφιερώνει αρκετά εκτενή αποσπάσματα στο γερο-ασθματικό πελάτη του Ριέ.

Είχε πάει να τον δει, μαζί με το γιατρό, αμέσως μετά τη

συνάντησή τους. Ο γέρος είχε υποδεχτεί τον Ταρού χαχανίζοντας και τρίβοντας τα χέρια του. Ήταν στο κρεβάτι, γερμένος στο μαξιλάρι του, και μπροστά του οι δυο καραβάνες με τα μπιζέλια: «Α, να κι άλλος ένας» είχε πει βλέποντας τον Ταρού. «Πάει, ο κόσμος ήρθε τα πάνω κάτω, πιο πολλοί κατάντησαν οι γιατροί απ' τους αρρώστους. Το πράγμα θιάζει, ε; Καλά λέει ο παπάς, μας άξιζε». Την επομένη, ο Ταρού ξαναπήγε χωρίς να τον ειδοποιήσει.

Αν πιστέψουμε τα ημερολόγιά του, ο γερο-ασθματικός, φιλικατζής το επάγγελμα, αποφάσισε στα πενήντα του ότι αρκετά είχε κάνει ως εκεί. Κι από τότε έπεσε στο κρεβάτι και δεν ξανασηκώθηκε, παρόλο που η όρθια στάση ήταν καλύτερη για το άσθμα του. Ένα μικρό εισόδημα τον είχε συντηρήσει ως τα εβδομήντα πέντε χρόνια του, που τα έφερε υπερηφάνως. Δεν ήθελε να βλέπει στα μάτια του ρολόι, και μόνο ένα υπήρχε σε όλο το σπίτι. «Τα ρολόγια» έλεγε, «είναι ακριβά, και ηλίθια». Μετρούσε το χρόνο, και προπαντός την ώρα του φαγητού, τη μόνη που τον ενδιέφερε, με τις δυο καραβάνες του, που η μια ήταν γεμάτη μπιζέλια κάθε πρωί που ξυπνούσε. Γέμιζε τότε την άλλη, μπιζέλι μπιζέλι, με την ίδια προσεχτική και κανονική κίνηση. Έτσι έβρισκε τις ώρες των γευμάτων του, σε μια μέρα μετρημένη με την καραβάνα. «Κάθε δεκαπέντε καραβάνες» έλεγε, «πρέπει να μου φέρνουν φαί. Είναι πολύ απλό».

Κατά τα άλλα, αν πιστέψουμε τη γυναίκα του, είχε δείξει την κλίση του από νέος. Στην πραγματικότητα, τίποτα δεν τον ενδιέφερε, ούτε η δουλειά του, ούτε οι φίλοι, ούτε το καφενείο, ούτε η μουσική, ούτε οι γυναίκες, ούτε οι βόλτες. Ποτέ δεν είχε βγει από την πόλη του, εκτός από μια μέρα που οικογενειακές υποθέσεις τον ανάγκασαν να πάει στο Αλγέρι, κι είχε σταματήσει στον πρώτο σταθμό μετά το Οράν, ανίκανος να συνεχίσει την περιπέτεια. Είχε ξαναγυρίσει σπίτι του με το επόμενο τρένο.

Στον Ταρού, που είχε δείξει απορημένος μ' αυτή την εγκλειστη ζωή, είχε εξηγήσει μέσες άκρες ότι σύμφωνα με τη θρησκεία, το πρώτο μισό της ζωής του ανθρώπου είναι ανοδικό, και το άλλο μισό καθοδικό, κι ότι όταν αρχίζει η κάθοδος, η ζωή του ανθρώπου παύει να του ανήκει, μπορούν να του την πάρουν ανά πάσα στιγμή, κι αφού δε θα μπορεί να κάνει τίποτα, το καλύτερο είναι να μην κάνει τί-

ποτα. Η αντίφαση δεν τον πτοούσε, εξάλλου, γιατί όπως είπε αργότερα στον Ταρού, ασφαλώς δεν υπήρχε Θεός, αλλά και να υπήρχε, οι παπάδες ήταν άχρηστοι. Από κάποιους μεταγενέστερους συλλογισμούς, ο Ταρού κατάλαβε πως η φιλοσοφία αυτή συνδεόταν στενά με τις διαθέσεις του κάθε φορά που γινόταν έρανος για τους φτωχούς της ενορίας. Τέλος, το πορτρέτο του γέρου ολοκληρώνεται από την επιθυμία του, που μοιάζει βαθύτατη και που την επανέλαβε πολλές φορές στο συνομιλητή του: έλπιζε να πεθάνει στα βαθιά του γεράματα.

«Μήπως είναι άγιος;» αναρωτιέται ο Ταρού. Και απαντά: «Ναι, αν η αγιότητα είναι ένα σύνολο συνηθειών».

Παράλληλα όμως, ο Ταρού επιχειρεί να περιγράψει λεπτομερώς μια μέρα μέσα στην πανουκλιασμένη πόλη, όπου δίνει μια αρκετά σωστή ιδέα για τις ασχολίες και τη ζωή των συμπολιτών μας εκείνο το καλοκαίρι: «Κανένας δε γελά εκτός από τους μεθυσμένους» λέει ο Ταρού, «κι οι μεθυσμένοι γελάνε πολύ». Και ξεκινά την περιγραφή του:

«Νωρίς το πρωί, ένα ελαφρύ αεράκι διατρέχει την ακόμη έρημη πόλη. Αυτή την ώρα, που βρίσκεται ανάμεσα στους νεκρούς της νύχτας και στις αγωνίες της μέρας, θα 'λεγες πως η πανούκλα σταματά για λίγο τη δουλειά και παίρνει την ανάσα της. Όλα τα μαγαζιά είναι κλειστά. Σε μερικά όμως, η επιγραφή "κλειστόν λόγω πανώλους" φανερώνει πως δε θ' ανοίξουν μαζί με τ' άλλα. Οι εφημεριδοπώλες, κοιμισμένοι, δε διαλαλούν τα τελευταία νέα, αλλά μισογερμένοι στις γωνιές των δρόμων προσφέρουν το εμπόρευσμά τους στο κενό, με χειρονομίες υπνοβάτη. Σε λίγο θα ξυπνήσουν απ' τα πρώτα τραμ, και τότε θα πάρουν τους δρόμους της πόλης, μ' ένα πάκο εφημερίδες παραμάσχαλα, όπου ξεχωρίζει με χοντρά γράμματα η λέξη "πανούκλα". "Μας περιμένει κι ένα φθινόπωρο γεμάτο πανούκλα; Ο καθηγητής Μπ. απαντά: "Όχι". "Έκατόν είκοσι τέσσερις νεκροί είναι ο απολογισός της ενενηκοστής τέταρτης μέρας της πανούκλας".

»Παρά την κρίση του χαρτιού, που γίνεται όλο και πιο έντονη, και ανάγκασε ορισμένα περιοδικά να μειώσουν τις σελίδες τους, μια νέα εφημερίδα γεννήθηκε: *Ο Ταχυδρόμος της Επιδημίας*, επιφορτισμένη, κατά τη δήλωσή της, "να πληροφορεί τους συμπολίτες μας με σχολαστική αντι-

κειμενικότητα για κάθε επιδείνωση ή υποχώρηση της αρρώστιας· να τους προσφέρει τις πλέον έγκυρες μαρτυρίες σχετικά με την εξέλιξη της επιδημίας· να υποστηρίζει από των στηλών της όλους εκείνους, ανώνυμους και επώνυμους, που είναι αποφασισμένοι να αγωνιστούν εναντίον της μάστιγας· να κρατά ακμαίο το φρόνημα του πληθυσμού, να αναμεταδίδει τις οδηγίες των αρχών, με δυο λόγια, να οργανώνει όλους τους καλοπροαίρετους ανθρώπους στην αποτελεσματική αντιμετώπιση της συμφοράς που μας έπληξε”. Στην πραγματικότητα, η εφημερίδα αυτή δεν άργησε να περιοριστεί στην παρουσίαση νέων προϊόντων που προλάμβαναν εγγυημένα την πανούκλα.

»Κατά τις έξι το πρωί, όλες αυτές οι εφημερίδες αρχίζουν να πουλιούνται στις ουρές που σχηματίζονται έξω απ’ τις πόρτες των μαγαζιών, μία ώρα και πριν ανοίξουν, έπειτα στα τραμ που έρχονται φορτωμένα απ’ τα προάστια. Τα τραμ κατάντησαν το μόνο μεταφορικό μέσο και κινούνται με κόπο, ξέχειλα ως τα μαρσπιέ τους. Τι παράξενο, όμως, όλοι οι επιβάτες, στο μέτρο του εφικτού, γυρίζουν τις πλάτες στους άλλους για ν’ αποφύγουν τη μόλυνση. Στις στάσεις, το τραμ αδειάζει το φορτίο του, άντρες και γυναίκες, που βιάζονται να απομακρυνθούν και να μείνουν μόνοι. Συχνά ξεσπούν επεισόδια που οφείλονται μόνο στην κακή διάθεση, χρόνιο πια καθεστώς.

»Όταν περάσουν τα πρώτα τραμ, η πόλη ξυπνά λίγο λίγο, οι πρώτες μπιραρίες ανοίγουν τις πόρτες τους και φαίνονται οι πάγκοι, φορτωμένοι ταμπέλες: “Καφές τέλος”, “Να φέρνετε δική σας ζάχαρη”, κλπ. Έπειτα ανοίγουν τα μαγαζιά, οι δρόμοι ζωντανεύουν. Στο μεταξύ, το φως δυναμώνει και η ζέστη σφραγίζει αργά τον ιουλιάτικο ουρανό. Αυτή την ώρα ξεμυτίζουν στις λεωφόρους εκείνοι που δεν έχουν να κάνουν τίποτα. Οι περισσότεροι μοιάζουν αποφασισμένοι να πληρώσουν για να ξορκίσουν την πανούκλα. Κάθε μέρα γύρω στις έντεκα, στις κεντρικές αρτηρίες, βλέπεις μια μεγάλη παρέλαση, νέους άντρες και νέες γυναίκες, γεμάτους πάθος για ζωή, από τα πάθη που κορυφώνονται μέσα στις μεγάλες συμφορές. Αν εξαπλωθεί κι άλλο η επιδημία, θα χαλαρώσουν τα ήθη. Θα ξαναδούμε τα Σατουρνάλια να ζωντανεύουν πάνω στους τάφους.

»Το μεσημέρι, τα εστιατόρια γεμίζουν όσο να πεις τρία.

Μικρές ουρές σχηματίζονται στην πόρτα, είναι όσοι δε βρήκαν θέση. Ο ουρανός αρχίζει να χάνει το φως του από τη δυνατή ζέστη. Στον ίσκιο κάποιας μεγάλης τέντας, οι υποψήφιοι της τροφής περιμένουν τη σειρά τους, και πιο κει ο δρόμος λιώνει απ' τη ζέστη. Τα εστιατόρια είναι γεμάτα γιατί λύνουν για πολλούς το θέμα της συντήρησης, αφήνοντας ωστόσο αμείωτο το φόβο της μόλυνσης. Οι θαμώνες χάνουν ατέλειωτη ώρα σκουπίζοντας τα σερβίτσια τους. Εδώ και λίγο καιρό, μερικά εστιατόρια κόλλησαν διαφημιστικές αφίσες: "Εδώ απολυμαινονται τα σερβίτσια". Λίγο λίγο, όμως, εγκατέλειψαν τη διαφήμιση, γιατί οι πελάτες θα έρχονταν αναγκαστικά. Άλλωστε ο πελάτης είναι πρόθυμος να ξοδέψει. Τα καλά ή δήθεν καλά κρασιά, τα πιο ακριβά ορεκτικά, είναι η αρχή μιας ξέφρενης κούρσας. Φαίνεται ακόμη ότι σκηνές πανικού ξέσπασαν σ' ένα εστιατόριο, όταν κάποιος πελάτης αδιαθέτησε, χλόμιασε, σηκώθηκε και τράβηξε παραπατώντας για την έξοδο.

»Κατά τις δύο, η πόλη αδειάζει σιγά σιγά, κι είναι η στιγμή όπου η σιωπή, η σκόνη, ο ήλιος κι η πανούκλα σμίγουν στο δρόμο. Η ζέστη κυλάει αδιάκοπα πάνω στα γκρίζα σπίτια που στέκουν στη σειρά. Είναι οι ατέλειωτες ώρες της φυλακής, που τελειώνουν καθώς το φλογισμένο βράδυ κατρακυλά πάνω στην πολυάνθρωπη και πολυθόρυβη πόλη. Τις πρώτες μέρες της ζέστης, και για ένα διάστημα, τα βράδια ήταν έρημα, χωρίς κανείς να ξέρει γιατί. Προσώρας όμως, η βραδινή δροσιά φέρνει τη χαλάρωση, αν όχι την ελπίδα. Όλοι τότε βγαίνουν στους δρόμους, ξεδίνουν κουβεντιάζοντας, τσακώνονται ή ερωτεύονται, και κάτω απ' τον κόκκινο ουρανό του Ιουλίου η πόλη, γεμάτη βουή και ζευγάρια, τραβά προς την ασθματική νύχτα. Του κάκου, κάθε βράδυ στις λεωφόρους, ένας εμπνευσμένος γέροντας, κουστουμαρισμένος, με καπέλο, διασχίζει το πλήθος επαναλαμβάνοντας ασταμάτητα: "Ο Θεός είναι μεγάλος, ελάτε κοντά του". Του κάκου. Όλοι ορμούν ακάθεκτοι σε κάποιο πράγμα που το γνωρίζουν ελάχιστα ή που τους φαίνεται πιο επείγον από το Θεό. Στην αρχή, όσο νόμιζαν πως η αρρώστια ήταν σαν όλες τις άλλες, η θρησκεία διατηρούσε τη θέση της. Όταν διαπίστωσαν όμως ότι τα πράγματα ήταν σοβαρά, ξαναθυμήθηκαν τι θα πει απόλαυση. Όλη η αγωνία που ζωγραφίζεται την ημέρα

στα πρόσωπα του κόσμου, γίνεται, μέσα στο καυτό, σκονισμένο δειλινό, μια άγρια έξαψη, μια αδέξια ελευθερία που πυρπολεί σύσσωμο τον πληθυσμό.

»Κι εγώ, κι εγώ είμαι σαν κι αυτούς. Αλλά προς τι; Ο θάνατος δεν είναι τίποτα γι' ανθρώπους σαν κι εμένα. Είναι ένα γεγονός που τους δικαιώνει».

Ο ίδιος ο Ταρού είχε ζητήσει από τον Ριέ τη συνάντηση που αναφέρεται στο ημερολόγιο. Το βράδυ που τον περίμενε, ο Ριέ κοιτούσε τη μητέρα του, που καθόταν ήσυχη σε μια γωνιά της τραπεζαρίας, σε μια πολυθρόνα. Περνούσε τις ώρες της εκεί, όταν δεν είχε δουλειές στο σπίτι, και περίμενε, με τα χέρια σταυρωμένα πάνω στα γόνατα. Ούτε κι ο Ριέ δεν ήταν σίγουρος αν περίμενε αυτόν. Μόλις εμφανιζόταν όμως, κάτι άλλαζε στο πρόσωπο της μητέρας του. Η βουβή παγωνιά που της είχε απλώσει στο πρόσωπό της η κούραση μιας ολόκληρης ζωής, έμοιαζε να ζωντανεύει. Έπειτα βούλιαζε πάλι στη σιωπή. Αυτό το βράδυ, κοιτούσε απ' το παράθυρο, το δρόμο που ήταν πια έρημος. Ο νυχτερινός φωτισμός της πόλης είχε μειωθεί κατά τα δύο τρίτα, και κάπου κάπου, μια ασθενική λάμπα έριχνε μian ανταύγεια στις σκιές της πόλης.

«Θα περιορίσουν το φως ώσπου να τελειώσει η πανούκλα;» είπε η κυρία Ριέ.

«Πιθανόν».

«Φτάνει να μην κρατήσει και το χειμώνα. Θα 'ναι πολύ καταθλιπτικό».

«Ναι» είπε ο Ριέ.

Είδε το βλέμμα της μητέρας του να καρφώνεται στο μέτωπό του. Ήξερε πως η ανησυχία και η υπερκόπωση των τελευταίων ημερών τού είχαν χαρακώσει το πρόσωπο.

«Δεν πήγε καλά σήμερα;» είπε η κυρία Ριέ.

«Α, τα συνηθισμένα».

Τα συνηθισμένα! Που θα πει πως ο ορός του αίματος που ήρθε από το Παρίσι έμοιαζε λιγότερο αποτελεσματικός από τον προηγούμενο και οι στατιστικές ανέβαιναν. Και προληπτικά δεν μπορούσαν να εμβολιάσουν παρά μόνο τις οικογένειες εκείνων που είχαν προσβληθεί. Χρειάζονταν βιομηχανικές ποσότητες φαρμάκων για ν' αντιμετωπιστεί συνολικά η κατάσταση. Οι περισσότεροι βουβωνικοί αδένες αρνιόντουσαν να ανοίξουν, λες κι ήταν η εποχή να

σκληρόνουν, και βασάνιζαν τους αρρώστους. Μόλις χτες, διαπιστώθηκαν δυο κρούσματα με νέα μορφή της επιδημίας. Η πανούκλα χτυπούσε τώρα τους πνεύμονες. Την ίδια μέρα, σε μια σύσκεψη, εξουθενωμένοι γιατροί μπροστά σ' έναν σαστισμένο νομάρχη, είχαν ζητήσει και κατάφεραν να εξασφαλίσουν νέα μέτρα για ν' αποφευχθεί η μετάδοση της πνευμονικής πανούκλας, που συνήθως κολάει από στόμα σε στόμα. Ως συνήθως, κανείς δεν ήξερε τίποτα.

Κοίταξε τη μητέρα του. Το ωραίο καστανό της βλέμμα ξύπνησε μέσα του χρόνια ολόκληρα τρυφερότητας.

«Μητέρα, φοβάσαι;»

«Στην ηλικία μου, κανείς δε φοβάται εύκολα».

«Οι μέρες έχουν μεγαλώσει, κι εγώ λείπω συνέχεια».

«Δε με πειράζει να σε περιμένω, αφού ξέρω πως θα γυρίσεις. Κι όταν λείπεις, σκέφτομαι τι μπορεί να κάνεις κάθε στιγμή. Έχεις νέα;»

«Ναι, όλα πάνε καλά, αν πιστέψω το τελευταίο τηλεγράφημα. Μπορεί όμως να το λέει για να με καθησυχάσει, δεν ξέρω».

Το κουδούνι της εξώπορτας χτύπησε. Ο Ριέ χαμογέλασε στη μητέρα του και πήγε ν' ανοίξει. Στο μισοσκόταδο της σκάλας, ο Ταρού έμοιαζε με πελώρια αρκούδα ντυμένη στα γκριζα. Ο Ριέ έβαλε τον επισκέπτη να καθίσει απέναντι απ' το γραφείο του, κι εκείνος έμεινε όρθιος πίσω απ' την πολυθρόνα. Τους χώριζε η μοναδική λάμπα που ήταν αναμμένη στο δωμάτιο, πάνω στο γραφείο.

«Ξέρω» είπε χωρίς περιστροφές ο Ταρού, «ότι μπορώ να σας μιλήσω στα ίσια».

Ο Ριέ συμφώνησε σιωπηλά.

«Σε δεκαπέντε μέρες ή σ' ένα μήνα, δε θα σας χρειάζεται κανένας εδώ, θα σας έχουν ξεπεράσει τα γεγονότα».

«Σωστά» είπε ο Ριέ.

«Η οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας είναι άθλια. Ούτε ανθρώπους έχετε ούτε χρόνο».

Και πάλι ο Ριέ συμφώνησε πως ήταν αλήθεια.

«Έμαθα πως η νομαρχία σχεδιάζει τη σύσταση μιας νέας υπηρεσίας, και θα επιστρατεύσει τους υγιείς σε μια επιχείρηση κοινής σωτηρίας».

«Είστε καλά πληροφορημένος, αλλά η δυσφορία φουν-

τώνει και ο νομάρχης είναι πολύ δισταχτικός».

«Γιατί δε ζητάτε εθελοντές;»

«Ζητήσαμε, αλλά το αποτέλεσμα ήταν ασήμαντο».

«Φταίει η επίσημη εξαγγελία, έγινε χωρίς πίστη. Τους λείπει η φαντασία. Οι συμφορές τους ξεπερνούν. Όσο για τα φάρμακα που λογαριάζουν, δεν κάνουν ούτε για πονοκέφαλο. Αν τους αφήσουμε να κάνουν ό,τι θέλουν, θα χαθούν, κι αυτοί κι εμείς».

«Δεν αποκλείεται» είπε ο Ριέ. «Πρέπει να σας πω ότι αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν κρατούμενους για τη χοντρή δουλειά, όπως τη λένε».

«Θα προτιμούσα ελεύθερους ανθρώπους».

«Κι εγώ. Αλλά γιατί;»

«Τρέμω τις θανατικές ποινές».

Ο Ριέ κοίταξε τον Ταρού:

«Λοιπόν;» είπε.

«Λοιπόν, έχω ένα σχέδιο για τη συγκρότηση ενός εθελοντικού σώματος. Εξουσιοδοτήστε με να προχωρήσω, και ποιος λογαριάζει τις αρχές. Κι ύστερα, οι αρχές χρεοκόπησαν. Έχω φίλους παντού, κι αυτοί θ' αποτελέσουν την πρώτη μαγιά. Φυσικά, θα συμμετάσχω κι εγώ».

«Εννοείται» είπε ο Ριέ, «πως το δέχομαι, και με χαρά μου. Όλοι χρειαζόμαστε βοήθεια, και προπαντός σ' αυτό το επάγγελμα. Εγώ αναλαμβάνω να πείσω τη νομαρχία. Κι ύστερα, δεν υπάρχει κι άλλη λύση... Όμως...»

Ο Ριέ το σκέφτηκε λίγο.

«Όμως η ιστορία αυτή είναι κίνδυνος θάνατος, το ξέρετε καλά. Και οφείλω να σας προειδοποιήσω. Το σκεφτήκατε καλά;»

Ο Ταρού τον κάρφωσε με τα γκριζά μάτια του.

«Πώς σας φάνηκε το κήρυγμα του Πανελού, γιατρέ μου;»

Η ερώτηση είχε διατυπωθεί πολύ φυσικά, και εξίσου φυσικά απάντησε ο Ριέ.

«Έχω ζήσει πολύ στα νοσοκομεία, και η ιδέα της μαζικής τιμωρίας δε μου αρέσει καθόλου. Αλλά, ξέρετε, έτσι μιλούν καμιά φορά οι χριστιανοί, χωρίς να το καλοπιστεύουν. Δεν είναι τόσο κακοί όσο φαίνονται».

«Νομίζετε λοιπόν κι εσείς, όπως κι ο Πανελού, πως η πανούκλα έχει και τα καλά της, πως σου ανοίγει τα μάτια και σε αναγκάζει νά σκεφτείς;»

Ο γιατρός κούνησε ανυπόμονα το κεφάλι του.

«Όπως όλες οι αρρώστιες του κόσμου. Ό,τι ισχύει για όλα τα δεινά, ισχύει και για την πανούκλα. Μπορεί κι αυτή να συνενώσει μερικούς. Όταν βλέπεις όμως τον πόνο και την εξαθλίωση που σπέρνει, πρέπει να 'σαι τρελός, τυφλός ή δειλός για να της παραδοθείς».

Ο Ριέ είχε υψώσει ελάχιστα τον τόνο της φωνής του. Ο Ταρού όμως έκανε μια χειρονομία, σαν να 'θελε να τον κατευνάσει. Χαμογέλασε.

«Ναι» είπε ο Ριέ ανασηκώνοντας τους ώμους του. «Δε μου απαντήσατε όμως. Το 'χετε σκεφτεί;»

Ο Ταρού ανακάθισε λίγο στην πολυθρόνα του κι έγειρε το κεφάλι του προς το φως.

«Πιστεύετε στο Θεό, γιατρέ μου;»

Η ερώτηση έμοιαζε πάλι εντελώς φυσική. Αυτή τη φορά όμως, ο Ριέ δίστασε.

«Όχι, αλλά τι νόημα έχει; Είμαι μέσα στη νύχτα και πασχίζω να δω το φως. Πάει πολύς καιρός που έπαψα να το βρίσκω πρωτότυπο».

«Κι αυτό δε σας χωρίζει από τον Πανελού;»

«Δε νομίζω. Ο Πανελού είναι άνθρωπος του βιβλίου. Δεν έχει δει πολλούς να πεθαίνουν, και γι' αυτό μιλά εξ ονόματος μιας αλήθειας. Μα κι ο τελευταίος παπάς της επαρχίας που έχει ακούσει ρόγχο ετοιμοθάνατου, σκέφτεται σαν κι εμένα. Κι αυτός πρώτα κοιτάζει πώς θ' ανακουφίσει τη δυστυχία κι έπειτα πώς θ' αποδείξει το μεγαλείο της».

Ο Ριέ σηκώθηκε, τώρα το πρόσωπό του ήταν κρυμμένο στους ίσκιους.

«Άς το αφήσουμε» είπε, «αφού δε θέλετε να απαντήσετε».

Ο Ταρού χαμογέλασε δίχως να το κουνήσει από την πολυθρόνα του.

«Μπορώ να σας απαντήσω με μια ερώτηση;»

Ήταν η σειρά του γιατρού να χαμογελάσει.

«Σας αρέσουν τα μυστήρια» είπε. «Λοιπόν;»

«Να σας πω» έκανε ο Ταρού, «γιατί δείχνετε τέτοια αυταπάρνηση αφού δεν πιστεύετε στο Θεό; Ίσως η δική σας απάντηση με βοηθήσει ν' απαντήσω κι εγώ».

Χωρίς να θγει από τη σκιά, ο γιατρός είπε πως του είχε

ήδη απαντήσει: αν πίστευε σ' έναν παντοδύναμο Θεό, θα έπαυε να γιατρεύει ανθρώπους και θα το ανέθετε στο Θεό. Μα κανείς στον κόσμο, κανείς, ούτε κι ο Πανελού, δεν πίστευε σε τέτοιο Θεό, γιατί κανείς δεν εγκαταλείπεται ολοκληρωτικά, και τουλάχιστον ως προς τούτο ο Ριέ πίστευε πως βρισκόταν στο δρόμο της αλήθειας, αφού τα 'βαζε με την ίδια την πλάση.

«Α» είπε ο Ταρού, «ώστε έτσι βλέπετε το επάγγελμά σας;»

«Περίπου» απάντησε ο γιατρός ξαναγυρίζοντας στο φως.

Ο Ταρού σφύριξε σιγανά κι ο γιατρός τον κοίταξε.

«Ναι» είπε, «και θα με θεωρείτε αλαζόνα, έχω όμως την απαιτούμενη αλαζονεία και τίποτε παραπάνω, πιστέψτε με. Δεν ξέρω τι με περιμένει ούτε τι θα 'ρθει μετά απ' όλα αυτά. Προς το παρόν, υπάρχουν άρρωστοι και πρέπει να τους κάνω καλά. Έπειτα θα 'χουν όλο τον καιρό να σκεφτούν, όπως κι εγώ. Το πιο επείγον όμως, είναι να γίνουν καλά. Τους υπερασπίζομαι όπως μπορώ, μόνο αυτό ξέρω».

«Εναντίον τίνος;»

Ο Ριέ γύρισε προς το παράθυρο. Μάντευε πέρα μακριά τη θάλασσα, εκεί που ο ορίζοντας πύκνωνε και σκούραινε. Μόνο την κούρασή του ένιωθε, και την ίδια στιγμή πάλευε με μια ξαφνική και παράλογη επιθυμία, ν' ανοιχτεί λίγο παραπάνω σε τούτο τον παράξενο άνθρωπο, που τον ένιωθε σχεδόν αδερφό του.

«Δεν ξέρω, σας τ' ορκίζομαι, δεν ξέρω. Σ' αυτό το επάγγελμα μπήκα χωρίς να το σκεφτώ, το είχα ανάγκη, ήταν μια δουλειά σαν όλες τις άλλες, κι από κείνες που προτιμούν συνήθως οι νέοι. Ίσως και γιατί ήταν εξαιρετικά δύσκολο για το γιό ενός εργάτη, όπως ήμουν εγώ. Κι έπειτα, είδα το θάνατο. Το ξέρατε πως υπάρχουν άνθρωποι που αρνούνται να πεθάνουν; Έχετε ακούσει μια γυναίκα να φωνάζει: "Ποτέ!" τη στιγμή που πεθαίνει; Εγώ, ναι. Και τότε κατάλαβα πως δε θα μπορούσα να το συνηθίσω. Ήμουν νέος, κι η δυσφορία μου θα 'λεγες πως στρεφόταν κατά της τάξεως του κόσμου. Έπειτα, έβαλα νερό στο κρασί μου. Απλώς, δε συνήθισα να βλέπω το θάνατο. Αλλά στο κάτω κάτω...»

Ο Ριέ σώπασε και ξανακάθισε. Το στόμα του είχε στεγνώσει.

«Στο κάτω κάτω;» είπε μαλακά ο Ταρού.

«Στο κάτω κάτω...» επανέλαβε ο γιατρός, και πάλι κοντοστάθηκε, κοιτώντας επίμονα τον Ταρού, «είναι απ' τα πράγματα που μπορεί να καταλάβει ένας άνθρωπος σαν κι εσάς, έτσι δεν είναι; Κι αφού η τάξη του κόσμου ρυθμίζεται από το θάνατο, ίσως είναι καλύτερα για το Θεό να μην τον πιστεύουμε και να πολεμάμε μ' όλες μας τις δυνάμεις το θάνατο, χωρίς να κοιτάζουμε ψηλά, τον ουρανό που σωπαίνει».

«Ναι» συμφώνησε ο Ταρού, «αυτό μπορώ να το καταλάβω. Όμως οι νίκες σας θα είναι πάντα εφήμερες».

Ο Ριέ συνοφρυώθηκε.

«Πάντα, το ξέρω. Αλλά αυτός δεν είναι λόγος για να μην παλέψουμε».

«Όχι, δεν είναι λόγος. Φαντάζομαι όμως τι θα 'ναι για σας αυτή εδώ η πανούκλα».

«Ναι» είπε ο Ριέ, «μια ατέλειωτη ήττα».

Ο Ταρού κοίταξε μια στιγμή το γιατρό, κι έπειτα σηκώθηκε και προχώρησε βαριά προς την πόρτα. Ο Ριέ τον ακολούθησε, και καθώς τον έφτανε, ο Ταρού, που φαινόταν να κοιτάζει τα πόδια του, είπε:

«Ποιος σας τα 'μαθε όλ' αυτά, γιατρέ μου;»

Η απάντηση ήρθε αμέσως:

«Η δυστυχία».

Ο Ριέ άνοιξε την πόρτα του γραφείου του, ακολούθησε τον Ταρού ως το διάδρομο, και του είπε πως θα κατέβαινε μαζί του, γιατί έπρεπε να δει έναν άρρωστο στα προάστια. Ο Ταρού τού πρότεινε να τον συνοδεύσει κι ο γιατρός δέχτηκε. Στην άλλη άκρη του διαδρόμου συνάντηθηκαν με την κυρία Ριέ, κι ο γιατρός τη σύστησε στον Ταρού.

«Ένας φίλος» είπε.

«Α» έκανε η κυρία Ριέ, «χαίρομαι πολύ που σας γνωρίζω».

Η κυρία Ριέ έφυγε, κι ο Ταρού γύρισε και την κοίταξε άλλη μια φορά. Στο πλατύσκαλο, ο γιατρός δοκίμασε ν' ανάψει τα φώτα. Τίποτα. Οι σκάλες έμειναν βυθισμένες στη νύχτα. Ο γιατρός αναρωτήθηκε αν έφταιγαν κάποια νέα μέτρα εξοικονόμησης ηλεκτρικού. Πού να ξέρεις. Εδώ και κάμποσο καιρό, τίποτα δε δούλευε ούτε στα σπίτια ούτε στην πόλη. Ίσως γιατί οι θυρωροί και οι συμπολίτες μας δε νοιάζονταν πια για τίποτα. Όμως ο γιατρός δεν πρόλα-

βε ν' αναρωτηθεί τίποτ' άλλο, γιατί η φωνή του Ταρού ακούστηκε πίσω του:

«Δυο λόγια ακόμη, γιατρέ μου, κι ας σας φανούν γελοία: έχετε απόλυτο δίκιο».

Ο Ριέ ανασήκωσε τους ώμους του στα σκοτεινά.

«Δεν ξέρω τίποτα, ειλικρινά δεν ξέρω. Κι εσείς, τι ξέρετε;»

«Α» έκανε ατάραχα ο άλλος, «υπάρχουν ακόμη κάποια πράγματα που πρέπει να μάθω».

Ο γιατρός στάθηκε. Πίσω του, το πόδι του Ταρού σκόνταψε σ' ένα σκαλοπάτι. Ο Ταρού αρπάχτηκε απ' τον ώμο του Ριέ για να μην πέσει.

«Νομίζετε πως ξέρετε καλά τη ζωή;» ρώτησε.

Η απάντηση ακούστηκε μέσα στη μαυρίλα, με την ίδια ήρεμη φωνή:

«Ναι».

Βγαίνοντας έξω, στο δρόμο, κατάλαβαν πως ήταν αργά, μπορεί και έντεκα η ώρα. Η πόλη ήταν σιωπηλή, κατοικημένη από σκιές. Πέρα, μακριά, ακούστηκε η σειρήνα κάποιου ασθενοφόρου. Μπήκαν στο αυτοκίνητο κι ο Ριέ έβαλε μπρος.

«Αύριο» είπε, «να 'ρθείτε στο νοσοκομείο για το προληπτικό εμβόλιο. Και, για να τελειώνω: πριν μπειτε σ' όλη αυτή την ιστορία, να ξέρετε πως η πιθανότητα να θγείτε ζωντανός είναι μία στις τρεις».

«Τα ποσοστά δεν έχουν νόημα, γιατρέ μου, το ξέρετε, όπως το ξέρω κι εγώ. Πριν από εκατό χρόνια, μια επιδημία πανούκλας σκότωσε όλο τον πληθυσμό μιας πόλης στην Περσία, εκτός από έναν άνθρωπο, που έπλενε τους νεκρούς, και που δεν είχε πάψει να κάνει τη δουλειά του».

«Εκείνος πόνταρε στην τρίτη του πιθανότητα» είπε ο Ριέ, κι η φωνή του ακούστηκε τώρα πνιχτή. «Η αλήθεια είναι πως έχουμε ακόμη πολλά να μάθουμε γι' αυτή την ιστορία».

Έμπαιναν τώρα στα προάστια. Τα φανάρια του αυτοκινήτου φώτιζαν τους έρημους δρόμους. Σταμάτησαν. Βγαίνοντας απ' το αυτοκίνητο, ο Ριέ ρώτησε τον Ταρού αν ήθελε να τον ακολουθήσει κι ο άλλος είπε ναι. Μια ανταύγεια από τον ουρανό φώτιζε τα πρόσωπά τους. Άξαφνα, ο Ριέ γέλασε.

«Λοιπόν, Ταρού» είπε φιλικά, «τι σας έπιασε και θέλετε να μπλέξετε;»

«Δεν ξέρω. Ίσως το κάνω για λόγους αρχής».

«Ποιας αρχής;»

«Της κατανόησης».

Ο Ταρού προχωρούσε κιόλας προς το σπίτι, κι ο Ριέ δεν ξανάδε το πρόσωπό του ώς τη στιγμή που μπήκαν στην κάμαρα του γερο-ασθματικού.

Από την επομένη, ο Ταρού έπεσε με τα μούτρα στη δουλειά και συγκρότησε μια πρώτη ομάδα, που θα την ακολουθούσαν κι άλλες πολλές.

Ο αφηγητής δεν προτίθεται ωστόσο να αποδώσει σ' αυτές τις υγειονομικές μονάδες μεγαλύτερη σημασία απ' όση είχαν. Στη θέση του, είναι αλήθεια ότι πολλοί συμπολίτες μας θα ενέδιδαν σήμερα στον πειρασμό να υπερτιμήσουν το ρόλο τους. Ο αφηγητής πιστεύει ωστόσο πως όταν εξαιρείς τις καλές πράξεις, αποτίεις φόρο τιμής, και μάλιστα βαρύν, αν και έμμεσο, στο κακό. Γιατί τότε αφήνεις τον άλλο να υποθέσει πως οι καλές πράξεις έχουν αξία μόνο και μόνο επειδή είναι σπάνιες, και οι πράξεις των ανθρώπων έχουν κατά μείζονα λόγο κίνητρο τους την κακία και την αδιαφορία. Με την αντίληψη αυτή δε συμφωνεί καθόλου ο αφηγητής. Το κακό που υπάρχει στον κόσμο προέρχεται σχεδόν πάντοτε από την άγνοια, κι όταν η καλή θέληση δεν είναι φωτισμένη, μπορεί να προκαλέσει εξίσου μεγάλες συμφορές με την κακία. Οι άνθρωποι είναι περισσότερο καλοί παρά κακοί, και το πρόβλημα δεν τίθεται έτσι. Αγνοούν όμως, άλλοτε πολύ, άλλοτε λίγο, κι αυτό ακριβώς ονομάζεται αρετή ή κακία, και η πιο απελπιστική κακία προέρχεται από την άγνοια που νομίζει πως τα ξέρει όλα και πως έχει την εξουσία ακόμη και να σκοτώσει... Η ψυχή του δολοφόνου είναι τυφλή, και δεν υπάρχει αληθινή καλοσύνη ούτε αληθινός έρωτας χωρίς τη μεγαλύτερη δυνατή διαύγεια.

Γι' αυτό οι υγειονομικές μονάδες που συγκροτήθηκαν χάρη στον Ταρού, πρέπει να κριθούν με αντικειμενική ικανοποίηση. Γι' αυτό ο αφηγητής δε θα γίνει χειμαρρώδης υμνητής της ανθρώπινης θέλησης και ενός ηρωισμού στον οποίο δεν ανήκει παρά η εύλογη σημασία του. Θα εξακολουθήσει όμως να είναι ιστορικός, και να καταγράφει το πώς η πανούκλα σπάρραξε την καρδιά όλων των συμπολιτών μας.

Οι άνθρωποι που επάνδρωσαν τις υγειονομικές μονάδες δεν αξίζει να επαινεθούν για τη μεγάλη προσφορά τους, γιατί στην ουσία ήξεραν πως μόνο αυτό μπορούσαν να κάνουν, και θα 'ταν αδιανόητο να μην το κάνουν. Οι μονάδες αυτές βοήθησαν τους συμπολίτες μας να μπουκώσουν ακόμη πιο βαθιά μέσα στην πανούκλα, και τους έπεισαν ενμέρει ότι η αρρώστια ήταν εδώ, κι έπρεπε να την παλέψουν. Κι επειδή η πανούκλα έγινε χρέος κάποιων από εμάς, φάνηκε καθαρά τι ήταν: υπόθεση όλων μας.

Καλά ως εδώ. Κανένας όμως δε συγχαίρει ένα δάσκαλο, επειδή δίδαξε ότι δύο και δύο κάνουν τέσσερα. Τον συγχαίρει ενδεχομένως επειδή επέλεξε αυτό το λειτούργημα. Ας πούμε λοιπόν πως ο Ταρού και οι άλλοι ήταν αξιέπαινοι επειδή επέλεξαν να αποδείξουν ότι δύο και δύο κάνει τέσσερα, αλλά ας προσθέσουμε πως η καλή τους θέληση ήταν σαν του δασκάλου, σαν όλων εκείνων που έχουν την ψυχή του δασκάλου και που, προς τιμήν του ανθρώπου, είναι περισσότεροι απ' όσο νομίζουμε, ή πάντως έτσι πιστεύει ο αφηγητής. Ο οποίος, εξάλλου, κατανοεί εκ των προτέρων την αντίρρηση που θα μπορούσαν να του προβάλουν, δηλαδή το ότι οι άνθρωποι αυτοί έβαζαν σε κίνδυνο τη ζωή τους. Πάντοτε όμως στην ιστορία έρχεται μια στιγμή που όποιος λέει ότι δύο και δύο κάνουν τέσσερα, τιμωρείται με θάνατο. Ο δάσκαλος το ξέρει καλά. Και η ουσία δεν είναι να ξέρεις ποια ανταμοιβή ή ποια τιμωρία περιμένει αυτή τη συλλογιστική. Η ουσία είναι να ξέρεις αν δύο και δύο κάνουν ή δεν κάνουν τέσσερα. Κι οι συμπολίτες μας που έπαιζαν τότε τη ζωή τους κορόνα γράμματα, έπρεπε κάποτε να αποφασίσουν αν ζούσαν ή όχι μέσα στην πανούκλα, κι αν έπρεπε να την παλέψουν.

Πολλοί νέοι ηθικολόγοι στην πόλη μας διαλαλούσαν τότε πως τίποτα δεν ωφελεί και πως πρέπει να γονατίσουμε. Τότε ο Ταρού, ο Ριέ και οι φίλοι τους μπορούσαν να δώσουν την άλφα ή τη βήτα απάντηση, αλλά το συμπέρασμα ήταν πάντα ένα: έπρεπε να παλέψουν με τον άλφα ή βήτα τρόπο και να μη γονατίσουν. Το ζήτημα ήταν να εμποδίσουν όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους να πεθάνουν και να γνωρίσουν τον αμετάκλητο χωρισμό. Και μόνο ένα μέσον υπήρχε γι' αυτό: να παλέψουν την πανού-

κλα. Η αλήθεια αυτή δεν αξίζει λοιπόν το θαυμασμό· δεν είναι παρά συνέπεια των πραγμάτων.

Φυσικό ήταν λοιπόν και για τον γερο-Καστέλ ν' αποθέσει όλη του την πίστη και όλη του τη δύναμη στην παραγωγή καλλιεργημένου ορού με τυχαία υλικά. Κι αυτός κι ο Ριέ είχαν την ελπίδα πως ένας ορός αίματος μπολιασμένος με καλλιέργειες του ίδιου του μικροβίου που μάστιζε την πόλη, θα ήταν αποτελεσματικότερος από τον ορό που ερχόταν από το εξωτερικό, επειδή το μικρόβιο ήταν λίγο διαφορετικό από το θάκιλλο, στην κλασική του περιγραφή. Ο Καστέλ περίμενε πως πολύ σύντομα θα είχε έτοιμα τα πρώτα δείγματα.

Φυσικό ήταν ακόμη για τον Γκραν, που δεν έμοιαζε καθόλου με ήρωα, να συστήσει ένα είδος γραμματείας υγειονομικής πληροφόρησης. Ένα μέρος των μονάδων που είχε οργανώσει ο Ταρού, είχε αναλάβει προληπτικά βοηθητικό ρόλο στις πυκνοκατοικημένες συνοικίες. Προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τις απαραίτητες συνθήκες υγιεινής, κατέγραφαν τα υπόγεια και τις σοφίτες που δεν είχαν περάσει από απολύμανση. Ένα άλλο μέρος των μονάδων συνόδευε τους γιατρούς στις κατ' οίκον επισκέψεις τους, εξασφάλιζε τη μεταφορά των αρρώστων, κι ακόμη, λίγο αργότερα, ελλείψει ειδικού προσωπικού, οδηγούσε τα ασθενοφόρα και τις νεκροφόρες. Όλα αυτά απαιτούσαν καταγραφή και στατιστικές, και ανέλαβε να τα κάνει ο Γκραν.

Από την άποψη αυτή, ο Γκραν, πολύ περισσότερο από τον Ριέ ή τον Ταρού, είναι για τον αφηγητή γνήσιος εκπρόσωπος του ήρεμου θάρρους που εμπύχωνε τις υγειονομικές μονάδες. Είχε πει το ναι χωρίς να διστάσει, με τη γνωστή του καλή θέληση. Το μόνο που είχε ζητήσει, ήταν να τον χρησιμοποιήσουν σε μικρές δουλειές. Για τα άλλα παραήταν γέρος. Μπορούσε να τους δώσει δυο ώρες, έξι με οχτώ το βράδυ. Κι όταν ο Ριέ τον ευχαρίστησε θερμά, ο Γκραν απόρησε: «Μα δεν είναι καθόλου δύσκολο. Αφού υπάρχει πανούκλα, πρέπει να την παλέψουμε, δε θέλει σοφία. Μακάρι να 'ταν όλα τόσο απλά!» Ήταν μια φράση που την επαναλάμβανε συχνά. Καμιά φορά, το βράδυ, όταν τέλειωνε τους φακέλους, ο Γκραν συζητούσε με τον Ριέ. Αργότερα μπήκε στη συζήτησή τους κι ο Ταρού, κι ο Γκραν άνοιγε λίγο λίγο την καρδιά του στους δυο φίλους

του, με ολοένα και πιο έκδηλη χαρά. Και οι δυο τους παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον πόσο υπομονετικά δούλευε ο Γκραν μέσα στην πανούκλα, κι άρχισαν να βρίσκουν εδώ κάτι σαν ανακούφιση.

«Πώς πάει η αμαζόνα;» ρωτούσε συχνά ο Ταρού. Κι ο Γκραν απαντούσε κατά κανόνα: «Καλπάζει, καλπάζει» και χαμογελούσε λιγάκι. Ένα βράδυ, ο Γκραν είπε πως είχε εγκαταλείψει οριστικά το επίθετο «κομπή», που προσδιόριζε την αμαζόνα του, και του λοιπού θα τη χαρακτήριζε «ευκίνητη». «Είναι πιο συγκεκριμένο» πρόσθεσε. Μιαν άλλη φορά, διάβασε στους δύο ακροατές του την πρώτη φράση, μεταποιημένη ως εξής: «Ένα ωραίο πρωινό του Μαΐου, μια ευκίνητη αμαζόνα, καθάλα σε μια υπέροχη πυρόξανθη φοράδα, διέτρεχε τις ανθισμένες αλέες του Δάσους της Βουλώνης».

«Δε συμφωνείτε» είπε ο Γκραν, «πως είναι καλύτερα έτσι; Προτίμησα το “ένα πρωινό του Μαΐου”, επειδή εκείνο το “του μηνός Μαΐου” παραήταν μακρύ».

Αργότερα φάνηκε να βασανίζεται πολύ από το επίθετο «υπέροχη». Το επίθετο δεν έλεγε τίποτα, κατά τη γνώμη του, και αναζητούσε τον όρο που θα απέδιδε φωτογραφικά τη φοράδα της φαντασίας του. Το «γεροδεμένη» δεν πήγαινε, ήταν ακριβές, αλλά λίγο υποτιμητικό. Το «γυαλιστερή» τον είχε δελεάσει προς στιγμήν, αλλά χαλούσε το ρυθμό. Ένα βράδυ, τους ανάγγειλε θριαμβευτικά πως το βρήκε: «Μια μαύρη πυρόξανθη φοράδα». Το «μαύρη», κατά τη γνώμη του πάντοτε, υποδεικνυε διακριτικά την κομπόση.

«Μα δε γίνεται» είπε ο Ριέ.

«Γιατί;»

«Το “πυρόξανθη” δε δείχνει τη ράτσα, αλλά το χρώμα».

«Ποιο χρώμα;»

«Ένα χρώμα, εν πάση περιπτώσει, που δεν είναι μαύρο».

Ο Γκραν κατασυγκινήθηκε.

«Σας ευχαριστώ» είπε, «πάλι καλά που έχω κι εσάς. Καταλάβατε όμως τι δύσκολο που είναι;»

«Το “μεγαλοπρεπής”, πώς σας φαίνεται;» είπε ο Ταρού.

Ο Γκραν τον κοίταξε. Το σκέφτηκε μια στιγμή:

«Ναι» είπε, «ναι».

Και σιγά σιγά χαμογέλασε.

Λίγο αργότερα, τους εξομολογήθηκε πως η λέξη «ανθισμένες» τον ενοχλούσε. Και καθώς δεν είχε γνωρίσει άλλον τόπο από το Οράν και το Μοντελιμάρ, ζητούσε πού και πού απ' τους φίλους του εξηγήσεις, για το πώς ανθίζουν οι αλέες του Δάσους της Βουλώνης. Για να είμαστε ακριβείς, ποτέ δεν είχαν φανεί ανθισμένες, ούτε στον Ριέ ούτε στον Ταρού, αλλά ο υπάλληλος ήταν τόσο βέβαιος, που η βεβαιότητά του τους έκανε να διστάζουν. Η αμφιβολία τους τον άφηνε έκπληκτο. «Μόνο το μάτι του καλλιτέχνη ξέρει να κοιτάζει» έλεγε. Κάποτε όμως, ο γιατρός τον πέτυχε αναστατωμένο. Είχε αντικαταστήσει το «ανθισμένες» με το «πλήρεις ανθέων». Έτριβε τα χέρια του. «Επιτέλους, το βλέπεις, το αισθάνεσαι. Κύριοι, αποκαλυφθείτε!» Και τους διάβασε θριαμβευτικά τη φράση: «Ένα ωραίο πρωινό του Μαΐου, μια ευκίνητη αμαζόνα διέσχιζε τις πλήρεις ανθέων αλέες του Δάσους της Βουλώνης». Τώρα όμως που το διάβαζε μεγαλόφωνα, οι τρεις γενικές που έκλειναν τη φράση του χτυπούσαν άσχημα, κι η γλώσσα του μπερδεύτηκε. Κάθισε, μουνδιασμένος. Έπειτα ζήτησε απ' το γιατρό την άδεια να φύγει. Έπρεπε να το σκεφτεί λιγάκι.

Αυτήν ακριβώς την εποχή, όπως μαθεύτηκε αργότερα, άρχισε να παρουσιάζει στο γραφείο σημεία μιας αφηρημάδας που κρίθηκε καταδικαστέα, τη στιγμή που ο δήμος όφειλε να αντιμετωπίσει, με δραστικά μειωμένο προσωπικό, εξοντωτικές υποχρεώσεις. Η υπηρεσία του έπασχε και ο προϊστάμενος του γραφείου τον επέπληξε αυστηρά, θυμίζοντάς του ότι πληρωνόταν για να εκτελεί μια εργασία, χωρίς να την εκτελεί. «Ακούω» είχε πει ο προϊστάμενος, «ότι προσφέρετε εθελοντικές υπηρεσίες στις υγειονομικές μονάδες, εκτός εργασίας. Αυτό δε με αφορά. Το μόνο που με αφορά, είναι η εργασία σας εδώ. Και πρωταρχικός τρόπος να φανείτε χρήσιμος υπό τās φρικτάς αυτάς περιστάσεις, είναι να κάνετε καλά τη δουλειά σας. Αν όχι, τότε τίποτε άλλο δεν ωφελεί».

«Έχει δίκιο» είπε ο Γκραν στον Ριέ.

«Ναι, δίκιο έχει» συμφώνησε ο γιατρός.

«Εγώ όμως αφαιρούμαι, επειδή δεν ξέρω πώς να τελειώσω τη φράση μου».

Είχε σκεφτεί να παραλείψει το «της Βουλώνης», κρίνοντας πως ήταν ευκόλως εννοούμενο. Τότε όμως η φράση θα έμοιαζε ν' αποδίδει στο «ανθέων» κάτι που, ουσιαστικά, συνδεόταν με το «αλέες». Είχε μελετήσει ακόμη το ενδεχόμενο να γράψει «τις αλέες του Δάσους πλήρεις ανθέων». Όμως η παρεμβολή του «Δάσους» ανάμεσα στο ουσιαστικό και στο επίθετο που το προσδιόριζε, τον βασάνιζε και δεν τον άφηνε σε ησυχία. Κι είναι αλήθεια ότι, μερικά βράδια, έδειχνε πιο καταπονημένος κι από τον Ριέ.

Ναι, ήταν καταπονημένος από τούτη την αναζήτηση που τον απορροφούσε ολόκληρο, αλλά ποτέ δεν έπαψε να κάνει τις προσθέσεις και τις στατιστικές που χρειάζονταν οι υγειονομικές μονάδες. Υπομονετικά, κάθε βράδυ, καθαρόγραφε τα δελτία, τα συνόδευε με καμπύλες, πασχίζοντας να εκθέσει την κατάσταση με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Πολλές φορές, συναντούσε τον Ριέ σε κάποιο νοσοκομείο, και του ζητούσε ένα τραπέζι, είτε σε γραφείο είτε σε ιατρείο. Εκεί βολευόταν κι άπλωνε τα χαρτιά του, όπως και στο τραπέζι της δημαρχίας, και μέσα σ' έναν αέρα βαρυφορτωμένο αντισηπτικά και αρρώστια, ανέμιζε τα γραμμένα φύλλα για να στεγνώσει το μελάνι. Εκείνες τις ώρες έκανε φιλότιμες προσπάθειες να μην ξανασκεφτεί την αμαζόνα του και να κάνει μόνο τη δουλειά του.

Ναι, αν οι άνθρωποι χρειάζονται πρότυπα και παραδείγματα που τα ονομάζουν ήρωες, κι αν είναι απόλυτη ανάγκη να υπάρξουν ήρωες σ' αυτήν εδώ την ιστορία, ο αφηγητής θα πρότεινε σίγουρα τούτον τον αφανή και ασήμαντο ήρωα, που δε διέθετε παρά την καλή του καρδιά κι ένα φαινομενικά γελοίο ιδανικό. Έτσι η αλήθεια θ' αποκτούσε νόημα, η πρόσθεση δύο και δύο το άθροισμα τέσσερα, και ο ηρωισμός τη δευτερεύουσα θέση που του αρμόζει, αμέσως μετά, και ποτέ πριν από το αίτημα της ευτυχίας. Έτσι κι αυτό το χρονικό θ' αποκτούσε το χαρακτήρα του, θα γινόταν μια καλοπροαίρετη αφήγηση, μια αφήγηση που διακρίνεται από αισθήματα, ούτε εμπροθέτως αρνητικά, αλλά ούτε και υπερβολικά, με το χυδαίο τρόπο των θεαμάτων.

Τουλάχιστον αυτό πίστευε ο δόκτωρ Ριέ, όταν διάβαζε στις εφημερίδες ή άκουγε στο ραδιόφωνο τις εκκλήσεις και τα ενθαρρυντικά μηνύματα του έξω κόσμου προς την

αποκλεισμένη πόλη. Κι ενώ βοήθεια στελνόταν δια ξηράς ή αεροπορικώς, κάθε βράδυ, τα ραδιοκύματα και ο τύπος μετέδιδαν σχόλια γεμάτα συμπάθεια και θαυμασμό για την απομονωμένη πόλη. Και κάθε φορά, ο γιατρός έχανε την υπομονή του με τις υμνολογίες και τις εποποιίες. Ήξερε βέβαια πως η συμπαράσταση ήταν ειλικρινής, αλλά δεν μπορούσε να εκφραστεί παρά μέσα από το συμβατικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να δηλώσουν αυτό που τους συνδέει με την ανθρωπότητα. Κι ένα τέτοιο λεξιλόγιο δεν μπορεί να καλύψει τις μικρές, καθημερινές προσπάθειες του Γκραν, ούτε να λογαριάσει τι σήμαινε ο Γκραν μέσα στην πανούκλα.

Μερικές φορές, τα μεσάνυχτα, μέσα στη μεγάλη σιωπή που βασιλεύε στην έρημη πόλη, την ώρα που πλάγιαζε να κοιμηθεί λίγο, ο γιατρός γυρνούσε το κουμπί του ραδιοφώνου. Και τότε, από τα πέρατα του κόσμου, φωνές άγνωστες κι αδερφικές διέσχιζαν χιλιάδες χιλιόμετρα για να δηλώσουν αδέξια τη συμπαράστασή τους, και τη δήλωναν αποδεικνύοντας ταυτόχρονα την τρομαχτική αδυναμία κάθε ανθρώπου να συμμεριστεί ειλικρινά έναν πόνο που δεν έχει γνωρίσει: «Οράν! Οράν!» Του κάκου έσκιζε τις θάλασσες αυτή η έκκληση, του κάκου ο Ριέ καθόταν άγρυπνος, σε λίγο η ευφράδεια επικρατούσε, αναδεικνύονταν τη θεμελιώδη απόσταση που χώριζε τον Γκραν από τον ομιλητή: «Οράν! ναι, Οράν! Αλλά όχι» σκεφτόταν ο γιατρός, «ή αγαπάς ή πεθαίνεις μαζί, τίποτ' άλλο δεν υπάρχει. Είναι πολύ μακριά, όλοι τους».

Κι ακριβώς αυτό πρέπει να καταγραφεί, πριν φτάσουμε στο αποκορύφωμα της πανούκλας: καθώς η μάστιγα μάζευε όλες της τις δυνάμεις για να ριχτεί πάνω στην πόλη και να την κυριέψει μια για πάντα, πρέπει να επισημανθούν οι τεράστιες, απεγνωσμένες και μονότονες προσπάθειες των τελευταίων ανθρώπων, σαν τον Ραμπάρ, να ξαναβρουν την ευτυχία, να πάρουν πίσω εκείνο το κομμάτι του είναι τους που το προστάτευαν με τα δόντια. Μ' αυτόν τον τρόπο μόνο αρνιόντουσαν την υποδούλωση που τους απειλούσε, και μόλο που η αντίστασή τους δεν ήταν αποτελεσματική σαν την άλλη, κατά την άποψη του αφηγητή είχε τη δική της σημασία και μαρτυρούσε, παρά τη ματαιότητά της και τις αντιφάσεις της, τη δύναμη που υπήρχε μέσα στον καθένα μας.

Ο Ραμπάρ πάλευε να εμποδίσει την πανούκλα να τον σκεπάσει. Κι αφού πια διαπίστωσε πως δεν μπορούσε να θγει απ' την πόλη με νόμιμα μέσα, αποφάσισε να καταφύγει αλλού, όπως είπε στον Ριέ. Ο δημοσιογράφος ξεκίνησε απ' τα γκαρσόνια των καφενείων. Στα καφενεία, τα γκαρσόνια είναι πάντοτε ενημερωμένα για τα πάντα. Όμως η ενημέρωση των πρώτων γκαρσονιών που ρώτησε, αφορούσε κυρίως τις βαρύτερες ποινές που προβλέπονταν για παρόμοια εγχειρήματα. Σε μια περίπτωση μάλιστα, τον πέρασαν για προβοκάτορα, και χρειάστηκε να γνωρίσει τον Κοτάρ από τον Ριέ, για να προχωρήσει λίγο. Εκείνη τη μέρα, ο Ραμπάρ και ο Ριέ είχαν ξαναμιλήσει για τα μάταια διαθήματα του δημοσιογράφου προς τις αρχές. Λίγες μέρες αργότερα, ο Κοτάρ συνάντησε τον Ραμπάρ στο δρόμο, και του φέρθηκε με την εγκαρδιότητα που χαρακτήριζε όλες του τις σχέσεις:

«Ακόμη τίποτα;» είπε.

«Τίποτα».

«Τι περιμένετε από τα γραφεία; Εκεί μέσα, κανείς δεν καταλαβαίνει τίποτα».

«Σωστά, γι' αυτό προσπαθώ να βρω κάτι άλλο. Μα είναι δύσκολο».

«Α, κατάλαβα» έκανε ο Κοτάρ.

Αυτός κάτι ήξερε, κι εξήγησε στον εμβρόντητο Ραμπάρ ότι, καιρό τώρα, γυρνούσε σε όλα τα καφενεία του Οράν, είχε γνωριμίες, και μερικοί τον είχαν πληροφορήσει για μια οργάνωση που ασχολούνταν με τέτοιες επιχειρήσεις. Στην πραγματικότητα, ο Κοτάρ, που τα έξοδά του είχαν ξεπεράσει πια τα έσοδα, είχε ανακατευτεί σε λαθρεμπόριο προϊόντων που μοιράζονταν με το δελτίο. Μεταπωλούσε τσιγάρα και ποτά κακής ποιότητας, που οι τιμές τους είχαν φτάσει κιόλας στα ύψη, και που θα τον έκαναν να θησαυρίσει.

«Είστε βέβαιος, απόλυτα βέβαιος;» τον ρώτησε ο Ραμπάρ.

«Ναι, γιατί μου το πρότειναν κι εμένα».

«Και δεν επωφεληθήκατε;»

«Μην είστε τόσο καχύποπτος» είπε ο Κοτάρ με ευγενική ανωτερότητα. «Δεν επωφελήθηκα, γιατί απλώς δεν είχα την παραμικρή διάθεση να φύγω. Για δικούς μου λόγους».

Έκανε μια παύση, και πρόσθεσε:

«Δε θα με ρωτήσετε τι λόγους έχω;»

«Νομίζω πως οι λόγοι σας δε με αφορούν» είπε ο Ραμπάρ.

«Από μίαν άποψη, σίγουρα δε σας αφορούν. Από μίαν άλλη ωστόσο... Τέλος πάντων, φαίνεται πως από τότε που έπεσε πανούκλα, τα πράγματα είναι καλύτερα για μένα εδώ».

Ο Ραμπάρ τον παρακολουθούσε με προσοχή.

«Και πώς μπαίνει κανείς σ' αυτή την οργάνωση;»

«Δεν είναι εύκολο» είπε ο Κοτάρ. «Ελάτε μαζί μου».

Ήταν η ώρα τέσσερις το απόγευμα. Η πόλη σιγοψηνόταν κάτω από το βαρύ ουρανό. Τα μαγαζιά είχαν κατεβάσει τα ρολά. Τα πεζοδρόμια ήταν έρημα. Ο Κοτάρ κι ο Ραμπάρ έκοψαν δρόμο μέσα απ' τις στοές, και για κάμποσο προχώρησαν χωρίς να μιλήσουν. Ήταν μια από κείνες τις ώρες που η πανούκλα γινόταν αόρατη. Γι' αυτή τη σιωπή, γι' αυτόν το θάνατο των χρωμάτων και των κινήσεων, θα μπορούσε να φταιει και το καλοκαίρι. Δεν ήξερες αν ο αέρας βάραινε από την απειλή, ή από τη σκόνη και την κάψα, κι

έτσι ούτε που πρόσεχες ούτε που σκεφτόσουν την πανούκλα. Γιατί η πανούκλα προδινόταν μόνο από αρνητικά σημάδια. Ο Κοτάρ, ας πούμε, που ήταν εξοικειωμένος μαζί της, επισήμανε στον Ραμπάρ την απουσία των σκύλων, που άλλοτε ξάπλωναν με τη γλώσσα έξω στα κατώφλια των σπιτιών, αναζητώντας του κάκου λίγη δροσιά.

Πήραν έτσι τη λεωφόρο των Φοινίκων, διέσχισαν την κεντρική πλατεία, και κατηφόρισαν προς τη συνοικία της Μαρίνας. Στ' αριστερά τους είδαν ένα πρασινοθαμμένο καφενείο με μια γερτή κίτρινη τέντα από καραβόπανο. Μπαίνοντας, σκούπισαν κι οι δυό το μέτωπό τους. Κάθισαν στον κήπο, σ' ένα πράσινο σιδερένιο τραπεζάκι. Μέσα, στην αίθουσα, δεν υπήρχε ψυχή. Ο άερας βούιζε από τις μύγες. Σ' ένα κίτρινο κλουβί, ένας μαδημένος παπαγάλος είχε ζαρώσει στην κούρνια του. Παμπάλαιοι πίνακες με στρατιωτικές σκηνές κρέμονταν στον τοίχο, γεμάτοι λίγδα και αραχνιές. Όλα τα σιδερένια τραπεζάκια ήταν γεμάτα ξεραμένες κουτσουλιές, μια κουτσουλιά βρισκόταν και μπροστά στον Ραμπάρ, που δυσκολεύτηκε στην αρχή να μαντέψει την προέλευσή της, ώσπου από κάποια σκοτεινή γωνιά πετάχτηκε καμαρωτός ένας μεγαλοπρεπής κόκορας, χαλώντας τον κόσμο στη φασαρία.

Η ζέστη φάνηκε να δυναμώνει. Ο Κοτάρ έβγαλε το γιλέκο του και χτύπησε το τραπεζάκι. Ένας κοντός που έπλεε μέσα στη μακριά μπλε ποδιά του, βγήκε απ' το βάθος, χαιρέτησε από μακριά τον Κοτάρ, τους πλησίασε, βγάζοντας απ' τη μέση τον κόκορα με μια γερή κλοτσιά, και ρώτησε μέσα στα κακαρίσματα του πουλιού τι θα πάρουν οι κύριοι. Ο Κοτάρ ζήτησε άσπρο κρασί και κάτι είπε για κάποιον Γκαρσία. Ο κοντός απάντησε πως είχε μέρες να περάσει από το καφενείο.

«Υπάρχει περίπτωση να περάσει το βραδάκι;»

«Πού να ξέρω; Της γούνας του μανίκι είμαι;» απάντησε ο κοντός. «Εσείς δεν ξέρετε τι ώρα περνάει;»

«Ναι, αλλά δεν είναι μεγάλη ανάγκη. Ήθελα απλώς να του συστήσω ένα φίλο.»

Το γκαρσόνι σκούπισε τα βρεμένα χέρια του στο στήθος της ποδιάς του.

«Α, μπα, και ο κύριος ασχολείται με υποθέσεις;»

«Ναι» είπε ο Κοτάρ.

Ο κοντός ρουθούνισε.

«Τότε, δεν ξαναπερνάτε το βραδάκι; Θα του στείλω το μικρό να τον φωνάξει».

Την ώρα που έβγαιναν, ο Ραμπάρ ρώτησε τι υποθέσεις εννοούσε το γκαρσόνι.

«Λαθρεμπόριο. Περνάνε στην πόλη εμπόρευμα και το πουλάνε με καπέλο».

«Α, μάλιστα» είπε ο Ραμπάρ. «Έχουν και συνεργούς;»
«Ασφαλώς».

Το βράδυ η τέντα ήταν σηκωμένη, ο παπαγάλος τσίριζε στο κλουβί του, και στα σιδερένια τραπεζάκια κάθονταν άντρες με σηκωμένα μανίκια. Ένας τους, με το καπέλο γερμένο πίσω κι ένα άσπρο ξεκούμπωτο πουκάμισο που έδειχνε το στήθος του, στο χρώμα του ψημένου πηλού, σηκώθηκε μόλις μπήκε ο Κοτάρ. Πρόσωπο κανονικό και ηλιοκαμένο, μικρά μαύρα μάτια, κατάλευκα δόντια, δυο τρία δαχτυλίδια στο χέρι. Έδειχνε καμιά τριανταριά χρόνων.

«Γεια» είπε, «πάμε να πιούμε στο μπαρ».

Ήπιαν τρεις γύρους αμίλητοι.

«Φεύγουμε;» είπε ο Γκαρσία.

Κατηφόρισαν προς το λιμάνι, κι ο Γκαρσία ρώτησε τι τον ήθελαν. Ο Κοτάρ του εξήγησε πως τον Ραμπάρ δεν ήθελε να του τον γνωρίσει για υποθέσεις, αλλά απλώς για «μια έξοδο», όπως είπε. Ο Γκαρσία προχωρούσε ίσια, καπνίζοντας. Έκανε ερωτήσεις, κι έλεγε «αυτός» όταν μιλούσε για τον Ραμπάρ, χωρίς να δείχνει πως είχε προσέξει την παρουσία του.

«Γιατί το θέλει;» ρώτησε.

«Έχει τη γυναίκα του στη Γαλλία».

«Α!»

Και σε λίγο:

«Και τι δουλειά κάνει;»

«Δημοσιογράφος».

«Σ' αυτή τη δουλειά όλοι μιλάνε πολύ».

Ο Ραμπάρ δε μίλησε.

«Είναι φίλος» είπε ο Κοτάρ.

Προχώρησαν σιωπηλοί. Είχαν φτάσει πια στις αποβάθρες, όπου η πρόσβαση απαγορευόταν με ψηλά κάγκελα. Κατευθύνθηκαν όμως σ' ένα ταβερνάκι που πουλούσε τη

γανητές σαρδέλες κι η ψαρίλα απλωνόταν γύρω γύρω.

«Έτσι κι αλλιώς» έκλεισε την κουβέντα ο Γκαρσία, «εγώ δεν ξέρω απ' αυτά, μόνο ο Ραούλ ξέρει. Πρέπει να τον βρω. Και δε θα 'ναι καθόλου εύκολο».

«Μπα, κρύβεται;» ρώτησε ξαναμμένος ο Κοτάρ.

Ο Γκαρσία δεν απάντησε. Έξω απ' το ταβερνάκι, σταμάτησε και γύρισε για πρώτη φορά προς το μέρος του Ραμπάρ.

«Μεθαύριο, στις έντεκα, στη γωνία του τελωνείου, πάνω απ' την πόλη».

Έκανε να φύγει, αλλά ξαναγύρισε.

«Είναι ακριβή δουλειά» είπε.

Ήταν μια δήλωση.

«Ασφαλώς» συμφώνησε ο Ραμπάρ.

Λίγο αργότερα, ο δημοσιογράφος ευχαριστούσε τον Κοτάρ:

«Α, όχι» είπε εύθυμα ο άλλος, «ευχαρίστησή μου να σας εξυπηρετήσω. Κι ύστερα, δημοσιογράφος είστε, αργά ή γρήγορα θα μου το ξεπληρώσετε».

Τη μεθεπομένη, ο Ραμπάρ και ο Κοτάρ ανηφόριζαν τους μεγάλους δρόμους που οδηγούν στην ψηλότερη μεριά της πόλης μας, κι ο ήλιος τούς έδερνε από παντού. Ένα κομμάτι του τελωνείου είχε μετατραπεί σε νοσοκομείο, κι έξω απ' τη μεγάλη πύλη του περίμενε κόσμος και κοσμάκης, άλλοι με την ελπίδα ενός επισκεπτηρίου που δεν επιτρεπόταν ποτέ, άλλοι ζητώντας πληροφορίες που από στιγμή σε στιγμή έπαυαν να ισχύουν. Εν πάση περιπτώσει, η κοσμοσυρροή επέτρεπε πολλά πηγαινέλα, και μπορεί κανείς να υποθέσει εύκολα πως έπαιζε κάποιο ρόλο στη συνάντηση του Γκαρσία και του Ραμπάρ.

«Πολύ μυστήρια αυτή η επιμονή σας να φύγετε» είπε ο Κοτάρ. «Εδώ συμβαίνουν πολύ ενδιαφέροντα πράγματα».

«Όχι για μένα» απάντησε ο Ραμπάρ.

«Σωστά, υπάρχουν και οι κίνδυνοι. Αλλά και πριν από την πανούκλα, το ίδιο κινδυνεύαμε όταν διασχίζαμε έναν πολυσύχναστο δρόμο».

Εκείνη τη στιγμή, τους πλεύρισε το αυτοκίνητο του Ριέ. Στο τιμόνι καθόταν ο Ταρού, και δίπλα του ο Ριέ έμοιαζε να λαγοκοιμάται. Ξύπνησε για να κάνει τις συστάσεις.

«Γνωρίζομαστε» είπε ο Ταρού. «Μένουμε στο ίδιο ξενοδοχείο».

Ρώτησε τον Ραμπάρ αν ήθελε να τον κατεβάσει στην πόλη.

«Όχι, έχουμε ένα ραντεβού εδώ».

Ο Ριέ κοίταξε τον Ραμπάρ:

«Ναι» είπε ο Ραμπάρ.

«Α, μπα!» έκανε έκπληκτος ο Κοτάρ. «Είναι ενήμερος ο γιατρός;»

«Να κι ο εισαγγελέας» είπε προειδοποιητικά ο Ταρού κοιτώντας τον Κοτάρ.

Η όψη του Κοτάρ άλλαξε. Ο κύριος Οτόν κατηφόριζε το δρόμο κι ερχόταν προς το μέρος τους με βήμα ζωηρό αλλά μετρημένο. Έβγαλε το καπέλο του περνώντας από μπροστά τους.

«Καλημέρα σας, κύριε δικαστά» είπε ο Ταρού.

Ο δικαστικός ανταπέδωσε την καλημέρα στους επιβάτες του αυτοκινήτου, κοίταξε τον Κοτάρ και τον Ραμπάρ, που έστεκαν λίγο πιο πίσω, και τους χαιρέτησε μ' ένα σοβαρό νεύμα. Ο Ταρού του σύστησε τον εισοδηματία και το δημοσιογράφο. Ο δικαστικός κοίταξε μια στιγμή τον ουρανό, αναστέναξε, και είπε πως ήταν πολύ θλιβερή εποχή.

«Κύριε Ταρού, άκουσα ότι ασχολείσθε με την εφαρμογή προφυλακτικών μέτρων, τα συγχαρητήριά μου. Τι λέτε, γιατρέ μου, θα εξαπλωθεί η αρρώστια;»

Ο Ριέ είπε, ας ελπίσουμε πως όχι, κι ο δικαστικός επανέλαβε πως η ελπίδα είναι το παν, ανεξιχνίαστοι αι βουλαί του Υψίστου. Ο Ταρού τον ρώτησε αν είχε φόρτο εργασίας λόγω της καταστάσεως.

«Κάθε άλλο. Οι υποθέσεις του λεγόμενου αστικού δικαίου έχουν λιγοστεψει. Τώρα ασχολούμαι μόνο με παραβιάσεις των νέων διατάξεων. Κανείς ποτέ δε σεβάστηκε τους παμπάλαιους νόμους».

«Συγκριτικά, φαίνονται κατ' ανάγκη καλύτεροι» είπε ο Ταρού.

Ο δικαστικός άφησε το ονειροπόλο του ύφος και το βλέμμα του κατέβηκε από τον ουρανό. Κοίταξε παγερά τον Ταρού.

«Και τι μ' αυτό;» είπε. «Σημασία δεν έχει ο νόμος, αλλά η καταδίκη. Αλλιώς δε γίνεται τίποτα».

«Αυτός εδώ» είπε ο Κοτάρ όταν έφυγε ο εισαγγελέας. «είναι ο υπ' αριθμόν ένα εχθρός μας».

Το αυτοκίνητο έβαλε μπρος.

Λίγο αργότερα, ο Ραμπάρ και ο Κοτάρ είδαν τον Γκαρσία να πλησιάζει. Προχωρούσε προς το μέρος τους χωρίς να τους γνώσει, κι αντί για καλημέρα, είπε: «Πρέπει να περιμένουμε».

Γύρω τους, το πλήθος, γυναίκες στο μεγαλύτερο ποσοστό, περίμενε μέσα σε απόλυτη σιωπή. Σχεδόν όλες τους κρατούσαν καλάθια, με τη μάταιη ελπίδα πως θα κατόρθωναν να τα περάσουν στους άρρωστους συγγενείς τους, και με την ακόμη πιο τρελή εντύπωση ότι οι άρρωστοι θα είχαν ανάγκη από προμήθειες. Ένοπλοι στρατιώτες φρουρούσαν την πύλη, και κάπου κάπου μια αλλόκοτη κραυγή έσκιζε το προαύλιο που χώριζε την πύλη από το κεντρικό κτίριο. Τότε, μέσα στο πλήθος, ανήσυχα πρόσωπα στρέφονταν προς το μέρος του νοσοκομείου.

Οι τρεις άντρες χάζευαν το θέαμα, όταν πίσω τους ένα καθαρό και βαρύ «καλημέρα», τους έκανε να γυρίσουν. Παρά τη ζέστη, ο Ραούλ ήταν ντυμένος στην τρίχα. Ψηλός, γεροδεμένος, με σκούρο σταυρωτό κοστούμι και καπέλο με γυριστό μπορ. Το πρόσωπό του ήταν χλομό, κι είχε καστανά μάτια και σφιγμένο στόμα. Ο Ραούλ μίλησε γρήγορα και καθαρά:

«Θα κατεβούμε στην πόλη» είπε. «Γκαρσία, εσύ μπορείς να πηγαίνεις».

Ο Γκαρσία άναψε τσιγάρο και τους άφησε να απομακρυνθούν. Προχωρούσαν γρήγορα, συντονίζοντας το βήμα τους με του Ραούλ, που τον είχαν βάσει στη μέση.

«Ο Γκαρσία μου εξήγησε» είπε. «Κάτι μπορεί να γίνει. Πάντως θα σας στοιχίσει δέκα χιλιάδες φράγκα».

Ο Ραμπάρ απάντησε πως συμφωνούσε.

«Ελάτε να φάμε μαζί, αύριο, στο ισπανικό εστιατόριο της Μαρίνας».

Ο Ραμπάρ είπε εντάξει και ο Ραούλ του έσφιξε το χέρι και χαμογέλασε για πρώτη φορά. Όταν έφυγε ο Ραούλ, ο Κοτάρ ζήτησε συγνώμη, αλλά δεν ήταν ελεύθερος αύριο, κι ύστερα ο Ραμπάρ δεν τον χρειαζόταν άλλο.

Όταν, την επομένη, ο δημοσιογράφος μπήκε στο ισπανικό εστιατόριο, όλα τα κεφάλια γύρισαν προς το μέρος του. Εδώ, σ' αυτό το σκοτεινό υπόγειο, που βρισκόταν σ' ένα κίτρινο και κατάξερο δρομάκι, σύχναζαν κατά κύριο

λόγο Ισπανοί. Μόλις όμως ο Ραούλ, που καθόταν σ' ένα τραπέζι στο βάθος, έκανε νόημα στο δημοσιογράφο, κι ο Ραμπάρ προχώρησε προς το μέρος του, η περιέργεια χάθηκε απ' τα πρόσωπα του κόσμου κι όλοι ξανάσκυψαν στα πιάτα τους. Ο Ραούλ είχε μαζί του έναν τύπο ψηλό, αδύνατο και αξύριστο, με δυσανάλογα φαρδείς ώμους, αλογίσιο πρόσωπο και μαδημένα μαλλιά. Τα μακριά, αδύνατα χέρια του, γεμάτα κατάμαυρες τρίχες, έβγαιναν από τ' ανασηκωμένα του μανίκια. Κούνησε τρεις φορές το κεφάλι του όταν συστήθηκε με τον Ραμπάρ, αλλά δεν είπε τ' όνομά του, κι ο Ραούλ έλεγε «ο φίλος μας» κάθε φορά που μιλούσε γι' αυτόν.

Ο Ραούλ σταμάτησε γιατί η σερβιτόρα ζητούσε την παραγγελία του Ραμπάρ.

«Θα σας φέρει σ' επαφή με δύο φίλους μας, κι εκείνοι θα σας γνωρίσουν με δικούς μας φρουρούς. Μα το πράγμα δεν τελειώνει εδώ. Πρέπει να βρουν κι οι φρουροί την κατάλληλη στιγμή. Το απλούστερο θα ήταν να κοιμηθείτε μερικά βράδια στο σπίτι του ενός, που μένει κοντά στις πύλες. Προηγούμενος όμως, ο φίλος μας θα σας συνδέσει με τις αναγκαίες επαφές. Κι όταν ταχτοποιηθούν όλα, θα κανονίσετε μαζί του το λογαριασμό».

Ο φίλος κούνησε πάλι το αλογίσιο κεφάλι του, χωρίς να παρατήρει τη σαλάτα με τις ντομάτες και τις πιπεριές που καταβρόχθιζε. Μίλησε έπειτα, με μια ελαφριά ισπανική προφορά. Πρότεινε στον Ραμπάρ να δώσουν ραντεβού για μεθαύριο, στις οχτώ το πρωί, μπροστά στον καθεδρικό.

«Άλλες δυο μέρες;» είπε ο Ραμπάρ.

«Μα δεν είναι καθόλου εύκολο» είπε ο Ραούλ. «Πρέπει να βρούμε κόσμο».

Το άλογο ξανακούνησε το κεφάλι του κι ο Ραμπάρ συμφώνησε ανόρεχτα. Το υπόλοιπο γεύμα καταναλώθηκε σε απόπειρες να βρεθεί θέμα συζήτησης. Όλα έγιναν όμως πιο εύκολα, όταν ο Ραμπάρ ανακάλυψε πως το άλογο ήταν ποδοσφαιριστής. Είχε παίξει κι ο ίδιος πολύ ποδόσφαιρο στη ζωή του. Μίλησαν λοιπόν για το γαλλικό πρωτάθλημα, για την αξία των επαγγελματικών αγγλικών ομάδων, για τις διάφορες τακτικές. Στο τέλος του γεύματος, το άλογο είχε πάρει φωτιά, το 'χε γυρίσει στον ενικό, και προσπαθούσε να πείσει τον Ραμπάρ πως δεν υπήρχε καλύτερο

πόστο από του σέντερ-χαφ. «Καταλαβαίνεις» είπε, «ο σέντερ-χαφ κανονίζει όλο το παιχνίδι. Και ποδόσφαιρο θα πει να κανονίζεις το παιχνίδι». Κι ο Ραμπάρ την ίδια γνώμη είχε, παρόλο που εκείνος έπαιζε πάντα σέντερ-φορ. Η συζήτηση διακόπηκε όμως από το ραδιόφωνο, που μετά τις απαλές, συναισθηματικές μελωδίες που μετέδιδε, ανακοίνωσε ότι, την προηγούμενη μέρα, η πανούκλα είχε εκατόν τριάντα εφτά θύματα. Κανείς από τους θαμώνες δεν αντέδρασε. Ο άνθρωπος με το αλογίσιο κεφάλι ανασήκωσε τους ώμους του και σηκώθηκε. Ο Ραούλ και ο Ραμπάρ τον μιμήθηκαν.

Πριν φύγει, ο σέντερ-χαφ έσφιξε δυνατά το χέρι του Ραμπάρ:

«Γκονζάλες με λένε» είπε.

Εκείνες οι δύο μέρες φάνηκαν αιώνας στον Ραμπάρ. Πήγε στο σπίτι του Ριέ, και του διηγήθηκε με το νι και με το σίγμα όλες του τις ενέργειες. Έπειτα ακολούθησε το γιατρό σε μια επίσκεψη. Στην πόρτα του σπιτιού, όπου τον περίμενε ένας ύποπτος άρρωστος, ο Ραμπάρ τον αποχαιρέτησε. Στο διάδρομο ακούστηκαν τρεχαλητά και φωνές που ειδοποιούσαν την οικογένεια πως ήρθε ο γιατρός.

«Ελπίζω να μην αργήσει ο Ταρού» μουρμούρισε ο Ριέ.

Φαινόταν πολύ κουρασμένος.

«Η επιδημία τρέχει γρήγορα, ε;» είπε ο Ραμπάρ.

Ο Ριέ απάντησε ότι το πρόβλημα δεν ήταν εκεί, κάθε άλλο, η καμπύλη των στατιστικών ανέβαινε τώρα με μικρότερη ταχύτητα. Απλώς, τα μέσα για την καταπολέμηση της πανούκλας δεν επαρκούσαν.

«Μας λείπει υλικό» είπε. «Σε όλους τους στρατούς του κόσμου, η έλλειψη υλικού αντισταθμίζεται από τους ανθρώπους. Εμείς όμως ούτε ανθρώπους έχουμε».

«Αφού ήρθαν από το εξωτερικό γιατροί και νοσηλευτικό προσωπικό».

«Ναι» είπε ο Ριέ, «δέκα γιατροί και εκατό νοσοκόμοι. Σας φαίνονται ίσως πολλοί, αλλά μόλις που επαρκούν για την τρέχουσα φάση της επιδημίας. Κι αν η επιδημία εξαπλωθεί, δε θα φτάνουν πια».

Ο Ριέ αφουγκράστηκε τη φασαρία του σπιτιού κι έπειτα χαμογέλασε στον Ραμπάρ.

«Ναι» είπε, «πρέπει να βιαστείτε, για να προλάβετε».

Μια σκιά πέρασε από το πρόσωπο του Ραμπάρ.

«Ξέρετε» είπε πνιχτά, «εγώ δε φεύγω γι' αυτό».

Ο Ριέ απάντησε πως το ήξερε, αλλά ο Ραμπάρ επέμεινε:

«Νομίζω πως δεν είμαι δειλός, τουλάχιστον τις περισσότερες φορές. Μου δόθηκαν ευκαιρίες να το αποδείξω. Απλώς, δεν ανέχομαι ορισμένες ιδέες».

Ο γιατρός τον κοίταξε κατάματα.

«Θα την ξαναβρείτε» είπε.

«Μπορεί, αλλά δεν αντέχω στη σκέψη ότι η κατάσταση αυτή θα κρατήσει πολύ, και στο τέλος θα τη βρω γερασμένη. Στα τριάντα μας αρχίζουμε να γερνάμε, και δεν πρέπει ν' αφήνουμε τις ευκαιρίες. Δεν ξέρω αν μπορείτε να με καταλάβετε».

Ο Ριέ μουρμούρισε πως έτσι νομίζει, τον καταλαβαίνει και πάνω στην ώρα έφτασε ο Ταρού, άνω κάτω.

«Τώρα δα ζήτησα απ' τον Πανελού να έρθει μαζί μας».

«Και λοιπόν;» ρώτησε ο γιατρός.

«Το σκέφτηκε, και είπε ναι».

«Πάλι καλά» είπε ο γιατρός. «Ευτυχώς που ο ίδιος είναι καλύτερος από το κήρυγμά του».

«Όλος ο κόσμος έτσι είναι» είπε ο Ταρού. «Φτάνει να δοθεί η ευκαιρία».

Χαμογέλασε κι έκλεισε το μάτι στον Ριέ.

«Και δική μου δουλειά είναι να δίνω ευκαιρίες».

«Με συγχωρείτε» είπε ο Ραμπάρ, «εγώ πρέπει να πηγαίνω».

Την Πέμπτη που ήταν η συνάντηση, ο Ραμπάρ έφτασε στην πύλη του καθεδρικού πέντε λεπτά πριν απ' τις οχτώ. Ο αέρας ήταν ακόμη αρκετά δροσερός. Στον ουρανό αρμένιζαν κάτι στρογγυλά, κάτασπρα συννεφάκια, που σε λίγο θα χάνονταν, μόλις ανέβαινε η ζέστη. Μια ακαθόριστη απόπνοια υγρασίας αναδινόταν από τις πελούζες, κι ας είχαν ξεραθεί. Ο ήλιος πίσω απ' τ' ανατολικά σπίτια, φώτιζε λίγο λίγο την περικεφαλαία της χρυσωμένης Ζαν ντ' Αρκ που στόλιζε την πλατεία. Ένα ρολόι σήμανε οχτώ φορές. Ο Ραμπάρ έκανε δυο τρία βήματα μέσα στον έρημο πυλώνα. Μπερδεμένες ψαλμωδίες έρχονταν από το εσωτερικό, μαζί με πολυκαιρισμένες μυρωδιές, κλεισούρα και θυμίαμα. Άξαφνα, η ψαλμωδία σταμάτησε. Καμιά δεκαριά μικροκαμωμένες μαύρες σιλουέτες βγήκαν από το ναό και

τράβηξαν θιαστικά προς το κέντρο της πόλης. Κι άλλες μαυροντυμένες σιλουέτες ανέβαιναν τις πλατιές σκάλες και κατευθύνονταν προς τον πυλώνα. Άναψε τσιγάρο, κι αμέσως σκέφτηκε πως ο χώρος μπορεί να μην το επέτρεπε.

Στις οχτώ και τέταρτο, άρχισε να παίζει σιγανά το εκκλησιαστικό όργανο. Ο Ραμπάρ προχώρησε λίγο πιο μέσα, στη σκοτεινή, θολωτή είσοδο. Σιγά σιγά, ξεχώρισε στο βάθος τις μαύρες σκιές που τον είχαν προσπεράσει. Ήταν μαζεμένες σε μια γωνιά, μπροστά σ' έναν αυτοσχέδιο βωμό όπου στεκόταν ο άγιος Ρος, φτιαγμένος θιαστικά από κάποιο ατελιέ της πόλης μας. Πεσμένες στα γόνατα, οι σκιές έμοιαζαν ακόμη πιο ζαρωμένες, χαμένες μέσα στο γκριζο σαν κομμάτια πηγμένο σκοτάδι, που μόλις διακρίνονταν στην καταχνιά όπου επέπλεαν. Πάνω τους, το εκκλησιαστικό όργανο δοκίμαζε αμέτρητες παραλλαγές.

Όταν ξαναβγήκε ο Ραμπάρ, ο Γκονζάλες κατέβαινε τις σκάλες και τραβούσε προς το κέντρο της πόλης.

«Νόμιζα πως έφυγες» είπε στο δημοσιογράφο. «Επόμενο ήταν».

Του εξήγησε πως περίμενε τους φίλους του, σ' ένα άλλο ραντεβού που τους είχε δώσει εκεί κοντά για τις οχτώ παρά δέκα. Περίμενε είκοσι λεπτά, του κάκου.

«Κάποιο εμπόδιο θα τους έτυχε, είμαι βέβαιος. Η δουλειά μας δεν είναι και τόσο εύκολη».

Του πρότεινε να ξαναβρεθούν την επομένη, την ίδια ώρα, μπροστά στο μνημείο των πεσόντων. Ο Ραμπάρ αναστέναξε κι έριξε το καπέλο του προς τα πίσω.

«Αυτό δεν είναι τίποτα» είπε ο Γκονζάλες χαμογελώντας. «Δε σκέφτεσαι πόσους συνδυασμούς, πόσες κατεβασιές και πόσες πάσες χρειάζεται ένα γκολ;»

«Σίγουρα» απάντησε ο Ραμπάρ. «Όμως ο ποδοσφαιρικός αγώνας κρατάει μόνο μιάμιση ώρα».

Το μνημείο των πεσόντων στο Οράν βρίσκεται στο μοναδικό άνοιγμα απ' όπου φαίνεται η θάλασσα, σ' ένα μακρύ δρόμο απ' όπου βλέπεις αρκετά κοντά τα βράχια που δεσπόζουν στο λιμάνι. Την επομένη ο Ραμπάρ, πάλι πρώτος στο ραντεβού, διάβαζε προσεχτικά τα ονόματα εκείνων που έπεσαν στο πεδίο της τιμής. Σε λίγα λεπτά, πλησίασαν δύο άντρες, τον κοίταξαν αδιάφορα, προχώρησαν κι ακούμπησαν στο στηθαίο του δρόμου· η θέα της άδειας

κι έρημης αποβάθρας φάνηκε να τους απορροφά. Είχαν κι οι δυο την ίδια κοψιά, και φορούσαν μπλε παντελόνι και κοντομάνικο ναυτικό μπλουζάκι. Ο δημοσιογράφος απομακρύνθηκε λίγο, κάθισε σ' ένα παγκάκι και τους περιεργάστηκε με την ησυχία του. Τώρα πρόσεχε πως κανείς τους δεν ήταν πάνω από είκοσι χρονών. Πάνω στην ώρα φάνηκε ο Γκονζάλες, που τον πλησίαζε ζητώντας συγνώμη.

«Αυτοί είναι οι φίλοι μας» είπε, και τον παρουσίασε στους δυο νεαρούς, που τους έλεγαν Μαρσέλ και Λουί. Έμοιαζαν πολύ μεταξύ τους, κι ο Ραμπάρ φαντάστηκε πως θα 'ταν αδέρφια.

«Και τώρα» είπε ο Γκονζάλες, «αφού γνωριστήκατε, πρέπει να κανονίσετε και τη δουλειά».

Ένας απ' τους δυο, ο Μαρσέλ ή ο Λουί, είπε πως είχαν θάρδια σε δύο μέρες, η θάρδια θα κρατούσε μια βδομάδα, και θα διάλεγαν την πιο θολική μέρα. Στη δυτική πύλη ήταν τέσσερις φρουροί, οι άλλοι δυο ήταν στρατιωτικοί καριέρας, δεν υπήρχε περίπτωση να τους μπλέξουν. Ούτε της εμπιστοσύνης ήταν, χάρια που θ' ανέβαινε η τιμή. Κάποια βράδια όμως, οι δυο στρατιωτικοί πήγαιναν και σκότωναν την ώρα τους στο παραμάγαζο ενός μπαρ που ήξεραν. Έτσι, ο Μαρσέλ ή ο Λουί πρότεινε στον Ραμπάρ να μείνει στο σπίτι τους, που ήταν κοντά στην πύλη, και να περιμένει ώσπου να 'ρθουν να τον βρουν. Από κει κι ύστερα, θα ήταν παιχνιδάκι να περάσει έξω. Δεν είχαν όμως καιρό για χάσιμο, γιατί τώρα τελευταία ακουγόταν πως θα 'βαζαν διπλές φρουρές έξω απ' την πόλη.

Ο Ραμπάρ συμφώνησε και τους πρόσφερε τα τελευταία του τσιγάρα. Ο δεύτερος νεαρός, που δεν είχε μιλήσει ως τώρα, ρώτησε τον Γκονζάλες αν είχε κανονιστεί το θέμα της αμοιβής κι αν γινόταν να πάρουν προκαταβολή.

«Όχι» είπε ο Γκονζάλες, «δεν αξίζει τον κόπο, είναι φίλος. Την αμοιβή θα την κανονίσουμε όταν φύγει».

Όρισαν κι άλλη συνάντηση. Ο Γκονζάλες πρότεινε δείπνο στο ισπανικό εστιατόριο για τη μεθεπομένη. Από κει θα πήγαιναν κατευθείαν στο σπίτι των φρουρών.

«Το πρώτο βράδυ» είπε στον Ραμπάρ, «θα σου κάνω συντροφιά».

Την επομένη, ανεβαινοντας στο δωμάτιό του, ο Ραμπάρ

διασταυρώθηκε με τον Ταρού στις σκάλες του ξενοδοχείου.

«Πάω να δω τον Ριέ» είπε ο δεύτερος. «Θα 'ρθείτε κι εσείς;»

Ο Ραμπάρ δίστασε λίγο. «Ποτέ δεν ξέρω αν τον ενοχλώ» είπε.

«Δεν πιστεύω, μου έχει μιλήσει πολύ για σας».

Ο δημοσιογράφος το σκέφτηκε:

«Ξέρετε» είπε, «αν ευκαιρήσετε μετά το δείπνο, έστω και αργά, ελάτε στο μπαρ του ξενοδοχείου, κι οι δυο σας».

«Από κείνον εξαρτάται. Κι απ' την πανούκλα» είπε ο Ταρού.

Ωστόσο, στις έντεκα το ίδιο βράδυ, ο Ριέ κι ο Ταρού έμπαιναν στο μπαρ, που ήταν μικρό και στενόχωρο. Καμιά τριανταριά άνθρωποι συνωστίζονταν εκεί μέσα μιλώντας δυνατά. Βγαίνοντας από τη σιωπή της άρρωστης πόλης, οι δυο νεοφερμένοι κοντοστάθηκαν, λίγο σαστισμένοι, αλλά βλέποντας πως το μπαρ σερβίριζε ακόμα οινοπνευματώδη, κατάλαβαν γιατί είχαν ανάψει τα πνεύματα. Ο Ραμπάρ είχε πιάσει την άλλη άκρη του πάγκου και τους έγνεφε, καθισμένος στο ψηλό σκαμνί του. Τον πλησίασαν, κι ο Ταρού χρειάστηκε να παραμερίσει ήρεμα έναν φωνακλά γείτονα.

«Μήπως φοβάστε το οινόπνευμα;»

«Κάθε άλλο» είπε ο Ταρού.

Ο Ριέ μύρισε το ποτήρι του, μια μυρωδιά από πικρά χόρτα. Ήταν δύσκολο να μιλήσεις μέσα σε τόσο σαματά, όμως ο Ραμπάρ έμοιαζε να ενδιαφέρεται προπάντων για το ποτό. Ο γιατρός δεν μπορούσε να καταλάβει αν ήταν μεθυσμένος. Σ' ένα απ' τα δυο τραπέζια που έκλειναν το στενό χώρο του μπάρ, ένας αξιωματικός του ναυτικού, με δυο γυναίκες αγκαζέ, μιλούσε σ' έναν χοντρό κοκκινομούρη για μια επιδημία τύφου στο Κάιρο: «Είχαν στρατόπεδα» έλεγε, «είχαν φτιάξει στρατόπεδα για τους ιθαγενείς, με σκηνές για τους αρρώστους, και γύρω γύρω μια ζώνη με φρουρούς. Κι αν κανένας συγγενής δοκίμαζε να περάσει στις σκηνές κανένα γιατροσόφι, βάραγαν στο ψαχνό. Άγριο, δε λέω, αλλά δίκαιο». Στο άλλο τραπέζι, γεμάτο καλοβαμένους νεαρούς, η συζήτηση ήταν ακατάληπτη γιατί χανόταν μέσα στη μουσική του πικάπ, που έπαιζε από κάπου ψηλά το *Saint James Infirmary*.

«Ευχαριστημένος;» ρώτησε ο Ριέ, υψώνοντας τη φωνή του.

«Κοντεύουμε» είπε ο Ραμπάρ. «Μες στη βδομάδα, μάλλον».

«Κρίμα» φώναξε ο Ταρού.

«Γιατί;»

Ο Ταρού κοίταζε τον Ριέ.

«Α» είπε ο Ριέ, «ο Ταρού νομίζει πως θα μπορούσατε να φανείτε χρήσιμος εδώ. Όσο για μένα, καταλαβαίνω πολύ καλά πόσο λαχταράτε να φύγετε».

Ο Ταρού κέρασε άλλον ένα γύρο. Ο Ραμπάρ κατέθηκε απ' το σκαμνί του και τον κοίταξε κατάματα για πρώτη φορά:

«Σε τι πράγμα θα σας ήμουν χρήσιμος;»

«Σε τι άλλο;» είπε ο Ταρού, απλώνοντας το χέρι στο ποτήρι του χωρίς να διαίζεται. «Στις υγειονομικές μονάδες».

Ο Ραμπάρ φάνηκε πάλι να βυθίζεται στις σκέψεις του, όπως πάντα, και ξανανέβηκε στο σκαμνί του.

«Εσάς δε σας φαίνονται χρήσιμες αυτές οι μονάδες;» είπε ο Ταρού, που έπινε με τα μάτια του καρφωμένα στον Ραμπάρ.

«Πολύ χρήσιμες» απάντησε ο δημοσιογράφος και ξαναήπιε.

Ο Ριέ πρόσεξε πως το χέρι του έτρεμε. Σκέφτηκε πως ναι, ήταν μεθυσμένος.

Την επομένη, μπαίνοντας για δεύτερη φορά στο ισπανικό εστιατόριο, ο Ραμπάρ πέρασε μέσα από μια παρέα που είχε θγάλει καρέκλες απέξω κι απολάμβανε το χρυσοπράσινο θράδυ, καθώς άρχιζε να υποχωρεί η ζέστη. Ο καπνός απ' τα τσιγάρα τους μύριζε πικρά. Μέσα, το εστιατόριο ήταν σχεδόν άδειο. Ο Ραμπάρ προχώρησε και κάθισε στο τραπέζι του βάθους, εκεί που είχε συναντήσει τον Γκονζάλες την πρώτη φορά. Είπε στη σερβιτόρα πως τον περίμενε. Ήταν εφτά και μισή. Οι απέξω άρχισαν να ξαναμπαίνουν στην αίθουσα και να παίρνουν θέσεις, άρχισε και το σερβίρισμα, και το χαμηλοτάβανο υπόγειο γέμισε κροταλίσματα πιρουνιών και πνιχτές συζητήσεις. Πήγε οχτώ, κι ο Ραμπάρ περίμενε ακόμη. Άναψαν τα φώτα. Κι άλλοι πελάτες ήρθαν, και κάθισαν στο τραπέζι του. Παράγγειλε

φαγητό. Στις οχτώ και μισή είχε τελειώσει χωρίς να φανεί ο Γκονζάλες ούτε οι δυο νεαροί. Κάπνισε κάμποσα τσιγάρα. Η αίθουσα λίγο λίγο άδειαζε. Έξω, η νύχτα έπεφτε γρήγορα, πολύ γρήγορα. Μια υγρή πνοή από τη θάλασσα φούσκωνε απαλά τις κουρτίνες στις μπαλκονόπορτες. Στις εννιά η ώρα ο Ραμπάρ συνειδητοποίησε ότι η αίθουσα είχε αδειάσει κι η σερβιτόρα τον κοιτούσε απορημένη. Πλήρωσε και βγήκε. Ένα καφενείο ήταν ανοιχτό απέναντι απ' το εστιατόριο. Ο Ραμπάρ κάθισε στον πάγκο για να βλέπει την είσοδο του εστιατορίου. Στις εννιά και μισή ξεκίνησε για το ξενοδοχείο του, προσπαθώντας μάταια να σκεφτεί πώς να ξαναβρεί τον Γκονζάλες, αφού δεν είχε διεύθυνση, και με την καρδιά σφιγμένη στη σκέψη όλων των διαβημάτων που έπρεπε να ξανακάνει απ' την αρχή.

Εκείνην ακριβώς τη στιγμή, μέσα στη νύχτα που την έσκιζαν σαν αστραπές τα ασθενοφόρα, κατάλαβε, όπως θα 'λεγε αργότερα και στον Ριέ, πως όλο αυτό το διάστημα είχε σχεδόν ξεχάσει τη γυναίκα του, απορροφημένος από την προσπάθεια να βρει ένα άνοιγμα στα τείχη που τον κρατούσαν μακριά της. Όμως εκείνη τη στιγμή, καθώς οι δρόμοι έκλειναν άλλη μια φορά, βρισκόταν ξανά στο κέντρο του πόθου του, κι άξαφνα ο πόνος τον έπνιξε κι άρχισε να τρέχει για να φτάσει στο ξενοδοχείο, να γλιτώσει από την άγρια φωτιά που κουβαλούσε μέσα του και του δάγκωνε τα μηνίγγια.

Νωρίς νωρίς την άλλη μέρα πήγε να βρει τον Ριέ, για να τον ρωτήσει πού μπορούσε να συναντήσει τον Κοτάρ:

«Δε μου μένει και τίποτ' άλλο» είπε. «Πρέπει να δοκιμάσω νέα επαφή».

«Ελάτε αύριο βράδυ» είπε ο Ριέ. «Ο Ταρού με παρακάλεσε να καλέσω και τον Κοτάρ, δεν ξέρω γιατί. Πρέπει να 'ρθει γύρω στις δέκα. Ελάτε κατά τις δέκα και μισή».

Μπαίνοντας στου γιατρού την επόμενη μέρα, ο Κοτάρ βρήκε τον Ταρού και τον Ριέ να κουβεντιάζουν για μιαν απροσδόκητη ανάρρωση που είχε συμβεί στο νοσοκομείο του δεύτερου.

«Ένας στους δέκα. Μίλησε με την τύχη του» είπε ο Ταρού.

«Α, ναι;» είπε ο Κοτάρ. «Τότε δεν ήταν πανούκλα».

Τον διαβεβαίωσαν ότι έτσι είχε διαγνωστεί.

«Αποκλείεται, αφού έγινε καλά. Το ξέρετε καλά, όπως κι εγώ, η πανούκλα δεν είναι παιξε γέλασε».

«Κατά κανόνα, όχι» είπε ο Ριέ. «Με λίγη επιμονή όμως, υπάρχουν και εκπλήξεις».

Ο Κοτάρ γέλασε.

«Δε νομίζω» είπε. «Ακούσατε τους αποψινούς αριθμούς;»

Ο Ταρού, που κοιτούσε προσεχτικά τον εισοδηματία, είπε πως τους αριθμούς τους ήξερε, πως η κατάσταση ήταν σοβαρή, αλλά τι σήμαινε αυτό; Σήμαινε πως χρειαζόνταν ακόμη πιο ειδικά μέτρα.

«Μέτρα; Λίγα πήρατε;»

«Πήραμε, αλλά πρέπει να πάρει τώρα κι ο καθένας για λογαριασμό του».

Ο Κοτάρ κοίταξε τον Ταρού χωρίς να καταλαβαίνει. Είπε πως πολλοί κάθονταν ακόμη με τα χέρια σταυρωμένα, πως η επιδημία ήταν υπόθεση του καθενός, πως ο καθένας έπρεπε να κάνει το καθήκον του. Οι εθελοντικές μονάδες ήταν ανοιχτές για όλους.

«Είναι μια ιδέα» είπε ο Κοτάρ, «αλλά δεν ωφελεί. Η πανούκλα είναι πιο δυνατή».

«Αυτό» είπε υπομονετικά ο Ταρού, «θα το δούμε μόνο όταν έχουμε δοκιμάσει πια τα πάντα».

Στο μεταξύ, καθισμένος στο γραφείο του, ο Ριέ καθαρό-γραφε δελτία. Ο Ταρού είχε το βλέμμα του καρφωμένο στον εισοδηματία που στριφογύριζε στην καρέκλα του.

«Γιατί δεν έρχεστε μαζί μας, κύριε Κοτάρ;»

Ο άλλος σηκώθηκε, σαν να τον είχαν προσβάλει, και μάζεψε το στρογγυλό καπέλο του:

«Δεν είναι δική μου δουλειά».

Και πρόσθεσε, κάπως προκλητικά:

«Κι ύστερα, εγώ δεν έχω κανένα πρόβλημα με την πανούκλα, και δε βλέπω γιατί πρέπει να εμπλακώ και να την πολεμήσω».

Ο Ταρού χτύπησε το μέτωπό του, σαν να του αποκαλυπτόταν διαμιάς η αλήθεια:

«Σωστά! Το ξέχασα. Χωρίς πανούκλα, θα σας είχαν συλλάβει».

Ο Κοτάρ τινάχτηκε και πιάστηκε απ' την καρέκλα, λες κι ήταν έτοιμος να πέσει. Ο Ριέ είχε αφήσει τα δελτία και παρακολουθούσε σοβαρός τη σκηνή.

«Ποιος σας το 'πε;» φώναξε ο εισοδηματίας.

Ο Ταρού φάνηκε απορημένος, και είπε:

«Εσείς. Τουλάχιστον έτσι καταλάβαμε, και ο γιατρός και εγώ».

Και καθώς ο Κοτάρ ψέλλιζε ακατάληπτα, κυριευμένος από μιαν ασυγκράτητη οργή, ο Ταρού πρόσθεσε:

«Μη συγχύζεστε. Ούτε ο γιατρός ούτε εγώ δεν πρόκειται να σας καταγγείλουμε. Η ιστορία σας δε μας αφορά. Κι ύστερα, κανείς μας δε συμπαθεί την αστυνομία. Ελάτε, καθίστε κάτω».

Ο εισοδηματίας κοίταξε πρώτα την καρέκλα, κι έπειτα κάθισε δισταχτικά. Έμεινε για λίγο έτσι, και στο τέλος αναστέναξε.

«Είναι μια παλιά ιστορία» είπε, «που ξαναβγήκε στην επιφάνεια. Νόμιζα πως είχε ξεχαστεί, αλλά κάποιος μίλησε. Με κάλεσαν και μου είπαν πως θα είμαι στη διάθεσή τους ώσπου να τελειώσει η ανάκριση. Κατάλαβα πως λογάριαζαν να με συλλάβουν».

«Πόσο σοβαρή ιστορία;» ρώτησε ο Ταρού.

«Εξαρτάται πώς το βλέπει κανείς. Πάντως δεν πρόκειται για φόνο».

«Φυλακή ή καταναγκαστικά έργα;»

Ο Κοτάρ είχε καταρρεύσει.

«Με λίγη τύχη, φυλακή...»

Κι άξαφνα, ξέσπασε άγρια:

«Πρόκειται για λάθος. Όλοι κάνουμε λάθη. Και δεν αντέχω στη σκέψη πως θα με συλλάβουν γι' αυτό, πως θα χάσω το σπίτι μου, τις συνήθειές μου, τον κόσμο που ξέρω».

«Ώστε γι' αυτό προσπαθήσατε να κρεμαστείτε;» ρώτησε ο Ταρού.

«Ναι, κι ήταν μεγάλη βλακεία, το ξέρω».

Τότε ο Ριέ μίλησε, για πρώτη φορά. Είπε στον Κοτάρ πως συμεριζόταν την ανησυχία του, μα ίσως όλα να τελειωναν καλά.

«Προς το παρόν, δεν έχω τίποτα να φοβηθώ».

«Κι απ' ό,τι βλέπω» είπε ο Ταρού, «δεν πρόκειται να μπειτε στις εθελοντικές μονάδες».

Ο άλλος κοίταξε αμήχανα τον Ταρού, στριφογυρίζοντας το καπέλο στα χέρια του:

«Μη με κακίσετε».

«Όχι δα. Τουλάχιστον όμως» είπε χαμογελώντας ο Ταρού, «προσπαθήστε να μη μεταδίδετε συνειδητά το μικρόβιο».

Ο Κοτάρ διαμαρτυρήθηκε πως δεν την έφερε αυτός την πανούκλα, μόνη της ήρθε, και δεν έφταιγε αυτός αν τώρα δα η πανούκλα έκανε τη δουλειά της. Κι όταν έφτανε στην πόρτα ο Ραμπάρ, ο εισοδηματίας φώναζε αγανακτισμένος:

«Κι αν θέλετε τη γνώμη μου, σας λέω πως δεν πρόκειται να κάνετε τίποτα!»

Κι έτσι ο Ραμπάρ πληροφορήθηκε πως ούτε ο Κοτάρ ήξερε τη διεύθυνση του Γκονζάλες. Μπορούσαν όμως να ξαναπάνε στο πρώτο καφεεντάκι, κι έδωσαν ραντεβού για την επομένη. Κι όταν ο Ριέ εκδήλωσε την επιθυμία να μάθει νεότερα, ο Ραμπάρ του είπε να περάσει μαζί με τον Ταρού απ' το δωμάτιό του, στα τέλη της εβδομάδας, ό,τι ώρα και να 'ταν.

Το πρωί, ο Κοτάρ κι ο Ραμπάρ ξαναπήγαν στο καφεεντάκι κι άφησαν μήνυμα στον Γκαρσία να συναντηθούν το βράδυ ή την επομένη, αν δεν μπορούσε. Το βράδυ περίμεναν αλλά ο Γκαρσία δε φάνηκε. Την επομένη, ο Γκαρσία ήταν εκεί. Άκουσε σιωπηλός την ιστορία του Ραμπάρ. Δεν είχε ενημερωθεί, ήξερε όμως ότι ολόκληρες συνοικίες είχαν αποκλειστεί επί είκοσι τέσσερις ώρες, γιατί γίνονταν έρευνες και εξακριβώσεις στα σπίτια. Πολύ πιθανό ο Γκονζάλες κι οι δυο νεαροί να μην μπορούσαν να σπάσουν τον αποκλεισμό. Όσο γι' αυτόν, το μόνο που περνούσε απ' το χέρι του, ήταν να τους ξαναφέρει σε επαφή με τον Ραούλ, αλλά φυσικά, δε γινόταν νωρίτερα από μεθαύριο.

«Κατάλαβα» είπε ο Ραμπάρ. «Πάλι απ' την αρχή».

Τη μεθεπομένη, στη γωνιά κάποιου δρόμου, ο Ραούλ τους επιβεβαίωσε την υπόθεση του Γκαρσία: οι κάτω συνοικίες είχαν αποκλειστεί. Θα 'πρεπε να ξαναβρεί την επαφή με τον Γκονζάλες. Σε άλλες δυο μέρες, ο Ραμπάρ έτρωγε πάλι με τον ποδοσφαιριστή.

«Ήταν βλακεία» είπε ο ποδοσφαιριστής. «Έπρεπε να 'χουμε κανονίσει τρόπο να ξανασυναντηθούμε».

Το ίδιο πίστευε κι ο Ραμπάρ.

«Αύριο πρωί θα πάμε στους μικρούς και θα δούμε τι μπορεί να γίνει».

Την επομένη, οι μικροί δεν ήταν σπίτι τους. Τους άφη-

σαν παραγγελία να συναντηθούν την άλλη μέρα στις δώδεκα στην πλατεία Λυκείου. Κι ο Ραμπάρ ξαναγύρισε στο ξενοδοχείο με μια όψη που παραξένεψε τον Ταρού, όταν τον είδε το απογευματάκι.

«Δεν έγινε τίποτα;» ρώτησε ο Ταρού.

«Πάλι στην αρχή θρισκόμαστε» είπε ο Ραμπάρ.

Και ανανέωσε την πρόσκλησή του:

«Περάστε απόψε».

Το βράδυ, μπαίνοντας στο δωμάτιο του Ραμπάρ, οι δυο άντρες τον βρήκαν ξαπλωμένο. Σηκώθηκε αμέσως και γέμισε τα ποτήρια που είχε έτοιμα. Ο Ριέ, παίρνοντας το ποτήρι του, τον ρώτησε αν είχε καλά νέα. Ο δημοσιογράφος είπε πως είχε ξανακάνει πάλι όλο τον κύκλο, κι είχε φτάσει στο ίδιο σημείο, και περίμενε την τελευταία συνάντησή. Ήπια λίγο, και πρόσθεσε:

«Και φυσικά, δεν πρόκειται να 'ρθουν».

«Μην το προεξοφλείτε από τώρα» είπε ο Ταρού.

«Μα δεν καταλάβατε ακόμη» είπε ο Ραμπάρ ανασηκώνοντας τους ώμους του.

«Τι πράγμα;»

«Η πανούκλα».

«Α!» έκανε ο Ριέ.

«Μα δεν καταλάβατε πως αυτή τα κάνει όλα να ξαναρχίζουν από την αρχή;»

Ο Ραμπάρ πήγε σε μια γωνιά κι άνοιξε ένα μικρό γραμμόφωνο.

«Τι δίσκος είναι;» ρώτησε ο Ταρού. «Τον έχω ξανακούσει».

Ο Ραμπάρ απάντησε πως ήταν το *Saint James Infirmary*.

Πάνω απ' τη μουσική του δίσκου, δυο πυροβολισμοί αντήχησαν από μακριά.

«Σκύλος. Ή απόδραση» είπε ο Ταρού.

Την άλλη στιγμή, ο δίσκος τέλειωσε, κι η σειρήνα ενός ασθενοφόρου ακούστηκε να πλησιάζει, δυνάμωσε, πέρασε απ' τα παράθυρα του ξενοδοχείου, κι άρχισε να σιγανεύει ώσπου έσβησε.

«Δεν είναι κακός αυτός ο δίσκος» είπε ο Ραμπάρ. «Σήμερα πρέπει να τον άκουσα καμιά δεκαριά φορές».

«Τόσο πολύ σας αρέσει;»

«Όχι ιδιαίτερα, μα δεν έχω κι άλλον».

Και σε λίγο:

«Έτσι όπως σας το λέω είναι, πανούκλα θα πει να ξαναρχίζεις από την αρχή».

Ρώτησε τον Ριέ πώς πήγαιναν οι μονάδες. Για την ώρα, δούλευαν πέντε. Αισιοδοξούσαν όμως να σχηματίσουν κι άλλες. Ο δημοσιογράφος είχε καθίσει στο κρεβάτι του κι έδειχνε εντελώς αφοσιωμένος στα νύχια του. Ο Ριέ περιεργάστηκε την κοντή και γεροδεμένη σιλουέτα που ήταν ζωωμένη άκρη άκρη στο κρεβάτι. Κι άξαφνα, κατάλαβε πως ο Ραμπάρ τον κοιτούσε.

«Ξέρετε, γιατρέ» είπε, «έχω σκεφτεί πολύ την οργάνωσή σας. Δε βρίσκομαι μαζί σας, γιατί έχω τους δικούς μου λόγους. Διαφορετικά, θα 'μουν έτοιμος να δώσω και τη ζωή μου, εγώ έχω πολεμήσει και στην Ισπανία».

«Με ποια πλευρά;» ρώτησε ο Ταρού.

«Με την πλευρά των ηττημένων. Αργότερα όμως το ξανασκέφτηκα λιγάκι».

«Τι πράγμα;» είπε ο Ταρού.

«Το θάρρος. Τώρα πια ξέρω πως ο άνθρωπος είναι ικανός για μεγάλες πράξεις. Αν όμως δεν είναι ικανός και για μεγάλα αισθήματα, δε μ' ενδιαφέρει».

«Θα 'λεγε κανείς ότι ο άνθρωπος είναι ικανός για όλα».

«Α, όχι, του είναι αδύνατο να υποφέρει ή να ευτυχεί για μεγάλα διαστήματα. Δεν είναι λοιπόν ικανός για τίποτα που ν' αξίζει τον κόπο».

Τους κοίταξε λίγο, κι έπειτα:

«Τι λέτε, Ταρού, είστε ικανός να πεθάνετε από έρωτα;»

«Δεν ξέρω, αλλά προς το παρόν νομίζω πως όχι».

«Είδατε; Κι ωστόσο, είστε έτοιμος να πεθάνετε για μια ιδέα, φαίνεται καθαρά. Όσο για μένα, δεν τους αντέχω πια τους ανθρώπους που πεθαίνουν για μια ιδέα. Δε πιστεύω στον ηρωισμό, ξέρω πως είναι εύκολος, κι έπειτα, έχω μάθει πια πως είναι και δολοφονικός. Το μόνο που μ' ενδιαφέρει, είναι να ζεις και να πεθαίνεις γι' αυτό που αγαπάς».

Ο Ριέ είχε ακούσει προσεχτικά το δημοσιογράφο. Χωρίς να πάψει να τον κοιτάζει, είπε γλυκά:

«Ραμπάρ, ο άνθρωπος δεν είναι ιδέα».

Ο άλλος πετάχτηκε απ' το κρεβάτι, αναψοκοκκινισμένος απ' το πάθος:

«Είναι ιδέα, και μάλιστα ασήμαντη, απ' τη στιγμή που ξεκόβει από τον έρωτα. Απλώς, δεν είμαστε πια ικανοί ν' αγαπάμε. Γιατρέ μου, σκεφτείτε το. Πρέπει κανείς να περιμένει να του συμβεί, κι αν δε συμβεί στ' αλήθεια, τότε να περιμένει τη γενική λύτρωση χωρίς να παρασταίνει τον ήρωα. Εγώ ως εκεί πάω».

Ο Ριέ σηκώθηκε, ξαφνικά κουρασμένος.

«Έχετε δίκιο, Ραμπάρ, έχετε δίκιο, και για τίποτα στον κόσμο δε θα προσπαθούσα να σας αποτρέψω απ' αυτό που κάνετε, και που μου φαίνεται σωστό και καλό. Πρέπει όμως να σας πω τούτο: εδώ, δεν υπάρχει ηρωισμός. Μόνο τιμιότητα υπάρχει. Μπορεί να γελάσετε μ' αυτή την ιδέα, μα ο μόνος τρόπος ν' αντισταθούμε στην πανούκλα είναι η τιμιότητα».

«Τι θα πει τιμιότητα;» ρώτησε ο Ραμπάρ, σοβαρεύοντας άξαφνα.

«Δεν ξέρω τι θα πει γενικά, αλλά στη δική μου περίπτωση ξέρω πως τιμιότητα είναι να κάνω τη δουλειά μου».

«Α!» πετάχτηκε έξαλλος ο Ραμπάρ, «εγώ όμως δεν ξέρω ούτε ποια είναι η δουλειά μου. Ίσως να 'κανα λάθος που διάλεξα τον έρωτα».

Ο Ριέ τον κοίταξε στα μάτια:

«Όχι» είπε, «δεν κάνετε λάθος».

Ο Ραμπάρ τους κοιτούσε συλλογισμένος.

«Φαντάζομαι πως κανείς σας δεν έχει να χάσει τίποτα μ' όλα αυτά. Είναι πιο εύκολο να πηγαίνεις με τους καλούς της ιστορίας».

Ο Ριέ άδειασε το ποτήρι του.

«Πάμε» είπε, «έχουμε δουλειά ακόμη».

Ο γιατρός βγήκε.

Ο Ταρού τον ακολούθησε, μα την ώρα που έβγαινε, φάνηκε να το ξανασκέφτεται, και γύρισε πάλι στο δημοσιογράφο:

«Η γυναίκα του Ριέ βρίσκεται σ' ένα σανατόριο, μερικές εκατοντάδες χιλιόμετρα από δω. Το ξέρατε;»

Ο Ραμπάρ έκανε μια έκπληκτη χειρονομία, όμως ο Ταρού είχε φύγει.

Στη μία το πρωί, ο Ραμπάρ τηλεφώνησε στο γιατρό:

«Θέλετε να δουλέψω μαζί σας ώσπου να βρω μέσο να βγω από την πόλη;»

Στην άλλη άκρη του σύρματος ο γιατρός σώπαινε. Έπειτα είπε:

«Ναι, Ραμπάρ. Και σας ευχαριστώ».

Έτσι, όλη τη βδομάδα, οι δεσμώτες της πανούκλας πάλεψαν όπως μπορούσαν. Κι ανάμεσά τους μερικοί, όπως ο Ραμπάρ, έφτασαν μάλιστα να πιστέψουν, όπως είδαμε, ότι ακόμη ήταν ελεύθεροι άνθρωποι, ότι ακόμη μπορούσαν να διαλέξουν. Στην πραγματικότητα όμως, θα λέγαμε ότι, εκείνη τη στιγμή, στα μέσα του Αυγούστου, η πανούκλα είχε απλωθεί παντού. Και πια δεν υπήρχε ατομική μοίρα, αλλά μια συλλογική ιστορία, η πανούκλα και τα κοινά αισθήματα όλων. Το μεγαλύτερο αίσθημα ήταν ο χωρισμός και η εξορία, και μαζί ο φόβος και η αγανάκτηση που κουβαλούσε μέσα του. Να γιατί ο αφηγητής πιστεύει ότι πρέπει, καθώς ζέστη και αρρώστια κορυφώνονται, να περιγράψει τη γενική κατάσταση, ανασύροντας ενδεικτικά κάποιες περιπτώσεις, όπως η βία των επιζώντων, η ταφή των νεκρών και το μαρτύριο των χωρισμένων εραστών.

Και σαν να μην έφταναν όλ' αυτά, σηκώθηκε άνεμος, και φυσούσε μερόνυχτα μέσα στην πόλη όπου έβραζε η πανούκλα. Κι ο άνεμος είναι φόβος και τρόμος για τους κατοίκους του Οράν, γιατί καθώς δε συναντά φυσικό εμπόδιο στο οροπέδιο όπου βρίσκεται η πόλη, σαρώνει μανιασμένος τους δρόμους από παντού. Κι έπειτα απ' τους μακρόσυρτους μήνες όπου μήτε σταγόνα νερό δεν είχε δροσίσει τη γη, η πόλη είχε σκεπαστεί με κάτι σαν τέφρα, που σηκωνόταν τώρα με την πνοή του ανέμου. Ο άνεμος σήκωνε όμως και κύματα σκόνης και χαρτιά που χτυπούσαν στα πόδια των ολοένα και πιο αραιών περιπατητών. Τους έβλεπες να περνούν βιαστικοί στους δρόμους, σκυφοί, μ' ένα μαντίλι ή με το χέρι στο στόμα. Τα βράδια, αντί για τις συγκεντρώσεις που προσπαθούσαν να παρατείνουν όσο το δυνατόν περισσότερο αυτές τις μέρες, που καθεμιά μπορεί να 'ταν η τελευταία, έβλεπες μικρές ομάδες να γυρίζουν βιαστικά στα σπίτια τους ή να χώνονται στα καφενεία, τόσο που, κάμποσες μέρες, μέσα στο σούρουπο που έπεφτε πιο γρήγορα αυτή την εποχή, οι δρομοί ήταν έρημοι, κα-

τοικημένοι μόνο απ' τον αδιάκοπο θρήνο του ανέμου. Από την ταραγμένη και πάντοτε αθέατη θάλασσα ανέβαινε μια μυρωδιά, αρμύρα και φύκια. Τούτη η έρημη πόλη, ασπρισμένη απ' τη σκόνη, ποτισμένη θαλασσινές μυρωδιές κι αντίλαλους από το ουρλιαχτό του ανέμου, βογκούσε τότε σαν καταραμένο νησί.

Ίσαμε δω, η πανούκλα είχε πολύ περισσότερα θύματα στις μακρινές συνοικίες, που ήταν πολυάνθρωπες κι είχαν λιγότερες ανέσεις, παρά στο κέντρο της πόλης. Τώρα όμως φάνηκε να πλησιάζει ξαφνικά, και να μετακομίζει και στις συνοικίες των επιχειρηματιών. Οι κάτοικοι έλεγαν πως έφταιγε ο άνεμος, που κουβαλούσε τα μικρόβια. «Είμαστε καμένο χαρτί» έλεγε ο διευθυντής του ξενοδοχείου. Όπως και να 'χει όμως, οι κεντρικές συνοικίες ήξεραν πως είχε έρθει η σειρά τους κάθε που άκουγαν, κάπου κοντά, μέσα στη νύχτα, ολοένα και πιο συχνά, τη σειρήνα του ασθενοφόρου κάτω απ' τα παράθυρά τους, κάλεσμα θρηνητικό και παγερό της πανούκλας.

Ακόμη και στο κέντρο της πόλης, σκέφτηκαν ν' απομονώσουν τις μαστιζόμενες συνοικίες, και να επιτρέπουν την έξοδο μόνο σε ανθρώπους που οι υπηρεσίες τους κρίνονταν απολύτως απαραίτητες. Κι όσοι ζούσαν εκεί, ήταν μοιραίο να δουν στο μέτρο αυτό μια νέα δοκιμασία που στρεφόταν εναντίον τους, και κατά κανόνα πίστευαν πως, συγκριτικά, οι κάτοικοι των άλλων συνοικιών ήταν ελεύθεροι άνθρωποι. Με τη σειρά τους, οι τελευταίοι έβρισκαν μια παρηγοριά στις δύσκολες στιγμές, στη σκέψη πως οι άλλοι είχαν ακόμη λιγότερη ελευθερία. «Υπάρχουν και πιο φυλακισμένοι από μένα» ήταν η φράση που συνόψιζε τη μόνη δυνατή ελπίδα.

Πάνω κάτω αυτή την εποχή, αυξήθηκαν και τα κρούσματα της πυρκαγιάς, προπαντός στις συνοικίες που βρισκονταν κοντά στη δυτική πύλη. Οι φήμες έλεγαν πως ήταν άνθρωποι που έβγαιναν από την καραντίνα και, ξετρελαμένοι από τον πόνο και τη δυστυχία, έβαζαν φωτιά στο σπίτι τους με την ψευδαίσθηση πως έτσι θα σκοτώσουν την πανούκλα. Ήταν μεγάλος μπελάς η καταστολή αυτών των επιχειρήσεων, που καθώς η συχνότητά τους μεγάλωνε, έβαζαν σε διαρκή κίνδυνο ολόκληρες συνοικίες, λόγω των σφοδρών ανέμων. Κι αφού μάταια διευκρίνισαν πως η α-

πολύμανση που έκαναν οι αρχές στα σπίτια ήταν αρκετή για ν' αποκλείσει κάθε ενδεχόμενο μετάδοσης, αναγκάστηκαν να θεσπίσουν βαρύτερες ποινές για τους αθώους αυτούς εμπρηστές. Και το δίχως άλλο, οι δυστυχημένοι δεν αναχαιτίστηκαν από το φόβο της φυλακής, αλλά από τη βεβαιότητα, που ήταν και βεβαιότητα όλων των κατοίκων, πως η ποινή της φυλάκισης ισοδυναμούσε με θανατική ποινή, μια και η θνησιμότητα στις δημοτικές φυλακές είχε φτάσει στα ύψη. Εννοείται πως η βεβαιότητα αυτή είχε κάποια βάση. Για λόγους προφανείς, η πανούκλα έμοιαζε να πλήττει ιδιαίτερα εκείνους που ζούσαν ομαδικά, στρατιώτες, καλόγερους ή φυλακισμένους. Όσο κι αν απομονωθούν κάποιοι κρατούμενοι, η φυλακή δεν παύει να είναι ένα κοινόβιο, και τούτο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στις δημοτικές μας φυλακές πλήρωσαν το φόρο τους στην αρρώστια και δεσμοφύλακες μαζί με τους φυλακισμένους. Από τη σκοπιά της πανούκλας, όλοι, από το διευθυντή των φυλακών ως τον τελευταίο κρατούμενο, ήταν καταδικασμένοι και πρώτη φορά ίσως, βασίλευε στις φυλακές απόλυτη δικαιοσύνη.

Μάταια προσπάθησαν οι αρχές να επιβάλουν κάποια ιεραρχία σ' αυτή την ισοπέδωση, αποφασίζοντας να παρασημοφορήσουν τους δεσμοφύλακες που πέθαναν εκτελώντας το καθήκον τους. Και καθώς είχε κηρυχθεί κατάσταση πολιορκίας και, από μian άποψη, οι δεσμοφύλακες μπορούσαν να θεωρηθούν επιστρατευμένοι, τους απένειμαν μετά θάνατον το στρατιωτικό μετάλλιο. Καμιά διαμαρτυρία δεν ακούστηκε από τους κρατούμενους, όμως οι στρατιωτικοί κύκλοι δεν είδαν το πράγμα με καλό μάτι, και σχολίασαν, δικαιολογημένα, ότι τέτοιες κινήσεις κινδύνευαν να προκαλέσουν μια θλιβερή σύγχυση στην κοινή γνώμη. Το αίτημά τους θεωρήθηκε δίκαιο, κι έτσι αποφασίστηκε πως το απλούστερο θα ήταν να απονεύμουν στους νεκρούς δεσμοφύλακες το μετάλλιο της επιδημίας. Το κακό όμως είχε ήδη συμβεί με τους πρώτους, που δεν μπορούσαν να τους πάρουν πίσω το μετάλλιο, και οι στρατιωτικοί κύκλοι επέμειναν στην άποψή τους. Εξάλλου, το μετάλλιο της επιδημίας υστερούσε, δεν είχε την ίδια ηθική βαρύτητα με το στρατιωτικό μετάλλιο, γιατί σε εποχή επιδημίας δεν είναι διόλου πρωτότυπη επιβράβευση. Έτσι, όλοι ήταν δυσαρεστημένοι.

Επιπλέον, οι σωφρονιστικές υπηρεσίες δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν σαν τις θρησκευτικές και, σε κάποιο βαθμό, τις στρατιωτικές αρχές. Οι μοναχοί των δύο μοναστηριών που είχε όλα κι όλα η πόλη, είχαν σκορπίσει και στεγάζονταν προσωρινά σε σπίτια θρησκευόμενων οικογενειών. Μικρά αποσπάσματα στρατιωτών στέλνονταν, με πρώτη ευκαιρία, από τα στρατόπεδα για να φρουρήσουν σχολεία ή δημόσια κτίρια. Έτσι η αρρώστια που, φαινομενικά, επέβαλλε στους κατοίκους την αλληλεγγύη των πολιορκημένων, έσπαγε ταυτόχρονα τους παραδοσιακούς δεσμούς και περιόριζε πάλι τα άτομα στη μοναξιά τους. Κι έτσι άρχιζε η αταξία.

Θα νόμιζε κανείς πως όλες αυτές οι συνθήκες, και μαζί ο άνεμος, έκαναν μερικούς να πάρουν φωτιά. Οι πύλες της πόλης είχαν δεχτεί πολλές φορές νυχτερινές επιθέσεις, όμως τώρα οι επιθέσεις γίνονταν από μικρές ένοπλες ομάδες. Υπήρξαν ανταλλαγές πυρών, τραυματίες και κάποιες αποδράσεις. Οι φρουρές ενισχύθηκαν όμως, και σε λίγο οι απόπειρες σταμάτησαν. Ήταν όμως αρκετές για να ξεσηκώσουν στην πόλη μια επαναστατική πνοή, που προκάλεσε κάμποσες σκηνές βίας. Σπίτια καμένα ή σφραγισμένα για υγειονομικούς λόγους, λεηλατήθηκαν. Για να πούμε την αλήθεια, είναι μάλλον δύσκολο να υποθέσει κανείς ότι οι πράξεις αυτές ήταν προμελετημένες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, κάτι αιφνίδιο ωθούσε ανθρώπους ως τότε ευϋπόληπτους σε επιλήψιμες πράξεις, και κάποιοι άλλοι έσπευδαν επί τόπου να τους μιμηθούν. Βρέθηκαν έτσι κλέφτες, που ορμούσαν σε κάποιο φλεγόμενο σπίτι, μπροστά στα μάτια του ιδιοκτήτη, που παρακολουθούσε ανίσχυρος από τον πόνο του. Και βλέποντας την αδιαφορία του ιδιοκτήτη, πολλοί θεατές έσπευδαν να ακολουθήσουν το παράδειγμα των πρώτων, και τότε, μέσα στο σκοτεινό δρόμο, στην αναλαμπή της πυρκαγιάς, έβλεπες να φεύγουν τρέχοντας προς κάθε κατεύθυνση σκιές παραμορφωμένες από τις φλόγες που έσβηναν κι από τα πράγματα, ακόμη και έπιπλα, που κουβαλούσαν στους ώμους τους. Κάτι τέτοια περιστατικά ανάγκασαν τις αρχές να θεωρήσουν την πανούκλα ισοδύναμη με κατάσταση πολιορκίας, και να εφαρμόσουν τους ανάλογους νόμους. Δυο κλέφτες ντουφεκίστηκαν, αλλά είναι αμφίβολο αν το γεγονός παραδειγ-

μάτισε τους άλλους, γιατί μέσα σε τόσους θανάτους οι δυο εκτελέσεις πέρασαν απαρατήρητες: ήταν σταγόνα στον ωκεανό. Κι η αλήθεια είναι πως παρόμοιες σκηνές επαναλήφθηκαν πολλές φορές, χωρίς να επέμβουν οι αρχές. Το μοναδικό μέτρο που φάνηκε να κάνει κάποια εντύπωση στους κατοίκους, ήταν η υποχρεωτική συσκότιση. Από τις έντεκα και μετά, βυθισμένη στην τέλεια νύχτα, η πόλη μαρμάρωνε.

Κάτω απ' το φεγγάρι, η πόλη άπλωνε τα ξασπρισμένα τείχη και τους ευθύγραμμους δρόμους της, που δεν τους έσκιαζε ποτέ ο σκοτεινός όγκος ενός δέντρου, που δεν τους τάραζε ποτέ το βήμα του περαστικού ή το ουρλιαχτό ενός σκύλου. Τότε η μεγάλη, σιωπηλή πόλη γινόταν ένα σύμπλεγμα από συμπαγείς, ασάλευτους κύβους, κι ανάμεσά τους τα σκυθρωπά μνημεία των λησμονημένων ευεργετών και των αρχαίων, πνιγμένα για πάντα μες στο χαλκό, πάσχιζαν μόνα, με πρόσωπα ψεύτικα, πρόσωπα πέτρινα ή σιδερένια, να ανακαλέσουν την ξεπεσμένη εικόνα εκείνου που κάποτε υπήρξε ο άνθρωπος. Αυτά τα ασήμαντα είδωλα, θρονιασμένα κάτω απ' το βαρύ ουρανό, σε άψυχα σταυροδρόμια, σαν αναισθητα κτήνη, απεικόνιζαν τέλεια το βασίλειο της ακινησίας όπου είχαμε μπει, ή πάντως την έσχατη τάξη της, μια νεκρόπολη, όπου η πανούκλα, η πέτρα και η νύχτα θα έσθηναν στο τέλος όλες τις φωνές.

Η νύχτα όμως βρισκόταν και μέσα στις καρδιές, κι οι αλήθειες, όπως και οι θρύλοι που κυκλοφορούσαν για τις ταφές, δεν ήταν πράγματα που θα καθησύχαζαν τους συμπολίτες μας. Γιατί βέβαια πρέπει να μιλήσουμε και για τις ταφές, και ο αφηγητής ζητά προκαταβολικά συγνώμη. Και μολονότι συναισθάνεται πως πολλοί θα είχαν να τον επιτιμήσουν ως προς τούτο, έχει μία και μοναδική δικαιολογία, το ότι ταφές γίνονταν όλη αυτή την εποχή, και κατά κάποιον τρόπο υποχρεώθηκε να ασχοληθεί μαζί τους, όπως υποχρεώθηκαν να ασχοληθούν και όλοι οι συμπολίτες μας. Και η ενασχόληση αυτή δε σημαίνει σε καμιά περίπτωση την προτίμησή του για παρόμοιες τελετές, γιατί, αντίθετα, ο αφηγητής προτιμά την κοινωνία των ζωντανών και, για να δώσουμε ένα μικρό παράδειγμα, τα θαλάσσια μπάνια. Αλλά, τελικά, τα θαλάσσια μπάνια είχαν απαγο-

ρευτεί, και η κοινωνία των ζωντανών έτρεμε πως, μέρα τη μέρα, θ' αναγκαζόταν να παραχωρήσει τη θέση της στην κοινωνία των νεκρών. Έτσι έδειχναν τα πράγματα. Φυσικά, μπορεί κανείς πάντοτε να κάνει πως δε βλέπει, να κλείνει τα μάτια και να αρνείται το φαινόμενο, όμως το φαινόμενο έχει μια τρομαχτική δύναμη που, μοιραία, παρασέρνει τα πάντα. Ας πούμε, πώς να αρνηθείς τις ταφές, τη στιγμή που πρέπει να ταφούν τα πρόσωπα που αγάπησες; Ε λοιπόν, αυτό που χαρακτήριζε απαρχής τις τελετές μας, ήταν η ταχύτητα. Όλοι οι τύποι είχαν απλουστευτεί, και η καθιερωμένη πομπή της κηδείας έτεινε να καταργηθεί. Οι ασθενείς πέθαιναν μακριά απ' τους δικούς τους, οι παραδοσιακές αγρυπνίες των νεκρών απαγορεύτηκαν, κι αν πέθαινε κανείς το βραδάκι, περνούσε τη νύχτα ολομόναχος, κι αν πέθαινε μέρα, τον έθαβαν χωρίς χρονοτριβή. Εννοείται πως έστελναν σχετική ειδοποίηση στην οικογένεια του νεκρού, αλλά τις περισσότερες φορές η οικογένεια δεν μπορούσε να μετακινηθεί, γιατί αν είχε μείνει μαζί με τον άρρωστο, ήταν σε καραντίνα. Στις περιπτώσεις όπου ο μακαρίτης έμενε χωριστά, η οικογένεια εμφανιζόταν την ώρα που της είχαν υποδείξει, δηλαδή λίγο πριν από την αναχώρηση για το νεκροταφείο, κι έβρισκε το πτώμα πλυμένο και κλεισμένο στο φέρετρο.

Ας υποθέσουμε ότι οι τυπικές αυτές διαδικασίες γίνονταν στο βοηθητικό νοσοκομείο όπου δούλευε ο δόκτωρ Ριέ. Το σχολείο είχε μια έξοδο πίσω από το κεντρικό κτίριο. Σε μια μεγάλη αποθήκη που έβλεπε στο διάδρομο, φυλάγονταν τα φέρετρα. Στον ίδιο διάδρομο, η οικογένεια έβρισκε μόνο ένα φέρετρο, σφραγισμένο. Ο αρχηγός της οικογένειας υπέγραφε αμέσως τα χαρτιά, κι αυτό ήταν το πρώτο και το σπουδαιότερο που έπρεπε να γίνει. Φόρτωναν έπειτα το πτώμα στο αυτοκίνητο, είτε κανονική νεκροφόρα είτε ασθενοφόρο που το είχαν μετατρέψει για την περίπτωση. Οι συγγενείς έμπαιναν σ' ένα ταξί, από κείνα που μπορούσαν να κυκλοφορούν ακόμη, και τα αυτοκίνητα τραβούσαν ολοταχώς για το νεκροταφείο, ακολουθώντας τους εξωτερικούς δρόμους. Στην πύλη του νεκροταφείου, η χωροφυλακή σταματούσε τα αυτοκίνητα, σφράγιζε την επίσημη άδεια εισόδου, χωρίς την οποία ήταν αδύνατο να πλησιάσεις στην τελευταία σου κατοικία, όπως την έλεγαν

οι συμπολίτες μας, και μόνο τότε τα άφηνε να περάσουν, και τα αυτοκίνητα έμπαιναν και προχωρούσαν ώς το τετράγωνο με τους ανοιγμένους λάκκους που περίμεναν να γεμίσουν. Ένας παπάς υποδεχόταν το πτώμα, γιατί η νεκρώσιμη τελετή μέσα στην εκκλησία είχε απαγορευτεί. Όσπου να διαβάσει την ευχή, έβγαζαν το φέρετρο, το έδεναν με σκοινιά, το τραβούσαν, το κατέβαζαν, έπιανε πάτο, ο παπάς κουνούσε το ραντιστήρι, και το πρώτο χώμα φτυαριζόταν πάνω στο καπάκι. Το ασθενοφόρο είχε φύγει αμέσως, για να περάσει από απολύμανση, κι ενώ οι φτυαριές το χώμα αντηχούσαν όλο και πιο πνιγμένες, η οικογένεια χωνόταν στο ταξί. Σ' ένα τέταρτο, είχε ξαναγυρίσει σπίτι της.

Έτσι, όλα γίνονταν με τη μεγαλύτερη δυνατή ταχύτητα και τον μικρότερο δυνατό κίνδυνο. Και όπως ήταν επόμενο, τουλάχιστον στην αρχή, τα αισθήματα των συγγενών έμπαιναν προφανώς σε δεύτερη μοίρα. Σε καιρό πανούκλας όμως, κανείς δεν μπορεί να λάβει υπόψη τέτοιες λεπτομέρειες: όλα θυσιάζονται στο βωμό της άμεσης αντιμετώπισης. Κατά τα άλλα, αν το ηθικό του πληθυσμού τραυματίστηκε αρχικά από τις διαδικασίες αυτές, καθώς η επιθυμία μιας κανονικής κηδείας είναι περισσότερο διαδεδομένη απ' όσο νομίζουμε, λίγο αργότερα, για καλή μας τύχη, το πρόβλημα του ανεφοδιασμού οξύνθηκε τόσο, που το ενδιαφέρον των κατοίκων μετατοπίστηκε σε πιο άμεσες έγνοιες. Και καθώς είχαν πια να σκεφτούν τις ουρές όπου έπρεπε να σταθούν, τα διαθήματα που είχαν να κάνουν και τις τυπικές διαδικασίες που έπρεπε να υποστούν μόνο και μόνο για να φάνε, κανείς τους δεν πρόλαβε να διανοηθεί ούτε πώς πέθαιναν οι άλλοι γύρω του ούτε πώς θα πέθαινε κι ο ίδιος μία των ημερών. Έτσι οι υλικές δυσχέρειες, που κανονικά θα ήταν μεγάλο πρόβλημα, αποδείχτηκαν στην πορεία των πραγμάτων ευεργετικές. Κι όλα θα πήγαιναν καλά, αν η επιδημία δεν εξαπλωνόταν, όπως είδαμε λίγο πριν.

Γιατί παρουσιάστηκε έλλειψη στα φέρετρα, και δεν υπήρχε πια ούτε πανί για σάβανα ούτε θέση στο νεκροταφείο. Χρειάζονταν νέα μέτρα. Και πιο απλό απ' όλα, πάντοτε με γνώμονα την αποτελεσματικότητα, κρίθηκε να γίνονται ομαδικές τελετές, και εφόσον ήταν ανάγκη, να αυ-

ξηθούν τα δρομολόγια από το νοσοκομείο στο νεκροταφείο. Προς το παρόν, στην υπηρεσία του Ριέ, το νοσοκομείο διέθετε μόνο πέντε φέρετρα. Τα φέρετρα γέμιζαν και φορτώνονταν στο ασθενοφόρο. Στο νεκροταφείο τα άδειαζαν, κι αράδιαζαν τα μελανιασμένα πτώματα πάνω σε φορεία, σ' ένα υπόστεγο ειδικά διαρρυθμισμένο γι' αυτή τη δουλειά. Ψέκαζαν έπειτα τις κάσες με αντισηπτικό διάλυμα, τις κουβαλούσαν πάλι στο νοσοκομείο, και η επιχείρηση επαναλαμβανόταν όσες φορές ήταν αναγκαίο. Η οργάνωση ήταν άψογη και ο νομάρχης είχε εκφράσει την ικανοποίησή του. Κι όπως εξομολογήθηκε στον Ριέ, η λύση ήταν πολύ προτιμότερη από τα κάρα με τους νεκρούς και τους μαύρους καροτσέρηδες, που αναφέρονται στα χρονικά των παλιότερων επιδημιών.

«Ναι» είπε ο Ριέ, «ο τρόπος ταφής είναι ίδιος, μόνο που εμείς συμπληρώνουμε και δελτία. Πρόκειται για αναμφισβήτητη πρόοδο».

Κι όμως, παρόλο που διοικητικά το πράγμα είχε πετύχει, οι υποχρεωτικές διατυπώσεις γίνονταν τώρα τόσο δυσάρεστες, που η νομαρχία αναγκάστηκε να αποκλείσει τους συγγενείς από τις κηδείες. Τους άφηναν να φτάνουν μόνο ως την πύλη του νεκροταφείου, χωρίς επίσημη άδεια, εννοείται. Γιατί τα πράγματα είχαν αλλάξει λίγο στο θέμα της έσχατης αυτής τελετής. Στην άλλη άκρη του νεκροταφείου, σε μια ερημιά γεμάτη αγριάδες, είχαν ανοίξει δυο τεράστιες τάφρους, μία για τους άντρες και μία για τις γυναίκες. Ως προς τούτο, οι διοίκηση είχε σεβαστεί τους τύπους, και μόνο πολύ αργότερα, υπό την πίεση των συνθηκών, εξανεμίστηκαν και οι τελευταίες αναστολές, κι οι νεκροί θάβονταν όπως όπως, ο ένας πάνω στον άλλο, άντρες και γυναίκες, αδιακρίτως, χωρίς να τηρούνται τα προσχήματα. Ευτυχώς, η ακραία αυτή σύγχυση κηλίδωσε μόνο τις τελευταίες μέρες της επιδημίας. Στην περίοδο που μας απασχολεί, υπήρχαν ακόμη ξεχωριστές τάφροι, και η νομαρχία επέβλεπε τις ταφές σχολαστικά. Στον πάτο κάθε τάφρου έβραζε και άχνιζε ένα παχύ στρώμα από άσθηστο ασβέστη, και σύρριζα στο χείλος της άλλο ένα βουναλάκι ασβέστη ανέβαζε φυσαλίδες που έσκαγαν στον αέρα. Όταν τέλειωναν τα δρομολόγια των ασθενοφόρων, σήκωναν τα φορεία με τους νεκρούς και τ' άδειαζαν πλάι πλάι στις

τάφρους, πτώματα γυμνά και ξυλιασμένα, που τα σκέπαζαν αμέσως με ασθέστη κι από πάνω με λίγο χώμα, όχι πολύ, για να μείνει χώρος και για τους επόμενους που θα έρχονταν. Την άλλη μέρα, οι συγγενείς πήγαιναν να υπογράψουν τη ληξιαρχική πράξη θανάτου, κι αυτή η διαφορά έκανε τους ανθρώπους να ξεχωρίζουν π.χ. από τους σκύλους: εδώ, ο έλεγχος ήταν πάντοτε εφικτός.

Για όλες αυτές τις επιχειρήσεις χρειαζόταν προσωπικό, και το προσωπικό δεν επαρκούσε ποτέ. Πολλοί νοσοκόμοι και νεκροθάφτες, πρώτα επαγγελματίες, έπειτα αυτοσχέδιοι, πέθαναν από την πανούκλα. Όσες προφυλάξεις κι αν έπαιρναν, αργά ή γρήγορα κολλούσαν την αρρώστια. Το πιο εκπληκτικό όμως, αν το καλοσκεφτεί κανείς, ήταν ότι, όσο κράτησε η επιδημία, δεν έλειψαν ποτέ άνθρωποι στις θέσεις αυτές. Η κρίσιμη φάση ήρθε λίγο πριν κορυφωθεί η πανούκλα, και οι ανησυχίες του δόκτορος Ριέ φάνηκαν να επιθεβαιώνονται. Τα εργατικά χέρια έλειψαν, και για τις συνηθισμένες και για τις «χοντρές» δουλειές, όπως τις έλεγαν. Από τη στιγμή όμως που η πανούκλα φούντωσε και κυρίεψε την πόλη, η έκρηξή της είχε πολύ βολικές συνέπειες, γιατί καθώς η οικονομική ζωή αποδιοργανωνόταν, οι άνεργοι πλήθαιναν μέρα τη μέρα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι άνεργοι δεν μπορούσαν να στελεχώσουν τις υπηρεσίες, ήταν όμως εύκολο να χρησιμοποιηθούν για αγγαρείες. Από τη στιγμή εκείνη, είδαμε την εξαθλίωση ν' αποδεικνύεται πάντα πιο δυνατή από το φόβο, καθώς η δουλειά πληρωνόταν πάντα ανάλογα με τον κίνδυνο. Οι υγειονομικές υπηρεσίες είχαν στη διάθεσή τους έναν κατάλογο ενδιαφερομένων, και με κάθε θέση που άδειαζε, τους ειδοποιούσαν κατά σειράν προτεραιότητας, με εξαίρεση εκείνους που είχαν πάει περίπατο, στο μεταξύ. Έτσι ο νομάρχης, που τόσον καιρό δίσταζε να χρησιμοποιήσει κατάδικους, ισοβίτες και θανατοποινίτες, σε τέτοιες δουλειές, βγήκε οριστικά από τη δύσκολη θέση. Όσο υπήρχαν άνεργοι, οι κατάδικοι μπορούσαν να περιμένουν.

Καλώς ή κακώς, μέχρι τα τέλη Αυγούστου, οι συμπολίτες μας οδηγούνταν στην τελευταία τους κατοικία, αν όχι ευπρεπώς, τουλάχιστον με ικανοποιητική τάξη, κι έτσι η διοίκηση είχε την αίσθηση πως έκανε το χρέος της. Πρέπει όμως να σπάσουμε για λίγο τη σειρά των γεγονότων,

και να μιλήσουμε για τις τελευταίες διαδικασίες στις οποίες αναγκαστήκαμε να καταφύγουμε. Από τον Αύγουστο και μετά, η έξαρση της πανούκλας ήταν τέτοια, που η συσσώρευση των θυμάτων ξεπέρασε κατά πολύ τη χωρητικότητα του μικρού μας νεκροταφείου. Οι μάντρες του νεκροταφείου γκρεμίστηκαν, οι νεκροί απλώθηκαν στα γύρω χωράφια, και σε λίγο φάνηκε πως χρειαζόταν επιτακτικά άλλη λύση. Στην αρχή, αποφασίστηκε να γίνονται νυχτερινές ταφές, πράγμα που αυτομάτως κατάργησε ορισμένα προσχήματα. Τώρα μπορούσαν να φορτώνουν όπως όπως τα πτώματα στα ασθενοφόρα. Και οι λιγοστοί καθυστερημένοι διαβάτες που, παρά τη διαταγή, κυκλοφορούσαν ακόμη στις απομακρυσμένες γειτονιές μετά τη συσκότιση (ή όσοι βρισκόνταν ακόμη έξω λόγω επαγγέλματος), έβλεπαν καμιά φορά κάτι μεγάλα άσπρα ασθενοφόρα να διασχίζουν σαν σίφουνας τη νύχτα, με τα φώτα σβηστά, ξεσηκώνοντας τους άδειους δρόμους με τη σειρήνα τους. Τα πτώματα αδειάζονταν βιαστικά στις τάφρους, και πριν καλά καλά προλάβουν να σωριαστούν στο βάθος, φτυαριές ασβέστη τούς σκέπαζαν το πρόσωπο και το χόμα τούς παρέδιδε στην ανωνυμία, σε τάφους κοινούς, που βάθαιναν ολοένα και πιο πολύ.

Όσο, λίγο αργότερα χρειάστηκε να αναζητήσουμε κι άλλους χώρους, για περισσότερη άπλα. Με απόφαση της νομαρχίας, εκείνοι που ήδη αναπαύονταν εν ειρήνη σε κανονικούς τάφους, γνώρισαν μεταθανάτια έξωση, και τα ξεθαμμένα λείψανα πήραν την άγουσα για το κρεματόριο. Πολύ σύντομα όμως, το κρεματόριο άρχισε να δέχεται και τους πρόσφατους νεκρούς της πανούκλας. Έτσι, μπήκε σε λειτουργία και το παμπάλαιο καμίνι που βρισκόταν στα ανατολικά της πόλης, έξω από την πύλη. Το φυλάκιο της φρουράς μεταφέρθηκε πιο πέρα, κι ένας υπάλληλος του δήμου διευκόλυνε πολύ το έργο των αρχών προτείνοντας να επιστρατευτούν τα τραμ που περνούσαν άλλοτε από την παραλιακή λεωφόρο, και τώρα πια ήταν ακινητοποιημένα. Για το σκοπό αυτόν μεταρρυθμίστηκε ανάλογα το εσωτερικό των βαγονιών, τα καθίσματα ξηλώθηκαν, η διαδρομή άλλαξε, κι έφτανε τώρα ως το καμίνι, που ήταν και το τέρμα.

Στα τέλη του κάλοκαιριού λοιπόν, αλλά και με τις φθι-

νοπωρινές βροχές, έβλεπες να περνούν στην άγρια νύχτα, σ' όλη την παραλιακή λεωφόρο, αυτές οι αλλόκοτες πομπές των τραμ που τραμπαλίζονταν πάνω απ' τη θάλασσα, χωρίς επιβάτες. Με τα πολλά, οι κάτοικοι έμαθαν τι συνέβαινε. Και αψηφώντας τα μπλόκα που είχαν αποκλείσει την παραλιακή λεωφόρο, ομάδες ατόμων κατάφερναν συχνά πυκνά να σκαρφαλώσουν στα βράχια, πάνω απ' τα κύματα, και να πετάξουν λουλούδια μέσα στα βαγόνια των τραμ που περνούσαν. Και από τις νύχτες του καλοκαιριού ακόμη, ακούγαμε τα τραμ που περνούσαν βαριά, φορτωμένα νεκρούς και λουλούδια.

Τα πρωινά όμως, ή πάντως τα πρωινά των πρώτων ημερών, ένας βαρύς, αναγουλιαστικός καπνός πλανιόταν πάνω από τις ανατολικές συνοικίες της πόλης. Κατά την ομόφωνη γνώμη των γιατρών, οι αναθυμιάσεις αυτές, αν και ενοχλητικές, ήταν εντελώς αβλαβείς. Οι κάτοικοι των ανατολικών συνοικιών απειλούσαν όμως να τις εγκαταλείψουν, βέβαιοι ότι τώρα η πανούκλα θα τους χιμούσε από ψηλά, από τον ουρανό, και στο τέλος οι αρχές αναγκάστηκαν να παροχετεύσουν τον καπνό μ' ένα περίπλοκο σύστημα σωληνώσεων, και οι κάτοικοι ηρέμησαν. Και μοναχά τις μέρες του μεγάλου ανέμου, μια ανέπαισθητη απόπνοια από τα ανατολικά τούς θύμιζε πως τώρα τα πράγματα είχαν αλλάξει, και πως οι φλόγες της πανούκλας καταβρόχθιζαν το φόρο που εισέπρατταν κάθε βράδυ.

Αυτές λοιπόν ήταν οι ακραίες συνέπειες της επιδημίας. Το ευτύχημα είναι όμως ότι η επιδημία δεν επιδεινώθηκε κι άλλο, γιατί σίγουρα θα ξεπερνούσε κατά πολύ την εφευρετικότητα των υπηρεσιών, τις δυνάμεις της νομαρχίας και ίσως ακόμη και τη δυνατότητα απορρόφησης των νεκρών από το καμίνι. Ο Ριέ γνώριζε ότι για το τελευταίο αυτό ενδεχόμενο είχαν προβλεφθεί λύσεις απελπισίας, όπως το άδειασμα των πτωμάτων στη θάλασσα, και τα φανταζόταν να επιπλέουν σαν αποτρόπαιος αφρός πάνω στα γαλάζια νερά. Γνώριζε επίσης ότι αν οι στατιστικές συνέχιζαν την ανοδική τους πορεία, καμιά οργάνωση, ακόμη και η καλύτερη, δε θα μπορούσε να τα βγάλει πέρα, και τότε οι άνθρωποι θα πέθαιναν σαν τα σκυλιά, τα πτώματα θα σάπιζαν στους δρόμους, αψηφώντας τη νομαρχία, και η πόλη θα 'βλεπε στις δημόσιες πλατείες τους ετοιμοθάνατους ν'

αρπάζονται απ' τους ζωντανούς, μ' ένα κράμα δίκαιου μίσους και ανόητης ελπίδας.

Όλα αυτά τα φαινόμενα και οι φόβοι έκαναν να θεριεύει το αίσθημα της εξορίας και του χωρισμού, αίσθημα κοινό για όλους τους συμπολίτες μας. Ως προς τούτο ειδικά, ο αφηγητής ξέρει πολύ καλά πόσο λυπηρό είναι να μην μπορεί να καταγράψει εδώ τίποτε το πραγματικά θεαματικό, την ανακουφιστική παρουσία ενός ήρωα, ας πούμε, ή κάποια μνημειώδη πράξη, παρόμοια με κείνες που μνημονεύονται στα παλιά χρονικά. Γιατί, κατά βάθος, δεν υπάρχει τίποτε λιγότερο εντυπωσιακό από μια μάστιγα, και οι μεγάλες συμφορές καταντούν μονότονες λόγω διάρκειας. Στη μνήμη όσων τις έζησαν, οι τρομερές ημέρες της πανούκλας δε μοιάζουν με πελώριες, παμφάγες φλόγες, αλλά μ' ένα ατέλειωτο ποδοβολητό που έλιωνε τα πάντα στο διάβα του.

Όχι, η πανούκλα δεν είχε καμιά σχέση με τις μεγαλειώδεις και επιβλητικές εικόνες που κυνηγούσαν το δόκτορα Ριέ στην αρχή της επιδημίας. Μην ξεχνάμε πως υπήρχε, πάνω απ' όλα, μια φωτισμένη και άψογη διοίκηση που λειτουργούσε καλά. Έτσι, κι αυτό ας λεχθεί παρενθετικά, για να μην προδώσει τίποτα, και προπαντός για να μην προδώσει τον εαυτό του, ο αφηγητής προτίμησε την αντικειμενικότητα. Δε θέλησε να επέμβει στο υλικό του και να το αλλάξει χρησιμοποιώντας καλλιτεχνικά μέσα, και φρόντισε απλώς να καλύψει τις στοιχειώδεις ανάγκες μιας συνεκτικής αφήγησης. Και η αντικειμενικότητα αυτή τού επιβάλλει τώρα να πει ότι, παρόλο που ο μεγαλύτερος, ο καθολικότερος και ο πιο βαθύς πόνος εκείνης της εποχής ήταν ο χωρισμός, αν ήθελε να περιγράψει κατά συνείδηση την τρέχουσα φάση της πανούκλας, θα έλεγε ότι ακόμη κι ο πόνος του χωρισμού είχε χάσει το πάθος του, και θα 'ταν εξίσου αληθινό.

Δηλαδή οι συμπολίτες μας, ή τουλάχιστον εκείνοι που βασανίστηκαν περισσότερο από το χωρισμό, συνήθισαν την κατάσταση; Δε θα 'ταν καθόλου δίκαιο να απαντήσουμε καταφατικά. Ακριβέστερο θα ήταν να πούμε πως είχαν εξουθενωθεί, ψυχικά και σωματικά. Στην αρχή της πανούκλας, θυμόντουσαν πολύ καλά το πλάσμα που είχαν χάσει,

και πονούσαν. Μα όσο καθαρά κι αν μπορούσαν να θυμηθούν το αγαπημένο πρόσωπο, το χαμόγελό του, μια μέρα που τώρα μόλις συνειδητοποιούσαν πόσο ευτυχισμένη είχε υπάρξει, δυσκολεύονταν να φανταστούν τι μπορεί να έκανε το αγαπημένο τους πλάσμα εκείνη ακριβώς τη στιγμή που το νοσταλγούσαν, σ' έναν τόπο πια πολύ μακρινό. Με δυο λόγια, εκείνη τη στιγμή είχαν ακόμη μνήμη, αλλά η φαντασία τους είχε χαθεί. Στη δεύτερη φάση της πανούκλας, χάθηκε και η μνήμη τους. Και δε λησμόνησαν βέβαια το πρόσωπο του αγαπημένου, αλλά, κι αυτό είναι ισοδύναμο, ο αγαπημένος έπαψε να έχει σάρκα και οστά, και πια δεν τον ένιωθαν μέσα τους. Κι ενώ τις πρώτες βδομάδες παραπονούνταν πως ο έρωτάς τους είχε καταντήσει να κυνηγά τους ίσκιους, κατάλαβαν αργότερα πως ακόμη και τούτοι οι ίσκιои μπορούσαν να λιγοστέψουν, να γίνουν πιο άσαρκοι, να χάσουν και το τελευταίο χρώμα που κρατούσε η μνήμη τους. Όσπου, πολύ αργότερα, όταν είχε μακρύνει πια ο χρόνος του χωρισμού, ήταν αδύνατο ακόμη και να φανταστούν την οικειότητα που ήταν κάποτε δική τους, και το πώς είχαν ζήσει πλάι σ' έναν άλλον άνθρωπο, που έτσι ν' άπλωναν το χέρι τους, θα τον άγγιζαν.

Από την άποψη αυτή είχαν ενσωματωθεί στην τάξη πραγμάτων που επέβαλλε η πανούκλα, και που ήταν αποτελεσματική, όσο ασήμαντη κι αν έμοιαζε. Κανείς ανάμεσά μας δεν είχε πια μεγάλα αισθήματα. Όλοι όμως μοιράζονταν το κοινό αίσθημα της μονοτονίας. «Καιρός να τελειώνει πια» έλεγαν οι συμπολίτες μας, γιατί σε εποχές συμφορών είναι φυσικό να εύχεσαι να τελειώσει το συλλογικό μαρτύριο, αλλά και γιατί στ' αλήθεια ήθελαν να τελειώσει. Τα λόγια αυτά δεν προφέρονταν όμως με τη φλόγα και το πάθος της αρχής, κι οφείλονταν σε κάποια κίνητρα που παρέμεναν σαφή αλλά ανεπαρκή. Η ακάθεκτη ορμή των πρώτων εβδομάδων είχε δώσει τη θέση της σε μια αμηχανία, που θα μπορούσε κανείς να την παρεξηγήσει για παραίτηση, αν και στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά ένα είδος προσωρινής συγκατάθεσης.

Οι συμπολίτες μας είχαν μπει σε κάποιο ρυθμό, είχαν προσαρμοστεί, θα λέγαμε, γιατί δεν τους έμενε κι άλλη λύση. Και φυσικά δεν είχαν πάψει να δυστυχούν και να υποφέρουν, αλλά η ένταση και η οξύτητα είχε χαθεί. Κατά τα

άλλα, ο δόκτωρ Ριέ π.χ. πίστευε πως σ' αυτό ακριβώς έγκειται η δυστυχία, και πως η συνήθεια της απελπισίας είναι χειρότερη κι από την ίδια την απελπισία. Στην αρχή, οι άνθρωποι που είχαν χωριστεί, δεν ήταν πραγματικά δυστυχημένοι, γιατί και μέσα στον πόνο τους άναβε ένα μικρό φωτάκι που τρεμόσβηνε. Τώρα, τους έβλεπες στις γωνιές των δρόμων, στα καφενεία ή σε σπίτια φίλων, απαθείς και αφηρημένους, ένα θέαμα τόσο ανιαρό, που όλη η πόλη έμοιαζε με αίθουσα αναμονής. Όσοι είχαν κάποια δουλειά, την έκαναν στο ρυθμό της πανούκλας, σχολαστικά, χωρίς εξάρσεις. Οι άνθρωποι είχαν γίνει μετριοπαθείς. Και πρώτη φορά οι χωρισμένοι δεν απέφευγαν να μιλούν για τους απόντες, υιοθετώντας το κοινό λεξιλόγιο, εξετάζοντας το χωρισμό από τη σκοπιά των στατιστικών της επιδημίας. Κι έτσι, ενώ ως τώρα υποστήριζαν παθιασμένα ότι ο πόνος τους δεν ανήκε στη συλλογική δυστυχία, άρχισαν να δέχονται πως μπορεί και να 'ταν το ίδιο πράγμα. Ζούσαν αγκιστρωμένοι απ' το παρόν, χωρίς μνήμη και χωρίς ελπίδα. Και, για να πούμε την αλήθεια, τα πάντα είχαν γίνει παρόν. Πρέπει να πούμε επίσης ότι η πανούκλα είχε κάνει τους ανθρώπους ανίκανους ν' αγαπήσουν, ακόμη και να αισθανθούν φιλικά. Γιατί η αγάπη προϋποθέτει κάποιο μέλλον, και για μας δεν υπήρχαν παρά μόνο στιγμές.

Εννοείται πως τίποτε απ' όλα αυτά δεν ήταν απόλυτο. Γιατί είναι βέβαια γεγονός ότι οι χωρισμένοι βρέθηκαν σ' αυτή την κατάσταση, αλλά πρέπει να προσθέσουμε ότι δε βρέθηκαν όλοι ταυτόχρονα, και ότι παρά τη νέα στάση που υιοθέτησαν, δεν έπαψαν να υπάρχουν αναλαμπές, παλινδρομήσεις και άγριες στιγμές επίγνωσης, που βύθιζαν τους βασανισμένους σε μια νέα, πολύ πιο οδυνηρή ευαισθησία. Και τότε χρειαζόνταν απελπιστικά κάποιον αντιπερισπασμό, έπρεπε να κάνουν σχέδια που προϋπέθεταν πως η πανούκλα είχε περάσει. Είχαν ανάγκη από μια θεία χάρη που θα τους έκανε να ξαναγιώσουν, αναπάντεχα, το δάγκωμα μιας ζήλιας δίχως αντικείμενο. Άλλοι, αναγεννημένοι ξαφνικά, έβγαιναν απ' το λήθαργο κάποιες μέρες της βδομάδας, προπαντός την Κυριακή ή το απόγευμα του Σαββάτου, γιατί οι μέρες εκείνες ήταν τελετουργικά αφιερωμένες σε κάποια πράγματα από την εποχή που ήταν εκεί ο απών. Κι ακόμη, η μελαγχολία που τους έπιανε στο τέ-

λος της ημέρας, ήταν μια προειδοποίηση, πάντοτε ασαφής, πως η μνήμη τους μπορεί να ξαναγύριζε. Η ώρα της νύχτας, όπου οι πιστοί ελέγχουν τη συνείδησή τους, η ώρα αυτή είναι σκληρή για τον φυλακισμένο ή για τον εξόριστο, που έρχεται αντιμέτωπος με το απόλυτο κενό, μένει για μια στιγμή μετέωρος, κι έπειτα επιστρέφει στην ατομία, κι αφήνει την πανούκλα να τον τυλίξει.

Και όλοι είχαν πια καταλάβει πως πανούκλα θα πει ν' απαρνιέσαι τα προσωπικά σου. Κι ενώ στις αρχές της επιδημίας τους βασάνιζαν ένα σωρό ασήμαντα πράγματα που μετρούσαν πολύ για τους ίδιους κι ας ήταν ανύπαρκτα για τους άλλους, και τους πρόσφεραν έτσι την εμπειρία μιας ζωής σχεδόν επαγγελματικής, τώρα, αντίθετα, τους ενδιέφερε μόνο ό,τι ενδιέφερε και τους άλλους, οι ιδέες τους ήταν μόνο γενικές, κι ακόμη κι ο έρωτάς τους είχε πάρει εντελώς αφηρημένη μορφή. Κι είχαν εγκαταλειφθεί τόσο ολοκληρωτικά στην πανούκλα, που καμιά φορά έπιαναν τον εαυτό τους να ελπίζει μόνο στον αιώνιο ύπνο, και να σκέφτεται: «Οι βουβώνες, και τέλος!» Στην πραγματικότητα όμως, ήταν ήδη παραδομένοι στον ύπνο: όλο αυτό το διάστημα δεν ήταν παρά ένας μεγάλος ύπνος. Η πόλη ήταν γεμάτη ανθρώπους κοιμισμένους στον ξύπνο τους, δεσμώτες της μοίρας τους, εκτός από τις σπάνιες εκείνες φορές όπου, τη νύχτα, άνοιγε ξαφνικά η πληγή που φαινόταν κλειστή. Και τότε ξυπνούσαν αλαφιασμένοι, ψηλαφούσαν χωρίς να το πολυκαταλαβαίνουν τα φλογωμένα χείλη της πληγής, ξανάβρισκαν μεμιάς τον πόνο τους, ανανεωμένο, και μαζί του το ξεθωριασμένο πρόσωπο του έρωτά τους. Το πρωί, ξαναγυρνούσαν στη συμφορά, δηλαδή στην καθημερινή ρουτίνα.

Θα πείτε, μα πώς ήταν η όψη αυτών των χωρισμένων; Πολύ απλό. Οι χωρισμένοι δεν είχαν όψη. Ή, αν προτιμάτε, είχαν ίδια όψη με όλους τους άλλους, μια όψη εντελώς γενική. Συμμερίζονταν την απάθεια και τις παιδαριώδεις αγωνίες της πόλης. Έχαναν κάθε επίφαση κριτικής ικανότητας, κερδίζοντας ταυτόχρονα μια επίφαση ψυχραιμίας. Έβλεπες, ας πούμε, τους πιο ευφρείς ανάμεσά μας, να κάνουν ότι ψάχνουν σαν όλο τον κόσμο στις εφημερίδες ή στις ραδιοφωνικές εκπομπές, κάποιους λόγους για να πιστέψουν πως η επιδημία τέλειωνε όπου να 'ναι, ν' αρπα-

χτούν από χίμαιρες ή να πανικοβληθούν αδικαιολόγητα διαβάζοντας τη γνώμη κάποιου δημοσιογράφου, γραμμένη θιαστικά, μέσα σε χασμουρητά πλήξης. Κατά τα άλλα, έπιναν την μπίρα τους, φρόντιζαν τους αρρώστους τους, κυκλοφορούσαν ή αποσύρονταν, ταξινομούσαν δελτία ή άκουγαν δίσκους, χωρίς κανείς τους να διαφέρει σε τίποτε από τους άλλους. Μ' άλλα λόγια, είχαν παραιτηθεί από κάθε επιλογή. Η πανούκλα είχε εκμηδενίσει κάθε αξιολόγηση. Κι αυτό γινόταν φανερό στο ότι κανείς δεν ασχολούνταν πια με την ποιότητα των ρούχων ή των τροφίμων που αγόραζε, αλλά δεχόταν τα πάντα μαζικά.

Και για να τελειώνουμε, θα λέγαμε πως οι χωρισμένοι δεν είχαν πια εκείνο το παράξενο προνόμιο που τους προστάτευε στην αρχή. Είχαν χάσει τον εγωισμό του έρωτα, και μαζί κάθε ευεργεσία που τους πρόσφερε. Τώρα, τουλάχιστον, η κατάσταση ήταν σαφής, η πανούκλα αφορούσε τους πάντες. Όλοι μας, ζωσμένοι από τους πυροβολισμούς που αντηχούσαν στις πύλες της πόλης, από τα χτυπήματα της σφραγίδας που σημάδευε τη ζωή ή το θάνατο, από τις πυρκαγιές και τα δελτία των απογραφών, από τον τρόμο και τις τυπικές διαδικασίες, ταγμένοι σ' έναν άδοξο αλλά πρωτοκολλημένο θάνατο, μέσα σε απαίσιους καπνούς και σε σιωπηλές σειρήνες ασθενοφόρων, τρεφόμαστε με το ίδιο ψωμί της εξορίας, περιμένοντας, χωρίς να το ξέρουμε, την τελική συνάντηση και τη γαλήνη. Και βέβαια ο έρωτάς μας ήταν πάντα εκεί, μόνο που, απλώς, δεν μπορούσε να αξιοποιηθεί, ήταν δυσβάσταχτος, αδρανής, στείρος σαν έγκλημα ή καταδίκη. Ήταν τώρα πια μια καρτερία δίχως μέλλον, μια πεισματική αναμονή. Και ως προς τούτο, η στάση ορισμένων συμπολιτών μας σου θύμιζε τις ατέλειωτες ουρές απ' άκρη σ' άκρη της πόλης, μπροστά στα καταστήματα τροφίμων. Ήταν η ίδια παραίτηση και η ίδια μεγαλοψυχία, απέραντη, χωρίς καμιά ψευδαίσθηση. Μόνο που, σε σύγκριση με το αίσθημα του χωρισμού, το αίσθημα αυτό ήταν χίλιες φορές μεγαλύτερο, μια πείνα αλλιώςτική, ικανή να κατασπαράξει τα πάντα.

Κι αν τέλος πρέπει να δώσουμε μια σαφή ιδέα του πώς ένιωθαν όλοι οι χωρισμένοι της πόλης μας, θα πρέπει να θυμηθούμε πάλι εκείνα τα αιώνια, χρυσωμένα απόβραδα, βουτηγμένα στη σκόνη, που σκέπαζαν την άδεντρη πόλη,

καθώς άντρες και γυναίκες ξεχύνονταν στους δρόμους. Γιατί, τι παράξενο, το μόνο πράγμα που ανηφόριζε προς τις ακόμη ηλιόλουστες στέγες, καθώς είχαν εκλείψει οι θόρυβοι των αυτοκινήτων και των μηχανών που αποτελούν το κοινό λεξιλόγιο κάθε πόλης, ήταν ένα πελώριο μούρμουρο από βήματα και πνιγμένες φωνές, η επώδυνη κίνηση χιλιάδων βημάτων, στο ρυθμό του μαστιγίου που σφύριζε στο βαρύ ουρανό, ένα ατέλειωτο, εκκωφαντικό ποδοκόπημα που πλημμύριζε λίγο λίγο την πόλη, και που, με κάθε βράδυ που περνούσε, έδινε την πιο ταιριαστή θρηνητική φωνή στο τυφλό πείσμα που είχε αντικαταστήσει τον έρωτα μέσα στις καρδιές μας.

1

2

Όλο τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο, η πανούκλα γονάτισε την πόλη. Κι επειδή τα πάντα είχαν γίνει ποδοβολητό, εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι περπατούσαν ακόμη, μέσα στις βδομάδες που δεν έλεγαν να τελειώσουν. Καταχνιά, κάψα και βροχή περνούσαν διαδοχικά από τον ουρανό. Σιωπηλά σμήνη πουλιών που έρχονταν από το νότο, περνούσαν ψηλά, παρακάμπτοντας την πόλη, λες και η μάστιγα που οραματίστηκε ο Πανελού, εκείνο το αλλόκοτο ξύλινο ρόπαλο, στριφογύριζε πάνω απ' τα σπίτια και δεν άφηνε τα πουλιά να πλησιάσουν. Στις αρχές Οκτωβρίου, μεγάλες νεροποντές ξέπλυναν τους δρόμους. Κι όλο αυτό το διάστημα δεν ακούστηκε τίποτα σημαντικό, εκτός απ' το πελώριο ποδοβολητό.

Τότε ακριβώς ο Ριέ και οι φίλοι του ανακάλυψαν πόσο κουρασμένοι ήταν. Οι εθελοντές των υγειονομικών μονάδων δεν μπορούσαν πια να πάρουν τα πόδια τους. Ο δόκτωρ Ριέ το συνειδητοποιούσε παρατηρώντας στους φίλους του και στον εαυτό του μια παράξενη αδιαφορία που ολοένα μεγάλωνε. Τούτοι οι άνθρωποι που, ως τώρα, είχαν δείξει τόσο ζωνρό ενδιαφέρον για οτιδήποτε αφορούσε την πανούκλα, δε νοιάζονταν πια για τίποτα. Ο Ραμπάρ, που του είχαν αναθέσει προσωρινά τη διεύθυνση ενός χώρου καραντίνας μέσα στο ξενοδοχείο του, γνώριζε πολύ καλά πόσους ανθρώπους είχε υπό επιτήρηση. Ήταν ενημερωμένος ακόμη και για τις παραμικρότερες λεπτομέρειες του συστήματος άμεσης απομάκρυνσης που είχε οργανώσει για όσους εμφάνιζαν ξαφνικά συμπτώματα της ασθένειας. Οι στατιστικές με τα αποτελέσματα του καλλιεργημένου ορού στους απομονωμένους της καραντίνας, ήταν χαραγμένες στη μνήμη του. Ήταν όμως ανίκανος να θυμηθεί τον εβδομαδιαίο αριθμό των θυμάτων της πανούκλας, κι αγνοούσε πραγματικά αν η επιδημία παρουσίαζε έξαρση ή ύφεση. Κι ύστερα, παρ' όλα αυτά, δεν είχε χάσει την ελπίδα μιας μελλοντικής απόδρασης.

Όσο για τους άλλους, απορροφημένοι μέρα νύχτα στη δουλειά τους, δε διάβαζαν εφημερίδες ούτε άκουγαν ραδιόφωνο. Κι αν τους ανακοίνωνες κάποιο αποτέλεσμα, έκαναν πως τους ενδιαφέρει, αλλά στην πραγματικότητα το υποδέχονταν με την αφηρημένη εκείνη αδιαφορία που πρέπει να έχουν οι πολεμιστές στους μεγάλους πολέμους, εξουθενωμένοι από τη δουλειά, αφοσιωμένοι στην εκτέλεση του περιορισμένου καθημερινού καθήκοντος, χωρίς να ελπίζουν πια ούτε στην αποφασιστική επιχείρηση ούτε στη μέρα της ανακωχής.

Ο Γκραν έκανε πάντα τους απαραίτητους λογαριασμούς σχετικά με την πανούκλα, ήταν όμως ανίκανος να βγάλει κάποια γενικά συμπεράσματα. Η δική του υγεία δεν ήταν ποτέ καλή, ενώ ο Ταρού, ο Ραμπάρ και ο Ριέ έδειχναν να αντέχουν στην κούραση. Εκτός από τη βοηθητική του θέση στο δήμο, κρατούσε τη γραμματεία για λογαριασμό του Ριέ, κι είχε και τη νυχτερινή του δουλειά στο σπίτι. Τον έβλεπες λοιπόν σε μια κατάσταση διαρκούς εξάντλησης, και κρατιόταν μόνο από δυο τρεις έμμονες ιδέες, π.χ. από την απόφαση να πάει κανονικές διακοπές μετά την επιδημία, και να ασχοληθεί αποδοτικά με τη δουλειά που είχε αρχίσει, για να «αποκαλυφθούν» κάποτε οι κύριοι. Τον έπιαναν ακόμη κάτι κρίσεις τρυφερότητας, και τότε μιλούσε στον Ριέ για τη Ζαν, αναρωτιόταν πού να 'ταν τάχα εκείνη τη στιγμή, κι αν τον σκεφτόταν διαβάζοντας τις εφημερίδες. Ώσπου μια μέρα, έκπληκτος, ο Ριέ έπιασε τον εαυτό του να του μιλά κι αυτός για τη δική του γυναίκα, χρησιμοποιώντας μάλιστα τις μεγαλύτερες κοινοτοπίες, πράγμα που δεν του είχε ξανασυμβεί ποτέ. Δεν ήξερε αν έπρεπε να πιστέψει τα καθησυχαστικά τηλεγραφήματα της γυναίκας του, κι είχε αποφασίσει να τηλεγραφήσει απευθείας στο διευθυντή του σανατορίου. Η απάντηση τον πληροφορούσε πως η κατάσταση της ασθενούς είχε επιδεινωθεί και τον διαβεβαίωνε ότι θα γίνονταν τα πάντα για να ανακόψουν την πρόοδο της ασθένειας. Το νέο δεν το είχε πει κανενός, και τώρα δεν μπορούσε να εξηγήσει πώς μπόρεσε να το εμπιστευτεί στον Γκραν · η κούραση έφταιγε. Ο υπάλληλος του είχε μιλήσει για τη Ζαν, έπειτα τον ρώτησε και για τη γυναίκα του, κι ο Ριέ τού απάντησε. «Η αρρώστια αυτή» είχε πει ο Γκραν, «θεραπεύεται πια εντε-

λώς, το ξέρετε». Κι ο Ριέ τον καθησύχασε λέγοντάς του ότι, απλώς, ο χωρισμός είχε παρατραβήξει, και πως εκείνος θα μπορούσε να βοηθήσει τη γυναίκα του να νικήσει την αρρώστια, αλλά τώρα εκείνη είχε θρεθεί ολομόναχη. Έπειτα σώπασε, και απάντησε με μισόλογα στις ερωτήσεις του Γκραν.

Κι οι άλλοι ήταν στην ίδια κατάσταση. Ο Ταρού αντιστεκόταν καλύτερα, όμως τα ημερολόγιά του δείχνουν πως η περιέργειά του, αν και σταθερή σε βάθος, είχε χάσει την ποικιλία της. Μάλιστα, όλη τη συγκεκριμένη περίοδο, μόνο ο Κοτάρ έμοιαζε να τον ενδιαφέρει. Τα βράδια, στο σπίτι του Ριέ όπου είχε εγκατασταθεί τελικά από τότε που το ξενοδοχείο έγινε χώρος καραντίνας, δεν έδινε σημασία στα αποτελέσματα που του ανακοίνωνε ο Γκραν ή ο γιατρός, κι έσπευδε να γυρίσει την κουβέντα στις μικρολεπτομέρειες της ζωής του Οράν, γιατί μόνο αυτές τον απασχολούσαν.

Όσο για τον Καστέλ, τη μέρα που πήγε να αναγγείλει στο γιατρό πως ο καλλιεργημένος ορός ήταν έτοιμος, κι αφού αποφάσισαν να κάνουν την πρώτη δοκιμή στο αγοράκι του κυρίου Οτόν, που είχε μεταφερθεί στο νοσοκομείο και η κατάστασή του ήταν απελπιστική κατά τη γνώμη του Ριέ, καθώς ο τελευταίος ανακοίνωνε στον γηραιό του φίλο τις στατιστικές της ημέρας, συνειδητοποίησε ότι ο συνομιλητής του είχε αποκοιμηθεί βαθιά, χωμένος στην πολυθρόνα του. Κι αντικρίζοντας το πρόσωπό του, όπου πάντοτε η γλυκύτητα και η ειρωνεία έδιναν μια αιώνια νιότη, και που τώρα, ξαφνικά, έμοιαζε ανυπεράσπιστο, και μια κλωστήτσα σάλιο κυλούσε απ' τα μισάνοιχτα χείλη, βλέποντας αυτό το πρόσωπο να δείχνει μεμιάς όλη τη φθορά και τα γηρατιά του, ο Ριέ ένιωσε έναν κόμπο να του σφίγγει το λαιμό.

Από κάτι τέτοιες αδυναμίες καταλάβαινε την κούρασή του ο Ριέ. Η ευαισθησία του τον ξεπερνούσε. Πνιγμένη πολύ καιρό, απολιθωμένη και αποστεωμένη, φούντωνε μεμιάς κάποιες φορές και τον παράσερνε σε ανεξέλεγκτες συγκινήσεις. Μόνη του άμυνα ήταν τότε να καταφεύγει στη στέγνια και τη σκληρότητα, και να σφίγγει τον κόμπο που δενόταν μέσα του. Ήξερε καλά πως μόνο έτσι μπορούσε να προχωρήσει. Κατά τα άλλα, δεν είχε πολλές ψευ-

δαισθήσεις, και η κούραση τον γλίτωνε απ' όσες του απέμεναν ακόμη. Γιατί ήταν βέβαιος ότι, για ένα διάστημα που δεν ήξερε πόσο θα διαρκέσει, ο ρόλος του δε θα 'ταν πια να θεραπεύει. Ο ρόλος του θα περιοριζόταν σε διαγνώσεις. Χρέος του θα ήταν να ανακαλύπτει, να βλέπει, να περιγράφει, να καταχωρεί, και τέλος να καταδικάζει. Σύζυγοι τον τραβούσαν απ' το μανίκι ουρλιάζοντας: «Γιατρέ μου, δώστε του ζωή!» Όμως ο Ριέ δεν ήταν εκεί για να δώσει ζωή, ήταν εκεί για να διατάξει απομόνωση. Προς τι λοιπόν το μίσος που διάβαζε στα πρόσωπά τους; «Είσαστε άκαρδος» του είπαν μια φορά. Όχι, είχε καρδιά. Και του χρησίμευε για ν' αντέχει είκοσι ώρες την ημέρα το θέαμα ανθρώπων που πέθαιναν κι ας ήταν πλασμένοι για να ζήσουν. Του χρησίμευε για να ξαναρχίζει απ' την αρχή, κάθε μέρα. Η καρδιά του επαρκούσε ίσα ίσα γι' αυτό. Δεν έφτανε να δώσει και ζωή.

Όχι, δε μοίραζε βοήθεια όλη μέρα, πληροφορίες μοίραζε. Κι αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ανθρώπινο επάγγελμα, ασφαλώς όχι. Αλλά, στο κάτω κάτω, ποιος είχε περιθώριο να ασκήσει ανθρώπινο επάγγελμα μέσα σε τούτο το έντρομο κι αποδεκατισμένο πλήθος; Πάλι καλά που υπήρχε κι η κούραση. Αν ο Ριέ ήταν πιο ξεκούραστος, η αποφορά του θανάτου που πλανιόταν παντού θα τον είχε κάνει συναισθηματικό. Μα πώς να γίνεις συναισθηματικός όταν κοιμάσαι μόνο τέσσερις ώρες; Τότε βλέπεις τα πράγματα όπως είναι, τα βλέπεις δηλαδή με δικαιοσύνη, μια δικαιοσύνη απαίσια, γελοία. Κι οι άλλοι, οι καταδικασμένοι, το 'νιωθαν κι αυτοί, πολύ καλά. Πριν από την πανούκλα, τον υποδέχονταν σαν σωτήρα. Ταχτοποιούσε τα πάντα με τρία χάρπια και μια σύριγγα, και του έσφιγγαν το μπράτσο καθώς τον οδηγούσαν στους διαδρόμους. Ήταν κολακευτικό, αλλά επικίνδυνο. Τώρα όμως ερχόταν μαζί με στρατιώτες, που χτυπούσαν την πόρτα με υποκόπανους για ν' αποφασίσουν ν' ανοίξουν οι συγγενείς. Πόσο θα 'θελαν να τον πάρουν μαζί τους στο θάνατο, να πάρουν μαζί τους ολόκληρη την ανθρωπότητα! Α, είν' αλήθεια πως οι άνθρωποι δεν αντέχουν χωρίς ανθρώπους, είν' αλήθεια πως και ο Ριέ ήταν ανυπεράσπιστος, σαν κι εκείνους τους δυστυχισμένους, και πως άξιζε το ίδιο τρέμουλο του οίκτου που άφηνε να φουντώνει μέσα του κάθε φορά που έφευγε και τους άφηνε.

Κάτι τέτοιες σκέψεις βασάνιζαν το δόκτορα Ριέ εκείνες τις ατέλειωτες βδομάδες, μαζί με τις σκέψεις που αφορούσαν τον δικό του χωρισμό. Κάτι τέτοιες σκέψεις έβλεπε να καθρεφτίζονται στα πρόσωπα των φίλων του. Όμως η πιο επικίνδυνη συνέπεια της εξάντλησης που λίγο λίγο κυριεύε όσους πάλευαν με τη μαστιγα, δεν ήταν η αδιαφορία για τα εξωτερικά γεγονότα και για τα ξένα αισθήματα, αλλά η αμέλεια, που τους παράσερνε όλο και πιο πολύ. Γιατί τώρα είχαν μια τάση ν' αποφεύγουν τις χειρονομίες που δεν ήταν απολύτως απαραίτητες, και που τους φαίνονταν πάντοτε υπεράνω των δυνάμεών τους. Έτσι, οι άνθρωποι αυτοί άρχισαν να παραμελούν ολοένα και συχνότερα τους κανόνες υγιεινής που μόνοι τους είχαν ορίσει, να ξεχνούν κάποιαν από τις αμέτρητες απολυμάνσεις που έπρεπε να υποστούν, να τρέχουν μερικές φορές χωρίς τις απαραίτητες προφυλάξεις κοντά σε αρρώστους που είχαν προσβληθεί από πνευμονική πανώλη, καθώς, ειδοποιημένοι την τελευταία στιγμή να σπεύσουν σε κάποιο μολυσμένο σπίτι, έκριναν προκαταβολικά εξαντλητική την επιστροφή σε κάποιο ιατρείο για την απαιτούμενη αποστείρωση. Εδώ βρισκόταν ο πραγματικός κίνδυνος, γιατί η ίδια η πάλη με την πανούκλα τους έκανε πιο ευάλωτους στην πανούκλα. Έπαιζαν νύχτα μέρα με το θάνατο, κι ο θάνατος δεν κάνει διακρίσεις.

Υπήρχε ωστόσο στην πόλη ένας άνθρωπος που δεν έδειχνε ούτε εξαντλημένος ούτε αποθαρρυσμένος, κι ήταν ακόμη η ικανοποίηση ενσαρκωμένη. Ο Κοτάρ. Έμενε πάντα έξω απ' το παιχνίδι, αλλά δεν είχε κόψει τις σχέσεις του με τους άλλους. Προτιμούσε όμως να βλέπει τον Ταρού, όσο συχνά το επέτρεπε η δουλειά του τελευταίου, γιατί ο Ταρού ήταν απόλυτα ενήμερος για την περίπτωσή του, κι ύστερα γιατί υποδεχόταν τον μικροεισοδηματία με απαράλλαχτη εγκαρδιότητα. Ήταν ένα διαρκές θαύμα, αλλά ο Ταρού, παρά τη δουλειά που πρόσφερε, παρέμενε καλοπροαίρετος και προσεχτικός. Κι αν κάποια βράδια τον λυγίζε η κούραση, την επομένη είχε ανακτήσει τις δυνάμεις του. «Μ' αυτόν εδώ» είχε πει ο Κοτάρ στον Ραμπάρ, «μπορείς να συζητήσεις άνετα, είναι άνθρωπος. Και πάντα βρίσκεις κατανόηση».

Να γιατί οι σημειώσεις του Ταρού, αυτή την εποχή, ε-

στιάζονται σιγά σιγά στο πρόσωπο του Κοτάρ. Ο Ταρού προσπάθησε να δώσει έναν πίνακα με τις αντιδράσεις και τις σκέψεις του Κοτάρ, όπως του της εμπιστεύτηκε ο ίδιος, ή όπως τις ερμηνεύει μόνος του ο Ταρού. Κάτω από το γενικό τίτλο «Οι σχέσεις του Κοτάρ με την πανούκλα», ο πίνακας αυτός καλύπτει κάμποσες σελίδες ημερολογίου, και ο αφηγητής πιστεύει πως θα 'ταν χρήσιμο να παραθέσει εδώ μια μικρή περίληψη. Η γνώμη του Ταρού για τον μικροεισοδηματία συνοψίζεται στη φράση: «Είναι ένα άτομο που μεγαλώνει». Κι όπως φαίνεται από τα υπόλοιπα, ο Κοτάρ μεγάλωνε χωρίς να χολοσκάει. Ποτέ του δεν ενοχλήθηκε από την τροπή των γεγονότων. Και μερικές φορές άνοιγε στον Ταρού την καρδιά του με παρατηρήσεις του τύπου: «Δε λέω, τίποτα δεν πάει καλά, όμως είμαστε τουλάχιστον όλοι στο ίδιο καζάνι».

«Φυσικά» προσθέτει ο Ταρού, «απειλείται κι αυτός όσο και οι άλλοι, κι όμως υπάρχει μαζί με τους άλλους. Επιπλέον, δε σκέφτηκε ποτέ του σοβαρά, είμαι βέβαιος, ότι μπορεί να προσβληθεί από πανούκλα. Μοιάζει να τρέφεται από την ιδέα, που δεν είναι και τόσο αβάσιμη άλλωστε, ότι ένας άνθρωπος που βασανίζεται από μεγάλη αρρώστια ή βαθιά αγωνία, γίνεται αυτομάτως άτρωτος απ' όλες τις άλλες αρρώστιες και αγωνίες. "Προσέξατε ποτέ" μου είπε, "πως οι αρρώστιες δεν πάνε πολλές μαζί; Αν υποθέσουμε πως έχετε μια βαριά ή ανίατη αρρώστια, καρκίνο, ας πούμε, ή μια ωραία φυματίωση, δε θα κολλήσετε ποτέ πανούκλα ή τύφο, είναι αδύνατον. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Έχετε δει ποτέ καρκινοπαθή να σκοτώνεται σε αυτοκινητικό δυστύχημα;" Καλώς ή κακώς, αυτή η ιδέα του κρατά ψηλά το ηθικό του. Προτιμά να είναι πολιορκημένος μαζί με όλους, παρά μόνος του στη φυλακή. Με την πανούκλα, ούτε λόγος για μυστικές έρευνες, φακέλους, έντυπα, μυστηριώδεις ανακρίσεις, επικείμενη σύλληψη. Για την ακρίβεια, δεν υπάρχει πια αστυνομία, εγκλήματα, παλιά και νέα, ούτε ένοχοι, υπάρχουν μόνο καταδικασμένοι που περιμένουν μια χάρη ολωσδιόλου αυθαίρετη, κι ανάμεσα στους καταδικασμένους βρίσκονται και αστυνομικοί». Έτσι ο Κοτάρ, πάντα καταπώς τον ερμηνεύει ο Ταρού, είχε κάθε λόγο να αντιμετωπίζει τα συμπτώματα της αγωνίας και της ταραχής των συμπολιτών μας, με μια εύλογη και

συγκαταβατική ικανοποίηση που θα μπορούσε να διατυπωθεί κάπως έτσι: «Ξέρω, ξέρω, εγώ τα πέρασα πριν από σας».

«Του είπα βέβαια ότι ο μόνος τρόπος να μην ξεκόψεις από τους άλλους, είναι προπάντων να έχεις καθαρή συνείδηση, και τότε με κοίταξε αγριεμένος και μου είπε: “Αν ήταν έτσι, τότε καθένας θα ήταν μόνος του”. Κι έπειτα: “Ξέρετε τι λέω εγώ; Μόνο ένας τρόπος υπάρχει να πλησιάσεις τους ανθρώπους: να τους ξαναστείλεις μια πανούκλα. Δε βλέπετε τι γίνεται γύρω σας;” Κι η αλήθεια είναι ότι καταλαβαίνω καλά τι εννοεί, και πόσο εύκολη του φαίνεται η τωρινή ζωή μας. Κυκλοφορώντας έξω, είναι αδύνατο να μην προσέξεις αντιδράσεις που ήταν και δικές του: την προσπάθεια του καθενός να έχει τους πάντες με το μέρος του· το πόσο υποχρεωτικά δίνει πληροφορίες σε κάποιον περαστικό που ψάχνει ένα δρόμο· την κακοκεφιά που δείχνει κάποιες άλλες φορές· τη συρροή των ανθρώπων στα πολυτελή εστιατόρια, την ικανοποίησή τους όταν την αράζουν εκεί με τις ώρες· το άταχτο πλήθος που κάνει καθημερινά ουρές έξω από τους κινηματογράφους, που πλημμυρίζει τις αίθουσες όλων των θεαμάτων, ακόμη και τα χορευτικά κέντρα, που ξεχειλίζει κύματα κύματα όλους τους δημόσιους χώρους· την ανεπιφύλακτη επαφή, τη λαχτάρα για ανθρώπινη ζεστασιά, που κάνει τους ανθρώπους να πλησιάζονται, που ωθεί τη μια αγκαλιά στην άλλη, το ένα φύλο στο άλλο. Ο Κοτάρ τα έζησε όλ’ αυτά πριν από τους υπόλοιπους, δε χωράει αμφιβολία. Εκτός απ’ τις γυναίκες, γιατί με τα μυαλά που έχει... Και φαντάζομαι πως θα ’νιωσε την ανάγκη να πάει με πόρνες, αλλά την αρνήθηκε, θα ’ταν ένα στίγμα που τίποτα δε θα μπορούσε να το ξεπλύνει.

»Με δυο λόγια, η πανούκλα τού βγήκε σε καλό. Από άνθρωπο μοναχικό, που δεν ήθελε ούτε τη ζωή του, τον έκανε συνεργό. Γιατί είναι ολοφάνερα συνεργός, και μάλιστα συνεργός που το απολαμβάνει. Είναι συνεργός σε όλα όσα βλέπει, στις δεισιδαιμονίες, στους αβάσιμους φόβους, στη δεκτικότητα αυτών των αναστατωμένων ψυχών· στη μανία τους να μιλούν όσο το δυνατόν λιγότερο για την πανούκλα, κι ωστόσο πάντα για την πανούκλα να μιλούν· στην τρέλα και στο χλόμισμα με τον παραμικρό πονοκέφαλο,

επειδή ξέρουν πως η αρρώστια αρχίζει με πονοκεφάλους και στην ευέξαπτη, ευάλωτη, άστατη ευαισθησία τους, που μετατρέπει την παράλειψη σε προσβολή, που κάνει τραγωδία την απώλεια ενός κουμπιού από το παντελόνι».

Τα βράδια, ο Ταρού βγαίνει συχνά με τον Κοτάρ, κι έπειτα διηγείται στο ημερολόγιό του πώς θυθίστηκαν μέσα σ' ένα πλήθος σκοτεινιασμένο από το σούρουπο ή τη νύχτα, πλάι πλάι, βουλιάζοντας σε μια ασπρόμαυρη μάζα, φωτισμένη κάπου κάπου από τη σπάνια ανταύγεια ενός φαναριού, ακολουθώντας το ανθρώπινο κοπάδι στις ζεστές απολαύσεις που το προστάτευαν από την παγωνιά της πανούκλας. Αυτό που, μερικούς μήνες πριν, αποζητούσε ο Κοτάρ στους δημόσιους χώρους, την πολυτέλεια και την άνετη ζωή, αυτό που ονειρευόταν χωρίς να μπορεί να το εκπληρώσει, την ξέφρενη ηδονή, αυτό, είχε γίνει πια όνειρο ενός ολόκληρου λαού. Τώρα που οι τιμές όλων των πραγμάτων ανέβαιναν ακάθεκτες, είδαμε πρώτη φορά να σπαταλιέται τόσο χρήμα, και ποτέ άλλοτε το περιττό δεν έγινε νόμος, όσο τώρα, που οι περισσότεροι στερούνταν τα στοιχειώδη. Και βλέπαμε να πληθαίνουν ολοένα τα παιχνίδια μιας απραξίας, που δεν ήταν παρά ανεργία. Καμιά φορά, ο Ταρού και ο Κοτάρ ακολουθούσαν, για λίγα, ατέλειωτα λεπτά, ένα από κείνα τα ζευγάρια, που άλλοτε πάσχιζαν να κρύψουν ό,τι τα ένωνε, και που τώρα, σφιχταγκαλιασμένα, διέσχιζαν πεισματικά την πόλη, δίχως να βλέπουν το πλήθος γύρω τους, χαμένα, με την προσήλωσή που διακρίνει τα μεγάλα πάθη. Ο Κοτάρ έλεγε τρυφερά: «Α, τα πιτσουνάκια μου!» Και μιλούσε φωναχτά, απολάμβανε το συλλογικό πυρετό, τα ηγεμονικά φιλοδομήματα που καμπάνιζαν ολόγυρά τους, τις μηχανορραφίες που πλέκονταν μπροστά στα μάτια τους.

Ο Ταρού όμως πιστεύει πως η στάση του Κοτάρ δεν κρύβει καμιά χαιρεκακία. Εκείνο το «Ξέρω, εγώ τα πέρασα πριν από σας», δεν είναι φράση θριάμβου αλλά δυστυχίας. «Μου φαίνεται» λέει ο Ταρού, «ότι αρχίζει ν' αγαπάει αυτούς τους ανθρώπους που είναι φυλακισμένοι ανάμεσα στον ουρανό και στα τείχη της πόλης τους. Και θα 'θελε πολύ να τους εξηγήσει, αν μπορούσε, πως αυτό ήταν το πιο τρομερό: "Τους ακούτε;" μου είπε: "Μετά την πανούκλα, θα κάνω το τάδε, μετά την πανούκλα, θα κάνω το δείνα...»

Κι αντί να ησυχάζουν, δηλητηριάζονται χειρότερα. Κι ούτε που καταλαβαίνουν πόσο πλεονεκτική είναι η θέση τους. Δηλαδή, μπορώ να πω κι εγώ, μετά τη σύλληψή μου, θα κάνω το τάδε; Μα η σύλληψη είναι αρχή, δεν είναι τέλος. Ενώ η πανούκλα... Να σας πω τι πιστεύω εγώ; Είναι δυστυχισμένοι γιατί δεν αφήνονται. Και ξέρω καλά τι λέω".

»Και βέβαια ξέρει τι λέει» προσθέτει ο Ταρού. «Έχει μετρήσει σωστά τις αντιφάσεις των κατοίκων του Οράν: γιατί, τη στιγμή που νιώθουν τόσο βαθιά την ανάγκη της ζεστασιάς και του πλησιάζματος, την ίδια στιγμή, δεν μπορούν ν' αφηθούν, γιατί η δυσπιστία τους απομονώνει και τους απομακρύνει. Καθένας ξέρει καλά πως δεν μπορεί να εμπιστευτεί τον διπλανό του, πως μπορεί να τον πιάσει στον ύπνο και να του κολλήσει πανούκλα, να τον βρει απροστάτευτο και να τον μολύνει. Όταν έχεις ζήσει τόσον καιρό, όπως ο Κοτάρ, βλέποντας υποψήφιους καταδότες ανάμεσα σ' εκείνους που προσπαθείς να συναναστραφείς, μπορείς να καταλάβεις αυτό το αίσθημα. Συμβιβάζεσαι άνετα με τους ανθρώπους που ζουν με τη σκέψη ότι, σήμερα αύριο, η πανούκλα θα τους πιάσει απ' τον ώμο, ότι και τώρα ακόμη μπορεί να σηκώνει το χέρι της, τη στιγμή που σκέφτονται με ανακούφιση πως είναι σώοι και αβλαβείς. Τηρουμένων των αναλογιών, μέσα στον τρόμο είσαι στο στοιχείο σου. Κι επειδή αυτός τα 'ζησε όλα πριν απ' τους άλλους, νομίζω πως δεν μπορεί να νιώσει πόσο σκληρή είναι η δική τους ανασφάλεια. Με δυο λόγια, κοντά σ' εμάς, σ' εμάς που δεν πεθάναμε ακόμη απ' την πανούκλα, πρέπει να αισθάνεται πως η ελευθερία του και η ζωή του βρίσκονται καθημερινά στο χείλος της καταστροφής. Κι επειδή έζησε κι ο ίδιος τον τρόμο, του φαίνεται απόλυτα φυσικό να τον ζήσουν και οι άλλοι με τη σειρά τους. Για την ακρίβεια, ο τρόμος του είναι τώρα λιγότερο δυσβάσταχτος, γιατί πια δεν τον κουβαλάει ολομόναχος. Κι εδώ είναι που κάνει λάθος, εδώ δυσκολεύεται να καταλάβει αυτό που καταλαβαίνουν οι άλλοι. Κι ίσα ίσα γι' αυτό αξίζει την κατανόηση πιο πολύ απ' τους άλλους».

Και τα φύλλα στο ημερολόγιο του Ταρού τελειώνουν μ' ένα κομμάτι που παρουσιάζει ανάγλυφα την ασυνήθιστη αυτή συνείδηση που μοιράζεται ο Κοτάρ με τους αιχμάλω-

τους της πανούκλας. Είναι μια αφήγηση που αποτυπώνει λίγο πολύ το δύσκολο κλίμα της εποχής, και για τούτο ο αφηγητής τής αποδίδει ιδιαίτερη σημασία.

Είχαν πάει στη δημοτική Όπερα, όπου παιζόταν το *Ορφέας και Ευρυδίκη*. Με πρόσκληση του Κοτάρ. Ένας περιοδεύων θίασος είχε έρθει την άνοιξη της πανούκλας να δώσει μερικές παραστάσεις στην πόλη μας. Αποκλείστηκε όμως από την επιδημία, και έκλεισε συμφωνία με την Όπερά μας να δίνει μια παράσταση τη βδομάδα. Έτσι, μήνες τώρα, κάθε Παρασκευή στο δημοτικό θέατρο αντηχούσαν οι μελωδικοί θρήνοι του Ορφέα και οι απεγνωσμένες εκκλήσεις της Ευρυδίκης. Παρ' όλα αυτά, η παράσταση εξακολούθησε να γνωρίζει την εύνοια του κοινού και να κόβει πολλά εισιτήρια. Καθισμένοι στις πιο ακριβές θέσεις, ο Κοτάρ και ο Ταρού έβλεπαν από ψηλά μια πλατεία γεμάτη με τους πιο καλοβαλμένους συμπολίτες μας. Οι καινούργιοφερμένοι έκαναν ό,τι περνούσε απ' το χέρι τους για να γίνει αισθητή η είσοδός τους. Στο εκτυφλωτικό φως των προβολέων που φώτιζαν την αυλαία, κι ενώ η ορχήστρα κούρδιζε διακριτικά τα όργανά της, οι σιλουέτες διαγράφονταν καθαρά καθώς περνούσαν από τη μίαν άκρη στην άλλη και υποκλίνονταν με χάρη. Μέσα στην ανάλαφρη οχλοβοή μιας συζήτησης σε κόσμιους τόνους, οι άνθρωποι ξανάβρισκαν την αυτοπεποίθηση που τους έλειπε, λίγες ώρες πριν, στους μαύρους δρόμους της πόλης. Το βραδινό ένδυμα έδωχνε την πανούκλα.

Στην πρώτη πράξη, ο Ορφέας είπε αβίαστα τον πόνο του, μερικές γυναίκες με χιτώνες σχολίασαν χαριτωμένα τη συμφορά του, ο έρωτας τραγουδήθηκε σε μικρές άριες. Η αίθουσα αντέδρασε με διακριτική θερμότητα. Κι είναι αμφίβολο αν πρόσεξε κανείς ότι, στην άρια της δεύτερης πράξης, ο Ορφέας πρόσθεσε κάποιο τρέμουλο που δεν υπήρχε ως τότε, και πως το πάθος του είχε μια δόση υπερβολής όταν ικέτευε τον Κύριο του Άδη να συγκινηθεί απ' τα δάκρυά του. Όσο για τις αδέξιες χειρονομίες που του ξέφυγαν, οι πιο ενημερωμένοι τις πέρασαν για στυλιζάρισμα που τόνιζε περισσότερο την ερμηνεία του τραγουδιστή.

Χρειάστηκε να φτάσει το μεγαλειώδες ντουέτο του Ορφέα και της Ευρυδίκης στην τρίτη πράξη (εκεί που η Ευρυδίκη αποχαιρετά τον αγαπημένο της), για να διαπεράσει

κάποια έκπληξη την αίθουσα απ' άκρη σ' άκρη. Και λες κι ο τραγουδιστής περίμενε αυτήν ακριβώς την κίνηση απ' το κοινό, λες κι οι ψίθυροι της πλατείας τού είχαν επιβεβαιώσει εκείνο που ένιωθε μέσα του, βρήκε την κατάλληλη στιγμή για να προχωρήσει προς τη ράμπα, κάπως άγαρμπα, είν' η αλήθεια, με άκρα συσπασμένα κάτω από την αρχαία φορεσιά του, και να σωριαστεί μέσα στο βουκολικό σκηνικό, που ποτέ δεν είχε πάψει να είναι αναχρονιστικό, αλλά που πρώτη φορά φανεωνόταν έτσι στα μάτια των θεατών, και μάλιστα με φοβερό τρόπο. Γιατί, την ίδια στιγμή, η ορχήστρα σώπασε, ο κόσμος στην πλατεία σηκώθηκε, κι η αίθουσα άρχισε ν' αδειάζει αργά, στην αρχή σιωπηλά, όπως η εκκλησία μετά το τέλος της λειτουργίας, ή ο νεκροθάλαμος μετά τον τελευταίο ασπασμό, οι γυναίκες μαζεύοντας τις φούστες τους, με το κεφάλι σκυφτό, οι άντρες κρατώντας την ντάμα τους από τον αγκώνα, προσέχοντας να μη χτυπήσουν στα καθίσματα. Και λίγο λίγο, η κίνηση έγινε πιο γρήγορη, οι πνιχτοί ψίθυροι επιφωνήματα, και το πλήθος όρμησε στις εξόδους κι άρχισε να τσαλαπατιέται με σπρωξιές και ουρλιαχτά. Ο Κοτάρ κι ο Ταρού, που είχαν απλώς σηκωθεί όρθιοι, έμειναν μόνοι μπροστά στην εικόνα που έδειχνε καθαρά τι ήταν τότε η ζωή μας: η πανούκλα στη σκηνή, με τη μορφή ενός ξεχαρβαλωμένου σαλτιμπάγκου, και στην αίθουσα τα λούσα που δεν ωφελούσαν πια, λησμονημένες βεντάλιες και δαντέλες που σέρνονταν στο κόκκινο των καθισμάτων.

Τις πρώτες μέρες του Σεπτέμβρη, ο Ραμπάρ είχε δουλέψει σκληρά δίπλα στον Ριέ. Μόνο μια μέρα ζήτησε άδεια, τη μέρα που θα συναντούσε τον Γκονζάλες και τους δυο νεαρούς έξω από το λύκειο αρρένων.

Εκείνη τη μέρα, προς το μεσημέρι, ο Γκονζάλες και ο δημοσιογράφος είδαν τους δυο νεαρούς να καταφτάνουν χαμογελαστοί. Είπαν πως την προηγούμενη φορά δε τα κατάφεραν, και πως χρειαζόταν αναμονή. Έτσι κι αλλιώς, δεν είχαν θάρδια στη σκοπιά αυτή την εβδομάδα. Έπρεπε να κάνουν υπομονή ως την επόμενη. Και τότε θα ξανάρχιζαν απ' την αρχή. Ο Ραμπάρ είπε πως ήταν σωστή κουβέντα. Έπειτα ο Γκονζάλες πρότεινε να συναντηθούν την ερχόμενη Δευτέρα. Όμως αυτή τη φορά θα συνόδευε τον Ραμπάρ στο σπίτι του Μαρσέλ και του Λουί, για να μείνει εκεί. «Θα δώσουμε ένα ραντεβού, εσύ κι εγώ. Κι αν δεν έρθω, θα πας κατευθείαν στο σπίτι τους. Θα σου εξηγήσουν πού μένουν». Όμως ο Μαρσέλ ή ο Λουί είπε τότε πως το απλούστερο θα ήταν να πάρουν αμέσως μαζί τους το σύντροφο. Αν δεν ήταν δύσκολος, είχε φαί και για τους τέσσερις τους. Κι έτσι θα μάθαινε το δρόμο μόνος του. Ο Γκονζάλες είπε πως ήταν πολύ καλή ιδέα, και κατηφόρισαν προς το λιμάνι.

Ο Μαρσέλ κι ο Λουί έμεναν στην άλλη άκρη της Μαρίνας, κοντά στις πύλες που έβγαζαν στην παραλία. Ήταν ένα ισπανικό σπιτάκι, με χοντρούς τοίχους, ξύλινα λαδομπογιατισμένα παντζούρια, κάμαρες γυμνές και σκιερές. Για φαγητό είχε ρύζι, που τους το σερβίρισε η μάνα των νεαρών, μια γρια Σπανιόλα, γελαστή και γεμάτη ρυτίδες. Ο Γκονζάλες ξαφνιάστηκε, γιατί το ρύζι είχε εξαφανιστεί από την πόλη. «Στις πύλες κάτι γίνεται» είπε ο Μαρσέλ. Ο Ραμπάρ έφαγε και ήπιε κι ο Γκονζάλες είπε πως είναι καλός φίλος, αλλά ο δημοσιογράφος σκεφτόταν μόνο τη βδομάδα που έπρεπε να περάσει.

Στην πραγματικότητα, έπρεπε να περιμένει δύο βδομά-

δες, γιατί οι βάρδιες έγιναν δεκαπενθήμερες, για να μειωθεί ο αριθμός των αποσπασμάτων της φρουράς. Και εκείνες τις δεκαπέντε μέρες, ο Ραμπάρ δούλεψε χωρίς σταματημό, δούλεψε αδιάκοπα, κλείνοντας τα μάτια, θα λέγαμε, απ' τα χαράματα ως τη νύχτα. Αργά τη νύχτα, ξάπλωνε και βυθιζόταν σ' έναν ύπνο βαρύ. Η απότομη μετάβαση από την αδράνεια σ' αυτή την εξαντλητική δουλειά του 'χε στραγγίξει τη δύναμή του και τον άφησε σχεδόν χωρίς όνειρα. Για τη μελλοντική του απόδραση δε μιλούσε πολύ. Και αξίζει να σημειώσουμε μόνο ένα γεγονός: στα τέλη της πρώτης βδομάδας, επιστεύτηκε στο γιατρό ότι, την περασμένη νύχτα, είχε μεθύσει πρώτη φορά στη ζωή του. Βγαίνοντας από το μπαρ, του φάνηκε άξαφνα πως οι βουβώνες του πρήζονταν και πως οι μασχάλες του τον εμπόδιζαν να κουνήσει τα χέρια του. Είπε τότε πως θα 'ταν απ' την πανούκλα. Κι η μόνη του αντίδραση τότε, μια αντίδραση εντελώς παράλογη, σ' αυτό συμφωνούσε με τον Ριέ, ήταν να ανέβει τρέχοντας στην πάνω πόλη, και εκεί, από ένα σημείο όπου δε φαινόταν πάντα η θάλασσα, μα που μπορούσες να δεις περισσότερο ουρανό, είχε φωνάξει τη γυναίκα του, με μια πελώρια κραυγή πάνω απ' τα τείχη της πόλης. Όταν γύρισε αργότερα σπίτι του και δεν ανακάλυψε στο σώμα του κανένα ίχνος της αρρώστιας, δεν ένωσε καθόλου περήφανος για κείνη την ξαφνική κρίση. Ο Ριέ όμως καταλάβαινε, είπε, πολύ καλά κάτι τέτοιες αντιδράσεις: «Θα μπορούσε να συμβεί στον καθένα, σε κάθε περίπτωση».

«Σήμερα το πρωί, ο κύριος Οτόν μου μιλούσε για σας» πρόσθεσε ο Ριέ, την ώρα που έφευγε ο Ραμπάρ. «Με ρώτησε αν σας γνωρίζω: “Τότε να του συστήσετε” μου είπε, “να μη συχνάζει σε κατατόπια λαθρεμπόρων. Τον έχουν δει”».

«Και τι σημαίνει αυτό;»

«Σημαίνει ότι πρέπει να βιαστείτε».

«Ευχαριστώ» είπε ο Ραμπάρ σφίγγοντας το χέρι του γιατρού.

Στην πόρτα, γύρισε απότομα. Ο Ριέ είδε πως, για πρώτη φορά μετά την έκρηξη της πανούκλας, ο δημοσιογράφος χαμογελούσε.

«Λοιπόν, γιατί μ' αφήνετε να φύγω; Αφού έχετε τρόπο να μ' εμποδίζετε».

Ο Ριέ κούνησε όπως πάντα το κεφάλι του και είπε πως αυτό ήταν υπόθεση του Ραμπάρ, πως αυτός είχε διαλέξει την ευτυχία, και ο Ριέ δεν είχε επιχειρήματα να του αντιτάξει. Αισθανόταν ανίκανος να κρίνει τι ήταν καλό στην υπόθεση αυτή και τι κακό.

«Τότε γιατί μου λέτε να βιαστώ, με τέτοιες συνθήκες;»
 Ήταν σειρά του Ριέ να χαμογελάσει.

«Ίσως γιατί κι εγώ θα ήθελα να κάνω κάτι για την ευτυχία».

Την άλλη μέρα δεν ξαναμίλησαν για τίποτα, δούλεψαν όμως μαζί. Την επόμενη βδομάδα ο Ραμπάρ εγκαταστάθηκε στο σπιτάκι των Ισπανών. Του είχαν βάλει ένα κρεβάτι στο καθιστικό. Και καθώς οι νεαροί δεν έρχονταν το μεσημέρι για φαγητό, και τον είχαν παρακαλέσει να κυκλοφορεί το λιγότερο δυνατό, έμενε κυρίως μόνος, ή έπιανε την κουβέντα στη γριά μητέρα. Ήταν ξερακιανή και ευκίνητη, ντυμένη στα μαύρα, με πρόσωπο μελαψό και ρυτιδωμένο κάτω από τα καλοχτενισμένα κάτασπρα μαλλιά της. Ήταν λιγομίλητη, και μόνο τα μάτια της χαμογελούσαν όταν κοίταζε τον Ραμπάρ.

Κάποιες φορές, τον ρωτούσε αν φοβόταν μήπως μεταδώσει την πανούκλα στη γυναίκα του. Εκείνος πίστευε πως τίποτα δεν αποκλειόταν, αλλά η πιθανότητα ήταν ελάχιστη, ενώ αν έμενε στην πόλη, κινδύνευε να τη χάσει για πάντα.

«Είναι καλή;» ρωτούσε χαμογελώντας η γριά.

«Πολύ καλή».

«Όμορφη;»

«Νομίζω, ναι».

«Α» έλεγε η γριά, «ώστε γι' αυτό».

Ο Ραμπάρ το σκεφτόταν. Σίγουρα ήταν και γι' αυτό, αλλά όχι μόνο γι' αυτό, όχι βέβαια.

«Εσείς δεν πιστεύετε στο Θεό;» έλεγε η γριά, που εκκλησιαζόταν κάθε πρωί.

Ο Ραμπάρ τής εξομολογήθηκε πως όχι, κι η γριά ξαναείπε «ώστε γι' αυτό».

«Τότε πρέπει να την ξαναβρείτε, έχετε δίκιο. Αλλιώς τι σας απομένει;»

Τις υπόλοιπες ώρες, ο Ραμπάρ τριγύριζε μέσα στους γυμνούς και σκασμένους τοίχους, χαϊδεύοντας τις βεντάλιες που κρέμονταν εδώ κι εκεί, ή μετρούσε τις μάλλινες φουντίτσες που είχε στο τελειώμά του το τραπεζομάντιλο. Τα βράδια, έρχονταν οι νεαροί. Δε μιλούσαν πολύ, παρά ίσα ίσα για να πουν πως δεν είχε έρθει ακόμα η στιγμή. Μετά το δείπνο, ο Μαρσέλ έπαιζε κιθάρα κι έπιναν ένα ποτό με γλυκάνισο. Ο Ραμπάρ βυθιζόταν στις σκέψεις του.

Την Τετάρτη, ο Μαρσέλ είπε παίνοντας: «Γι' αύριο βράδυ κανονίστηκε, τα μεσάνυχτα. Να 'σαι έτοιμος». Από τους δυο άντρες που φύλαγαν μαζί τους σκοπιά, ο ένας είχε προσβληθεί από πανούκλα και ο άλλος, που μοιραζόταν το ίδιο δωμάτιο με τον πρώτο, ήταν υπό επιτήρηση. Έτσι, ο Μαρσέλ και ο Λουί θα έμεναν μόνοι δυο τρεις μέρες. Τη νύχτα θα ταχτοποιούσαν τις τελευταίες λεπτομέρειες. Και την επομένη θα τέλειωναν όλα. Ο Ραμπάρ είπε ευχαριστώ. «Ικανοποιημένος;» ρώτησε η γριά. Της είπε ναι, μα σκεφτόταν άλλα πράγματα.

Την επομένη, κάτω από έναν βαρύ ουρανό, η ζέστη ήταν υγρή και πνιγερή. Τα νέα από το μέτωπο της πανούκλας ήταν κακά. Ωστόσο η γριά Σπανιόλα δεν είχε χάσει την ηρεμία της. «Υπάρχει αμαρτία στον κόσμο» είπε, «επόμενο ήταν!» Ο Ραμπάρ ήταν γυμνός απ' τη μέση και πάνω, σαν τον Μαρσέλ και τον Λουί. Μα ό,τι κι αν έκανε, ο ιδρώτας κυλούσε στους ώμους και στο στήθος του. Στο μισοσκοτάδο του σπιτιού με τα κλεισμένα παντζούρια, τα πανωκόρμια τους έμοιαζαν ηλιοψημένα και γυαλιστερά. Ο Ραμπάρ στριφογυρνούσε αμίλητος. Άξαφνα, στις τέσσερις το απόγευμα, ντύθηκε και είπε πως θα βγει.

«Μην ξεχνάς τα μεσάνυχτα» είπε ο Μαρσέλ. «Όλα είναι κανονισμένα».

Ο Ραμπάρ τράβηξε κατευθείαν για το σπίτι του γιατρού. Η μητέρα του Ριέ είπε στον Ραμπάρ πως θα τον έβρισκε στο νοσοκομείο της πάνω πόλης. Έξω από το φυλάκιο της σκοπιάς, το ίδιο πάντα πλήθος περιστρεφόταν περί τον εαυτό του. «Δρόμο!» είπε ένας λοχίας με γουρλωτά μάτια. Κι οι άλλοι πήραν δρόμο, αλλά κυκλικό. «Δεν έχετε να περιμένετε τίποτα» είπε ο λοχίας, με το ρούχο του πλημμυρισμένο ιδρώτα. Την ίδια γνώμη είχαν και οι άλλοι, κι ωστόσο δεν έλεγαν να φύγουν, παρά τη θανάσιμη ζέστη. Ο

Ραμπάρ έδειξε την άδεια εισόδου στο λοχία, κι εκείνος του είπε πού ήταν το γραφείο του Ταρού. Η είσοδός του βρισκόταν στην αυλή. Διασταυρώθηκε με τον πατέρα Πανελοΰ που έβγαινε από το γραφείο.

Σ' ένα δωματιάκι που μύριζε φαρμακίλα και υγρά σεντόνια, καθισμένος πίσω από ένα μαύρο γραφείο, με σηκωμένα μανίκια, ο Ταρού σκούπιζε με το μαντίλι του τον ιδρώτα που κυλούσε στα χέρια του.

«Ακόμη εδώ;» είπε.

«Ναι, ήθελα να μιλήσω με τον Ριέ».

«Είναι μέσα, στο θάλαμο. Αλλά αν γίνεται και χωρίς να τον δείτε, τόσο το καλύτερο».

«Γιατί;»

«Είναι πνιγμένος. Κάνω ό,τι μπορώ για να τον ξαλαφρώσω».

Ο Ραμπάρ κοίταξε τον Ταρού. Τον έβλεπε αδυνατισμένο. Η κούραση του 'χε τσακίσει τα μάτια και το πρόσωπό του. Οι γεροδεμένοι ώμοι του ήταν καμπουριασμένοι. Η πόρτα χτύπησε και μπήκε ένας νοσοκόμος με άσπρη μάσκα. Ακούμπησε στο γραφείο του Ταρού ένα πάκο δελτία, και με φωνή πνιγμένη από το λινό ύφασμα, είπε ξερά: «Έξι» και βγήκε. Ο Ταρού κοίταξε το δημοσιογράφο και του έδειξε τα δελτία, ανοίγοντάς τα σαν βεντάλια.

«Ωραία δελτία, ε; Είναι οι νεκροί της νύχτας».

Το μέτωπό του ήταν ζαρωμένο. Μάζεψε πάλι τα δελτία και τα στοίβαξε.

«Το μόνο που μας απομένει, είναι το μέτρημα».

Ο Ταρού σηκώθηκε κι έσκυψε πάνω απ' το τραπέζι.

«Λοιπόν, πότε φεύγετε;»

«Απόψε, τα μεσάνυχτα».

Ο Ταρού του είπε πως χαίρεται πολύ, και πως ο Ραμπάρ πρέπει να προσέχει.

«Αλήθεια το λέτε;»

Ο Ταρού ανασήκωσε τους ώμους του:

«Στην ηλικία μου, μόνο ειλικρινής είναι κανείς, κατ' ανάγκη. Είναι πολύ κουραστικό να λες ψέματα».

«Σας ζητώ συγνώμη, αλλά ήθελα να δω το γιατρό» είπε ο δημοσιογράφος.

«Ξέρω. Εκείνος είναι πιο καλός από μένα. Πάμε».

«Όχι γι' αυτό» είπε με δυσκολία ο Ραμπάρ. Και κοντοστάθηκε.

Ο Ταρού τον κοίταζε καλά καλά, κι άξαφνα του χαμογέλασε.

Ακολούθησαν ένα διαδρομάκι με ανοιχτοπράσινους τοίχους, όπου επέπλεε ένα παράξενο φως, σαν σε ενυδρείο. Και πριν φτάσουν στη διπλή τζαμόπορτα, πίσω απ' την οποία κινούνταν παράξενοι ίσκιοι, ο Ταρού έχωσε τον Ραμπάρ σ' ένα μικρο δωματιάκι, ντυμένο από πάνω ως κάτω με ντουλάπια. Άνοιξε ένα ντουλάπι, έβγαλε από τον κλίβανο δυο μάσκες από γάζα, έδωσε τη μια στον Ραμπάρ και του είπε να τη φορέσει. Ο δημοσιογράφος τον ρώτησε αν η μάσκα ήταν αποτελεσματική, και ο Ταρού τού απάντησε πως όχι, αλλά ενέπνεε εμπιστοσύνη στους άλλους.

Άνοιξαν την τζαμόπορτα. Ήταν ένας αχανής θάλαμος, με τα παράθυρα ερμητικά κλειστά, παρά την εποχή. Ψηλά στους τοίχους γουργούριζαν οι συσκευές που ανανέωναν τον αέρα, και τα κυρτά τους πτερύγια ανάδευαν τον πηχτό και τσουρουφλιστό αέρα πάνω από δυο σειρές γκρίζα κρεβάτια. Από παντού ακούγονταν πνιγμένα βογκητά, και κάποια πιο δυνατά, κι όλα μαζί έφτιαχναν έναν μονότονο θρήνο. Άνθρωποι ντυμένοι στ' άσπρα πηγαινοέρχονταν αργά αργά μέσα στο σκληρό φως που έμπαινε απ' τους ψηλούς, καγκελόφραχτους φεγγίτες. Ο Ραμπάρ ένιωσε να πνίγεται μέσα στην τρομαχτική ζέστη του θαλάμου, και δυσκολεύτηκε να αναγνωρίσει τον Ριέ, σκυμμένον πάνω από ένα σώμα που βογκούσε. Ο γιατρός άνοιγε τους βουβωνικούς αδένες του αρρώστου, που τον κρατούσαν ακίνητο δυο νοσοκόμοι, ένας δεξιά κι ένας αριστερά. Όταν ανασηκώθηκε, άφησε τα εργαλεία του να πέσουν στο λεκανάκι που του άπλωσε ένας βοηθός, κι έμεινε μια στιγμή ακίνητος, κοιτάζοντας τον άρρωστο, που τον μπαντάριζαν με επιδέσμους.

«Τι νέα;» είπε ο Ταρού πλησιάζοντας.

«Ο Πανελού δέχεται να αντικαταστήσει τον Ραμπάρ στην καραντίνα. Έχει κάνει πολλά ως τώρα. Μένει να ανασυγκροτηθεί η τρίτη ομάδα, χωρίς τον Ραμπάρ».

Ο Ριέ επιδοκίμασε μ' ένα νεύμα.

«Ο Καστέλ έχει έτοιμα τα πρώτα σκευάσματα. Προτείνει δοκιμή».

«Α» έκανε ο Ριέ, «αυτό είναι καλό».

«Τέλος, είναι κι ο Ραμπάρ εδώ».

Ο Ριέ γύρισε. Πίσω απ' τη μάσκα, τα μάτια του στένεψαν βλέποντας το δημοσιογράφο.

«Τι δουλειά έχετε εδώ; Έπρεπε να είστε αλλού».

Ο Ταρού τού είπε πως ήταν γι' απόψε τα μεσάνυχτα, κι ο Ραμπάρ πρόσθεσε: «Κατ' αρχήν».

Κάθε φορά που μιλούσαν, η γάζα της μάσκας φούσκωνε και υγραινόταν στο ύψος του στόματος, κι αυτό έκανε τη συζήτηση λιγότερο πραγματική, σαν διάλογο αγαλμάτων.

«Ήθελα να σας μιλήσω» είπε ο Ραμπάρ.

«Αν θέλετε, φεύγουμε μαζί. Περιμένετέ με στο γραφείο του Ταρού».

Σε λίγο, ο Ραμπάρ κι ο Ριέ κάθονταν στο πίσω κάθισμα του αυτοκινήτου του γιατρού. Ο Ταρού ήταν στο τιμόνι.

«Πάει κι η βενζίνη» είπε μαρσάροντας ο Ταρού. «Αύριο θα πάμε με τα πόδια».

«Γιατρέ» είπε ο Ραμπάρ, «δε φεύγω, θέλω να μείνω μαζί σας».

Ο Ταρού δε σάλεψε, και συνέχισε να οδηγεί. Ο Ριέ έδειχνε ανίκανος να βγει από την κούρασή του.

«Κι εκείνη;» ρώτησε σιγανά.

Ο Ραμπάρ είπε πως το είχε σκεφτεί, πως πίστευε ακόμη όσα πίστευε και πριν, μα θα 'ταν ντροπή του να φύγει, κι αν έμενε, τίποτα δεν τον εμπόδιζε ν' αγαπάει εκείνην που είχε αφήσει πίσω του. Ο Ριέ ανασηκώθηκε και είπε με σταθερή φωνή πως ήταν μεγάλη βλακεία, και πως δεν είναι ντροπή να προτιμάς την ευτυχία.

«Ναι» είπε ο Ραμπάρ, «μα ίσως να 'ναι ντροπή η ευτυχία του ενός».

Ο Ταρού, που ώς τώρα σώπαινε, σχολίασε, χωρίς να γυρίσει το κεφάλι του, πως αν ο Ραμπάρ ήθελε μερίδιο στην ανθρώπινη δυστυχία, δε θα 'βρισκε ποτέ πια καιρό για ευτυχία. Έπρεπε να διαλέξει.

«Δεν είναι αυτό» είπε ο Ραμπάρ. «Εγώ πάντα ένιωθα πως ήμουν ξένος στην πόλη, πως δεν είχα καμιά σχέση μαζί σας. Τώρα όμως είδα όσα ήταν να δω, και ξέρω πως η πόλη είναι πόλη μου, είτε το θέλω είτε όχι. Αυτή η ιστορία μάς αφορά όλους».

Κανείς δεν απάντησε, κι ο Ραμπάρ φάνηκε να εκνευρίζεται.

«Κι ύστερα, το ξέρετε καλά! Ειδαλλιώς, δε θα 'χατε καμιά δουλειά στο νοσοκομείο. Μήπως δε διαλέξατε κι εσείς, μήπως δεν απαρνηθήκατε την ευτυχία;»

Και πάλι δεν του απάντησαν, ούτε ο Ταρού ούτε ο Ριέ. Η σιωπή κράτησε πολύ, πλησίαζαν πια στο σπίτι του γιατρού. Κι ο Ραμπάρ επανέλαβε την τελευταία του ερώτηση, πιο έντονα τώρα. Και τότε μόνο, ο Ριέ γύρισε προς το μέρος του. Ανασηκώθηκε με κόπο:

«Ραμπάρ, συχωρέστε με, αλλά δεν ξέρω. Αν θέλετε να μείνετε μαζί μας, μπορείτε να μείνετε».

Μια στραβοτιμονιά του Ταρού τον έκανε να σωπάσει. Κι έπειτα συνέχισε, κοιτάζοντας ίσια μπροστά:

«Για τίποτα στον κόσμο δεν πρέπει να χάνουμε αυτό που αγαπάμε. Κι όμως εγώ το 'χασα, το 'χασα, χωρίς να ξέρω γιατί».

Και αφέθηκε να γείρει πίσω στο κάθισμά του.

«Κι όμως είναι γεγονός, δεν υπάρχει τίποτ' άλλο» είπε παραιτημένα. «Το σημειώνουμε και βγάζουμε συμπεράσματα».

«Τι συμπεράσματα;» ρώτησε ο Ραμπάρ.

«Α» έκανε ο Ριέ, «δε γίνεται να γιατρεύεις και να ξέρεις ταυτόχρονα. Ας γιατρεύουμε λοιπόν, το ταχύτερο δυνατό. Αυτό μόνο επείγει».

Τα μεσάνυχτα, ο Ταρού με τον Ριέ έφτιαχναν στον Ραμπάρ το σχεδιάγραμμα της συνοικίας που θα αναλάβαινε. Ο Ταρού κοίταξε το ρολόι του. Σήκωσε το κεφάλι του και συνάντησε το βλέμμα του Ραμπάρ.

«Τους έχετε ειδοποιήσει;»

Ο δημοσιογράφος γύρισε το βλέμμα του αλλού:

«Τους άφησα ένα σημείωμα» είπε με κόπο, «πριν έρθω να σας βρω».

Τις τελευταίες μέρες του Οκτώβρη δοκιμάστηκε ο καλλιεργημένος ορός του Καστέλ. Ήταν κυριολεκτικά η τελευταία ελπίδα του Ριέ. Σε περίπτωση νέας αποτυχίας, ο γιατρός ήταν βέβαιος ότι η πόλη θα γινόταν έρμαιο στις παραξενιές της επιδημίας, είτε συνέχιζε το έργο της για κάμποσους μήνες ακόμη, είτε αποφάσιζε να σταματήσει χωρίς λόγο.

Μια μέρα πριν επισκεφθεί ο Καστέλ τον Ριέ, ο γιός του κυρίου Οτόν αρρώστησε και όλη η οικογένεια μπήκε υποχρεωτικά καραντίνα. Η μητέρα, που είχε βγει λίγο πριν από την προηγούμενη καραντίνα, βρέθηκε τώρα απομονωμένη για δεύτερη φορά. Ο εισαγγελέας σεβάστηκε τις εντολές των αρχών, και φώναξε το δόκτορα Ριέ αμέσως μόλις αναγνώρισε στο σώμα του παιδιού τα συμπτώματα της αρρώστιας. Όταν έφτασε ο Ριέ, βρήκε τον πατέρα και τη μητέρα να παραστέκουν στα πόδια του κρεβατιού. Το κοριτσάκι το είχαν απομακρύνει από το σπíti. Το αγόρι βρισκόταν στη φάση της μεγάλης εξάντλησης, κι άφησε το γιατρό να το εξετάσει χωρίς διαμαρτυρίες. Όταν ο γιατρός σήκωσε το κεφάλι του, συνάντησε το βλέμμα του εισαγγελέα, και πίσω του το χλομό πρόσωπο της μητέρας, που έσφιγγε ένα μαντίλι στο στόμα της και παρακολουθούσε με διάπλατα μάτια τις κινήσεις του γιατρού.

«Αυτό είναι, ε;» είπε παγερά ο εισαγγελέας.

«Ναι» απάντησε ο Ριέ, κοιτώντας πάλι το παιδί.

Τα μάτια της μητέρας γούρλωσαν, αλλά και πάλι δε μίλησε. Κι ο εισαγγελέας έμεινε σιωπηλός, κι έπειτα είπε, πιο σιγανά:

«Καλώς, γιατρέ μου. Ας κάνουμε το καθήκον μας».

Ο Ριέ προσπάθησε να μην κοιτάξει τη μητέρα, που έσφιγγε ακόμη το μαντίλι στο στόμα της.

«Θα γίνουν όλα πολύ γρήγορα» είπε, «αλλά πρώτα πρέπει να τηλεφωνήσω».

Ο κύριος Οτόν προσφέρθηκε να τον πάει στο τηλέφωνο. Όμως ο γιατρός γύρισε στη γυναίκα:

«Θλίβομαι αφάνταστα. Θα χρειαστεί όμως να ετοιμάσετε ορισμένα πράγματα. Ξέρετε τι είναι».

Η κυρία Οτόν έμοιαζε χαμένη. Είχε κατεβάσει τα μάτια της.

«Ναι» είπε, σηκώνοντας το κεφάλι. «Αυτό έλεγα κι εγώ».

Πριν φύγει, ο Ριέ δεν άντεξε να μην τους ρωτήσει αν χρειάζονταν τίποτα. Η γυναίκα τον κοίταξε, σιωπηλή. Όμως ο εισαγγελέας, αυτή τη φορά, κοιτούσε αλλού.

«Όχι» είπε ξεροκαταπίνοντας. «Μόνο να σώσετε το παιδί μου».

Η καραντίνα, που αρχικά ήταν τυπική διαδικασία, είχε οργανωθεί από τον Ριέ και τον Ραμπάρ σε πολύ αυστηρή βάση. Είχαν απαιτήσει κυρίως την ξεχωριστή απομόνωση των μελών κάθε οικογένειας. Έτσι, αν κάποιο μέλος είχε μολυνθεί χωρίς να το ξέρει, τα κρούσματα δε θα πολλαπλασιάζονταν. Ο Ριέ είχε εξηγήσει το σκεπτικό στον εισαγγελέα, κι εκείνος το είχε βρει σωστό. Κι όμως, το βλέμμα που είχε ανταλλάξει με τη γυναίκα του, είχε κάνει το γιατρό να αισθανθεί πως ο χωρισμός τους είχε απελπίσει. Η κυρία Οτόν και το κοριτσάκι της θα μπορούσαν να μείνουν στο ξενοδοχείο, στη μονάδα του Ραμπάρ. Για τον εισαγγελέα όμως υπήρχε θέση μόνο στο στρατόπεδο που έστηνε η νομαρχία στο δημοτικό στάδιο, με σκηνές δανεικές από την υπηρεσία οδοποιίας. Ο Ριέ τού ζήτησε συγνώμη, αλλά ο κύριος Οτόν είπε πως οι κανονισμοί είχαν γίνει για όλους, και όλοι έπρεπε να συμμορφώνονται.

Όσο για το παιδί, μεταφέρθηκε στο βοηθητικό νοσοκομείο, σε μια παμπάλαιη αίθουσα διδασκαλίας, όπου είχαν βάλει δέκα κρεβάτια. Σε καμιά εικοσαριά ώρες, ο Ριέ είδε πως η κατάσταση του μικρού ήταν απελπιστική. Το κορμάκι του είχε παραδοθεί στα δόντια της αρρώστιας, χωρίς να προβάλλει την παραμικρή αντίσταση. Οι μικροσκοπικοί βουβωνικοί αδένες του, μόλις σχηματισμένοι, πονούσαν πολύ και εμπόδιζαν την κυκλοφορία στα αδύναμα ποδαράκια του. Το παιδί είχε παραδώσει τα όπλα εξαρχής. Γι' αυτό ο Ριέ σκέφτηκε να δοκιμάσουν πάνω του τον ορό του Καστέλ. Το ίδιο βράδυ, μετά το δείπνο, το παιδί εμβολιάστηκε, χωρίς να παρουσιάσει όμως καμιά αντίδραση. Τα ξημερώματα της επομένης, μαζεύτηκαν όλοι γύρω από

το αγοράκι, για να μελετήσουν τις συνέπειες της αποφασιστικής δοκιμασίας.

Το παιδί έβγαινε απ' το λήθαργο στριφογυρίζοντας σπασμωδικά μέσα στα σεντόνια. Ο γιατρός, ο Καστέλ και ο Ταρού βρίσκονταν στο πλευρό του από τις τέσσερις το πρωί, παρακολουθώντας βήμα προς βήμα την πρόοδο ή την κάμψη της αρρώστιας. Το γεροδεμένο σώμα του Ταρού έσκυβε πάνω από το προσκέφαλό του. Καθισμένος στα πόδια του κρεβατιού, δίπλα στον Ριέ που ήταν όρθιος, ο Καστέλ διάβαζε ένα παλιό σύγγραμμα, δείχνοντας απόλυτα ήρεμος. Σιγά σιγά, καθώς το φως της μέρας χυνόταν μέσα στην παλιά σχολική αίθουσα, άρχισαν να καταφτάνουν κι άλλοι. Πρώτος ο Πανελού, που έμεινε απέναντι απ' τον Ταρού, στην άλλη μεριά του κρεβατιού, ακουμπώντας στον τοίχο. Στο πρόσωπό του διάβαζες καθαρά τη θλίψη, και η κούραση όλων των ημερών όπου είχε αναλώσει τον εαυτό του, χάραζε βαθιές ρυτίδες στο αναψοκοκκινισμένο του μέτωπο. Έπειτα ήρθε ο Ζοζέφ Γκραν. Η ώρα ήταν εφτά, και ο υπάλληλος ζήτησε συγγνώμη για τη βιασύνη του. Πετάχτηκε μόνο για μια στιγμή, να δει μήπως υπήρχε τίποτα συγκεκριμένο. Ο Ριέ, αμίλητος, του έδειξε το παιδί. Είχε τα μάτια κλειστά, το πρόσωπο παραμορφωμένο, τα δόντια σφιγμένα μ' όλη του τη δύναμη, το κορμάκι ακίνητο, και το κεφάλι του χτυπιόταν δεξιά αριστερά πάνω σ' ένα μαξιλάρι γυμνό, χωρίς μαξιλαροθήκη. Όταν πια ξημέρωσε για τα καλά, και στο βάθος της αίθουσας, πάνω στο μαυροπίνακα που είχε μείνει στη θέση του, φάνηκαν οι μισοσβησμένες εξισώσεις κάποιου παλιού καιρού, έφτασε κι ο Ραμπάρ. Ακούμπησε στα πόδια του διπλανού κρεβατιού κι έβγαλε ένα πακέτο τσιγάρα. Έφτασε όμως μια ματιά στο παιδί, για να ξαναβάλει το πακέτο στην τσέπη του.

Ο Καστέλ, καθιστός πάντα, κοίταζε πάνω απ' τα γυαλιά του τον Ριέ:

«Έχετε νέα από τον πατέρα;»

«Όχι» είπε ο Ριέ, «είναι απομονωμένος στο στρατόπεδο».

Ο γιατρός έσφιξε δυνατά το κάγκελο του κρεβατιού με το παιδάκι που βογκούσε. Δεν άφηνε ούτε στιγμή απ' τα μάτια του τον μικρό άρρωστο, που τώρα τεντώθηκε απότο-

μα, και σφίγγοντας πάντα τα δόντια, ανασηκώθηκε λίγο απ' τη μέση και πάνω, απλώνοντας χέρια και πόδια. Το μικρό κορμάκι, γυμνό πάνω στη στρατιωτική κουβέρτα, ανάδινε μια μυρωδιά από μαλλί και αψύ ιδρώτα. Το παιδί χαλάρωνε λίγο λίγο, τα πόδια και τα χέρια του κατέβηκαν κι ακούμπησαν στο κέντρο του κρεβατιού, και πάντα βουβό και τυφλό, άρχισε να ανασαίνει πιο γρήγορα. Ο Ριέ κοίταξε στα μάτια τον Ταρού, κι εκείνος γύρισε αλλού το βλέμμα του.

Είχαν δει πολλά παιδιά να πεθαίνουν ώς τώρα, γιατί εδώ και κάμποσους μήνες ο τρόμος δεν έκανε εξαιρέσεις, αλλά ποτέ δεν είχαν παρακολουθήσει βήμα προς βήμα το μαρτύριό τους, όπως στην περίπτωση αυτή. Και, όπως είναι φυσικό, ο πόνος των αθώων δεν είχε πάψει να τους φαίνεται σκάνδαλο, γιατί σκάνδαλο ήταν στην πραγματικότητα. Μα ως τότε τουλάχιστον, το σκάνδαλο ήταν κάπως αφηρημένο, γιατί ποτέ δεν είχαν κοιτάξει κατάματα, και για τόση ώρα, την αγωνία ενός αθώου.

Ξαφνικά το παιδί, σαν να το 'χαν δαγκώσει στο στομάχι, διπλώθηκε πάλι στα δύο, βογκώντας πνιχτά. Έμεινε έτσι διπλωμένο μερικά ατέλειωτα δευτερόλεπτα, συγκλονισμένο από ρίγη και σπασμούς, λες κι ο εύθραυστος σκελετός του λύγιζε κάτω απ' το μανιασμένο άνεμο της πανούκλας και ράγιζε απ' τα απανωτά χτυπήματα του πυρετού. Το μπουρίνι πέρασε, το κορμάκι χαλάρωσε λίγο, ο πυρετός φάνηκε να υποχωρεί εγκαταλείποντάς το, λαχανιασμένο, πάνω σε μια υγρή και δηλητηριασμένη ακτή, όπου κάθε ανάπαυση έμοιαζε πια με το θάνατο. Όταν το πύρινο κύμα το ξαναπήρε, για τρίτη φορά, και το ανασήκωσε λίγο, το παιδί ζάρωσε, χώθηκε πιο βαθιά στο κρεβάτι, μέσα στην τρομερή φλόγα που το έκαιγε, κι άρχισε να κουνάει το κεφάλι του σαν τρελό, πετώντας την κουβέρτα. Πελώρια δάκρυα ανάβλυσαν απ' τα φλογωμένα του βλέφαρα, κύλησαν στο μελανιασμένο προσωπάκι του, και όταν η κρίση τέλειωσε, εξαντλημένο, συσπώντας τα κοκαλιάρικα άκρα του όπου το δέρμα είχε λιώσει μέσα σε σαράντα οχτώ ώρες, πήρε πάνω στο λεηλατημένο κρεβάτι τη στάση ενός άγαρμπου εσταυρωμένου.

Ο Ταρού έσκυψε και σκούπισε με το βαρύ του χέρι το προσωπάκι που ήταν μουσκεμένο στα δάκρυα και στον ι-

δρώτα. Λίγο πριν, ο Καστέλ είχε κλείσει το βιβλίο του και κοιτούσε τον άρρωστο. Κάτι άρχισε να λέει, αλλά χρειάστηκε να βήξει για να μπορέσει να το τελειώσει, γιατί η φωνή του πνίγηκε στη μέση:

«Δεν παρατηρήθηκε πρωινή ύφεση, ε; Τι λέτε, Ριέ;»

Ο Ριέ είπε πως όχι, αλλά το παιδί άντεχε πέρα από τα όρια του φυσιολογικού. Ο Πανελού, που έμοιαζε να 'χει καταρρεύσει γερμένος στον τοίχο, είπε πνιχτά:

«Αν πρόκειται να πεθάνει, θα βασανιστεί κι άλλο ακόμη».

Ο Ριέ γύρισε απότομα προς το μέρος του κι άνοιξε το στόμα του για να μιλήσει, αλλά δε μίλησε, έκανε μια φανερή προσπάθεια να ξαναβρεί την αυτοκυριαρχία του, κι έπειτα κοίταξε πάλι το παιδί.

Το φως είχε πλημμυρίσει την αίθουσα. Στ' άλλα πέντε κρεβάτια, σώματα σάλευαν βογκώντας διακριτικά, λες ήταν συνεννοημένα. Ο μόνος άρρωστος που φώναζε δυνατά, στο βάθος της αίθουσας, έβγαζε κατά διαστήματα κάτι μικρά επιφωνήματα, που έμοιαζαν να δηλώνουν μάλλον έκπληξη παρά πόνο. Λες κι ο τρόμος, ακόμη και για τους αρρώστους, δεν ήταν πια όπως στην αρχή. Τώρα, ο τρόπος που αντιμετώπιζαν την αρρώστια, έδειχνε ένα είδος συγκατάθεσης. Μόνο το παιδί την πολεμούσε μ' όλες του τις δυνάμεις. Κι ο Ριέ, που του έπιανε κάθε τόσο το σφυγμό, όχι επειδή ήταν ανάγκη, αλλά για να σπάει την ανίσχυρη ακινησία του, έκλεινε τα μάτια κι ένιωθε τούτη την ταραχή να γίνεται ένα με το δικό του αίμα που έβραζε. Κι ο Ριέ γινόταν ένα με το βασανισμένο παιδί, και πάσχιζε να το κρατήσει στη ζωή με τη δική του δύναμη, που για την ώρα ήταν ακέραιη. Οι χτύποι της καρδιάς τους έσμιγαν για μια στιγμή, κι έπειτα πάλι ξεχώριζαν, το παιδί τού ξεγλιστρούσε, όλη του η προσπάθεια κατέληγε στο κενό. Και τότε άφηνε τον αδύνατο καρπό και ξαναγυρνούσε στη θέση του.

Πάνω στους ασθεσωμένους τοίχους το φως από ρόδινο περνούσε στο κίτρινο. Πίσω απ' τα τζάμια φούσκωνε ένα ζεστό πρωί. Σχεδόν κανείς δεν άκουσε τον Γκραν που είπε πως φεύγει και θα ξαναγυρίσει. Όλοι περίμεναν. Το παιδί, πάντοτε με τα μάτια κλειστά, φάνηκε να ησυχάζει κάπως. Τα χέρια του, κυρτωμένα σαν αρπάγες, έξυναν μαλακά τα

πλάγια του κρεβατιού. Έπειτα ανηφόρισαν, έξυσαν τα γόνατα πάνω απ' την κουβέρτα, κι άξαφνα το παιδί δίπλωσε τα πόδια του, με τα γόνατα πάνω στην κοιλιά, κι έμεινε ασάλευτο. Άνοιξε τότε τα μάτια του για πρώτη φορά και κοίταξε τον Ριέ που στεκόταν απέναντί του. Στο βουλιαγμένο προσωπάκι του, που είχε τώρα το χρώμα του γκρίζου πηλού, το στόμα άνοιξε κι έβγαλε μια παρατεταμένη κραυγή, που του πνιξε την ανάσα και πλημμύρισε ξάφνου την αίθουσα με μια μονότονη διαμαρτυρία, παράφωνη, και τόσο λίγο ανθρώπινη, που έμοιαζε να βγαίνει απ' τα στόματα όλων μαζί των ανθρώπων. Ο Ριέ έσφιξε τα δόντια του κι ο Ταρού γύρισε αλλού. Ο Ραμπάρ πλησίασε κοντά στον Καστέλ, κι ο Καστέλ έκλεισε το βιβλίο που είχε μείνει ανοιχτό πάνω στα γόνατά του. Ο Πανελού κοίταξε το παιδικό στόμα, τσακισμένο απ' την αρρώστια, απ' όπου ξεχείλιζε μια κραυγή όλων των ηλικιών. Κι αφέθηκε τότε να πέσει στα γόνατα, και κανείς δεν απόρησε που τον άκουσε να λέει, λίγο πνιχτά, αλλά καθαρά πίσω απ' τον ανώνυμο θρήνο που δεν έλεγε να σταματήσει: «Θεέ μου, σώσε το!»

Όμως το παιδί ούρλιαζε ακόμη, κι οι άλλοι άρρωστοι τριγύρω αναστατώθηκαν. Ο άρρωστος στο βάθος της αίθουσας, που δεν είχε σταματήσει τα επιφωνήματα, επιτάχυνε το ρυθμό του θρήνου του, ώσπου τον έκανε στο τέλος πραγματική κραυγή, ενώ οι υπόλοιποι βογκούσαν όλο και πιο δυνατά. Ένα κύμα λυγμών σάρωσε την αίθουσα, πνιγοντας την προσευχή του Πανελού, κι ο Ριέ, πιασμένος απ' τα κάγκελα του κρεβατιού, έκλεισε τα μάτια, λυγισμένος απ' την κούραση και τον τρόμο.

Όταν τα ξανάνοιξε, είδε πλάι του τον Ταρού.

«Πρέπει να πηγαίνω» είπε ο Ριέ, «δεν αντέχω άλλο».

Και τότε, ξαφνικά, οι άρρωστοι σώπασαν. Ο γιατρός πρόσεξε τότε πως η κραυγή του παιδιού είχε εξασθενήσει, κι όλο έσβηνε, κόντευε πια να τελειώσει. Γύρω γύρω οι θρήνοι ξανάρχιζαν, πνιχτοί όμως, σαν μακρινή ηχώ του αγώνα που κόντευε να τελειώσει. Ο αγώνας τέλειωσε. Ο Καστέλ είχε περάσει απ' την άλλη μεριά του κρεβατιού, και είπε πως αυτό ήταν το τέλος. Με το στόμα ανοιγμένο αλλά βουβό, το παιδί αναπαυόταν στα ανάστατα σκεπάσματα, τα δάκρυα ακόμη στο πρόσωπό του, κι έμοιαζε να 'χει μικρύνει ξαφνικά.

Ο Πανελού πλησίασε στο κρεβάτι κι έκανε το σημείο του σταυρού. Μάζεψε έπειτα το ράσο του και έφυγε από την κεντρική είσοδο.

«Θα ξαναδοκιμάσουμε;» ρώτησε τον Καστέλ ο Ταρού.

Ο γιατρός κούνησε το κεφάλι του.

«Μπορεί» είπε, χαμογελώντας ξερά. «Στο κάτω κάτω, άντεξε πολύ».

Ο Ριέ έβγαινε κιόλας από την αίθουσα με βήμα ταχύ και τέτοιο ύφος, που καθώς προσπερνούσε τον Πανελού, ο παπάς άπλωσε το χέρι του να τον σταματήσει.

«Πάμε, γιατρέ μου» είπε.

Ο Ριέ γύρισε, χωρίς να κόψει τη φόρα του, και του είπε άγρια:

«Αυτό τουλάχιστον ήταν αθώο, το ξέρετε καλά!»

Έκανε έπειτα μεταβολή, και περνώντας την πόρτα της αίθουσας πριν απ' τον Πανελού, βγήκε στην αυλή του σχολείου. Εκεί, στο βάθος, κάθισε σ' ένα παγκάκι ανάμεσα στα ακονισμένα δεντράκια, και σκούπισε τον ιδρώτα που κυλούσε στα μάτια του. Του 'ρχόταν να ουρλιάξει, για να σπάσει επιτέλους τον άγριο κόμπο που του έπνιγε την καρδιά. Η ζέστη έπεφτε αργά αργά μέσ' απ' τα κλαδιά των φίκων. Ο γαλάζιος ουρανός του πρωινού σκεπαζόταν γοργά μ' ένα λευκό πέπλο, που έκανε ακόμα πιο πνιγερό τον αέρα. Ο Ριέ ξάπλωσε στο παγκάκι. Κοίταξε τα κλαδιά, τον ουρανό, ξαναβρίσκοντας λίγο λίγο την ανάσα του, δαμάζοντας λίγο λίγο την κούρασή του.

«Γιατί μου μιλήσατε τόσο θυμωμένα;» είπε μια φωνή πίσω του. «Και για μένα ήταν αφόρητο το θέαμα».

Ο Ριέ γύρισε προς το μέρος του Πανελού:

«Έχετε δίκιο» είπε. «Να με συγχωρείτε. Η κούραση σε κάνει τρελό. Κι έρχονται κάποιες στιγμές σ' αυτή την πόλη, που δε νιώθω τίποτ' άλλο πέρα από αγανάκτηση».

«Καταλαβαίνω» μουρμούρισε ο Πανελού. «Αγανακτούμε με ό,τι ξεπερνάει τα δικά μας μέτρα. Ίσως όμως πρέπει ν' αγαπάμε ό,τι δεν μπορούμε να καταλάβουμε».

Ο Ριέ ανασηκώθηκε απότομα. Κοίταξε τον Πανελού μ' όλη του τη δύναμη κι όλο του το πάθος, και κούνησε το κεφάλι του.

«Όχι, πάτερ» είπε. «Εγώ την αγάπη τη βλέπω αλλιώς».

Κι ὥσπου να πεθάνω, θ' αρνιέμαι ν' αγαπήσω ἕναν κόσμο ὅπου βασανίζονται παιδιά».

Ἡ ταραχή πέρασε σαν ἴσκιος ἀπ' το πρόσωπο του Πανελοῦ.

«Α, γιατρέ μου» εἶπε λυπημένος, «τώρα καταλαβαίνω τι θα πει χάρη».

Ὅμως ο Ριέ εἶχε ξαπλώσει πάλι στο παγκάκι. Κι ἀπὸ τα βάθη της κούρασης που ἐπέστρεφε, ἀπάντησε πιο μαλακά:

«Ακριβῶς αὐτὸ μου λείπει, το ξέρω. Δε θέλω ὅμως να το συζητήσω μαζί σας, προς το παρόν. Ἀς δουλέψουμε γι' αὐτὸ που μας ἐνώνει, πέρα ἀπὸ βλασφημίες και προσευχές. Εἶναι το μόνο που ἔχει σημασία».

Ὁ Πανελοῦ κάθισε δίπλα στον Ριέ. Ἐδειχνε συγκινημένος.

«Ναι» εἶπε, «κι εσεῖς ἐργάζεσθε για τη σωτηρία του ἀνθρώπου».

Ὁ Ριέ προσπάθησε να χαμογελάσει.

«Ἡ σωτηρία του ἀνθρώπου εἶναι μεγάλη κουβέντα για τα δικά μου μέτρα. Εγὼ δεν πάω τόσο μακριά. Εμένα μ' ἐνδιαφέρει ἡ υγεία του, πάνω ἀπ' ὅλα ἡ υγεία του».

Ὁ Πανελοῦ φάνηκε να διστάζει.

«Γιατρέ μου» εἶπε.

Δε συνέχισε ὅμως. Και στο δικὸ του μέτωπο εἶχε ἀρχίσει να κυλάει ἰδρώτας. Μουρμούρισε: «Εἰς το ἐπανιδεῖν» και τα μάτια του γυάλιζαν καθὼς σηκωνόταν. Ἦταν ἔτοιμος να φύγει, ὅταν ο Ριέ, που εἶχε βυθιστεῖ στις σκέψεις του, σηκώθηκε ἀπότομα κι ἔκανε ἕνα βήμα προς το μέρος του.

«Ζητώ και πάλι συγγνώμη» εἶπε. «Ἦταν ἕνα ξέσπασμα που δεν πρόκειται να ξανασυμβεῖ».

Ὁ Πανελοῦ τού ἔδωσε το χέρι και εἶπε λυπημένα:

«Κι ὅμως, δεν κατάφερα να σας πείσω!»

«Και τι μ' αὐτό;» εἶπε ο Ριέ. «Ἀν μισῶ κάτι, εἶναι ο θάνατος και ἡ δυστυχία, το ξέρετε καλά. Κι εἴτε το θέλετε εἴτε ὄχι, εἶμαστε μαζί, για να τ' ἀντέξουμε και να τα πολεμήσουμε».

Ὁ Ριέ κρατοῦσε ἀκόμη το χέρι του Πανελοῦ.

«Βλέπετε» εἶπε, ἀποφεύγοντας να τον κοιτάξει, «οὔτε ο Θεὸς δεν μπορεῖ να μας χωρίσει πια».

Από τότε που μπήκε στις υγειονομικές μονάδες, ο Πανελού δεν είχε λείψει ούτε στιγμή από τα νοσοκομεία και τους τόπους όπου θρυσκόταν η πανούκλα. Κι ανάμεσα στους σωτήρες, είχε διαλέξει την πρώτη γραμμή, γιατί έκρινε πως αυτή του έπρεπε. Το θέαμα του θανάτου δεν του είχε λείψει ποτέ. Και μόλο που, κατ' αρχήν, το εμβόλιο τον προστάτευε, η ανησυχία για τον δικό του θάνατο δεν του ήταν εντελώς ξένη. Φαινομενικά, διατηρούσε πάντα την ψυχραιμία του. Από τη μέρα όμως που είχε παρασταθεί στο θάνατο ενός παιδιού, ο παπάς άρχισε ν' αλλάζει. Στο πρόσωπό του ζωγραφίστηκε μια ένταση που ολόένα μεγάλωνε. Και τη μέρα που είπε χαμογελώντας στον Ριέ ότι ετοιμάζε μια σύντομη μελέτη με θέμα: «Οι ιερείς μπορούν να ζητήσουν τη συμβουλή των γιατρών;», ο γιατρός σχημάτισε την εντύπωση ότι το πράγμα ήταν πολύ πιο σοβαρό απ' όσο έλεγε ο Πανελού. Κι όταν ο γιατρός εξέφρασε την επιθυμία να δει τη μελέτη αυτή, ο Πανελού τον πληροφόρησε ότι θα έκανε κάποιο κήρυγμα στη λειτουργία των ανδρών, και πως με την ευκαιρία θα εξέθετε ορισμένες απόψεις του:

«Θα ήθελα να έρθετε κι εσείς, γιατρέ μου, το θέμα σάς ενδιαφέρει».

Ο παπάς έκανε το κήρυγμά του μιαν απ' τις μέρες του μεγάλου ανέμου. Για να πούμε όμως την αλήθεια, το ακροατήριο δεν ήταν τόσο πυκνό όσο στο πρώτο του κήρυγμα. Ήταν ένα είδος θεάματος που δεν είχε πια το θέλητρο της καινοτομίας για τους συμπολίτες μας. Κι ύστερα, μέσα στις δύσκολες συνθήκες που γνώριζε η πόλη, ακόμη και η λέξη «καινοτομία» είχε χάσει κάθε νόημα. Κοντά στ' άλλα, οι περισσότεροι από μας, αν δεν είχαν εγκαταλείψει εντελώς τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, ή όταν δεν τα συνδύαζαν με μια βαθύτατα ανήθικη προσωπική ζωή, είχαν αντικαταστήσει τη συνηθισμένη τους πρακτική με παράλογες δεισιδαιμονίες. Και δέχονταν πιο εύκολα να

φορέσουν προστατευτικές εικονίτσες ή φυλαχτά του Αγίου Ρος, παρά να πάνε στη λειτουργία.

Και για να δώσουμε ένα παράδειγμα, ας αναφέρουμε πόσο αλόγιστα χρησιμοποιούσαν οι συμπολίτες μας τις προφητείες. Την άνοιξη, όλοι περίμεναν ουσιαστικά πως η αρρώστια θα σταματούσε από στιγμή σε στιγμή, και κανείς δε σκέφτηκε να ρωτήσει πόσο θα κρατούσε η επιδημία, γιατί ήταν γενική η πεποίθηση πως δε θα υπήρχε διάρκεια. Καθώς όμως περνούσαν οι μέρες, ο κόσμος άρχιζε λίγο λίγο να πιστεύει πως η συμφορά δε θα 'χε τέλος, κι έτσι, διαμιάς, το πολυπόθητο τέλος της επιδημίας έγινε αντικείμενο όλων των ελπίδων. Κάθε λογής προφητείες που προέρχονταν από μάγους ή από αγίους της καθολικής εκκλησίας, κυκλοφορούσαν από χέρι σε χέρι. Οι τυπογράφοι της πόλης δεν άργησαν να συνειδητοποιήσουν την κερδοφόρα πλευρά των προλήψεων, και ανέλαβαν να προμηθεύσουν το κοινό με άφθονα αντίτυπα των κειμένων που ήδη κυκλοφορούσαν. Κι έπειτα, βλέποντας πως η περιέργεια του κοινού ήταν ακόρεστη, καταπαιάστηκαν με έρευνες στις δημοτικές βιβλιοθήκες, ανασύροντας κάθε διαθέσιμη πληροφορία αυτού του είδους από τα περιθώρια της ιστορίας, και διοχετεύοντάς την σ' ολόκληρη την πόλη. Κι όταν η ιστορία στέρευε από προφητείες, τις παράγγειλαν στους δημοσιογράφους, που ως προς τούτο τουλάχιστον, αποδείχθηκαν εφάμιλλοι των προτύπων τους από παλιότερους αιώνες.

Κάποιες από τις προφητείες αυτές δημοσιεύονταν και στις εφημερίδες, και καταβροχθίζονταν άπληστα από το κοινό, όσο και οι αισθηματικές ιστορίες που δημοσιεύονταν άλλοτε, σε καλές εποχές. Μερικές προβλέψεις γίνονταν με περίπλοκους μαθηματικούς υπολογισμούς, βασισμένους στη χιλιετία που διανύαμε, στον αριθμό των νεκρών και στον αριθμό των μηνών που είχαν ήδη περάσει υπό το καθεστώς της πανούκλας. Άλλες έκαναν συγκρίσεις με τις μεγάλες πανούκλες της ιστορίας, απομόνωναν τις ομοιότητες (που οι προφητείες τις θεωρούσαν σταθερές), και με εξίσου αλλόκοτους υπολογισμούς δοκίμαζαν να αποσπάσουν πληροφορίες σχετικά με την τωρινή δοκιμασία. Ασυναγώνιστες όμως στην προτίμηση του κοινού ήταν εκείνες που, με γλώσσα παρόμοια με της Αποκάλυ-

ψης, αράδιαζαν σειρές γεγονότων, καθένα από τα οποία μπορούσε να ευθύνεται για τη μάστιγα, και διέθετε την απαραίτητη πολυπλοκότητα ώστε να αφήνει περιθώριο για πολλές ερμηνείες. Ο Νοστράδαμος και η αγία Οντίλ πέρασαν στην ημερησία διάταξη, και η έρευνά τους πάντοτε απέδιδε καρπούς. Το μόνο κοινό σημείο όλων των προφητειών ήταν το ότι, τελικά, καθησύχαζαν τον κόσμο. Και μόνο η πανούκλα δεν καθησύχαζε κανέναν.

Και καθώς οι προλήψεις είχαν πάρει πια τη θέση της θρησκείας για τους συμπολίτες μας, το κήρυγμα του Πανελού έγινε μέσα σε μια εκκλησία που γέμιζε μόνο κατά τα τρία τέταρτα. Το βράδυ εκείνο, όταν μπήκε στην εκκλησία ο Ριέ, οι ριπές του ανέμου που τρύπωναν από την είσοδο, κάνοντας τις πόρτες να χτυπούν, κυκλοφορούσαν ανεμπόδιστα ανάμεσα στο ακροατήριο. Και μέσα στην παγωμένη και σιωπηλή εκκλησία, μ' ένα εκκλησίασμα που αποτελούνταν αποκλειστικά από άντρες, ο Ριέ κάθισε σ' ένα στασίδι κι είδε τον παπά ν' ανεβαίνει στον άμβωνα. Ο παπάς μίλησε πιο μαλακά και πιο στοχαστικά από την πρώτη φορά, και σε πολλά σημεία οι παριστάμενοι πρόσεξαν κάποιο δισταγμό στα επιχειρήματά του. Και, το πιο παράξενο απ' όλα, δεν έλεγε πια «εσείς» αλλά «εμείς».

Ωστόσο, η φωνή του λίγο λίγο δυνάμωνε. Στην αρχή, υπενθύμιζε πως, τόσους μήνες, η πανούκλα βρισκόταν ανάμεσά μας, και τώρα που τη γνωρίσαμε καλύτερα, τώρα που την είδαμε τόσες φορές να κάθεται στο τραπέζι μας ή στο προσκέφαλο των αγαπημένων μας, να περπατά στο πλευρό μας και να μας περιμένει κάθε μέρα στη δουλειά, τώρα λοιπόν, μπορούσαμε ίσως να καταλάβουμε καλύτερα τι μας έλεγε αδιάκοπα, κι ας μην το είχαμε ακούσει καλά, μέσα στο πρώτο μας ξάφνιασμα. Όσα είχε κηρύξει τότε ο πατήρ Πανελού στον ίδιο χώρο εξακολουθούσαν να ισχύουν, ή πάντως έτσι πίστευε εκείνος. Ίσως όμως, πράγμα που μπορεί να συμβεί σε όλους μας, να τα είχε σκεφτεί και να τα ξεστόμιζε χωρίς οίκτο, και μετανοούσε γι' αυτό. Γεγονός ωστόσο, ήταν ότι πάντοτε και από τα πάντα, κάτι απομένει. Ακόμη κι η σκληρότερη δοκιμασία μπορεί να είναι ευεργετική για τον χριστιανό. Και ίσα ίσα στις δοκιμασίες πρέπει να αναζητά κάθε χριστιανός την καλή τους πλευρά,

να ερευνά σε τι ακριβώς συνίσταται η ευεργεσία, και να προσπαθεί να την εξασφαλίσει.

Εκείνη τη στιγμή, οι άνθρωποι γύρω από τον Ριέ έγειραν πιο αναπαυτικά στα στασίδια τους και βολεύτηκαν όσο καλύτερα μπορούσαν. Μια πόρτα ντυμένη με βαρύ καπιτονέ χτυπούσε μαλακά και κάποιος σηκώθηκε για να τη στερεώσει. Κι ο Ριέ, που η προσοχή του είχε αποσπαστεί από το θόρυβο, δεν πρόσεξε πως ο Πανελού ξανάρχιζε το κήρυγμά του. Ο Πανελού είπε πάνω κάτω ότι ήταν ανώφελο να προσπαθούμε να εξηγήσουμε το φαινόμενο της πανούκλας, και πως προτιμότερο θα ήταν να διδαχτούμε ό,τι μπορούμε από αυτό. Ο Ριέ έμεινε με τη συγκεχυμένη εντύπωση πως, για τον παπά, τίποτε δεν μπορούσε να εξηγηθεί. Η προσοχή του Ριέ συγκεντρώθηκε πάλι, όταν ο Πανελού τόνισε με όλη τη δύναμη της φωνής του πως υπάρχουν μερικά πράγματα που μπορεί κανείς να τα εξηγήσει ενώπιον του Θεού, και άλλα που δε θα μπορέσει να τα εξηγήσει ποτέ. Και ασφαλώς υπάρχει το καλό και το κακό, που κατά κανόνα η διαφορά τους εξηγείται εύκολα. Όταν όμως βρίσκεσαι μέσα στο κακό, αρχίζουν οι δυσκολίες. Υπάρχει, επί παραδείγματι, το προφανώς αναγκαίο κακό και το προφανώς ανώφελο κακό. Υπάρχει η Κόλαση του Δον Ζουάν και ο θάνατος ενός παιδιού. Γιατί μόλο που η κατακεραυνώση του ανήθικου είναι δίκαιη, κανείς δεν καταλαβαίνει το μαρτύριο του παιδιού. Και ουσιαστικά, τίποτα στον κόσμο δε μετράει όσο το μαρτύριο ενός παιδιού, κι ο τρόμος που σέρνει πίσω του αυτό το μαρτύριο, και οι αιτίες του, που πρέπει να βρούμε. Σ' όλη την υπόλοιπη ζωή μας, ο Θεός μάς τα έφερνε πάντα βολικά, κι ως τώρα η θρησκεία δεν είχε καμιά αξία. Τώρα όμως, βρισκόμαστε στη ρίζα του τείχους. Βρισκόμαστε κάτω απ' τα τείχη της πανούκλας, και στη θανάσιμη σκιά τους πρέπει να ανακαλύψουμε την ευεργεσία. Ο πατήρ Πανελού αρνιόταν προσωπικά όλα τα εύκολα πλεονεκτήματα που θα του επέτρεπαν να σκαρφλώσει τα τείχη. Θα τον βόλευε να πει ότι η αιωνιότητα της χαράς που ανοίγεται μπροστά στο παιδί θ' αντισταθμίσει το μαρτύριό του, αλλά στην πραγματικότητα δεν ήξερε τίποτα. Γιατί, κατά βάθος, ποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι η αιωνιότητα της χαράς μπορεί ν' αντισταθμίσει μια στιγμή ανθρώπινου πόνου; Όχι πάντως ένας χριστιανός.

νός, που ο Κύριός του γνώρισε τον πόνο ψυχή τε και σώματι. Όχι, ο παπάς θα έμενε στη ρίζα του τείχους, πιστός στον κατακερματισμό που συμβολίζει ο σταυρός, ενώπιος ενώπιω με το μαρτύριο ενός παιδιού. Και θα έλεγε άφοβα σε όσους τον άκουγαν τώρα δα: «Αδελφοί, ήγγικεν η ώρα. Πρέπει να πιστέψουμε ή ν' αρνηθούμε τα πάντα. Και ποιος, ποιος απ' όλους σας θα τολμούσε να αρνηθεί τα πάντα;»

Και πάνω που ο Ριέ άρχιζε να σκέφτεται πως ο παπάς μιλούσε αιρετικά, ο πατήρ Πανελού, συνεχίζοντας ακάθεκτος, υποστήριζε πως αυτή ακριβώς η εντολή, αυτή η καθαρή απαίτηση, ήταν η ευεργεσία για τον χριστιανό. Αυτή ήταν και η αρετή του. Ο παπάς γνώριζε ότι η υπερβολή που υπήρχε στην αρετή, και για την οποία σκόπευε να μιλήσει, θα φαινόταν σκανδαλώδης σε πολλά πνεύματα, συνηθισμένα σε μια πιο συμβατική και κλασική ηθική. Όμως σε καιρό πανούκλας, η θρησκεία δεν μπορούσε να είναι όπως τις άλλες μέρες, κι ακόμη και να δεχόταν, ή και να επιθυμούσε ο Θεός, την ανάπαυση και την αγαλλίαση της ψυχής σε καιρούς ευτυχίας, την είχε τάξει να βιώνει υπερβολικά την υπερβολή της δυστυχίας. Και σήμερα ο Θεός έκανε στα πλάσματά του τη χάρη να τα βυθίσει σε τόση δυστυχία, όση τους χρειαζόταν για να ξαναβρούν και να κρατήσουν την πιο μεγάλη αρετή του Όλα ή Τίποτα.

Ένας ιερόσυλος συγγραφέας του περασμένου αιώνα, ισχυρίστηκε πως αποκάλυπτε το μυστικό της Εκκλησίας, διακηρύσσοντας πως δεν υπάρχει Καθαρτήριο. Τι ήθελε να πει μ' αυτό; Πως δε χωρούν ημίμετρα, πως μόνο Παράδεισος και Κόλαση υπάρχει, και πως ο καθένας μας επιλέγει ανάλογα τη σωτηρία ή την καταδίκη. Αν πιστέψουμε τον Πανελού, επρόκειτο για μια στάση αιρετική, που δεν μπορούσε να γεννηθεί αλλού, παρά μέσα σε ακόλαστη ψυχή. Γιατί Καθαρτήριο υπήρχε. Όπως υπήρχαν αναμφίβολα εποχές όπου κανείς δεν απέβλεπε ιδιαίτερα στο Καθαρτήριο, εποχές όπου κανείς δεν μπορούσε να μιλήσει για εξαγορά των αμαρτιών. Κάθε αμάρτημα ήταν θανάσιμο, κάθε αδιαφορία εγκληματική. Ή όλα ή τίποτα.

Ο Πανελού σώπασε, κι εκείνη τη στιγμή ο Ριέ άκουσε καθαρότερα στις πύλες της εκκλησίας το θρήνο του ανέμου που έμοιαζε να δυναμώνει απέξω. Στο μεταξύ, ο παπάς

έλεγε ότι η αρετή της καθολικής αποδοχής, για την οποία μιλούσε, δεν έπρεπε να νοηθεί με την περιοριστική σημασία που της απέδιδαν συνήθως, πως δεν επρόκειτο για κοινότοπη παραίτηση, ούτε καν για την τόσο δύσκολη ταπεινοφροσύνη. Επρόκειτο για ταπείνωση, αλλά για ταπείνωση με τη συγκατάθεση του ταπεινωμένου. Ασφαλώς, το μαρτύριο ενός παιδιού ήταν ταπεινωτικό για το πνεύμα και για την καρδιά. Και γι' αυτό ακριβώς έπρεπε να το εξετάσουμε σε βάθος. Και γι' αυτό ακριβώς, και ο Πανελού διαβεβαίωνε το ακροατήριό του πως δεν του ήταν καθόλου εύκολο να το πει, έπρεπε να το θελήσουμε, αφού ήταν θέλημα του ίδιου του Θεού. Μόνο έτσι θα έπαυε να φοβάται ο χριστιανός, κι όταν κάθε διέξοδος είχε αποκλειστεί, θα οδηγούνταν στο βάθος της ουσιώδους επιλογής. Θα επέλεγε να πιστέψει τα πάντα, για να μην αφανιστεί, ή να αρνηθεί τα πάντα. Και σαν τις γενναίες εκείνες γυναίκες που, την ίδια στιγμή, μέσα στις εκκλησίες, έχοντας κατανοήσει ότι οι αφορμισμένοι βουβώνες ήταν η φυσική οδός απ' όπου το σώμα απέβαλλε τη μόλυνσή του, έλεγαν: «Θεέ μου, κάνε να πρηστούν οι βουβώνες του», έτσι και ο χριστιανός ήξερε να εγκαταλείπεται στο θέλημα του Θεού, έστω κι αν δεν το καταλάβαινε. Κανείς δεν μπορούσε να πει: «Αυτό εδώ το καταλαβαίνω, όμως το άλλο είναι απαράδεκτο», έπρεπε όλοι να βυθιστούμε στην καρδιά αυτού του απαράδεκτου που μας είχε προσφερθεί, ακριβώς για να κάνουμε την επιλογή μας. Το μαρτύριο των παιδιών ήταν το πικρό ψωμί μας, αλλά δίχως αυτό το ψωμί, η ψυχή μας θα χανόταν από πνευματική λιμοκτονία.

Τα πνιχτά μουρμουρητά που συνόδευαν κατά κανόνα κάθε παύση του πατρός Πανελού ξανάρχισαν πάνω στην ώρα, αλλά ο κήρυκας συνέχισε ορμητικά, ρωτώντας για λογαριασμό των ακροατών ποια στάση, τέλος πάντων, έπρεπε να κρατήσουν. Και δε χωρούσε αμφιβολία, κάποιος απ' όλους θα πρόφερε την απαίσια λέξη μοιρολατρία. Έλοιπόν, ο όρος αυτός δεν τον φόβιζε, φτάνει να του πρόσθεταν το επίθετο «ενεργητική». Ασφαλώς, και το επαναλάμβανε γι' άλλη μια φορά, δεν έπρεπε να μιμηθούν τους χριστιανούς της Αβυσσηνίας, για τους οποίους τούς είχε μιλήσει. Δεν έπρεπε ούτε κατά διάνοιαν να ακολουθήσουν τους Πέρσες, που κυνηγούσαν με τα σκυλιά τους τις υγειο-

νομικές ομάδες των χριστιανών, ζητώντας απ' τον ουρανό να ρίξει πανούκλα στους άπιστους που τολμούσαν να τα βάλουν με το θεόσταλτο κακό. Δεν έπρεπε όμως να μιμηθούν ούτε τους μοναχούς του Καΐρου, που σε κάθε επιδημία του περασμένου αιώνα κοινωνούσαν τον κόσμο πιάνοντας την όστια με λαβίδα, για ν' αποφύγουν την επαφή με τα υγρά, ζεστά στόματα όπου μπορεί να παραδοκούσε η μόλυνση. Και οι Πέρσες που αποδεκατίζονταν απ' την πανούκλα, και οι μοναχοί, έπεφταν στο ίδιο αμάρτημα. Για τους πρώτους, το μαρτύριο ενός παιδιού δε μετρούσε καθόλου, ενώ για τους δεύτερους ο καθ' όλα ανθρώπινος φόβος του πόνου είχε επικαλύψει τα πάντα. Και στις δύο περιπτώσεις, το πρόβλημα ήταν λανθασμένο. Και οι μεν και οι δε κώφευαν στη φωνή του Θεού. Υπήρχαν όμως και άλλα παραδείγματα που ήθελε να επικαλεστεί ο Πανελού. Αν πιστέψουμε το χρονογράφο της μεγάλης πανούκλας στη Μασσαλία, από τους ογδόντα έναν αδελφούς της Μονής του Ελέους, μόνο τέσσερις επέζησαν από τον πυρετό. Κι από τους τέσσερις αυτούς, οι τρεις έφυγαν. Έτσι μιλούσαν οι χρονογράφοι, και δεν ήταν δική τους δουλειά να πουν περισσότερα. Διαβάζοντας όμως το χρονικό, η σκέψη του πατρός Πανελού πήγαινε σ' εκείνον που έμεινε μόνος του, αψηφώντας τα εβδομήντα εφτά πτώματα, αψηφώντας προπάντων το παράδειγμα των τριών μοναχών. Και ο πάπας χτύπησε τη γροθιά του στο παραπέτο του άμβωνα και φώναξε: «Αδελφοί, πρέπει να είμαστε αυτός που έμεινε!»

Κι αυτό δε σήμαινε βέβαια να αρνηθούμε κάθε προφύλαξη, να αρνηθούμε την έλλογη τάξη που επέβαλλε η κοινωνία στο χάος της μάστιγας. Δεν έπρεπε ν' ακούσουμε τους ηθικολόγους, που έλεγαν να πέσουμε στα γόνατα και να εγκαταλειφθούμε. Έπρεπε να τραθήξουμε μπροστά, μέσα στο σκοτάδι, σχεδόν στα τυφλά, προσπαθώντας να κάνουμε το καλό. Κατά τα άλλα, χρειαζόταν αναμονή, τα πάντα ήταν στα χέρια του Θεού, ακόμη κι ο θάνατος των παιδιών, και δεν υπήρχαν ατομικά καταφύγια.

Και εδώ ο πατήρ Πανελού έφερε παράδειγμα την εξέχουσα φυσιογνωμία του επισκόπου Μπελζύνς στην πανούκλα της Μασσαλίας. Και υπενθύμισε ότι, προς τα τέλη της επιδημίας, κι αφού ο επίσκοπος έκανε ό,τι περνούσε απ' το χέρι του, βέβαιος ότι πια δεν υπήρχε ελπίδα, έβαλε να πε-

ριτειχίσουν το σπίτι του, το γέμισε τρόφιμα και κλείστηκε μέσα· και τότε οι κάτοικοι, που τον είχαν ίνδαλμά τους, με μια συναισθηματική μεταστροφή που συναντάται μόνο στην υπερβολή του πόνου, ξεσηκώθηκαν εναντίον του, τριγύρισαν το σπίτι του με πτώματα για να το μολύνουν, κι έφτασαν μάλιστα να του πετάξουν πτώματα και πάνω απ' τους τοίχους, για να μην έχει πιθανότητα να γλιτώσει. Έτσι ο επίσκοπος, που υποκύπτοντας στην έσχατη αδυναμία είχε πιστέψει πως απομονώθηκε από τον κόσμο του θανάτου, είδε τους νεκρούς να πέφτουν στην κεφαλή του από τον ουρανό. Πρέπει λοιπόν να το χωνέψουμε κι εμείς, πως μέσα στην πανούκλα δεν υπάρχει νησίς σωτηρίας. Όχι, ούτε μέση λύση υπάρχει. Πρέπει να δεχτούμε το σκάνδαλο, γιατί πρέπει να διαλέξουμε: θα μισήσουμε το Θεό ή θα τον αγαπήσουμε; Και ποιος θα τολμούσε να μισήσει το Θεό;

«Αδελφοί» είπε τέλος ο Πανελού, σηματοδοτώντας το τέλος του κηρύγματός του, «η αγάπη του Θεού είναι δύσκολη αγάπη. Προϋποθέτει ολοκληρωτική εγκατάλειψη και αυταπάρνηση. Κι ωστόσο μόνο η αγάπη αυτή μπορεί ν' αντιμετωπίσει το μαρτύριο και το θάνατο των παιδιών, μόνο αυτή τα κάνει να φαίνονται απαραίτητα, επειδή είναι αδύνατο να τα καταλάβουμε και είμαστε αναγκασμένοι να τα δεχτούμε. Ιδού το δύσκολο μάθημα που ήθελα να μοιραστώ μαζί σας. Ιδού η πίστη, σκληρή στα μάτια των ανθρώπων, αποφασιστική στα μάτια του Θεού, που όμως πρέπει να την κατακτήσουμε. Με τούτη την τρομερή εικόνα πρέπει να εξομοιωθούμε. Πάνω σε τούτη την κορφή, όλα θα σμίξουν και θα εξομοιωθούν, η αλήθεια θα ξεπηδήσει μέσα από τη φαινομενική αδικία. Σε τόσες εκκλησίες της Γαλλίας, τα θύματα της πανούκλας κοιμούνται αιώνες τώρα κάτω από το βάθρο της χορωδίας, και οι ιερείς μιλούν πάνω απ' τους τάφους τους, και το πνεύμα που εκείνοι προπαγάνδισαν αναβλύζει από τη στάχτη του θανάτου, μια στάχτη που δεν αποτελείται μόνο από ενήλικες, αλλά και από παιδιά».

Όταν βγήκε από την εκκλησία ο Ριέ, ένας άγριος άνεμος τρύπωσε απ' τη μισάνοιχτη πόρτα και χτύπησε καταπρόσωπο τους πιστούς. Ο άνεμος κουβαλούσε μια μυρωδιά βροχής, ένα ύρωμα από βρεγμένο πεζοδρόμιο, που τους ά-

φησε να μαντέψουν την όψη της πόλης πριν ακόμη βγουν. Μπροστά από το δόκτορα Ριέ, ένας ηλικιωμένος παπάς κι ένας νεαρός διάκος που έβγαιναν εκείνη τη στιγμή, συγκρατούσαν με προσπάθεια τα καπέλα τους. Ο ηλικιωμένος δεν έπαυε να σχολιάζει το κήρυγμα. Υποκλινόταν μπροστά στην ευγλωττία του Πανελού, αλλά τον έβαζαν σε ανησυχίες οι τολμηρές σκέψεις που είχαν διατυπωθεί. Κατά τη γνώμη του, το κήρυγμα έδειχνε περισσότερη ανησυχία παρά δύναμη, και κανένας ιερωμένος δεν είχε δικαίωμα να ανησυχεί στην ηλικία του Πανελού. Ο νεαρός διάκος, με το κεφάλι σκυφτό για να προστατευτεί από τον άνεμο, τον διαβεβαίωσε ότι συναναστρεφόταν συχνά τον Πανελού, παρακολουθούσε από κοντά την εξέλιξή του, και η πραγματεία του θα ήταν ακόμη τολμηρότερη, και σίγουρα δε θα έπαιρνε ποτέ το *τυπωθείω*.

«Και τι θέμα έχει;» είπε ο ηλικιωμένος παπάς.

Είχαν φτάσει πια στις σκάλες της εκκλησίας, κι ο άνεμος που τους έζωνε ουρλιάζοντας, έπνιξε τα λόγια του νεότερου. Κι όταν επιτέλους μπόρεσε να μιλήσει, είπε μόνο:

«Αν ένας ιερέας ζητήσει τη συμβουλή ενός γιατρού, υπάρχει αντίφαση».

Όταν ο Ριέ του μετέφερε τα λόγια του Πανελού, ο Ταρού σχολίασε πως γνώριζε κάποτε έναν παπά που έχασε την πίστη του στον πόλεμο, όταν ξεσκεπάσε το πρόσωπο ενός νεαρού με βγαλμένα μάτια.

«Έχει δίκιο ο Πανελού» είπε ο Ταρού. «Όταν ένας χριστιανός αντικρίζει την αθωότητα με βγαλμένα μάτια, πρέπει να χάσει την πίστη του, ειδαλλιώς να καθίσει να του βγάλουν και τα δικά του μάτια. Ο Πανελού δε θέλει να χάσει την πίστη του, θα φτάσει ώς την άκρη. Αυτό ήθελε να πει».

Μήπως η παρατήρηση του Ταρού μας επιτρέπει να δούμε καθαρότερα τα ατυχή γεγονότα που ακολούθησαν, όταν η συμπεριφορά του Πανελού άρχισε να φαίνεται ακατανόητη στους γύρω του; Ας το κρίνει ο αναγνώστης.

Λίγες μέρες μετά το κήρυγμα, ο Πανελού αναγκάστηκε να μετακομίσει. Ήταν η στιγμή που η εξέλιξη της επιδημίας προκαλούσε διαρκείς μετακομίσεις μέσα στην πόλη. Και σαν τον Ταρού, που αναγκάστηκε να φύγει από το ξενοδοχείο του και να μείνει στο σπίτι του Ριέ, έτσι κι ο πα-

πὰς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το διαμέρισμα όπου τον είχε εγκαταστήσει το τάγμα του, και να μετακομίσει στο σπίτι μιας γριάς, που ήταν άνθρωπος της εκκλησίας κι ακόμα δεν είχε προσβληθεί από την πανούκλα. Στη μετακόμιση, ο παπάς ένωσε την κούραση και την αγωνία του να μεγαλώνουν. Κι έτσι έχασε την εκτίμηση της σπιτονοικοκυράς του. Γιατί καθώς του ανέπτυσε με πάθος τα πλεονεκτήματα που προέκυπταν από την προφητεία της αγίας Οντίλ, ο παπάς είχε δείξει έναν ανεπαίσθητο εκνευρισμό, που δίχως άλλο οφειλόταν στην παραίτησή του. Όσες προσπάθειες κι αν έκανε αμέσως μετά για να εξασφαλίσει τουλάχιστον την ευνοϊκή ουδετερότητα της γηραιάς κυρίας, δεν απέδωσαν. Της είχε κάνει κακή εντύπωση. Και κάθε βράδυ, πριν ξαναγυρίσει στην κάμαρά του που κλυμπούσε σε κύματα πλεχτής δαντέλας, ήταν αναγκασμένος να κοιτάξει την πλάτη της οικοδέσποινας που καθόταν στο σαλόνι, και να φορτωθεί την ανάμνηση εκείνου του «Καλησπέρα, πάτερ μου» που του έλεγε ξερά, χωρίς να γυρίσει. Ένα τέτοιο βράδυ, την ώρα που πλάγιαζε κι ένοιθε το κεφάλι του να βουίζει, ξέσπασαν στους καρπούς των χεριών του και στα μηνίγγια του τα άγρια κύματα ενός πυρετού που πρέπει να τον ετοίμαζε κάμποσες μέρες.

Τα όσα επακολούθησαν έγιναν γνωστά μόνο από τις διηγήσεις της σπιτονοικοκυράς του. Το πρωί είχε σηκωθεί νωρίς, κατά τη συνήθειά της. Πέρασε ώρα, και στο τέλος, απορημένη που δεν έβλεπε τον παπά να βγαίνει απ' την κάμαρά του, αποφάσισε, με μεγάλο δισταγμό εννοείται, να του χτυπήσει την πόρτα. Τον είχε βρει στο κρεβάτι, έπειτα από μian άγρυπνη νύχτα. Ο παπάς είχε δύσπνοια κι ήταν πιο κόκκινος απ' το κανονικό του. Η σπιτονοικοκυρά, πάντοτε κατά τα λεγόμενά της, του είχε προτείνει εξυπηρετικά να φωνάξει γιατρό, αλλά η πρότασή της είχε απορριφθεί με μια βιαιότητα που η ίδια τη θεωρούσε λυπηρή. Δεν της έμενε άλλο, παρά να αποσυρθεί. Λίγο αργότερα, ο παπάς χτύπησε το κουδουνάκι και την κάλεσε. Της ζήτησε συγνώμη για τη συμπεριφορά του και της δήλωσε ότι δεν υπήρχε περίπτωση να έχει πανούκλα, δεν παρουσίαζε κανένα από τα γνωστά συμπτώματα, ήταν μια υπερκόπωση που θα περνούσε. Η γηραιά κυρία του απάντησε αξιοπρεπώς ότι η πρότασή της δεν προερχόταν από τέτοιου είδους

ανησυχίες, ότι η ασφάλειά της δεν την ενδιέφερε, την είχε αποθέσει στα χέρια του Θεού, και μόνο την υγεία του πατρός Πανελού σκεφτόταν, για την οποία ήταν και λίγο υπεύθυνη. Και καθώς εκείνος δεν της απάντησε, η σπιτονοικοκυρά, θέλοντας απλώς, αν την πιστέψουμε, να κάνει το καθήκον της, του πρότεινε και πάλι να φωνάξει το γιατρό του. Ο παπάς και πάλι αρνήθηκε, προσθέτοντας κάποιες εξηγήσεις, που η γηραιά κυρία τις βρήκε πολύ μπερδεμένες. Το μόνο που της φάνηκε σαφές, και ακριβώς αυτό της φαινόταν αδιανόητο, ήταν πως ο παπάς αρνούνταν την ιατρική επίσκεψη επειδή ήταν αντίθετη στις αρχές του. Η σπιτονοικοκυρά είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως ο πυρετός είχε θολώσει το νου του ενοικιαστή της, και περιορίστηκε να του φέρει ένα ζεστό.

Αποφασισμένη λοιπόν να ανταποκριθεί πλήρως στις υποχρεώσεις που προέκυπταν από την κατάσταση, άρχισε να επισκέπτεται τον άρρωστο σε κανονικά διαστήματα δύο ωρών. Εκείνο που την παραξένεψε περισσότερο, ήταν το πόσο αναστατωμένος ήταν όλη μέρα ο παπάς. Μια πετούσε τα σεντόνια του, μια σκεπαζόταν, περνούσε αδιάκοπα το χέρι του πάνω απ' το υγρό του μέτωπο, και ανασηκωνόταν συχνά για να βήξει, μ' ένα βήχα πνιχτό, άγριο και υγρό, που έλεγες πως το στήθος του θα σπάσει. Κάτι τέτοιες στιγμές νόμιζες πως πάλευε να ξεριζώσει από τα βάθη του λαιμού του τα μπαμπάκια που τον έπνιγαν. Στο τέλος κάθε κρίσης, αφηνόταν να ξαναπέσει πίσω, ολοφάνερα εξαντλημένος. Τέλος, ο άρρωστος ανακαθόταν κάθε τόσο, και για μια στιγμή κοιτούσε ίσια μπροστά του, με μια προσήλωσή πολύ πιο βίαιη από την προηγούμενη ταραχή του. Ωστόσο η γηραιά κυρία δίσταζε ακόμη να φωνάξει γιατρό παρά τη θέληση του ασθενούς. Μπορεί κάλλιστα να ήταν ένας πυρετός, όσο θεαματικός κι αν φαινόταν.

Το ίδιο απόγευμα όμως, προσπάθησε να μιλήσει στον παπά, και γι' απάντηση εισέπραξε κάτι μπερδεμένες κουβέντες. Του επανέλαβε την πρότασή της. Και τότε ο παπάς ανασηκώθηκε, και της είπε μισοπνιγμένα αλλά ευδιάκριτα, πως δεν ήθελε γιατρό. Εκείνη τη στιγμή, η σπιτονοικοκυρά αποφάσισε να περιμένει ως το επόμενο πρωί, κι αν η κατάσταση του παπά δεν είχε βελτιωθεί, να τηλεφωνήσει στον αριθμό που έδινε δέκα φορές τη μέρα από το ραδιό-

φωνο το πρακτορείο Ραντόκ. Πάντοτε συνεπής στο καθήκον της, σχεδίαζε να παρακολουθεί και τη νύχτα το νοικάρι της και να μην κοιμηθεί. Το βράδυ όμως, μετά το ζεστό που του έδωσε, αποφάσισε να πλαγιάσει λίγο, κι ο ύπνος την πήρε και ξύπνησε τελικά τα ξημερώματα της επομένης. Έτρεξε αμέσως στην κάμαρά του.

Ο παπάς ήταν ξαπλωμένος και δε σάλευε. Το κοκκίνισμα της προηγούμενης μέρας είχε δώσει τη θέση του σ' ένα χρώμα πελιδνό, που γινόταν ιδιαίτερα αισθητό στα παχουλά πρόσωπα. Ο παπάς είχε καρφώσει τα μάτια του στο μικρό αμπαζούρ με τις πολύχρωμες χάντρες που κρεμόταν πάνω απ' το κρεβάτι του. Κι όπως έμπαινε η γηραιά κυρία, ο παπάς γύρισε το κεφάλι του προς το μέρος της. Κατά τα λεγόμενα της σπιτονοικοκυράς, της έδωσε την εντύπωση πως παράδερνε όλη νύχτα, και πια δεν είχε δύναμη ν' αντιδράσει. Τον ρώτησε πώς αισθανόταν. Και με μια φωνή που την εντυπωσίασε με την παγερή αδιαφορία της, ο παπάς απάντησε πως ήταν χάλια και πως δε χρειαζόταν γιατρό, φτάνει να τον πήγαιναν στο νοσοκομείο, για να γίνουν όλα σύμφωνα με τον κανονισμό. Η γηραιά κυρία, τρομοκρατημένη, έτρεξε να τηλεφωνήσει.

Ο Ριέ ήρθε το μεσημέρι. Όταν τέλειωσε την εξιστόρηση η σπιτονοικοκυρά, της απάντησε μόνο ότι ο Πανελού είχε δίκιο, πρέπει να 'ταν πολύ αργά. Ο παπάς τον υποδέχτηκε με την ίδια αδιαφορία. Ο Ριέ τον εξέτασε, κι απόρησε που δεν ανακάλυψε κανένα από τα βασικά συμπτώματα ούτε της βουβωνικής ούτε της πνευμονικής πανούκλας, εκτός από τον πονόλαιμο και τη δυσφορία. Ο σφυγμός ήταν πάντως τόσο χαμηλός και η γενική κατάσταση τόσο ανησυχητική, που δεν είχε πολλές ελπίδες:

«Δεν παρουσιάζετε κανένα από τα βασικά συμπτώματα της νόσου» είπε στον Πανελού. «Υπάρχουν όμως υπόνοιες και είμαι υποχρεωμένος να σας απομονώσω».

Ο παπάς χαμογέλασε παράξενα, σχεδόν από ευγένεια, και δε μίλησε. Ο Ριέ βγήκε για να τηλεφωνήσει κι έπειτα ξαναγύρισε. Κοίταξε τον παπά.

«Θα μείνω μαζί σας» του είπε γλυκά.

Ο παπάς φάνηκε να ζωντανεύει λίγο, και γύρισε προς το μέρος του γιατρού ένα βλέμμα που έδειχνε να ξαναβρίσκει

κάποια ζεστασιά. Κι έπειτα είπε με κόπο, τόσο, που δύσκολα θα έλεγες αν μιλούσε με θλίψη ή όχι:

«Ευχαριστώ. Όμως οι ιερωμένοι δεν έχουν φίλους. Έχουν εναποθέσει τα πάντα στο Θεό».

Του ζήτησε το σταυρό που κρεμόταν στο κεφάλι του κρεβατιού, κι όταν τον έπιασε, γύρισε και τον κοίταξε.

Στο νοσοκομείο, ο Πανελού δεν έπαψε να σφίγγει τα δόντια του. Εγκαταλείφθηκε σαν αντικείμενο σε όλες τις θεραπείες που του έκαναν, χωρίς ποτέ ν' αφήσει το σταυρό. Η περίπτωση του ήταν ακόμη αμφίβολη. Κι αυτή η αμφιβολία βασάνιζε πάντα τον Ριέ. Να 'ταν πανούκλα ή να μην ήταν. Κι ύστερα, τον τελευταίο καιρό η πανούκλα είχε αρχίσει να μπερδεύει τις διαγνώσεις, κι έμοιαζε να το απολαμβάνει. Στην περίπτωση του Πανελού όμως, η συνέχεια έμελλε να δείξει πως η αρχική αβεβαιότητα δεν είχε καμιά σημασία.

Ο πυρετός ανέβηκε. Ο βήχας γινόταν όλο και πιο άγριος και βασάνιζε τον άρρωστο όλη μέρα. Το βράδυ, επιτέλους, ο παπάς έβγαλε αυτό που τον έπνιγε. Ήταν κόκκινο. Μέσα στη δίνη του πυρετού, ο Πανελού κράτησε πάντα το αδιάφορο βλέμμα του, κι όταν, την άλλη μέρα το πρωί, τον βρήκαν νεκρό, μισογερμένο έξω απ' το κρεβάτι, το βλέμμα του δεν έλεγε τίποτα. Στο ατομικό του δελτίο έγραψαν: «Αμφίβολη περίπτωση».

Η μέρα των Αγίων Πάντων δεν ήταν καθόλου συνηθισμένη εκείνη τη χρονιά. Βέβαια, είχε βάλει το χεράκι του και ο καιρός. Είχε γυρίσει απότομα, κι οι όψιμες ζέστες έδωσαν ξαφνικά τη θέση τους στις δροσιές. Ένας κρύος άνεμος φυσούσε τώρα χωρίς σταματημό, όπως και τις άλλες χρονιές. Πελώρια σύννεφα διέσχιζαν απ' άκρη σ' άκρη τον ορίζοντα, σκιάζοντας τα σπίτια στο πέρασμά τους, κι έπειτα έφευγαν κι άφηναν πάλι να πέσει το χρυσό, παγωμένο φως του νοεμβριάτικου ουρανού. Τα πρώτα αδιάβροχα έκαναν την εμφάνισή τους. Τώρα όμως, ανάμεσά τους, πρόσεχες πολλά που γυάλιζαν, ντυμένα με καουτσούκ. Οι εφημερίδες έλεγαν πως δύο αιώνες πριν, στη μεγάλη πανούκλα της Γαλλίας, οι γιατροί ντύνονταν με λαδωμένα υφάσματα για λόγους προστασίας. Τα μαγαζιά επωφελήθηκαν και ξεπούλησαν όλο το στοκ των παλιομοδίτικων ρούχων, με τα οποία ο κοσμάκης περιμενε να εξασφαλίσει την ανοσία του.

Μα όλα τούτα τα σημάδια της εποχής δε μας έκαναν να ξεχάσουμε πως τα νεκροταφεία είχαν ρημάξει. Άλλες χρονιές, τα τραμ ήταν γεμάτα απ' τη γλυκιά μυρωδιά των χρυσάνθεμων, και οι γυναίκες όδευαν ομαδικά στα μέρη όπου αναπαύονταν οι συγγενείς τους για να στολίσουν με λουλούδια τους τάφους. Ήταν η μέρα που καθένας προσπαθούσε να ανταμείψει τους πεθαμένους για τη μοναξιά και τη λήθη τόσων μηνών. Όμως εκείνη τη χρονιά κανείς δεν είχε όρεξη να σκεφτεί τους νεκρούς, γιατί αρκετά τους είχε σκεφτεί ως τώρα. Και πια η μέρα δεν απαιτούσε να ξαναγυρίσουμε κοντά τους με κάποιες τύψεις και πολλή μελαγχολία. Οι νεκροί δεν ήταν πια οι ξεχασμένοι, που τους επισκέπτεσαι μια μέρα το χρόνο για να δικαιολογηθείς. Ήταν οι παρείσακτοι, που καθένας μας ήθελε να τους ξεχάσει. Να γιατί, εκείνη τη χρονιά, η Γιορτή των Νεκρών καταργήθηκε ως δια μαγείας. Σύμφωνα με τον Κοτάρ, που οι κουβέντες του γίνονταν όλο και πιο ειρωνικές

όπως είχε προσέξει ο Ταρού, τώρα πια κάθε μέρα ήταν Γιορτή των Νεκρών.

Κι αλήθεια, οι χαρούμενες φωτιές της πανούκλας έκαιγαν κάθε μέρα και πιο γιορταστικά μέσα στο κρεματόριο. Γεγονός είναι ωστόσο ότι ο αριθμός των νεκρών είχε πάψει να μεγαλώνει από μέρα σε μέρα. Όμως η πανούκλα έμοιαζε να 'χει στρογγυλοκαθίσει σ' ένα σημείο παροξυσμού, και εκτελούσε τους καθημερινούς της φόνους με την ακρίβεια και την τάξη ευσυνείδητου δημόσιου υπαλλήλου. Κατ' αρχήν, αυτό ήταν καλό σημάδι, κατά την κρίση των αρμοδίων. Για το δόκτορα Ρισάρ, ας πούμε, το διάγραμμα της προόδου της πανούκλας, με τη μακριά οριζόντια γραμμή που είχε διαδεχτεί την κατακόρυφη της ανόδου, ήταν πολύ ανακουφιστικό. «Το διάγραμμα είναι καλό, είναι έκτακτο» έλεγε. Κατά τους υπολογισμούς του, η αρρώστια είχε φτάσει σ' ένα επίπεδο, όπως έλεγε. Του λοιπού, μόνο τη φθίνουσα μπορούσε να ακολουθήσει. Ο γιατρός υποστήριζε πως ευθυνόταν ο νέος ορός του Καστέλ, που είχε πράγματι γνωρίσει μερικές αναπάντεχες επιτυχίες. Ο γερο-Καστέλ δεν είχε να του αντιτάξει τίποτα, πίστευε όμως ότι δε χωρούσαν προβλέψεις, επειδή η ιστορία των επιδημιών ανέφερε και αιφνίδιες εξάρσεις. Η νομαρχία, που καιρό τώρα ήθελε να καθησυχάσει την κοινή γνώμη, αλλά η πανούκλα δεν της έδινε την ευκαιρία, σκεφτόταν να συγκαλέσει ιατρικό συμβούλιο για την έκδοση κάποιου πορίσματος σχετικά με το επίμαχο ζήτημα, όταν ο δόκτωρ Ρισάρ υπέκυψε στην πανούκλα, πάνω στην ώρα που η αρρώστια είχε φτάσει σ' ένα επίπεδο.

Και μπροστά στην περίπτωση αυτή, που ήταν αναμφίβολα εντυπωσιακή, αλλά στο κάτω κάτω δεν αποδείκνυε τίποτα, οι αρχές το γύρισαν στην απαισιοδοξία, με την ίδια ασυνέπεια που είχαν επιλέξει κάποτε την αισιοδοξία. Όσο για τον Καστέλ, συνέχισε να καλλιεργεί τον ορό του με μεγάλη επιμέλεια. Τελικά, δεν είχε μείνει δημόσιος χώρος που να μην είχε μετατραπεί σε νοσοκομείο ή σε λοιμοκαθατήριο, και μόνο το κτίριο της νομαρχίας σεβάστηκαν, επειδή το δικαίωμα του συναθροίζεσθαι προϋπέθετε την ύπαρξη κάποιου χώρου. Σε γενικές γραμμές όμως, και χάρη στη σχετική στασιμότητα της πανούκλας εκείνη την εποχή, το σχήμα που είχε οργανώσει ο Ριέ αποδείχτηκε α-

ποτελεσματικό. Γιατροί και βοηθητικό προσωπικό, που κατέβαλλαν εξαντλητικές προσπάθειες, δε χρειάστηκε ούτε καν να διανοηθούν ότι θ' αναγκάζονταν να τις πολλαπλασιάσουν. Απλώς, εξακολούθησαν κανονικά, αν μπορούμε να το πούμε έτσι, το υπεράνθρωπο έργο τους. Η πνευμονική παραλλαγή της νόσου, που είχε ήδη εκδηλωθεί, πολλαπλασιαζόταν τώρα απ' άκρη σ' άκρη της πόλης, λες κι ο άνεμος άναβε και φούντωνε πυρκαγιές μέσα στο στήθος του κόσμου. Τώρα οι άρρωστοι ξεμπερδευαν πολύ γρηγορότερα, μέσα σε αιμοπτώσεις. Και με τη νέα μορφή της επιδημίας, οι κίνδυνοι μετάδοσης μπορεί να μεγάλωναν. Στην πραγματικότητα, οι γνώμες των ειδικών δε συνέπεσαν ποτέ ως προς τούτο. Καλού κακού όμως, το νοσηλευτικό προσωπικό εξακολούθησε να αναπνέει πίσω από μάσκες αποστειρωμένης γάζας. Εκ πρώτης όψεως, θα περίμενε κανείς έξαρση της επιδημίας, αλλά καθώς τα κρούσματα της βουβωνικής πανούκλας μειώνονταν, το αποτέλεσμα παρέμενε στάσιμο.

Κάποια άλλα θέματα ωστόσο προκαλούσαν ανησυχίες, γιατί οι δυσκολίες του ανεφοδιασμού μεγάλωναν μέρα με τη μέρα. Μπήκε στη μέση κι η κερδοσκοπία, και τα είδη πρώτης ανάγκης που έλειπαν από την κανονική αγορά, εμφανίστηκαν στη μαύρη με αστρονομικές τιμές. Έτσι, οι φτωχές οικογένειες βρέθηκαν σε αξιοθρήνητη κατάσταση, ενώ οι πλούσιοι δε στερήθηκαν σχεδόν τίποτα. Και μόλο που η πανούκλα έκανε τη δουλειά της αμερόληπτα και αποτελεσματικά, αντί να τονίσει την ισότητα των συμπολιτών μας καταργώντας ακόμη και το συνηθισμένο εγωισμό, όξυνε ακόμη περισσότερο στις καρδιές το αίσθημα της αδικίας. Εννοείται πως η αδιαφιλονίκητη ισότητα του θανάτου δεν έπαψε να υπάρχει, αλλά αυτήν δεν την αποζητούσε κανείς. Και οι φτωχοί, που βασανίζονταν από την πείνα, σκέφτονταν ολοένα και πιο νοσταλγικά τις γειτονικές πόλεις και τις επαρχίες, όπου η ζωή ήταν ελεύθερη και το ψωμί δεν πουλιόταν χρυσάφι. Γιατί αφού δεν μπορούσαν να τους προσφέρουν επαρκή τροφή, πίστευαν, παράλογα έστω, πως έπρεπε να τους αφήσουν να φύγουν. Κι έτσι άρχισε να κυκλοφορεί ένα σύνθημα, που άλλοτε το διάβαζες γραμμένο στους τοίχους, κι άλλοτε άκουγες να το φωνάζουν όταν περνούσε ο νομάρχης: «Ή αέρα ή ψωμί».

Η ειρωνική αυτή διατύπωση έγινε αφορμή κάποιων διαδηλώσεων που διαλύθηκαν εν ριπή οφθαλμού, αλλά κανείς δεν παρέλειψε να επισημάνει το σοβαρό χαρακτήρα τους.

Φυσικά, οι εφημερίδες τήρησαν κατά γράμμα την εντολή για αισιοδοξία πάση θυσία που τους είχε δοθεί. Κατά τα λεγόμενά τους, κύριο στοιχείο της όλης κατάστασης ήταν «το συγκινητικό παράδειγμα ηρεμίας και ψυχραιμίας» που έδινε καθημερινά ο πληθυσμός. Ωστόσο, μέσα σε μια πόλη αποκλεισμένη από παντού, όπου τίποτα δεν έμενε κρυφό, κανείς δεν μπορούσε να χάσει «το παράδειγμα» που έδινε η κοινότητα. Κι όποιος ήθελε να μορφώσει σαφή ιδέα για τη διαβόητη ηρεμία και ψυχραιμία, έφτανε να μπει στους χώρους της καραντίνας ή στα στρατόπεδα απομόνωσης που είχε οργανώσει η διοίκηση. Και καθώς ο αφηγητής, ταγμένος αλλού, δεν έχει προσωπική πείρα του πράγματος, θεωρεί υποχρέωσή του να παραθέσει εδώ τη μαρτυρία του Ταρού.

Πράγματι, στα ημερολόγιά του ο Ταρού καταγράφει μια επίσκεψη που έκανε με τον Ραμπάρ στο στρατόπεδο που είχε δημιουργηθεί στο δημοτικό γήπεδο. Το γήπεδο βρίσκεται κοντά στις πύλες της πόλης, κι η μια πλευρά του βλέπει στο δρόμο όπου περνούν τα τραμ· από την άλλη του πλευρά είναι τα ακαλλιέργητα χωράφια που απλώνονται ως την άκρη του οροπεδίου όπου είναι χτισμένη η πόλη. Ψηλοί τσιμεντένιοι τοίχοι το κλείνουν από παντού, κι έτσι φτάνει να θάλεις φρουρούς στις τέσσερις εισόδους του για να δυσχεράνεις αυτομάτως κάθε απόπειρα απόδρασης. Παράλληλα, οι τοίχοι εμπόδιζαν τους περιεργούς να ενοχλήσουν με την αδιάκριτη ματιά τους τους δυστυχημένους που ήταν στην καραντίνα. Με τη σειρά τους, οι εγκλειστοί άκουγαν όλη μέρα, χωρίς να τα βλέπουν, τα τραμ που περνούσαν, κι ανάλογα με το θόρυβο μάντευαν τις ώρες που άνοιγαν κι έκλειναν τα γραφεία. Έτσι ήξεραν πάντα πως η ζωή, απ' την οποία είχαν αποκλειστεί, συνεχιζόταν λίγα μέτρα πιο κει, και πως οι τσιμεντένιοι τοίχοι χώριζαν δυο κόσμους τόσο ξένους μεταξύ τους, σαν να βρίσκονταν σε διαφορετικούς πλανήτες.

Ο Ταρού κι ο Ραμπάρ αποφάσισαν να πάνε στο γήπεδο ένα κυριακάτικο απόγευμα. Τους συνόδευε κι ο Γκονζάλες, ο ποδοσφαιριστής, που ο Ραμπάρ τον είχε ξαναβρεί

και τον είχε πείσει να κάνει βάρδιες στην επιτήρηση του γηπέδου. Ο Ραμπάρ ανέλαβε να τον συστήσει στο διοικητή του στρατοπέδου. Ο Γκονζάλες είχε πει στους δυο άντρες ότι τέτοια ώρα, πριν απ' την πανούκλα, ντυνόταν για τον αγώνα. Τώρα όμως τα γήπεδα είχαν επιταχθεί, αγώνες δε γίνονταν, κι ο Γκονζάλες ένιωθε κι έδειχνε άνεργος. Κι αυτός ήταν ένας από τους λόγους που δέχτηκε τη βάρδια στο γήπεδο, υπό έναν όρο: να δουλεύει μόνο τα σαββατοκύριακα. Ο ουρανός ήταν μισοσυννεφιασμένος, κι ο Γκονζάλες σήκωσε τη μύτη του και είπε πως τέτοιος καιρός, ούτε ζέστη ούτε βροχή, ήταν ιδανικός για ποδόσφαιρο. Κι όσο μπορούσε, ξανάφερνε στη μνήμη του τη μυρωδιά της αλοιφής στα αποδυτήρια, τις ξέχειλες κερκίδες, τις ζωηρόχρωμες στολές πάνω στον κιτρινωπό στίβο, τα λεμόνια του ημίχρονου, τη λεμονάδα που τσιμπούσε με χίλιες ανακουφιστικές βελονίτσες τα ξεραμένα λαρύγγια. Ο Ταρού σημειώνει επίσης ότι, σε όλη τη διαδρομή μέσα στους ανασκαμμένους δρόμους του προαστίου, ο ποδοσφαιριστής δεν έπαψε να κλοτσάει τις πέτρες που έβρισκε μπροστά του. Προσπαθούσε πάντα να τις στέλνει ίσια στα ανοίγματα των υπονόμων, κι όταν τα κατάφερνε, έλεγε «ένα-μηδέν». Όταν τέλειωσε το τσιγάρο του, έφτυσε τη γόπα μπροστά του και προσπάθησε να την κλοτσήσει στον αέρα. Κοντά στο γήπεδο, κάτι παιδιά που έπαιζαν, πέταξαν την μπάλα τους στους περαστικούς, κι ο Γκονζάλες έσπευσε να τους την επιστρέψει με μια εύστοχη κλοτσιά.

Με τα πολλά, μπήκαν στο γήπεδο. Οι κερκίδες ήταν γεμάτες κόσμος, κι ο στίβος σκεπασμένος με εκατοντάδες κόκκινα αντίσκηνα: μέσα τους ξεχώριζες από μακριά μπόγους και στρώματα. Οι τρόφιμοι κατέφευγαν στις κερκίδες για να προστατευτούν από τη ζέστη και τη βροχή, αλλά με τη δύση του ηλίου έπρεπε να επιστρέφουν στις σκηνές τους. Κάτω από τις κερκίδες ήταν τα ντους, που τα είχαν τροποποιήσει για την περίπτωση, και τα παλιά αποδυτήρια, που είχαν μετατραπεί σε γραφεία και ιατρεία. Οι περισσότεροι τρόφιμοι κάθονταν στις κερκίδες, και μερικοί έκαναν βόλτες στο πάνω διάζωμα του γηπέδου. Κάποιοι άλλοι, κουρνιασμένοι στην είσοδο της σκηνής τους, άφηναν το απλανές βλέμμα τους να σεργιανίζει εδώ κι εκεί. Ο κόσμος που καθόταν στις κερκίδες έμοιαζε κάτι να περιμένει.

«Τι κάνουν όλη μέρα;» ρώτησε τον Ραμπάρ ο Ταρού.
«Τίποτα».

Κι αλήθεια, σχεδόν όλοι είχαν τα χέρια τους άδεια και κρεμασμένα. Αυτό το αμέτρητο ανθρωπομάνι σώπαινε αλλόκοτα.

«Τις πρώτες μέρες, δεν μπορούσες ν' ακουστείς εδώ μέσα» είπε ο Ραμπάρ. «Όμως με τον καιρό μιλούσαν ολοένα και λιγότερο».

Αν πιστέψουμε τις σημειώσεις του, ο Ταρού μπορούσε να τους καταλάβει, τους έβλεπε στην αρχή, στριμωγμένους στις σκηνές, ν' αφουγκράζονται τις μύγες που βούιζαν ή να ξύνονται, ουρλιάζοντας την οργή ή τον τρόμο τους κάθε φορά που έβρισκαν ευήκοον ους. Απ' τη στιγμή όμως που το στρατόπεδο ξεχειλίσε, ολοένα και λιγότερα αυτιά ήταν διατεθειμένα να ακούσουν. Και τότε δεν έμενε πια παρά να σωπαίνουν και να δυσπιστούν. Κι αλήθεια, θα 'λεγες πως ο γκριζος κι ωστόσο φωτεινός ουρανός έβρεχε δυσπιστία πάνω στο κόκκινο στρατόπεδο.

Ναι, η όψη τους φανέρωνε πάντα δυσπιστία. Γιατί τους είχαν αποκόψει από τους υπόλοιπους, και ήταν άδικο, γι' αυτό κι είχαν την όψη ανθρώπων που ζητούν το δικίο τους, και που φοβούνται. Όπου κι αν κοιτούσε ο Ταρού, έβλεπε ανθρώπους με άδειο βλέμμα, όλοι έμοιαζαν να υποφέρουν επειδή είχαν αποκοπεί γενικά από κάτι που ήταν άλλοτε ζωή τους. Και καθώς δε γινόταν να σκέφτονται πάντα το θάνατο, δε σκέφτονταν τίποτα. Σαν να 'ταν διακοπές. «Όμως το χειρότερο» γράφει ο Ταρού, «είναι πως τους έχουν ξεχάσει, και το ξέρουν. Εκείνοι που τους γνώριζαν κάποτε, τους λησμόνησαν γιατί τώρα έχουν άλλα να σκεφτούν, και είναι απόλυτα φυσικό. Αλλά κι εκείνοι που τους αγαπούν, τους ξέχασαν, γιατί θα αναλώνονται σε διαθήματα και σχέδια για να τους βγάλουν. Κι αναγκασμένοι να σκέφτονται την έξοδο, δε σκέφτονται πια εκείνους που πρέπει να βγουν. Κι αυτό φυσικό είναι. Και στο κάτω κάτω, κανείς δεν είναι ικανός να σκεφτεί πραγματικά τον άλλον, ακόμη και στη μεγαλύτερη συμφορά. Γιατί όταν σκέφτεσαι κάποιον πραγματικά, τον σκέφτεσαι κάθε λεπτό, χωρίς τίποτε να σε αποσπά, ούτε οι δουλειές του σπιτιού, ούτε το πέταγμα της μύγας, ούτε τα γεύματα, ούτε η φαγούρα. Ούτε οι μύγες λείπουν όμως ποτέ ούτε η φαγούρα. Γι' αυτό είναι

δύσκολη η ζωή. Και τούτοι δω το ξέρουν καλά».

Ερχόταν όμως ο διοικητής, και τους είπε πως ο κύριος Οτόν είχε ζητήσει να τους δει. Κι αφού έδειξε στον Γκονζάλες το γραφείο του, οδήγησε τους άλλους δυο στις κερκίδες, σε μια γωνιά όπου καθόταν μόνος ο κύριος Οτόν. Ο εισαγγελέας τους είδε και σηκώθηκε. Ήταν ντυμένος όπως πάντα, φορούσε ακόμη και σκληρό κολάρο. Ο Ταρού πρόσεξε μόνο πως τα μαλλιά που πετούσαν στους κροτάφους του ήταν σαν πιο φουντωτά και το 'να του κορδόνι είχε λυθεί. Ο εισαγγελέας φαινόταν κουρασμένος, κι ούτε μια φορά δεν κοίταξε στα μάτια τους συνομιλητές του. Είπε ότι χαιρόταν που τους έβλεπε και τους παρακάλεσε να ευχαριστήσουν το δόκτορα Ριέ για όλα όσα είχε κάνει.

Οι άλλοι σώπαιναν.

«Ελπίζω» είπε σε λίγο ο εισαγγελέας, «να μην υπέφερε πολύ ο Φιλίπ».

Ήταν η πρώτη φορά που ο Ταρού τον άκουγε να προφέρει το όνομα του παιδιού του, και κατάλαβε πως κάτι είχε αλλάξει. Ο ήλιος έγερνε στον ορίζοντα κι οι ακτίνες του έπεφταν λοξά στις κερκίδες μέσα από δύο σύννεφα, χρυσώνοντας τα τρία πρόσωπα.

«Όχι» είπε ο Ταρού, «όχι, δεν υπέφερε καθόλου».

Καθώς απομακρύνονταν, ο εισαγγελέας κοιτούσε ακόμη προς τη μεριά του ήλιου.

Πήγαν να χαιρετήσουν τον Γκονζάλες, και τον βρήκαν να μελετά το πρόγραμμα με τις θάρδιες των επιτηρητών. Ο ποδοσφαιριστής τούς έσφιξε το χέρι γελαστός.

«Πάλι καλά που ξαναβρήκα τα αποδυτήρια» είπε. «Κάτι είναι κι αυτό».

Λίγο αργότερα, καθώς ο διοικητής συνόδευε τον Ταρού και τον Ραμπάρ, ένα πελώριο βουητό σηκώθηκε στις κερκίδες. Απ' τα μεγάφωνα, που τις καλές εποχές χρησίμευαν για να ανακοινώνονται τα σκορ ή να παρουσιάζονται οι ομάδες, κάποιος που μιλούσε με τη μύτη φώναζε πως οι τρόφιμοι έπρεπε να επιστρέψουν στις σκηνές τους για το δείπνο και την καταμέτρηση. Αργά αργά, σέρνοντας τα πόδια τους, κατέβηκαν όλοι απ' τις κερκίδες και ξαναγύρισαν στις σκηνές. Κι όταν βρέθηκαν όλοι στις θέσεις τους, δυο ηλεκτρικά αυτοκινητάκια, από κείνα που βλέπεις στους σταθμούς, έκαναν το γύρο του στρατοπέδου φορτωμένα με

μεγάλα καζάνια. Οι τρόφιμοι άπλωναν τα χέρια, δυο κουτάλες βυθίζονταν μέσα στα καζάνια, κι έπειτα έβγαιναν και άδειαζαν σε δυο караθάνες. Και το αυτοκινητάκι προχωρδύσε. Το ίδιο γινόταν στην επόμενη σκηνή.

«Έπιστημονική οργάνωση» ειπε ο Ταρού στο διοικητή.

«Ναι» έκανε ικανοποιημένος ο διοικητής, δίνοντάς τους το χέρι, «επιστημονική».

Το σούρουπο έπεφτε κι ο ουρανός είχε ξανοίξει. Ένα γλυκό, καθαρό φως έλουζε το στρατόπεδο. Μέσα στη βραδινή γαλήνη, ο χτύπος των κουταλιών και των πιάτων αντηχούσε παντού. Κάτι νυχτερίδες πέρασαν πάνω απ' τις σκηνές και χάθηκαν αμέσως. Ένα τράμ στρίγκλισε στις ράγες πίσω απ' τον τοίχο.

«Τον καημένο τον εισαγγελέα» μουρμούρισε ο Ταρού την ώρα που περνούσαν την πύλη. «Κάτι πρέπει να κάνουμε γι' αυτόν. Αλλά πώς να βοηθήσεις έναν εισαγγελέα;»

Στην πόλη υπήρχαν όμως κι άλλα στρατόπεδα, για τα οποία ο αφηγητής, λόγω ευσυνειδησίας και ελλείπει πληροφοριών από πρώτο χέρι, δεν μπορεί να πει περισσότερα. Το μόνο που μπορεί να πει είναι πως, η ύπαρξη αυτών των στρατοπέδων, η μυρωδιά των ανθρώπων που αναδινόταν από κει, οι πελώριες φωνές των μεγαφώνων κάθε δειλινό, το μυστήριο των τοίχων και ο φόβος γι' αυτούς τους δύσφημους τόπους, πλάκωναν βαριά το ηθικό των συμπολιτών μας και πολλαπλασίαζαν τη γενική αναστάτωση και τη στενοχώρια. Τα επεισόδια και οι συγκρούσεις με τη διοίκηση πλήθαιναν.

Στα τέλη Νοεμβρίου, τα πρωινά ήταν πια παγωμένα. Μεγάλες νεροποντές ξέπλυναν το λιθόστρωτο με τα νερά τους, καθάρισαν τον ουρανό και δεν άφησαν ούτε ένα συννεφάκι πάνω απ' τους γυαλισμένους δρόμους. Ένας αδύναμος ήλιος έριχνε κάθε πρωί στην πόλη ένα φως που σπιθίζε, παγωμένο. Το βραδάκι όμως, ο αέρας ζέσταινε λίγο. Ήταν η στιγμή που διάλεξε ο Ταρού για να ανοιχτεί λίγο στο δόκτορα Ριέ.

Ένα βράδυ κατά τις δέκα, μετά από μια μεγάλη και εξαντλητική ημέρα, ο Ταρού ακολούθησε τον Ριέ που πήγαινε να δει το γερο-ασθματικό. Ο ουρανός έλαμπε γλυκά πάνω απ' τα σπίτια της παλιάς συνοικίας. Ένα ελαφρύ αεράκι φυσούσε αθόρυθα στα σκοτεινά σταυροδρόμια. Μετά τη σιωπή των δρόμων, οι δυο άντρες έπεσαν στη φλυαρία του γέρου, που τους πληροφορίσε πως οι δυσαρεστημένοι πλήθαιναν, πως το μέλι το είχαν στα χέρια τους και το έγλειφαν πάντα οι ίδιοι και πως πολλές φορές πάει η στάμνα για νερό αλλά στο τέλος τσακίζει, και κατά τα φαινόμενα, κι εδώ άρχισε να τρίβει τα χέρια του, θα γίνονταν φασαρίες. Κι ο γερο-ασθματικός δεν έβαλε γλώσσα μέσα του όσο τον εξέταζε ο γιατρός.

Βήματα ακούστηκαν από πάνω, κι η γριά, προσέχοντας την περιέργεια του Ταρού, τους εξήγησε πως οι γειτόνισ-

σες κάθονταν στην ταράτσα. Έμαθαν έτσι ότι από κει πάνω είχε ωραία θέα, κι ότι οι ταράτσες των σπιτιών επικοινωνούσαν, κι οι γυναίκες της γειτονιάς αντάλλασσαν επισκέψεις χωρίς να βγαίνουν απ' τα σπίτια τους.

«Ναι» είπε ο γέρος, «γιατί δεν ανεβαινετε μια ματιά; Εκεί πάνω έχει καθαρό αέρα».

Βρήκαν την ταράτσα έρημη, στολισμένη με τρεις καρτέκλες. Από τη μια μεριά δεν έβλεπες παρά μόνο ταράτσες που απλώνονταν κι ακουμπούσαν στον σκοτεινό, πέτρινο όγκο του πρώτου λόφου. Από την άλλη μεριά, πάνω από κάποιους δρόμους και το αθέατο λιμάνι, το βλέμμα βυθιζόταν σ' έναν ορίζοντα όπου ουρανός και θάλασσα έσμιγαν σ' έναν ενιαίο παλμό. Και πέρα απ' το σημείο που βρίσκονταν τα βράχια, ένα φως αναβόσθηνε σε τακτά διαστήματα, χωρίς να φαίνεται η πηγή του: ήταν ο φάρος του στενού, που δεν είχε πάψει να γυρίζει από την άνοιξη, για τα καράβια που περνούσαν για τ' άλλα λιμάνια. Στον ουρανό, που ο άνεμος τον είχε καθαρίσει και τον γυάλισε, έφεγγαν πεντακάθαρα αστέρια, και το μακρινό φως του φάρου τα πασπάλιζε κάθε τόσο με μια φευγαλέα στάχτη. Το αεράκι κουβαλούσε μυρωδιά μπαχαρικών και πέτρας. Η σιωπή ήταν απόλυτη.

«Ωραία είναι» είπε ο Ριέ, και κάθισε στην πρώτη καρτέκλα. «Λες κι η πανούκλα δεν πέρασε ποτέ από δω πάνω».

Ο Ταρού τού γύρισε τις πλάτες και κοίταξε τη θάλασσα.

«Ναι» είπε σε λίγο, «ωραία είναι».

Κάθισε έπειτα διπλα στο γιατρό και τον κοίταξε επιμονα. Η λάμψη του φάρου πέρασε τρεις φορές απ' τον ουρανό. Απ' τα βάθη του δρόμου ακούστηκαν πιατικά που έσπαγαν. Μια πόρτα βρόντηξε μέσα στο σπίτι.

«Ριέ» είπε ο Ταρού απλά, «δεν αναρωτηθήκατε ποτέ ποιος είμαι; Αισθανόσαστε φιλία για μένα;»

«Ναι» απάντησε ο γιατρός, «αισθάνομαι φιλία για σας. Μα ως τώρα δε βρήκαμε καιρό».

«Καλά, αυτό μου αρκεί. Λοιπόν, θέλετε ν' αρχίσει από τώρα η φιλία μας;»

Αντί γι' άλλη απάντηση, ο Ριέ χαμογέλασε.

«Ωραία λοιπόν...»

Λίγους δρόμους πιο κάτω, ένα αυτοκίνητο έμοιαζε να γλιστράει αργά αργά στο βρεγμένο λιθόστρωτο. Το αυτο-

κίνητο χάθηκε, κι έπειτα κάτι μπερδεμένες φωνές από μακριά έσπασαν πάλι τη σιωπή. Στο τέλος, η σιωπή έπεσε πάλι πάνω στους δυο άντρες, μ' όλο το βάρος του ουρανού και των αστεριών. Ο Ταρού είχε σηκωθεί κι ακουμπούσε στο πεζούλι της ταράτσας, απέναντι από τον Ριέ, που είχε χωθεί βαθιά στην καρέκλα του. Μέσα στο σκοτάδι ξεχώριζε μόνο το γεροδεμένο περίγραμμά του με φόντο τον ουρανό. Ο Ταρού μιλούσε ώρα, και είπε πάνω κάτω τα εξής:

«Ας πούμε, έτσι απλουστευτικά, πως η πανούκλα με βασάνιζε πολύ πριν γνωρίσω τούτη την πόλη και την επιδημία της. Ας πούμε πως είμαι σαν όλους τους ανθρώπους. Υπάρχουν όμως άνθρωποι που δεν το ξέρουν, ή που βολεύονται σ' αυτή την κατάσταση, και άνθρωποι που το ξέρουν και θέλουν να ξεφύγουν. Κι εγώ, πάντα ήθελα να ξεφύγω.

»Όσο ήμουν νέος, ζούσα με την ιδέα της αθωότητάς μου, που θα πει, χωρίς καμιάν απολύτως ιδέα. Η οικογένειά μου δεν παιδεύτηκε ποτέ, ξεκίνησα κανονικά τη ζωή μου. Όλα μου έρχονταν ευνοϊκά, ένιωθα στο στοιχείο μου με τους έξυπνους, κι ακόμη καλύτερα με τις γυναίκες, κι αν είχα κάποιες ανησυχίες, όπως έρχονταν, έτσι έφευγαν. Όσπου, μια μέρα, άρχισα να σκέφτομαι. Κα τώρα...

»Πρέπει να σας πω ότι ποτέ δεν υπήρξα φτωχός, όπως εσείς. Ο πατέρας μου ήταν δικαστικός, είχε θέση με κύρος. Δεν πήραν όμως αέρα τα μυαλά του, ήταν καλός άνθρωπος, εκ φύσεως. Η μητέρα μου ήταν απλή και ασήμαντη, ποτέ δεν έπαψα να την αγαπώ, αλλά προτιμώ να μη μιλήσω γι' αυτήν. Εκείνος μου φερόταν στοργικά, νομίζω μάλιστα πως προσπαθούσε να με καταλάβει. Είχε κάποιες περιπετειούλες, τώρα πια είμαι βέβαιος, κι ωστόσο δεν του κρατώ κακία. Φερόταν πάντα όπως πρέπει, και δεν ενοχλούσε κανέναν. Με δυο λόγια, δεν ήταν καθόλου πρωτότυπος, και τώρα πια που έχει πεθάνει, συνειδητοποιώ πως μπορεί να μην υπήρξε άγιος, αλλά ούτε κακός άνθρωπος ήταν. Ήταν άνθρωπος της χρυσής τομής, και για κάτι τέτοιους τύπους αισθάνεσαι πάντα μια δικαιολογημένη συμπάθεια.

»Ωστόσο, είχε μια παραξενιά: το αγαπημένο του βιβλίο ήταν ένας ογκώδης τόμος με τα δρομολόγια των τρένων. Δεν ταξίδευε ποτέ του, εκτός απ' τις διακοπές, και τότε πήγαινε πάντα στη Βρετάνη όπου είχε ένα κτηματάκι. Ήταν όμως εις θέση να σας πει ακριβώς τις αφίξεις και τις ανα-

χωρήσεις της αμαξοστοιχίας Παρίσι-Βερολίνο, όλες τις ανταποκρίσεις που θα χρειάζονταν από τη Λυών ως τη Βαρσοβία, την ακριβή χιλιομετρική απόσταση που χώριζε όποιες πρωτεύουσες σάς έρχονταν στο νου. Εσείς ξέρετε πώς πάμε από το Μπριανσόν στο Σαμονί; Ακόμη και σταθμάρχης θα έχανε τον μπούσουλα. Ο πατέρας μου δεν τα 'χανε ποτέ. Και μελετούσε σχεδόν κάθε βράδυ για να πλουτίσει τις γνώσεις του, και καμάρωνε που έπαιζε στα δάχτυλα τα δρομολόγια. Η παραξενιά του με διασκέδαζε πολύ, και συχνά τον ρωτούσα, κι έπειτα επαλήθευα τις απαντήσεις του στους πίνακες του βιβλίου· ποτέ του δεν έπεσε έξω. Αυτές οι ασκησούλες μας έδесαν πολύ τους δυο μας, του πρόσφερα ένα καλοπροαίρετο ακροατήριο, που το εκτιμούσε δεόντως. Όσο για μένα, μου άρεσε πολύ που ήταν αυθεντία στους σιδηροδρόμους.

»Παρασύρθηκα όμως, και κινδυνεύω να δώσω υπερβολική σημασία στον τίμιο εκείνο άνθρωπο. Γιατί, για να τελειώνω, ο άνθρωπος εκείνος επηρέασε έμμεσα τις αποφάσεις μου. Και, το πολύ πολύ, μου έδωσε μια ευκαιρία. Μια μέρα, όταν ήμουν δεκαεφτά χρονών, ο πατέρας μου με κάλεσε να τον ακούσω. Είχε μια σημαντική υπόθεση στο κακουργιοδικείο, και σίγουρα θα νόμιζε πως ήταν η καλύτερή του μέρα. Πιστεύω ακόμη πως είχε υπολογίσει πολύ σ' αυτή την τελετή, τη θεωρούσε τκανή να εξάψει τη νεανική μου φαντασία και να με ωθήσει στην καριέρα που είχε επιλέξει κι ο ίδιος. Δέχτηκα, και για να ευχαριστήσω τον πατέρα μου, αλλά και γιατί είχα την περιέργεια να τον δω και να τον ακούσω σ' έναν ρόλο διαφορετικό από κείνον που έπαιζε σπίτι. Δε σκέφτηκα τίποτ' άλλο. Τα όσα συνέβαιναν στο δικαστήριο μου φαίνονταν πάντα φυσικά και αναπόφευκτα όσο και η παρέλαση στις δεκατέσσερις Ιουλίου ή μια απονομή βραβείων. Είχα μια εντελώς συγκεχυμένη ιδέα, που όμως μου ήταν αρκετή.

»Ωστόσο, από τη μέρα εκείνη δεν κράτησα παρά μόνο μία εικόνα, τον ένοχο. Και πιστεύω ότι ήταν στ' αλήθεια ένοχος, δεν έχει σημασία για τι. Εκείνο το κακόμοιρο ανθρώπακι με τα κόκκινα γένια, καμιά τριανταριά χρονών, φαινόταν τόσο αποφασισμένο να παραδεχτεί τα πάντα, τόσο ειλικρινά τρομοκρατημένο από αυτό που είχε κάνει, κι από το τι θα του έκαναν μετά, ώστε σε λίγα λεπτά δεν είχα

μάτια για τίποτ' άλλο. Θύμιζε κουκουβάγια, τυφλωμένη από δυνατό φως. Ο κόμπος της γραβάτας του ήταν στραβοδεμένος και δεν ερχόταν ίσια στο γιακά. Κι έτρωγε τα νύχια μόνο στο ένα χέρι του, στο δεξί... Τέλος, ας μη συνεχίσω, έχετε καταλάβει πόση εντύπωση μου έκανε.

»Κι εγώ, εγώ συνειδητοποίησα ξαφνικά πως, μέχρι τότε, τον σκεφτόμουν μόνο με τη θολική ετικέτα του "κατηγορούμενου". Δεν μπορώ να πω πως είχα ξεχάσει τον πατέρα μου, μα κάτι μ' έσφιγγε στο στομάχι και δε μ' άφηνε να προσέξω τίποτ' άλλο εκτός από κείνον. Δεν άκουγα σχεδόν τίποτα, ένιωθα πως ήθελαν να σκοτώσουν έναν ζωντανό άνθρωπο, και κάποιο τρομερό ένστικτο μ' έσπρωχνε σαν πελώριο κύμα στο πλευρό του, μ' ένα πείσμα τυφλό. Ξύπνησα μόνο όταν άρχισε να αγορεύει ο πατέρας μου.

»Ήταν μεταμορφωμένος από την πορφυρή τήβεννο, ούτε καλοσυνάτος πια ούτε τρυφερός, κι από το στόμα του κατακυλούσαν απέραντες φράσεις, δίχως τέλος, σαν πελώρια φίδια. Και κατάλαβα ότι ζητούσε το θάνατο εκείνου του ανθρώπου εξ ονόματος της κοινωνίας, ζητούσε να του πάρουν το κεφάλι. Είν' αλήθεια πως είπε μόνο: "Αυτό το κεφάλι πρέπει να πέσει". Αλλά, τελικά, η διαφορά δεν ήταν και τόσο μεγάλη. Για την ακρίβεια, ήταν το ίδιο πράγμα, γιατί ο πατέρας μου το πήρε εκείνο το κεφάλι. Απλώς, δεν έκανε με τα χέρια του τη δουλειά. Κι εγώ, που παρακολούθησα την υπόθεση ως το τέλος, με τόση ένταση, ένιωσα να με συνδέει με τον δυστυχισμένο μια οικειότητα βαθύτερη από κείνην που με έδενε με τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου αναγκάστηκε να παρευρεθεί, κατά τα ειωθότα, στις τελευταίες στιγμές, όπως τις έλεγαν ευγενικά, και που θα 'πρεπε να τις λένε το αίσχος της δολοφονίας.

»Από κείνη τη μέρα, δεν μπόρεσα να ξανακοιτάξω δρομολόγια του τρένου χωρίς αηδία και φρίκη. Από κείνη τη μέρα, άρχισα να ενδιαφέρομαι με τρόπο για τη δικαιοσύνη, τις θανατικές καταδίκες, τις εκτελέσεις, και διαπίστωνα εμβρόντητος ότι ο πατέρας μου είχε χρειαστεί να παρακολουθήσει αυτοπροσώπως πολλές δολοφονίες. Γι' αυτό ξυπνούσε τόσο πρωί κάποιες μέρες. Γι' αυτό έβαζε ξυπνητήρι. Δεν τόλμησα να πω λέξη στη μητέρα μου, αλλά τώρα έβλεπα καλύτερα και καταλάβαινα πως δεν υπήρχε πια τίποτε ανάμεσά τους, πως η μητέρα μου είχε παραιτηθεί από

τη ζωή. Κι έτσι κατάφερα να τη συγχωρήσω, όπως έλεγα εκείνο τον καιρό. Αργότερα, κατάλαβα πως δεν υπήρχε τίποτα που να χρειάζεται τη συγνώμη μου, όλη της τη ζωή πριν παντρευτεί, ήταν φτωχή, κι η φτώχεια την είχε μάθει να παραιτείται.

»Θα περιμένετε σίγουρα να σας πω ότι έφυγα αμέσως απ' το σπίτι. Όχι, έμεινα κάμποσους μήνες ακόμη, σχεδόν χρόνο. Με σπαραγμό ψυχής όμως. Ένα θράδυ, ο πατέρας μου είπε να του φέρω το ξυπνητήρι του, γιατί έπρεπε να σηκωθεί πολύ πρωί. Εκείνη τη νύχτα δεν έκλεισα μάτι. Την άλλη μέρα έφυγα πριν επιστρέψει. Για να μην τα πολυλογώ, ο πατέρας μου με αναζήτησε, πήγα, τον είδα, και χωρίς άλλη εξήγηση του είπα ήρεμα ήρεμα πως αν με αναγκάσει να ξαναγυρίσω, θα σκοτωθώ. Στο τέλος το δέχτηκε, ήταν ήπιος άνθρωπος από φυσικού του, μου έκανε ολόκληρη διάλεξη με θέμα το πόσο κουτό είναι να θες να ζήσεις τη ζωή σου (έτσι έβλεπε τη χειρονομία μου και δε δοκίμασα να τον μεταπείσω), και μου 'δωσε χίλιες συμβουλές πνίγοντας τα δάκρυά του, αληθινά δάκρυα. Έπειτα, για ένα μεγάλο διάστημα, πήγαινα σπίτι για να δω τη μητέρα μου, κι έβλεπα κι εκείνον. Η σχέση αυτή του αρκούσε, έτσι νομίζω. Όσο για μένα, δε του κρατούσα κακία, μονάχα πίκρα έμενε μέσα μου. Όταν πέθανε, πήρα μαζί μου τη μητέρα μου, και θα την είχα ακόμη, αν δεν πέθαινε κι εκείνη με τη σειρά της.

»Στάθηκα πολύ στα πρώτα μου χρόνια, γιατί ουσιαστικά τότε άρχισαν όλα. Τα υπόλοιπα θα σας τα πω εν τάχει. Στα δεκαοχτώ μου γνώρισα τη φτώχεια, κι ας ήμουν καλομαθημένος ως τότε. Έκανα χίλιες δυο δουλειές για να βγάλω το ψωμί μου. Δεν τα πήγα κι άσκημα. Το μόνο όμως που μ' ενδιέφερε, ήταν η θανατική καταδίκη. Είχα ένα λογαριασμό ανοιχτό με την κόκκινη κουκουβάγια. Κι έτσι, ανακατεύτηκα στην πολιτική. Απλώς, δεν ήθελα να κολλήσω πανούκλα. Πίστεψα πως η κοινωνία όπου ζούσα ήταν μια κοινωνία βασισμένη στη θανατική καταδίκη, και πως πολεμώντας την, πολεμούσα το φόνο. Το πίστεψα, μου το 'παν κι άλλοι, και, για να τελειώνω, ήταν αλήθεια. Σε μεγάλο βαθμό. Τάχθηκα λοιπόν στο πλευρό εκείνων που αγαπούσα, και που δεν έπαψα ποτέ να τους αγαπώ. Έμεινα μαζί τους πολύ καιρό, και δεν υπάρχει χώρα της Ευρώπης

που να μη με είδε στους αγώνες της. Αλλά αυτά δεν έχουν σημασία.

» Ήξερα βέβαια πως κι εμείς, καμιά φορά, καταδικάζαμε σε θάνατο, μου έλεγαν όμως ότι χρειάζονταν μερικοί θάνατοι για να φτιάξουμε έναν κόσμο όπου κανείς πια δε θα σκότωνε κανέναν. Αυτό ήταν κατά κάποιον τρόπο αλήθεια, αλλά πιθανόν εγώ να μην μπορούσα να πιαστώ από τέτοιες αλήθειες. Το σίγουρο είναι ότι δισταζα. Σκεφτόμουν όμως την κουκουβάγια και προχωρούσα. Ώσπου μια μέρα, παρακολούθησα μια εκτέλεση (στην Ουγγαρία ήταν), και ο ίδιος ίλιγγος που είχε πιάσει το παιδί που υπήρξα, σκοτεινίασε τα αντρικά μου μάτια.

» Έχετε δει ποτέ σας άνθρωπο να τουφεκίζεται; Σίγουρα όχι, χρειάζεται ειδική πρόσκληση για να παραστείς σε εκτέλεση, και το κοινό επιλέγεται προκαταβολικά. Έτσι, μένετε στις εικόνες και στα βιβλία. Τα δεμένα μάτια, ο πάσσαλος, κάτι στρατιώτες πιο μακριά. Ε λοιπόν, όχι! Το ξέρετε πως το εκτελεστικό απόσπασμα δεν απέχει ούτε ενάμισι μέτρο απ' τον κατάδικο; Ξέρετε πως, αν ο κατάδικος έκανε δυο βήματα μπροστά, θα σκουντούσε πάνω στα τουφέκια; Ξέρετε πως, σε τόσο μικρή απόσταση, όλοι οι στρατιώτες σημαδεύουν στην καρδιά, κι οι σφαίρες τους, όλες μαζί, ανοίγουν μια τρύπα ίσαμε μια γροθιά; Όχι, δεν το ξέρετε, γιατί κανείς δε μιλά για τέτοιες λεπτομέρειες. Ο ύπνος των ανθρώπων είναι ιερότερος κι απ' τη ζωή των θυμάτων της πανούκλας. Κανείς δεν επιτρέπεται να ταραξει τον ύπνο των αγαθών. Θα ήταν ακαλαίσθητο, και καλαισθησία θα πει να μην επιμένεις, αυτό το ξέρουν όλοι. Όμως εγώ, εγώ από τότε δεν ξανακοιμήθηκα καλά. Η ακαλαισθησία φώλιασε στο στόμα μου, και δεν έπαυα ποτέ να επιμένω, δηλαδή να σκέφτομαι.

» Και τότε κατάλαβα πως ήμουν κι εγώ πανουκλιασμένος όλ' αυτά τα χρόνια, κι ας πίστευα, μ' όλη μου την ψυχή, πως αγωνιζόμουν ενάντια στην πανούκλα. Συνειδητοποίησα πως, έμμεσα, είχα προσυπογράψει το θάνατο χιλιάδων ανθρώπων, ή ακόμη πως είχα προκαλέσει αυτόν το θάνατο, αφού επιδοκίμαζα τις πράξεις και τις αρχές που τον είχαν προκαλέσει. Οι άλλοι δεν έμοιαζαν να ενοχλούνται από το γεγονός, και πάντως ποτέ δεν το συζητούσαν εύκολα. Όσο για μένα, είχα αρχίσει να πνίγομαι. Ήμουν μαζί τους, κι

ὁμως ἤμουν μόνος. Κι ὅταν ἔφτανα να διατυπώσω τις επιφυλάξεις μου, μου ἔλεγαν να σκεφτώ τι παιζόταν στο τραπέζι, και μου πρόσφεραν δικαιολογίες, συχνά πολύ εντυπωσιακές, για να με βοηθήσουν να χωνέψω αυτό που δεν μπόρεσα να καταπιώ. Τους απαντούσα ὁμως ὅτι και οι κύριοι της πανούκλας, εκείνοι που φορούσαν πορφυρή τήβεννο, διέθεταν λαμπρές δικαιολογίες για κάθε περίπτωση, κι ὅτι αν δεχόμουν τους λόγους ανωτέρας βίας και τις αναγκαιότητες που επικαλούνταν οι υποτελεῖς της πανούκλας, δε θα μπορούσα να απορρίψω τις δικαιολογίες των κυρίων. Εκείνοι μού αντέτασσαν πως ἕνας καλὸς τρόπος για να δικαιώσεις τις πορφυρές τηβέννους, ἦταν να τους αφήσεις την αποκλειστικότητα στις καταδικές, κι ἐγὼ ἔλεγα τότε μέσα μου πως αν υποχωρήσεις μια φορά, δεν υπάρχει πια λόγος να σταματήσεις. Θυρῶ πως η ιστορία με δικαίωσε, σήμερα ὅλοι παραβγαίνουν ποιος θα σκοτώσει τους πιο πολλούς. Ἐχουν παραδοθεῖ σε μια δολοφονική μανία, και δεν μπορούν να κάνουν πίσω.

»Κι ἐμένα, ἐμένα δε μ' ἐνδιέφεραν τα λογικά συμπεράσματα. Εμένα μ' ἐνδιέφερε η κόκκινη κουκουβάγια, αὐτὴ η αισχρὴ περιπέτεια, ὅπου στόματα αισχρά, μολυσμένα ἀπὸ πανούκλα, ανακοίνωναν σ' ἕναν ἀλυσοδεμένο ἄνθρωπο ὅτι ἐμελλε να πεθάνει, και κανόνιζαν ὅ,τι χρειαζόταν για να πεθάνει, ἔπειτα ἀπὸ νύχτες και νύχτες γεμάτες αγωνία, που τις περνούσε με τα μάτια ανοιχτά, περιμένοντας να δολοφονηθεῖ. Εμένα μ' ἐνδιέφερε η τρῦπα στο στήθος. Κι ἔλεγα μέσα μου πως, ὅσο κρατοῦσε η ἀναμονή, ἐγὼ τουλάχιστον θ' ἀρνιόμουν να δώσω ἔστω και μια δικαιολογία, ἔστω και μια, μ' ἀκούτε, σ' αὐτοὺς τους ἀπαίσιους χασάπηδες. Ναι, προτίμησα το τυφλὸ πείσμα, περιμένοντας να δῶ πιο καθαρά.

»Δεν ἔχω ἀλλάξει καθόλου ἀπὸ τότε. Κι εἶναι καιρὸς τώρα που ντρέπομαι, ντρέπομαι μέχρι θανάτου, ἐπειδὴ κάποτε υπήρξα κι ἐγὼ δολοφόνος, ἔστω κι ἀπὸ μακριά, ἔστω κι ἀπὸ καλὴ θέληση. Και με τον καιρὸ, κατάλαβα μόνον ἕνα: πως ἀκόμη κι ἐκείνοι που υπήρξαν καλύτεροι ἀπ' τους υπόλοιπους, σήμερα θα σκοτώναν και θ' ἄφηναν και τους ἄλλους να σκοτώνουν, γιατί εἶναι κι αὐτὸ μέσα στη λογικὴ της δικῆς τους ζωῆς, και πως δεν μπορούμε να κάνουμε στον κόσμον τοῦτο καμιὰ χειρονομία χωρὶς να διακινδυνεύουμε.

νεύουμε ένα θάνατο. Ναι, δεν έπαψα να ντρέπομαι, γιατί έμαθα και κάτι άλλο, πως όλοι μας είμαστε πάντα βουτηγμένοι στην πανούκλα, κι έχασα την ησυχία μου. Την αναζητώ ακόμη και σήμερα, πασχίζοντας να καταλάβω τους άλλους, πασχίζοντας να μη γίνω θανάσιμος εχθρός κανενός. Το μόνο που ξέρω, είναι πως πρέπει να κάνεις ό,τι περνάει από το χέρι σου για να θγεις απ' την πανούκλα, κι αυτή είναι η μοναδική ελπίδα σου να θρεις τη γαλήνη ή έστω, αν δεν τη θρεις, να εξασφαλίσεις έναν καλό θάνατο. Μόνο αυτό μπορεί να ανακουφίσει τους ανθρώπους, κι αν όχι να τους σώσει, τουλάχιστον να τους κάνει το μικρότερο κακό, κι ίσως, καμιά φορά, και κάποιο καλό. Γι' αυτό αποφάσισα να αρνηθώ οτιδήποτε κάνει τους ανθρώπους να πεθαίνουν ή δικαιολογεί το θάνατό τους, από κοντά ή από μακριά, για λόγους δίκαιους ή άδικους.

»Γι' αυτό και τώρα, η επιδημία δε μου διδάσκει τίποτα, παρά μόνο πως πρέπει ν' αγωνιστώ στο πλευρό σας. Και ξέρω καλά (α, ναι, Ριέ, την ξέρω τη ζωή, το βλέπετε) πως καθένας την κουβαλάει μέσα του την πανούκλα, γιατί κανείς, κανείς στον κόσμο δεν έχει ανοσία. Και χρειάζεται αδιάκοπη επαγρύπνηση, ειδαλλιώς, φτάνει να ξεχαστείς μισό λεπτό, και τότε θ' ανασάνεις πάνω στο πρόσωπο ενός άλλου και θα τον μολύνεις. Το μικρόβιο είναι φυσικό. Τα υπόλοιπα, η υγεία, η ακεραιότητα, η αγνότητα, αν θέλετε, είναι αποτέλεσμα της θέλησης, μιας θέλησης που δεν πρέπει ποτέ να λυγίσει. Ο τίμιος άνθρωπος, αυτός που δε μολύνει κανέναν, είναι ο άνθρωπος που επαγρυπνά και δεν αφαιρείται. Γιατί χρειάζεται θέληση και ένταση για να μην αφαιρεθείς ποτέ! Ναι, Ριέ, είναι πολύ κουραστικό να έχεις πανούκλα. Κι ακόμα πιο κουραστικό είναι να μη θέλεις να την πάθεις. Γι' αυτό ο κόσμος φαίνεται τόσο κουρασμένος, γιατί σήμερα ο κόσμος έχει πανούκλα. Και γι' αυτό μερικοί, που θέλουν ν' απαλλαγούν απ' την πανούκλα, σέρνουν μian απέραντη κούραση, που τίποτα πέρα απ' το θάνατο δεν μπορεί να τους την ανακουφίσει.

»Κι από δω καταλαβαίνω πως δεν έχω πια καμιά αξία σε τούτο τον κόσμο, πως απ' τη στιγμή που αρνήθηκα να σκοτώσω, καταδικάστηκα σε οριστική εξορία. Την ιστορία θα τη γράψουν άλλοι. Και ξέρω πως, αυτούς τους άλ-

λους, δεν μπορώ να τους κρίνω. Μου λείπει η ιδιότητα που θα μ' έκανε φονιά της προκοπής. Και δεν είμαι καθόλου ανώτερος. Τώρα πια όμως, έχω συμβιβαστεί μ' αυτό που είμαι, έμαθα τι θα πει μετριοφροσύνη. Και μόνο ένα έχω να πω: ότι πάνω στη γη υπάρχουν και μαστιγες και θύματα, και πρέπει, όσο περνάει απ' το χέρι σου, να μην πηγαίνεις με το μέρος της μαστιγας. Κι όσο κι αν σας φαίνεται απλό, και μπορεί να είναι, δεν ξέρω, είναι και αληθινό. Έχω ακούσει τόσες δικαιολογίες, που παραλίγο ν' αλλάξω μυαλά, δικαιολογίες που κατάφεραν ν' αλλάξουν τα μυαλά πολλών άλλων, για να συγκατατεθούν στη δολοφονία, και τώρα ξέρω πως όλη η δυστυχία των ανθρώπων πηγάζει απ' το ότι δε μιλούν καθαρά. Αποφάσισα λοιπόν να μιλώ και να κινούμαι καθαρά, για να είμαι στον καλό δρόμο. Γι' αυτό λέω μόνο πως υπάρχουν μαστιγες και θύματα, τίποτ' άλλο. Κι αν, με το που το λέω, γίνομαι κι εγώ μαστιγα, τουλάχιστον δε γίνομαι με τη θέλησή μου. Προσπαθώ να είμαι αθώος φονιάς. Κι όπως βλέπετε, δεν είναι και τόσο μεγάλη φιλοδοξία.

»Θα 'πρεπε βέβαια να υπάρχει και μια τρίτη κατηγορία, οι πραγματικοί γιατροί, αλλά δεν είναι κατηγορία που τη συναντάς συχνά, είναι δύσκολη υπόθεση. Κι έτσι αποφάσισα να ταχθώ στο πλευρό των θυμάτων, για να περιορίσω τις απώλειες. Μόνο ανάμεσα στα θύματα μπορώ να προσπαθήσω να φτάσω στην τρίτη κατηγορία, δηλαδή στη γαλήνη».

Προς το τέλος, ο Ταρού είχε αρχίσει να κουνάει το πόδι του, χτυπώντας μαλακά με το τακούνι του την ταράτσα. Σιωπή ακολούθησε τα λόγια του, κι έπειτα ο γιατρός ανασηκώθηκε και τον ρώτησε αν είχε σκεφτεί ποιο δρόμο έπρεπε ν' ακολουθήσει για να φτάσει στη γαλήνη.

«Ναι, το δρόμο της συμπάθειας».

Δυο σειρήνες ασθενοφόρων αντήχησαν από μακριά. Φωνές μπερδεμένες ακούστηκαν στην άκρη της πόλης, κοντά στον πέτρινο λόφο. Μαζί, ακούστηκε και κάτι που έμοιαζε με πυροβολισμό. Κι έπειτα η σιωπή ξαναγύρισε. Ο Ριέ μέτρησε δυο αστραπές του φάρου. Το αεράκι φάνηκε να δυναμώνει, κι άξαφνα, μια πνοή ήρθε απ' τη θάλασσα, φορτωμένη αρμύρα. Τώρα ξεχώριζε καθαρά η πνιχτή ανάσα των κυμάτων πάνω στα βράχια.

«Με δυο λόγια» είπε ο Ταρού, «το μόνο που μ' ενδιαφέρει, είναι να μάθω πώς αγιάζει κανείς».

«Μα εσείς δεν πιστεύετε στο Θεό».

«Ακριβώς: ένας άγιος χωρίς Θεό. Είναι το μόνο χειροπιαστό πρόβλημα που θα μπορούσα να δεχτώ σήμερα».

Ήξαφνα, μια μεγάλη λάμψη ξεπήδησε απ' το μέρος όπου είχαν ακουστεί οι φωνές, κι ο άνεμος που δυνάμωνε έφεσε μαζί του μιαν ακαθόριστη φασαρία. Η λάμψη έσβησε αμέσως, και πέρα μακριά, πάνω απ' τις ταράτσες, έμεινε μόνο μια κόκκινη ανταύγεια. Για μια στιγμή που καταλάγιαζε ο άνεμος, ακούστηκαν καθαρά φωνές ανθρώπων, έπειτα ο κρότος ενός πυροβολισμού, φωνές πλήθους. Ο Ταρού είχε σηκωθεί κι αφουγκραζόταν. Δεν ακουγόταν όμως τίποτα πια.

«Πάλι χτυπήθηκαν στις πύλες».

«Πάει, τέλειωσε» είπε ο Ριέ.

Ο Ταρού μουρμούρισε πως δε θα τέλειωνε ποτέ, πως θα 'χε κι άλλα θύματα, ήταν κι αυτό μες στο πρόγραμμα.

«Μπορεί» απάντησε ο γιατρός, «αλλά ξέρετε, εγώ νιώθω πιο κοντά στους ηττημένους παρά στους αγίους. Ούτε ο ηρωισμός ούτε η αγιοσύνη είναι του γούστου μου, έτσι νομίζω. Το μόνο που μ' ενδιαφέρει, είναι να είμαι άνθρωπος».

«Ναι, το ίδιο πράγμα θέλουμε κι οι δυο, μόνο που εγώ είμαι πιο φιλόδοξος».

Ο Ριέ τον κοίταξε, νόμιζε πως ο Ταρού αστειευόταν. Όμως μέσα στο αχνό φέγγισμα του ουρανού, είδε ένα πρόσωπο λυπημένο και σοβαρό. Ο άνεμος σηκωνόταν πάλι, κι ο Ριέ τον ένιωσε χλιαρό πάνω στο δέρμα του. Ο Ταρού τεντώθηκε:

«Ξέρετε» είπε, «τι πρέπει να κάνουμε για τη φιλία μας;»

«Ό,τι θέλετε» είπε ο Ριέ.

«Να κάνουμε μπάνιο στη θάλασσα. Είναι μια απόλαυση αντάξια ακόμη κι ενός μέλλοντος αγίου».

Ο Ριέ χαμογέλασε.

«Αφού έχουμε άδεια κυκλοφορίας, μπορούμε να φτάσουμε ως την προκυμαία. Στο κάτω κάτω, είναι μεγάλη βλακεία να ζούμε μόνο μέσα στην πανούκλα. Είπαμε ν' αγωνιζόμαστε για τα θύματα, αλλά αν δεν αγαπάμε τίποτ' άλλο, σε τι μας χρησιμεύει αυτός ο αγώνας;»

Σε λίγο, το αυτοκίνητο σταματούσε κοντά στο κιγκλί-

δωμα του λιμανιού. Το φεγγάρι είχε ανέβει. Ο γαλατένιος ουρανός έριχνε παντού χλομές σκιές. Πίσω τους απλωνόταν η πόλη, αναδίνοντας μια ζεστή, άρρωστη πνοή που τους έσπρωχνε προς τη θάλασσα. Έδειξαν τα χαρτιά τους σ' έναν φρουρό, που τα κράτησε και τα περιεργάστηκε κάμποσο. Στο τέλος τους άφησε να περάσουν, και τράβηξαν για την προκουμαία, διασχίζοντας αποβάθρες φορτωμένες βαρέλια, ανάμεσα σε μυρωδιές κρασιού και ψαριών. Πριν φτάσουν στη θάλασσα, το ιώδιο και τα φύκια που μύριζαν τους ανάγγειλαν την παρουσία της. Κι έπειτα την άκουσαν.

Η θάλασσα έγλειφε απαλά τους πελώριους όγκους της προκουμαίας, κι όταν την είδαν, τους φάνηκε παχιά σαν βελούδο, λεία και μαλακιά σαν ζώο. Κάθισαν σε κάτι βράχια που έβλεπαν πέρα, στ' ανοιχτά. Τα νερά φούσκωναν και τραβιόντουσαν αργά. Η ήρεμη ανάσα της θάλασσας γέμιζε την επιφάνεια με λαδιές, που ανέβαιναν και χάνονταν στο νερό. Μπροστά τους, η νύχτα ήταν απέραντη. Ο Ριέ ένιωθε κάτω απ' τα δάχτυλά του το τραχύ πρόσωπο των βράχων και πλημμύριζε με μια παράξενη ευτυχία. Γύρισε στον Ταρού, και στο ήρεμο και σοβαρό πρόσωπο του φίλου του μάντεψε την ίδια ευτυχία, που δε λησμονούσε τίποτα, ούτε τα φονικά.

Γδύθηκαν. Ο Ριέ βούτηξε πρώτος. Το νερό τού φάνηκε κρύο στην αρχή, αλλά ώσπου να ξαναβγεί στην επιφάνεια το 'νιωθε χλιαρό. Έπειτα από μερικές απλωτές, σιγουρεύτηκε πως η θάλασσα ήταν χλιαρή, χλιαρή σαν τις θάλασσες του φθινοπώρου, που παίρνουν από τη στεριά όλη τη ζέστη που μάζευε τόσους μήνες. Κολυμπούσε ήρεμα. Κι όπως χτυπούσε τα πόδια του, άφηνε πίσω του ένα χνάρι από αφρό, καθώς το νερό έφευγε απ' τα χέρια του για να κολλήσει στις κνήμες του. Ένα βαρύ πλαφ τον ειδοποίησε πως είχε βουτήξει κι ο Ταρού. Ο Ριέ γύρισε ανάσκελα κι έμεινε ακίνητος, κοιτώντας τον αναποδογυρισμένο ουρανό, που ήταν όλο φεγγάρι κι άστρα. Ανάσανε βαθιά. Κι έπειτα άκουσε το θόρυβο από νερό που σκιζόταν, ένα θόρυβο ολοένα και πιο καθαρό, αλλόκοτα καθαρό μέσα στη σιωπή και τη μοναξιά της νύχτας. Ο Ταρού πλησίαζε, τώρα ακουγόταν κι η ανάσα του. Ο Ριέ γύρισε, πρόφτασε το φίλο του, και προχώρησαν κολυμπώντας στον ίδιο ρυθμό.

Ο Ταρού κολυμπούσε πιο δυνατά, κι ο Ριέ χρειάστηκε να επιταχύνει το ρυθμό του. Κολύμπησαν έτσι μερικά λεπτά, συγχρονισμένοι, με την ίδια δύναμη, ολομόναχοι, μακριά απ' τον κόσμο, ελεύθεροι επιτέλους από την πόλη και την πανούκλα. Ο Ριέ σταμάτησε πρώτος και γύρισαν πίσω αργά αργά, εκτός απ' τη στιγμή που έπεσαν σ' ένα παγωμένο ρεύμα, και τότε, χωρίς να πουν τίποτα, άνοιξαν ταχύτητα, μαστιγωμένοι απ' την έκπληξη που τους φύλαγε η θάλασσα.

Ντύθηκαν κι έφυγαν χωρίς να πουν λέξη. Όμως οι καρδιές τους ήταν μαζί, κι η ανάμνηση αυτής της νύχτας γλυκιά. Κι όταν είδαν από μακριά τη φρουρά της πανούκλας, ο Ριέ ήξερε τι έλεγε μέσα του ο Ταρού, πως η επιδημία τους είχε ξεχάσει για λίγο, κι ήταν καλά, μα τώρα έπρεπε να ξαναρχίσουν από την αρχή.

Ναι, έπρεπε να ξαναρχίσουν, κι η πανούκλα δεν ξεχνούσε κανέναν για πολύ καιρό. Όλο το Δεκέμβρη, η πανούκλα πυρπόλησε τα στήθη των συμπολιτών μας, καταυγάζοντας το κρεματόριο, επάνδρωσε τα στρατόπεδα με σκιές που είχαν άδεια χέρια, και δεν έπαψε να προχωράει, με θήμα κοφτό και υπομονετικό. Οι αρχές είχαν αποθέσει τις ελπίδες τους στα κρύα, περιμένοντας πως θα αναχαιτίζαν αυτή την πρόοδο, όμως η πανούκλα δρασκελίσε ανενόχλητη τις πρώτες παγερές ημέρες της εποχής. Χρειαζόταν κι άλλη αναμονή. Περιμέναμε όμως μόνο επειδή είχαμε συνηθίσει να περιμένουμε, κι όλη η πόλη μας ζούσε χωρίς μέλλον.

Όσο για το γιατρό, η φευγαλέα στιγμή που του δόθηκε, η στιγμή της γαλήνης και της φιλίας, δεν είχε αύριο. Είχαν ανοίξει κι άλλο ένα νοσοκομείο, και οι προσωπικές επαφές του Ριέ περιορίστηκαν στους αρρώστους. Είχε προσέξει όμως ότι σ' αυτή τη φάση της επιδημίας, που τα κρούσματα της πνευμονικής πανούκλας πλήθαιναν, οι άρρωστοι έμοιαζαν να βοηθούν περισσότερο το γιατρό. Κι αντί να εγκαταλείπονται στην ατονία ή στην τρέλα του πρώτου καιρού, έμοιαζαν τώρα να ξέρουν καλύτερα το συμφέρον τους, και απαιτούσαν μόνοι τους τα πράγματα που θα τους βοηθούσαν. Και τότε ο γιατρός, παρόλο που κουραζόταν το ίδιο, ένιωθε σε κάτι τέτοιες στιγμές λιγότερο μόνος.

Γύρω στα τέλη Δεκεμβρίου, ο Ριέ έλαβε από τον κύριο Οτόν, τον εισαγγελέα, που θρισκόταν ακόμη στο στρατόπεδό του, μια επιστολή όπου ο εισαγγελέας τού έλεγε ότι η καραντίνα του είχε λήξει, αλλά οι αρμόδιοι δεν έβρισκαν την ημερομηνία εισόδου του, και ασφαλώς τον κρατούσαν ακόμη στην απομόνωση κατά λάθος. Η γυναίκα του, που είχε θγει πριν από λίγο, είχε διαμαρτυρηθεί στη νομαρχία, όπου όμως της φέρθηκαν άσκημα και της είπαν ότι ποτέ δεν έγινε κανένα λάθος. Ο Ριέ έβαλε τον Ραμπάρ να μεσολαβήσει, και σε λίγες μέρες εμφανίστηκε ο κύριος Οτόν.

Είχε γίνει πράγματι λάθος, και ο Ριέ ήταν έξω φρενών. Όμως ο κύριος Οτόν, που ήταν αδυνατισμένος, σήκωσε μαλακά το χέρι του και είπε, τονίζοντας τις λέξεις του, πως ο καθένας έχει δικαίωμα να σφάλει. Ο γιατρός σκέφτηκε μόνο ότι κάτι έπρεπε ν' αλλάξει.

«Και τι θα κάνετε;» ρώτησε τον εισαγγελέα. «Σας περιμένουν οι φάκελοί σας».

«Α, όχι» είπε ο εισαγγελέας. «Θέλω να πάρω άδεια».

«Σωστά, χρειάζεστε ανάπαυση».

«Όχι γι' ανάπαυση, θέλω να ξαναγυρίσω στο στρατόπεδο».

Ο Ριέ τα 'χασε.

«Μα ακόμη δε βγήκατε!»

«Φαίνεται πως δεν έγινα σαφής. Μου είπαν ότι στη διοίκηση δουλεύουν εθελοντές».

Ο εισαγγελέας στριφογύρισε τα ολοστρόγγυλα μάτια του και προσπάθησε να συμμαζέψει μια τούφα των μαλλιών του.

«Καταλαβαίνετε, θα έχω μια απασχόληση. Κι ύστερα, είναι κουτό αυτό που θα πώ, αλλά έτσι θα νιώθω πιο κοντά στο αγοράκι μου».

Ο Ριέ τον κοίταξε. Ήταν αδύνατο, πώς είχε περάσει αυτή η άξαφνη γλύκα στα σκληρά και ανέκφραστα μάτια του εισαγγελέα; Κι όμως, το βλέμμα του είχε μαλακώσει, δεν είχε πια την καθαρότητα του μετάλλου.

«Φυσικά» είπε ο Ριέ, «αν το θέλετε, θα το φροντίσω εγώ».

Και πράγματι, ο γιατρός το φρόντισε, κι η ζωή στην πόλη της πανούκλας ξαναπήρε το δρόμο της ως τα Χριστούγεννα. Ο Ταρού εξακολούθησε να περιφέρει παντού την επιδέξια ηρεμία του. Ο Ραμπάρ εμπιστεύτηκε στο γιατρό πως, χάρη στους δυο νεαρούς φρουρούς, είχε αποκαταστήσει μυστική αλληλογραφία με τη γυναίκα του. Τώρα έπαιρνε γράμμα της κάπου κάπου. Πρότεινε στον Ριέ να επωφεληθεί απ' το άνοιγμα που υπήρχε, κι εκείνος δέχτηκε. Έγραψε, πρώτη φορά μετά από τόσους μήνες, αλλά με πολλή δυσκολία. Είχε χάσει το λεξιλόγιό του. Το γράμμα έφυγε. Η απάντηση αργούσε να 'ρθει. Όσο για τον Κοτάρ, έκανε χρυσές δουλειές και πλούτιζε. Και μόνο για τον Γκραν η περίοδος των εορτών δεν ήταν καλή.

Τα Χριστούγεννα εκείνης της χρονιάς ήταν γιορτή της Κόλασης μάλλον, παρά του Ευαγγελίου. Τα μαγαζιά αδειανά κι αφώτιστα, με ψεύτικες σοκολάτες και άδεια κουτιά στη βιτρίνα, τα τραμ φορτωμένα σκυθρωπές μορφές, τίποτα δε θύμιζε τα περασμένα Χριστούγεννα. Σε τούτη τη γιορτή, όπου άλλοτε έσμιγαν όλοι, πλούσιοι και φτωχοί, δεν υπήρχε πια θέση παρά για τις μοναχικές απολαύσεις της ντροπής, που οι προνομιοῦχοι τις εξασφάλιζαν χρυσοπληρώνοντάς τες, στο βάθος κάποιου ελεεινού παραμάγαζου. Οι εκκλησίες γέμιζαν με θρήνους αντί για ευχαριστίες. Μόνο κάτι παιδιά έτρεχαν ακόμη μέσα στην πένθιμη, παγωμένη πόλη, αγνοώντας την απειλή που κρεμόταν από πάνω τους. Και πια κανείς δεν τολμούσε να τους μιλήσει για τον αλλοτινό Θεό, που ερχόταν φορτωμένος δώρα, παμπάλαιος σαν το ανθρώπινο ψωμί, και καινούργιος σαν νεογέννητη ελπίδα. Στις καρδιές δε χωρούσε τίποτ' άλλο εκτός από κείνη την παλιά, θλιβερή ελπίδα, την ίδια ελπίδα που εμποδίζει τους ανθρώπους να πεθαίνουν, και που δεν είναι παρά ένα απλό πείσμα για ζωή.

Την παραμονή, ο Γκραν δεν είχε φανεί στο ραντεβού τους. Ο Ριέ ανησύχησε, και πέρασε πρωί απ' το σπίτι του για να τον δει. Ξεσηκώθηκαν όλοι. Κατά τις έντεκα, ο Ραμπάρ ήρθε στο νοσοκομείο για να ειδοποιήσει το γιατρό ότι είχε δει από μακριά τον Γκραν, να τριγυρίζει στους δρόμους σαν αλλοπαρμένος. Έπειτα τον έχασε απ' τα μάτια του. Ο γιατρός κι ο Ταρού έφυγαν με το αυτοκίνητο για να τον αναζητήσουν.

Το μεσημέρι, ώρα παγωμένη, βγαίνοντας απ' το αυτοκίνητο, ο Ριέ είδε από μακριά τον Γκραν, κολλημένο σχεδόν σε μια βιτρίνα με χοντροκομμένα ξύλινα παιχνίδια. Δάκρυα κυλούσαν ασταμάτητα στο πρόσωπο του γερο-υπάλληλου. Και τούτα τα δάκρυα αναστάτωσαν τον Ριέ, γιατί τα καταλάβαινε, τα 'νιωθε να του φράζουν μ' έναν κόμπο και τον δικό του λαιμό. Θυμόταν κι εκείνος τους αρραβώνες του δυστυχισμένου μπροστά σε μια χριστουγεννιάτικη βιτρίνα, τη Ζαν που έγερνε πάνω του και του έλεγε πως ήταν ευτυχισμένη. Από τα βάθη των περασμένων χρόνων, από την ίδια την καρδιά αυτής της τρέλας, η δροσερή φωνή της Ζαν ξαναγυρνούσε στον Γκραν, σίγουρα έτσι ήταν. Ο Ριέ ήξερε τι σκεφτόταν κλαίγοντας ο γέρος εκείνη τη

στιγμή, σκεφτόταν, όπως κι αυτός, πως ο κόσμος δίχως αγάπη είναι ένας κόσμος νεκρός, κι έρχεται πάντα η ώρα που παραιτείσαι κι απ' τις φυλακές, κι απ' τη δουλειά, κι απ' το κουράγιο να ανακαλείς το πρόσωπο ενός πλάσματος και την έκθαμβη καρδιά της τρυφερότητας.

Ο γέρος τον είδε μέσα στο τζάμι. Και χωρίς να πάψει να κλαίει, έκανε μεταβολή κι ακούμπησε στη βιτρίνα για να τον δει που πλησίαζε.

«Αχ, γιατρέ μου, αχ, γιατρέ μου!» έκανε.

Ο Ριέ κουνούσε το κεφάλι του συμφωνώντας, ανίκανος να μιλήσει. Η λύπη του γέρου ήταν και δική του λύπη, και τούτη τη στιγμή ένιωθε την καρδιά του να κομματιάζεται από μian απέραντη οργή, την οργή του ανθρώπου μπροστά στον πόνο που μοιράζονται όλοι οι άνθρωποι.

«Ναι, Γκραν» είπε.

«Θα 'θελα να προλάβω να της γράψω ένα γράμμα. Για να ξέρει... και για να 'ναι ευτυχισμένη, χωρίς τύψεις...»

Ο Ριέ έσπρωξε τον Γκραν να προχωρήσει, σχεδόν απότομα. Κι ο άλλος συνέχισε, αφήνοντας σχεδόν να συρθεί, τραυλίζοντας σπαράγματα φράσεων.

«Πάει πολύς καιρός, παρατράβηξε. Και κάποια στιγμή όλοι θέλουμε ν' αφευθούμε, είναι νόμος. Αχ, γιατρέ μου! Δείχνω πάντα έτσι ήρεμος, αλλά πάντα χρειάζεται τεράστια προσπάθεια για να είμαι απλώς φυσιολογικός. Και τώρα πια, παραπάει».

Σταμάτησε, τρέμοντας σύγκορμος, το μάτι τρελό. Ο Ριέ τον έπιασε απ' το χέρι. Το χέρι του έκαιγε.

«Πρέπει να γυρίσουμε».

Όμως ο Γκραν τού ξέφυγε, έκανε να τρέξει, έπειτα σταμάτησε, άνοιξε τα χέρια του κι άρχισε να τραμπαλίζεται προς πίσω. Έκανε μια περιστροφή γύρω απ' τον άξονά του και σωριάστηκε στο παγωμένο πεζοδρόμιο, με το πρόσωπο αυλακωμένο απ' τα δάκρυα που κυλούσαν ασταμάτητα. Οι περαστικοί κοντοστέκονταν και κοιτούσαν από μακριά, δίχως να τολμούν να πλησιάσουν. Ο Ριέ αναγκάστηκε να σηκώσει το γέρο στα χέρια.

Λίγο αργότερα, στο κρεβάτι του, ο Γκραν πνιγόταν: τα πνευμόνια του ήταν φραγμένα. Ο Ριέ προσπαθούσε να σκεφτεί. Ο υπάλληλος δεν είχε οικογένεια. Γιατί να τον μετα-

φέρουν στο νοσοκομείο; Θα 'ταν μόνος, με τον Ταρού να τον κοιτάζει...

Ο Γκραν είχε βουλιάξει στο μαξιλάρι, με το δέρμα πελιδνό, τα μάτια σθησμένα. Τα 'χε καρφώσει στην αδύναμη φωτιά που είχε ανάψει στο τζάκι ο Ταρού με κάτι κομμάτια από σπασμένο κασόνι. «Δεν είμαι καλά» είπε. Κι από τα βάθη των φλογισμένων πνευμονιών του έβγαινε ένα παράξενο τρίξιμο που συνόδευε τα λόγια του. Ο Ριέ τον παρακάλεσε να σωπάσει και είπε πως θα ξαναγυρίσει. Ο άρρωστος χαμογέλασε αλλόκοτα, και μαζί με το χαμόγελο κάτι σαν τρυφερότητα χαραχτηκε στο πρόσωπό του. Έκλεισε με κόπο τα μάτια του. «Αν τη γλιτώσω, θα σας βγάλω το καπέλο, γιατρέ μου!» Και λίγο αργότερα βυθίστηκε σε νάρκη.

Ο Ριέ κι ο Ταρού ξαναγύρισαν σε λίγες ώρες και βρήκαν τον άρρωστο ανασηκωμένο στο κρεβάτι του, κι ο Ριέ φοβήθηκε, γιατί διάβασε στο πρόσωπό του πως η αρρώστια που τον έκαιγε, είχε προχωρήσει. Φαινόταν ωστόσο λογικός, και τους παρακάλεσε αμέσως, με μian αλλόκοτα βραχνή φωνή, να του φέρουν το χειρόγραφο, που το είχε φυλαγμένο σ' ένα συρτάρι. Ο Ταρού του 'δωσε τα χαρτιά, ο Γκραν τα 'σφιξε στο στήθος του χωρίς να τα κοιτάζει, κι έπειτα τα 'δωσε στο γιατρό και του 'κανε νόημα να τα διαβάσει. Δεν ήταν πολλά χειρόγραφα, καμια πενηνταριά σελίδες. Ο γιατρός τα ξεφύλλισε και κατάλαβε πως όλες οι σελίδες είχαν την ίδια φράση, αμέτρητες φορές αντιγραμμένη, ξαναδουλεμένη, εμπλουτισμένη ή συντομευμένη. Ο μήνας Μάιος, η αμαζόνα και οι αλέες του Δάσους, έσμιγαν και χώριζαν αδιάκοπα με όλους τους πιθανούς τρόπους. Το έργο περιλάμβανε όμως και επεξηγήσεις, κάποτε δυσανάλογα εκτενείς, και παραλλαγές. Αλλά στο τέλος της τελευταίας σελίδας, ένα επιμελές χέρι είχε γράψει με ακόμη νωπό μελάνι, τα λόγια: «Πολυαγαπημένη μου Ζαν, σήμερα είναι Χριστούγεννα...» Από κάτω, καλλιγραφημένη προσεχτικά, ήταν η τελευταία παραλλαγή της φράσης. «Διαβάστε» είπε ο Γκραν. Κι ο Ριέ διάβασε.

«Ένα ωραίο πρωί του Μαΐου, μια ευκίνητη αμαζόνα καβάλα σε μια περίοπτη πυρόξανθη φοράδα, διέτρεχε εν μέσω ανθέων τις αλέες του Δάσους...»

«Έτσι δεν είναι;» είπε ο γέρος με φωνή πνιγμένη απ' τον πυρετό.

Ο Ριέ δε σήκωσε τα μάτια του να τον κοιτάξει.

«Αχ!» έκανε ο γέρος στριφογυρίζοντας, «το ξέρω. Ω-
ραιό, ωραιό, όχι, δεν είναι σωστή αυτή η λέξη».

Ο Ριέ τού έπιασε το χέρι πάνω απ' τα σκεπάσματα.

«Αφήστε, γιατρέ μου. Δεν προλαβαίνω πια...»

Το στήθος του μόλις που ανάσαινε, κι άξαφνα έβαλε μια
φωνή:

«Κάψτε τα!»

Ο γιατρός δίστασε, αλλά ο Γκραν επανέλαβε τη διαταγή
με τόσο τρομερό ύφος, και με τόσο πόνο στη φωνή, που ο
Ριέ πέταξε τα χαρτιά στην αδύναμη φωτιά. Η κάμαρα φω-
τίστηκε άξαφνα και για μια στιγμή φάνηκε να πλημμυρίζει
ζέστη. Όταν ξαναγύρισε στον άρρωστο, ο γιατρός τον
βρήκε με γυρισμένη την πλάτη· το πρόσωπό του ακουμ-
πούσε σχεδόν στον τοίχο. Ο Ταρού χάζευε απ' το παράθυ-
ρο, σαν να 'ταν ξένος σ' αυτή τη σκηνή. Ο Ριέ του έκανε
την ένεση, κι έπειτα είπε στο φίλο του πως ο Γκραν δε θα
'βγαζε τη νύχτα. Ο Ταρού προσφέρθηκε να μείνει μαζί του.
Ο γιατρός συμφώνησε.

Όλη τη νύχτα, η σκέψη πως ο Γκραν θα πέθαινε, δεν
τον άφηνε να ησυχάσει. Όμως το άλλο πρωί ο Ριέ βρήκε
τον Γκραν καθιστό στο κρεβάτι του, να κουβεντιάζει με
τον Ταρού. Ο πυρετός είχε πέσει. Δεν του έμεναν παρά τα
ίχνη μιας γενικής εξάντλησης.

«Αχ, γιατρέ μου» είπε ο υπάλληλος, «έπεσα έξω. Θα ξα-
ναρχίσω όμως. Τα θυμάμαι όλα, θα δείτε».

«Θα περιμένουμε» είπε ο Ριέ στον Ταρού.

Ός το μεσημέρι όμως, τίποτα δεν είχε αλλάξει. Το βρά-
δυ, ο Γκραν φαινόταν ήδη εκτός κινδύνου. Ο Ριέ δεν μπο-
ρούσε να την καταλάβει αυτή την ανάσταση.

Σχεδόν την ίδια εποχή όμως, έφεραν στον Ριέ μιαν άρ-
ρωτη, που η κατάστασή της κρίθηκε απελπιστική και την
έβαλαν στην απομόνωση αμέσως μόλις μπήκε στο νοσο-
κομείο. Η κοπέλα παραληρούσε και παρουσίαζε όλα τα
συμπτώματα της πνευμονικής πανούκλας. Το άλλο πρωί
όμως, ο πυρετός της έπεσε. Ο γιατρός πίστεψε πως έβλεπε
και πάλι, όπως και στην περίπτωση του Γκραν, μια πρωινή
ανάκαμψη, που η πείρα τον είχε διδάξει να τη θεωρεί κακό
σημάδι. Το μεσημέρι όμως ο πυρετός δεν ανέθηκε. Το
βράδυ, η κοπέλα παρουσίασε δέκατα, και το άλλο πρωί ή-

ταν απύρετη. Αν και εξαντλημένη, ανάσαινε χωρίς προσπάθεια. Ο Ριέ είπε στον Ταρού πως η άρρωστη είχε σωθεί, παρά πάσα προσδοκία. Μέσα στην ίδια βδομάδα, τέσσερις παρόμοιες περιπτώσεις παρουσιάστηκαν στο νοσοκομείο του γιατρού.

Στο τέλος της βδομάδας εκείνης, ο γερο-ασθματικός υποδέχτηκε το γιατρό και τον Ταρού ολοφάνερα αναστατωμένος.

«Αυτό ήταν» είπε, «ξαναβγαίνουν».

«Ποιοι;»

«Α, τα ποντίκια!»

Από τον περασμένο Απρίλιο δεν είχαν δει ποντίκι πουθενά.

«Λέτε να ξαναρχίσουμε απ' την αρχή;» είπε ο Ταρού στον Ριέ.

Ο γέρος έτριβε τα χέρια του.

«Αχ, να τα δείτε πώς τρέχουν! Χάρμα είναι!»

Είχε δει δυο ζωντανούς ποντικούς να τρυπώνουν στο σπίτι του από την εξώπορτα. Κι όπως τον είχαν πληροφορήσει οι γείτονες, τα ζώα είχαν εμφανιστεί και στα δικά τους σπίτια. Πίσω απ' τα δοκάρια στις στέγες ξανακούγονταν χαρχαλέματα λησμονημένα τόσους μήνες τώρα. Ο Ριέ περίμενε να δημοσιευτούν οι γενικές στατιστικές που έβγαιναν στο τέλος κάθε βδομάδας. Έδειχναν πως η επιδημία υποχωρούσε.

Όσο ανέλπιστη και να 'ταν αυτή η ξαφνική κάμψη της επιδημίας, οι συμπατριώτες μας δε βιάστηκαν να χαρούν. Οι μήνες που είχαν περάσει, θερμιούντας λίγο λίγο τη λαχτάρα τους ν' απαλλαγούν, τους είχαν διδάξει να είναι φρόνιμοι και να μετρούν, με κάθε μήνα που περνούσε, το επικείμενο τέλος του κακού. Ωστόσο, το νέο αυτό γεγονός βρισκόταν σ' όλα τα στόματα, και βαθιά στις καρδιές σκιρτούσε μια τεράστια, ανομολόγητη ελπίδα. Όλα τ' άλλα περνούσαν σε δεύτερη μοίρα. Τα καθημερινά θύματα της πανούκλας μετρούσαν λιγότερο από το εκπληκτικό αυτό γεγονός: οι στατιστικές έπεφταν. Κι ένα σημάδι πως ο κόσμος, χωρίς να το ελπίζει φανερά, καρτερούσε ωστόσο κρυφά την εποχή της υγείας, είναι πως από κείνη τη στιγμή οι συμπολίτες μας άρχισαν να μιλούν ελεύθερα, αν και με δήθεν αδιάφορο ύφος, για την αναδιοργάνωση που χρειαζόταν η ζωή μας μετά την πανούκλα.

Όλοι συμφωνούσαν βέβαια ότι δε θα ξαναβρίσκαμε μεμιάς τις ανέσεις της περασμένης μας ζωής, και πως είναι πιο εύκολο να καταστρέφεις παρά να ξαναχτιζεις. Απλώς, λογάριζαν πως ο ανεφοδιασμός θα βελτιωνόταν λιγάκι, κι έτσι θ' ανακουφίζονταν από την πιο πιεστική έγνοια. Στην πραγματικότητα όμως, κάτω απ' αυτές τις ανώδυνες παρατηρήσεις ξεφύτρωνε μια ελπίδα τόσο παράλογη, που καμιά φορά οι συμπολίτες μας την καταλάβαιναν, κι έσπευδαν αμέσως να δηλώσουν πως, έτσι κι αλλιώς, η σωτηρία δεν ήταν υπόθεση της μιας μέρας.

Κι αλήθεια, η πανούκλα δε σταμάτησε απ' τη μια μέρα στην άλλη, έμοιαζε όμως να εξασθενίζει πολύ πιο γρήγορα από το λογικά αναμενόμενο. Τις πρώτες μέρες του Ιανουαρίου, το κρύο πείσμωνε και δεν έλεγε να υποχωρήσει, πήζοντας σαν κρύσταλλο πάνω απ' την πόλη. Κι όμως, ποτέ ο ουρανός δεν ήταν τόσο γαλανός. Μέρες ολόκληρες η λάμψη του, αμετάβλητη και παγωμένη, πλημμύριζε την πόλη μας με αδιάκοπο φως. Ο αέρας καθάρισε, κι η πανού-

κλα, μετά από διαδοχικές πτώσεις τριών εβδομάδων, φάνηκε να εξαντλείται, καθώς τα πτώματα που αράδιαζε λιγότευαν. Μέσα σ' ένα πολύ μικρό διάστημα, έχασε σχεδόν όλες τις δυνάμεις που μάζευε μήνες τώρα. Και βλέποντάς την να χάνει τη σίγουρη λεία της, τον Γκραν, ας πούμε, ή την κοπελίτσα του Ριέ, να φουντώνει σε κάποιες συνοικίες για δυο τρεις μέρες και ταυτόχρονα να εξαφανίζεται από κάποιες άλλες, να πολλαπλασιάζει τα θύματά της τη Δευτέρα, και την Τετάρτη να τ' αφήνει σχεδόν όλα να της ξεφύγουν, βλέποντάς την λοιπόν άλλοτε να τρέχει κι άλλοτε να ξαποσταίνει, θα 'λεγες πως η πανούκλα αποδιοργανωνόταν από τον εκνευρισμό και την κούραση, πως έχανε την αυτοκυριαρχία της, και ταυτόχρονα τη μαθηματική, την ηγεμονική αποτελεσματικότητα που ήταν όλη η ισχύς της. Ο καλλιεργημένος ορός του Καστέλ γνώριζε ξαφνικά μεγάλες επιτυχίες, που ως τότε του ήταν απαγορευμένες. Κάποια μέτρα που είχαν πάρει οι γιατροί, και που δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα ως τότε, αποδεικνύονταν διαμιάς ακαριαία. Η πανούκλα έμοιαζε τώρα κυνηγημένη, κι αυτή η ξαφνική της αδυναμία γινόταν δύναμη των στομωμένων όπλων που προσπαθούσαν να την αναχαιτίσουν. Και κάπου κάπου, ολοένα και πιο αραιά, η αρρώστια φούντωνε πάλι και, μ' ένα άλμα στα τυφλά, θανάτωνε τρεις τέσσερις αρρώστους που έδειχναν ελπίδες ανάρρωσης. Ήταν οι άτυχοι της πανούκλας, που δολοφονούνταν μόλις άνθιζε η ελπίδα τους. Τέτοια ήταν η περίπτωση του κυρίου Οτόν, που αναγκάστηκαν να τον απομακρύνουν από το στρατόπεδο, κι ο Ταρού είπε πως ήταν καμένο χαρτί, αλλά κανείς δεν κατάλαβε αν εννοούσε το θάνατο ή τη ζωή του εισαγγελέα.

Συνολικά όμως, η επιδημία υποχωρούσε σε όλη τη γραμμή του μετώπου, και τα ανακοινωθέντα της νομαρχίας, που αρχικά γέννησαν κάποιες κρυφές και δειλές ελπίδες, ενίσχυσαν τελικά την πεποίθηση της κοινής γνώμης ότι η νίκη είχε κερδηθεί και η αρρώστια υποχωρούσε άτακτα. Στην πραγματικότητα, ήταν δύσκολο να κρίνει κανείς αν υπήρχε νίκη, κι ήταν απλώς υποχρεωμένος να διαπιστώσει ότι η επιδημία έφευγε όπως είχε έρθει. Η στρατηγική της αντίστασης ήταν πάντα ίδια, μόνο που ό,τι ως χτες είχε αποδειχθεί αναποτελεσματικό, σήμερα

φαινόταν να πετυχαίνει. Έτσι, είχε κανείς την αίσθηση ότι η αρρώστια έφθινε σταδιακά, ή πως είχε αποφασίσει να αποσυρθεί, αφού πρώτα πέτυχε όλους τους στόχους της. Από μίαν άποψη, είχε εκπληρώσει το ρόλο της.

Παρ' όλα αυτά, θα 'λεγες πως τίποτα στην πόλη δεν είχε αλλάξει. Οι δρόμοι, πάντοτε σιωπηλοί τη μέρα, πλημμύριζαν το βράδυ με το ίδιο πλήθος, που τώρα ήταν τυλιγμένο με παλτά και κασκόλ. Οι κινηματογράφοι και τα καφενεία έκαναν πάντα χρυσές δουλειές. Κοιτώντας όμως καλύτερα, θα διαπίστωνες ότι τα πρόσωπα δεν ήταν πια τεντωμένα, καμιά φορά μάλιστα χαμογελούσαν. Και με την ευκαιρία, συνειδητοποιούσες ότι κανείς δε χαμογελούσε ως τότε στους δρόμους. Κι αλήθεια, το πυκνό πέπλο που τύλιγε την πόλη τόσους μήνες, άρχιζε ν' ανοίγει, και κάθε Δευτέρα οι ειδήσεις του ραδιοφώνου έδειχναν πως το άνοιγμα μεγάλωνε, και πως επιτέλους θ' ανασαίναμε. Ήταν όμως μια παρηγοριά αρνητική, που ποτέ δεν εκφράστηκε καθαρά. Κι ενώ παλιότερα δε θ' ακούγαμε χωρίς κάποια δυσπιστία πως έφυγε ένα τρένο ή ήρθε ένα πλοίο, ή πως τ' αυτοκίνητα μπορούσαν να κυκλοφορήσουν πάλι ελεύθερα, η ανακοίνωση αυτών των γεγονότων στα μέσα Ιανουαρίου δεν προκάλεσε την παραμικρή κατάπληξη. Σίγουρα η αλλαγή δεν ήταν μεγάλη. Όμως εκείνες οι ανεπαίσθητες νύξεις μετέφραζαν στην πραγματικότητα τις τεράστιες προόδους που είχαν κάνει οι συμπολίτες μας στο δρόμο για την ελπίδα. Και μπορεί να πει κανείς πως, απ' τη στιγμή που γεννήθηκε στις καρδιές μια τόση δα ελπίδα, η απόλυτη κυριαρχία της πανούκλας είχε τελειώσει.

Παρ' όλα αυτά, όλο τον Ιανουάριο οι συμπολίτες μας εξακολούθησαν να αντιδρούν αντιφατικά. Για την ακρίβεια, πέρασαν πολλές φορές από την έξαψη στην κατάθλιψη. Έτσι, σημειώθηκαν και νέες απόπειρες απόδρασης, τη στιγμή που οι στατιστικές ήταν πια ολοφάνερα ευνοϊκές. Οι απόπειρες αιφνιδίασαν και τις αρχές και τους φρουρούς, και πέτυχαν οι περισσότερες. Η αλήθεια είναι όμως ότι οι άνθρωποι που δραπέτευαν τέτοιες ώρες, υπάκουγαν σε φυσικά ένστικτα. Σε μερικούς, η πανούκλα είχε εμψύσει έναν βαθύτατο σκεπτικισμό, που δεν μπόρεσαν να τον αποτινάξουν εύκολα, κι η ελπίδα δεν κατόρθωσε να τους συνεπάρει. Έτσι, ακόμη κι όταν η εποχή της πανού-

κλας τέλειωσε, εκείνοι συνέχισαν να ζουν με τους δικούς τους κανόνες κι έμειναν πίσω από τα γεγονότα. Κάποιοι άλλοι, αντίθετα, και κυρίως οι άνθρωποι που είχαν ζήσει μακριά απ' τους αγαπημένους τους, έπειτα από ατέλειωτες μέρες εγκλεισμού και θλίψης, ένιωθαν να φουντώνει μέσα τους με τον άνεμο της ελπίδας ένας πυρετός και μια ανυπομονησία, που τους διέλυε την αυτοκυριαρχία τους. Τους έπιανε πανικός στη σκέψη ότι μπορεί να πέθαιναν, τόσο κοντά στο τέλος, στη σκέψη ότι δε θα ξανάβλεπαν ποτέ το πολυαγαπημένο πλάσμα, και όλα τα θάσανα τόσο καιρού θα πήγαιναν χαμένα. Κι ενώ μήνες και μήνες είχαν αντέξει την αναμονή, μ' ένα πείσμα σκοτεινό, παρά τη φυλακή και την εξορία, η πρώτη ελπίδα έφτασε για να καταστρέψει ό,τι είχε μείνει ανέπαφο από το φόβο και την απελπισία. Και σαν τρελοί βιάστηκαν να προσπεράσουν την πανούκλα, ανίκανοι να παρακολουθήσουν το ρυθμό της ως την τελευταία στιγμή.

Την ίδια εποχή όμως, σημειώθηκαν και κάποια αυθόρμητα δείγματα αισιοδοξίας. Οι τιμές έπεσαν αισθητά – μια κίνηση εντελώς ανεξήγητη από καθαρά οικονομική σκοπιά. Οι δυσκολίες ήταν πάντα οι ίδιες, οι διατυπώσεις της καραντίνας δεν άλλαξαν στις πύλες, κι ο ανεφοδιασμός έμεινε πάντοτε στα ίδια χάλια. Είχαμε λοιπόν να κάνουμε με ένα φαινόμενο ηθικής τάξεως, λες και η υποχώρηση της πανούκλας γινόταν αισθητή παντού. Ταυτόχρονα, η αισιοδοξία έπαιρνε με το μέρος της ανθρώπους που ζούσαν άλλοτε ομαδικά, και είχαν χωρίσει αναγκαστικά με την επιδημία. Τα δυό μοναστήρια της πόλης ανασυγκροτούνταν και η κοινή ζωή ξανάρχιζε. Το ίδιο έγινε και με τους στρατιωτικούς, που συγκεντρώνονταν πάλι στα ελεύθερα στρατόπεδα και ξανάμπαιναν στη ρουτίνα του στρατώνα. Κι αυτά τα μικρά γεγονότα σήμαιναν πολλά.

Ο πληθυσμός έζησε σ' αυτή την υπόγεια ταραχή ως τις είκοσι πέντε Ιανουαρίου. Εκείνη την εβδομάδα, οι στατιστικές έπεσαν τόσο χαμηλά, που η νομαρχία αναγκάστηκε να συγκαλέσει το ιατρικό συμβούλιο και να ανακοινώσει έπειτα επισήμως ότι η επιδημία τερματιζόταν. Το ανακοινωθέν πρόσθετε ότι για λόγους προνοίας, που ασφαλώς θα γίνονταν σεβαστοί από τον πληθυσμό, οι πύλες της πόλης θα έμεναν κλειστές για άλλες δύο εβδομάδες και τα προφυ-

λακτικά μέτρα θα διατηρούνταν επί ένα μήνα. Στο διάστημα αυτό, αν υπήρχε η παραμικρή ένδειξη ότι ο κίνδυνος εξακολουθούσε να υφίσταται, «θα ίσχυε και πάλι το μέχρι τούδε καθεστώς και τα έκτακτα μέτρα». Όλοι ωστόσο συμφωνούσαν πως η προσθήκη ήταν καθαρά τυπική, και το βράδυ της εικοστής πέμπτης Ιανουαρίου μια χαρούμενη αναστάτωση πλημμύρισε την πόλη. Συμμετέχοντας στη γενική ευφορία, ο νομάρχης έδωσε εντολή να ανάψουν τα φώτα όπως παλιά, στις καλές εποχές. Μέσα στους φωτισμένους δρόμους, κάτω απ' τον παγωμένο και ξάστερο ουρανό, οι συμπολίτες μας ξεχύθηκαν παρέες παρέες με γέλια και φωνές.

Βέβαια, σε κάποια σπίτια τα παράθυρα έμειναν κλειστά, και κάποιες οικογένειες πέρασαν σιωπηλές τη βραδιά που αντηχούσε με τις φωνές των άλλων. Πολλοί όμως κι απ' αυτούς τους πονεμένους ένιωθαν βαθιά ανακούφιση, γιατί επιτέλους καταλάγιαζε ο φόβος μήπως δουν κι άλλους δικούς τους να φεύγουν, κι ακόμη γιατί το ένστικτο της αυτοσυντήρησης δε βρισκόταν πια σε συναγερμό. Μα οι οικογένειες που έμειναν ξένες στη γενική αγαλλίαση ήταν εκείνες που, την ίδια στιγμή, είχαν κάποιον άρρωστο στο νοσοκομείο, παραδομένον στο έλεος της πανούκλας, και περίμεναν, κλεισμένες στο σπίτι ή σε κάποια καραντίνα, να τις αποτελειώσει η μάστιγα, όπως είχε αποτελειώσει τόσους και τόσους. Κι αν είχαν κάποια, έστω και μικρή ελπίδα, την κρατούσαν καταμέρος, για να την αξιοποιήσουν μόλις σιγουρευόνταν πως είχαν το δικαίωμα. Και τούτη η αναμονή, τούτη η σιωπηλή αγρύπνια, που απείχε εξίσου και από την αγωνία και απ' τη χαρά, τους φαινόταν ακόμα πιο σκληρή μέσα στην πόλη που πανηγύριζε.

Οι εξαιρέσεις αυτές όμως δεν κατάφεραν να σκιάσουν την ικανοποίηση των υπόλοιπων. Δε χωρούσε αμφιβολία πως η πανούκλα δεν είχε τελειώσει ακόμη, τα πράγματα δεν είχαν ξεκαθαρίσει εντελώς. Κι όμως, μέσα σε κάθε ψυχή, ολόκληρες βδομάδες προκαταβολικά, τρένα έφευγαν σφυρίζοντας πάνω σε απέραντες ράγες, και καράβια αρμένιζαν σε ολοφώτεινες θάλασσες. Την άλλη μέρα, ο ενθουσιασμός θα υποχωρούσε, θα ξεφύτρωναν πάλι αμφιβολίες. Για την ώρα όμως, η πόλη δονούνταν, πετούσε από πάνω της τους σκοτεινούς, κλειστούς και ακίνητους τόπους που

φώλιαζαν ανάμεσα στις πέτρινες ακτίνες της, ξανάπαιρνε μπρος, φορτωμένη με τους επιζώντες. Εκείνο το βράδυ, ο Ταρού, ο Ριέ, ο Ραμπάρ και οι άλλοι, σεργιάνιζαν μέσα στο πλήθος, νιώθοντας το έδαφος να φεύγει κάτω απ' τα βήματά τους. Κι όταν πια άφησαν πίσω τους τις μεγάλες λεωφόρους, ο Ταρού κι ο Ριέ ένιωθαν τη χαρά να τους ακολουθεί, καθώς περνούσαν πια από έρημα στενά, μπροστά από μανταλωμένα παράθυρα. Κι ήταν τόση η κούρασή τους, που δεν τους άφησε να ξεχωρίσουν πού τέλειωνε η χαρά των δρόμων και πού άρχιζε το μαρτύριο, πίσω απ' τα κλειστά παράθυρα. Η σωτηρία πλησίαζε, με πρόσωπο δακρυσμένο και γελαστό μαζί.

Κάποια στιγμή, ο θόρυβος δυνάμωσε, έγινε πιο χαρούμενος, κι ο Ταρού σταμάτησε. Στο σκοτεινό καλντερίμι μια σιλουέτα έτρεχε αθόρυβα. Μια γάτα, η πρώτη γάτα που εμφανιζόταν από την άνοιξη. Το ζωάκι στάθηκε μια στιγμή στο πεζοδρόμιο, δίστασε, έγλειψε το πατουσάκι του, το πέρασε σαν αστραπή πάνω απ' το δεξί του αυτί, και συνέχισε την αθόρυβη πορεία του για να χαθεί μέσα στη νύχτα. Ο Ταρού χαμογέλασε. Θα 'ταν χαρούμενο και το γεροντάκι.

Εκείνη τη στιγμή όμως, όπου η πανούκλα έμοιαζε να απομακρύνεται, να ξανατρυπώνει στο μυστηριώδες άντρο της, απ' όπου είχε βγει σιωπηλά, υπήρχε τουλάχιστον ένας άνθρωπος μέσα στην πόλη, που οι εξελίξεις τον είχαν βάσει σε σκέψεις, κι ο άνθρωπος αυτός, αν πιστέψουμε τα ημερολόγια του Ταρού, ήταν ο Κοτάρ.

Για να πούμε την αλήθεια, τα ημερολόγια του Ταρού γίνονται κάπως παράξενα απ' τη στιγμή που οι στατιστικές αρχίζουν να πέφτουν. Από κούραση ίσως, τα γράμματά του διαβάζονται ολοένα και πιο δύσκολα, και πετιέται διαρκώς από το 'να θέμα στο άλλο. Επιπλέον, για πρώτη φορά τώρα οι εγγραφές του χάνουν την αντικειμενικότητά τους και δίνουν τη θέση τους σε προσωπικές σκέψεις. Κι έτσι, ανάμεσα σε εκτενή αποσπάσματα που αφορούν την περίπτωση του Κοτάρ, συναντούμε και μια σύντομη αναφορά στο γεροντάκι με τις γάτες. Αν πιστέψουμε τον Ταρού, η πανούκλα δεν του 'χε διώξει ποτέ απ' τη σκέψη του τον άνθρωπο εκείνο, που εξακολούθησε να τον ενδιαφέρει και μετά την επιδημία όπως και πριν, και που, δυστυχώς, δεν τον είχε εντοπίσει, παρά τις προσπάθειές του. Γιατί ο Ταρού είχε προσπαθήσει να τον ξαναδει. Λίγες μέρες μετά τη νύχτα της εικοστής πέμπτης Ιανουαρίου, είχε στηθεί στη γωνιά του στενού. Οι γάτες ήταν εκεί, συνεπείς στο ραντεβού τους, και την είχαν αράξει στον ήλιο. Τη συνηθισμένη ώρα όμως, τα παντζούρια έμειναν πεισματικά κλειστά. Ο Ταρού δεν τα είδε ν' ανοίγουν ούτε και τις επόμενες μέρες. Κατέληξε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι ο γεροντάκος θα 'ταν θυμωμένος ή νεκρός, κι αν ήταν θυμωμένος, θα νόμιζε πως είχε δίκιο κι η πανούκλα τον είχε αδικήσει, αλλά αν ήταν νεκρός, έπρεπε να σκεφτεί κανείς, όπως και στην περίπτωση του γερο-ασθματικού, μήπως ο άνθρωπος αυτός ήταν άγιος. Ο Ταρού δεν το πολυπίστευε, ενώ στην περίπτωση του γέρου υπήρχαν κάποιες «ενδείξεις». «Μπορεί» σχολιάζει στα ημερολόγιά του, «να μην μπορούμε να πετύ-

χουμε παρά μόνο μια προσέγγιση αγιότητας. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να αρκεστούμε σ' έναν μετριοπαθή και φιλόανθρωπο σατανισμό».

Ανάκατα με τις παρατηρήσεις που αφορούν τον Κοτάρ, βρίσκουμε στα ημερολόγια πάμπολλα διάσπαρτα σχόλια, μερικά από τα οποία αναφέρονται στον Γκραν, που είχε αναρρώσει και ξανάρχισε τη δουλειά του σαν να μην είχε συμβεί τίποτα, και άλλα όπου μνημονεύεται η μητέρα του δόκτορας Ριέ. Οι συζητήσεις που είχε κάνει μαζί της ο Ταρού, λόγω συγκατοίκησης, οι συνήθειες της γηραιάς κυρίας, το χαμόγελό της, η γνώμη της για την πανούκλα, όλα σημειώνονται σχολαστικά. Ο Ταρού επιμένει ιδιαίτερα στη διακριτικότητα της κυρίας Ριέ: στον τρόπο που είχε να εκφράζει τα πάντα με απλές φράσεις: στην ιδιαίτερη προτίμησή της για κάποιο παράθυρο που έβλεπε στον ήσυχο δρόμο, κι όπου καθόταν τα βράδια, στητή, με τα χέρια σταυρωμένα και το βλέμμα άγρυπνο, ώσπου το σκοτάδι πλημμύριζε την κάμαρα, και την έκανε να μοιάζει με μαύρη σκιά μέσα στο γκριζο φως που βάθαινε ολοένα διαλύοντας την ασάλευτη μορφή της: για την ανάλαφρη μετακίνησή της από το 'να δωμάτιο στο άλλο: για την καλοσύνη της, που δεν την είχε δείξει ποτέ καθαρά μπροστά στον Ταρού, αλλά εκείνος την έβλεπε να φωτίζει ό,τι έλεγε ή έκανε: για το γεγονός, τέλος, ότι γνώριζε τα πάντα χωρίς να σκέφτεται ποτέ, και πως μέσα στη σκιά και στη σιωπή μπορούσε να βρίσκεται στο ίδιο ύψος με το φως, ακόμη και με το φως της πανούκλας. Στο σημείο αυτό, ο γραφικός χαρακτήρας του Ταρού παρουσιάζει κάποια παράξενα σημεία κάμψης. Οι αράδες που ακολουθούν είναι δυσανάγνωστες, και οι τελευταίες του λέξεις, σαν να θέλουν ν' αποδείξουν ακριβώς την κάμψη του, είναι οι πρώτες που τον αφορούν προσωπικά: «Έτσι ήταν κι η μητέρα μου, την αγαπούσα γιατί έμενε στο περιθώριο, κι ήθελα πάντα να ξαναγυρίζω κοντά της. Πάνε πια οχτώ χρόνια, κι ακόμη δεν μπορώ να το πιστέψω πως πέθανε. Απλώς, αποτραβήχτηκε λίγο παραπάνω στο περιθώριο, και δεν τη βρήκα όταν ξαναγύρισα».

Πρέπει όμως να γυρίσουμε στον Κοτάρ. Απ' όταν έπεσαν οι στατιστικές, έκανε απανωτές επισκέψεις στον Ριέ με διάφορες προφάσεις. Στην πραγματικότητα, σε κάθε

του επίσκεψη ζητούσε από τον Ριέ προγνωστικά για την έκβαση της επιδημίας. «Πιστεύετε πως είναι δυνατόν να σταματήσει ξαφνικά, χωρίς καμιά προειδοποίηση;» Ήταν κάπως σκεπτικός ως προς τούτο, ή πάντως έτσι έλεγε. Ο τρόπος όμως που ξαναρωτούσε κάθε φορά, έδειχνε πως η πεποίθησή του δεν ήταν και τόσο παγιωμένη. Στα μέσα Ιανουαρίου, ο Ριέ του είχε δώσει μια αρκετά αισιόδοξη απάντηση. Και κάθε φορά οι απαντήσεις του γιατρού, αντί να χαροποιούν τον Κοτάρ, του προκαλούσαν διάφορες αντιδράσεις που κυμαίνονταν, ανάλογα με τη μέρα, από την απλή κακοκεφιά ως την κατάθλιψη. Στο τέλος ο Ριέ αναγκάστηκε να του πει ότι, παρά τις ευνοϊκές ενδείξεις των στατιστικών, ήταν καλύτερα ν' αποφύγουν τους αλαλαγμούς για τη νίκη.

«Μ' άλλα λόγια» είχε πει ο Κοτάρ, «κανείς δεν ξέρει τίποτα, κι η πανούκλα μπορεί να φουντώσει απ' τη μια μέρα στην άλλη;»

«Ναι, όπως εξίσου πιθανό είναι να επισπευσθούν και οι αναρρώσεις».

Αυτή η αβεβαιότητα, τόσο ανησυχητική για όλους, ήταν καταφανώς παρήγορη για τον Κοτάρ, και μπροστά στον Ταρού έπιανε κουβέντα με τους μαγαζάτορες της γειτονιάς, προσπαθώντας να διαδώσει τις απόψεις του Ριέ. Κι η αλήθεια είναι πως δε δυσκολεύτηκε πολύ για να το πετύχει. Γιατί μετά την έξαψη της πρώτης νίκης, η αμφιβολία είχε ξαναγυρίσει σε πολλές ψυχές, και δεν άργησε να καταπνίξει τον ενθουσιασμό που γέννησε το ανακοινωθέν της νομαρχίας. Ο Κοτάρ έβλεπε την ανησυχία του κόσμου και ησύχαζε. Άλλες φορές πάλι, έχανε το θάρρος του. «Ναι» έλεγε στον Ταρού, «κάποια στιγμή θα ξανανοιξουν οι πύλες. Και τότε, να μου το θυμηθείτε, θα με πουλήσουν, όλοι τους!»

Ός τις είκοσι πέντε Ιανουαρίου όλοι είχαν προσέξει τις αδιάκοπες μεταπτώσεις του. Μέρες ολόκληρες, έβριζε κατάμουτρα φίλους και γνωστούς, κι ας είχε προσπαθήσει τόσον καιρό τώρα να συμφιλιωθεί με τη γειτονιά. Φαινομενικά τουλάχιστον, αποτραβιόταν από τον κόσμο, και μέρα τη μέρα γινόταν σαν αγρίμι. Δεν τον έβλεπαν πια στο εστιατόριο ούτε στο θέατρο, ούτε στα καφενεία που αγαπούσε άλλοτε. Μα ούτε κι έτσι έδειχνε να ξαναβρίσκει τη

μετρημένη και κρυφή ζωή που έκανε πριν από την επιδημία. Ζούσε απομονωμένος στο διαμέρισμά του, και του 'στελναν επάνω φαγητό από ένα εστιατόριο εκεί κοντά. Και μόνο τα βράδια έβγαине κρυφά, ψώνιζε τα απαραίτητα, και βγαίνοντας από τα μαγαζιά, έπαιρνε τους πιο έρημους δρόμους. Κι αν τύχαινε να τον συναντήσει ο Ταρού κάτι τέτοιες ώρες, μόνο μονοσύλλαβα κατόρθωνε να του αποσπάσει. Κι έπειτα, χωρίς να προηγηθεί μεταβατική φάση, τον ξανάβλεpes κοινωνικό, να φλυαρεί ασταμάτητα για την πανούκλα, να ζητάει τη γνώμη του καθενός, και κάθε βράδυ να βουλιάζει ηδονικά στην κοσμοπλημμύρα των δρόμων.

Τη μέρα που βγήκε το ανακοινωθέν της νομαρχίας, ο Κοτάρ αποσύρθηκε εντελώς από την κυκλοφορία. Δυο μέρες αργότερα, ο Ταρού τον πέτυχε στο δρόμο. Ο Κοτάρ του ζήτησε να τον συνοδέψει ως τη γειτονιά του. Ο Ταρού δεν είχε όρεξη, ήταν πολύ κουραστική εκείνη η μέρα. Ο άλλος επέμεινε. Φαινόταν ξαναμμένος, χειρονομούσε ανεξέλεγκτα, μιλούσε γρήγορα και δυνατά. Ρώτησε τον Ταρού αν, κατά τη γνώμη του, το ανακοινωθέν της νομαρχίας κήρυσσε επισήμως τη λήξη της πανούκλας. Φυσικά, για τον Ταρού, κανένα διοικητικό ανακοινωθέν δεν έφτανε από μόνο του για να σταματήσει μια επιδημία, ήταν όμως λογικό να σκεφτεί κανείς ότι, εκτός απροόπτου, η επιδημία όδευε προς το τέλος της.

«Ναι» είπε ο Κοτάρ, «εκτός απροόπτου. Και πάντα υπάρχουν απρόοπτα».

Ο Ταρού σχολίασε πως η νομαρχία είχε προβλέψει κατά κάποιον τρόπο την περίπτωση του απροόπτου, αναβάλλοντας για δύο εβδομάδες το άνοιγμα των πυλών.

«Και πολύ καλά έκανε» είπε ο Κοτάρ, πάντοτε κακόκεφος και εκνευρισμένος, «γιατί έτσι όπως πάνε τα πράγματα, μπορεί και να τη διαψεύσουν».

Ο Ταρού είχε τη γνώμη πως τίποτα δεν αποκλειόταν, αλλά ήταν προτιμότερο να ελπίζει κανείς ότι οι πύλες δε θ' αργούσαν να ανοίξουν και να ξαναρχίσει η κανονική ζωή.

«Ας πούμε, ας πούμε» τον έκοψε ο Κοτάρ, «αλλά τι εννοείτε όταν λέτε κανονική ζωή;»

«Καινούργιες ταινίες στους κινηματογράφους» απάντησε χαμογελώντας ο Ταρού.

Ο Κοτάρ όμως δε χαμογέλασε. Αναρωτιόταν μόνο αν η πανούκλα θα 'χε αλλάξει κάτι στην πόλη, ή αν όλα θα ξανάρχιζαν όπως παλιά, δηλαδή σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Ο Ταρού πίστευε πως η πανούκλα θ' άλλαζε και δε θ' άλλαζε την πόλη, ότι η μεγαλύτερη επιθυμία των συμπολιτών μας θα ήταν, δίχως άλλο, να κάνουν σαν να μην είχε αλλάξει τίποτα, κι από μian άποψη τίποτα δεν είχε αλλάξει, από μian άλλη όμως, κανένας δεν μπορούσε να ξεχάσει, ακόμη και να το 'θελε, κι η πανούκλα άφηνε ίχνη, τουλάχιστον στις καρδιές. Ο μικροεισοδηματίας δήλωσε ορθά κοφτά πως αυτόν δεν τον ενδιέφερε η καρδιά, πως η καρδιά ήταν το τελευταίο που θα σκεφτόταν. Το μόνο που τον ενδιέφερε ήταν αν θα μετασχηματιζόταν η οργάνωση καθαυτή, αν, ας πούμε, όλες οι υπηρεσίες θα λειτουργούσαν όπως και στο παρελθόν. Και ο Ταρού αναγκάστηκε να παραδεχτεί πως δεν είχε ιδέα. Κατά τη γνώμη του, ήταν απόλυτα πιθανό πως όλες οι υπηρεσίες, που είχαν διαλυθεί με την επιδημία, θα είχαν κάποια προβλήματα ανασυγκρότησης. Εξίσου ενδεχόμενο ήταν πως θα προέκυπταν πολλά νέα προβλήματα, που θα επέβαλλαν, τουλάχιστον, την αναδιοργάνωση κάποιων παλαιών υπηρεσιών.

«Α!» είπε ο Κοτάρ, «διόλου απίθανο, ίσως όλοι χρειαστεί να ξαναρχίσουμε από την αρχή».

Περπατώντας, έφταναν πια στο σπίτι του Κοτάρ, που έμοιαζε τώρα ζωηρός και σαν πιο αισιόδοξος. Φανταζόταν κιόλας την πόλη να ξαναζει, και να παραμερίζει το παρελθόν της, για ν' αρχίσει πάλι από το μηδέν.

«Καλώς» είπε ο Ταρού. «Στο κάτω κάτω, τα πράγματα μπορεί να φτιάξουν και για σας. Από μian άποψη, αρχίζει καινούργια ζωή».

Είχαν σταθεί μπροστά στην πόρτα κι έδωσαν τα χέρια.

«Έχετε δίκιο» είπε ο Κοτάρ, ολοένα και πιο ξαναμμένος, «θα ξαναρχίσουμε από το μηδέν, καλά θα είναι».

Όμως από το σκοτεινό διάδρομο είχαν ξεπροβάλει δυο άντρες, κι ο Ταρού μόλις που πρόλαβε ν' ακούσει το φίλο του να ρωτάει τι γύρευαν τα πουλάκια μου. Και τα πουλάκια, που θύμιζαν δημόσιους υπάλληλους με τα καλά τους, ρώτησαν τον Κοτάρ αν τον έλεγαν Κοτάρ, κι εκείνος, μ' ένα πνιγμένο επιφώνημα, έκανε μεταβολή και χάθηκε στη νύχτα, πριν προλάβουν να σαλέψουν οι δυο άγνωστοι και

ο Ταρού. Μετά την πρώτη έκπληξη, ο Ταρού τους ρώτησε τι ήθελαν, κι εκείνοι, συγκρατημένοι και ευγενικοί, του είπαν πως ζητούσαν κάποιες πληροφορίες, κι έπειτα έφυγαν προς την κατεύθυνση που είχε ακολουθήσει ο Κοτάρ.

Μόλις γύρισε στο δωμάτιό του, ο Ταρού κατέγραψε τη σκηνή και μαζί (ο γραφικός του χαρακτήρας το αποδεικνύει) και την κούρασή του, προσθέτοντας πως έχει ακόμα πολλά να κάνει, αλλά αυτό δεν είναι λόγος για να μην ετοιμάζεται, κι αναρωτιέται μάλιστα αν είναι στ' αλήθεια έτοιμος. Τέλος, απαντά, και εδώ ακριβώς τελειώνουν τα ημερολόγια του Ταρού, πως υπάρχει πάντοτε μια ώρα της ημέρας ή της νύχτας, που ο άνθρωπος αφήνεται, και πως μόνο αυτή η ώρα τον φοβίζει.

Τη μεθεπομένη, λίγες μέρες πριν ανοίξουν οι πύλες, ο δόκτωρ Ριέ έμπαινε σπίτι του το μεσημέρι, κι αναρωτιόταν αν θα 'βρισκε ήδη εκεί το τηλεγράφημα που περίμενε. Μόλο που οι μέρες του ήταν πάντα εξουθενωτικές, όπως και στη μεγαλύτερη έξαρση της πανούκλας, η κούρασή του εξανεμιζόταν από την αναμονή της οριστικής απελευθέρωσης. Τώρα είχε ελπίδες, και ένιωθε χαρά. Γιατί κανείς δεν μπορεί ν' ατσαλώνει αδιάκοπα τη θέλησή του, κι είναι ευτυχία να χαλαρώνεις ανακουφιστικά το πλέγμα των δυνάμεων που είχες μαζέψει για τον αγώνα. Κι αν και το αναμενόμενο τηλεγράφημα ήταν ευνοϊκό, ο Ριέ θα μπορούσε να ξαναρχίσει απ' την αρχή. Όλοι έπρεπε να ξαναρχίσουν απ' την αρχή, έτσι πίστευε.

Πέρασε μπροστά από το θυρωρείο. Ο καινούργιος θυρωρός του χαμογέλασε, κολλημένος πίσω απ' το τετράγωνο παραθυράκι του. Ανεβαίνοντας τις σκάλες, ο Ριέ ξανάδε το πρόσωπό του, χλομό από τον κόπο και τις στειρήσεις.

Ναι, θα ξανάρχιζε, μόλις τελειωνε αυτή η αφαίρεση, και με λίγη τύχη... Πάνω στην ώρα, όμως, άνοιγε την πόρτα, κι η μητέρα του έτρεξε να τον προϋπαντήσει με την είδηση ότι ο κύριος Ταρού δεν ήταν καλά. Είχε σηκωθεί το πρωί, αλλά δεν είχε βγει κι έπεσε πάλι στο κρεβάτι. Η κυρία Ριέ ήταν ανήσυχη.

«Δεν πρέπει να 'ναι τίποτα σοβαρό» είπε ο γιός της.

Ο Ταρού ήταν ξαπλωμένος, μακρύς μακρύς, με το βαρύ κεφάλι του βουλιαγμένο στο μαξιλάρι, και το δυνατό του στήθος διαγραφόταν κάτω απ' τα σκεπάσματα. Είχε πυρετό και φοβερό πονοκέφαλο. Του Ριέ του είπε πως τα συμπτώματά του ήταν ασαφή, θα μπορούσαν να 'ναι ακόμη και συμπτώματα πανούκλας.

«Όχι, δεν υπάρχει τίποτα συγκεκριμένο» είπε ο Ριέ αφού τον εξέτασε.

Ο Ταρού όμως έλιωνε απ' τη δίψα. Στο διάδρομο, ο για-

τρός είπε στη μητέρα του ότι μπορεί και να 'ταν αρχές πανούκλας.

«Α, δεν είναι δυνατόν, όχι τώρα!» είπε η κυρία Ριέ.

Κι αμέσως μετά:

«Μπερνάρ, ας τον κρατήσουμε εδώ».

Ο Ριέ το σκέφτηκε:

«Δεν έχω δικαίωμα» είπε. «Όμως οι πύλες θ' ανοίξουν, και νομίζω πως αυτό είναι το πρώτο δικαίωμα που θα επιφύλασσα στον εαυτό μου αν δεν ήσουν εδώ εσύ».

«Μπερνάρ» είπε η κυρία Ριέ, «κράτησέ μας και τους δυο. Αφού το ξέρεις πως έκανα κι άλλο εμβόλιο».

Ο γιατρός είπε πως κι ο Ταρού είχε κάνει, αλλά ίσως από κούραση, ξέχασε την τελευταία ένεση και δεν τήρησε κάποιες προφυλάξεις.

Ο Ριέ μπήκε στο ιατρείο του, κι όταν ξαναβγήκε, ο Ταρού τον είδε να φέρνει δυο τεράστιες αμπούλες με καλλιεργημένο ορό.

«Ώστε αυτό είναι, ε;»

«Όχι, απλή προφύλαξη».

Ο Ταρού, αντί γι' άλλη απάντηση, άπλωσε το χέρι του και δέχτηκε την ατέλειωτη ένεση που είχε κάνει κι ο ίδιος τόσες φορές σε άλλους ασθενείς.

«Θα δούμε ως το βράδυ» είπε ο Ριέ, και κοίταξε στα μάτια τον Ταρού.

«Και η απομόνωση;»

«Δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι έχετε πανούκλα».

Ο Ταρού έκανε μια προσπάθεια να χαμογελάσει.

«Πρώτη φορά σάς βλέπω να κάνετε ορό χωρίς να ζητάτε αμέσως απομόνωση».

Ο Ριέ γύρισε αλλού:

«Θα σας φροντίσει η μητέρα μου· κι εγώ. Εδώ θα είστε καλύτερα».

Ο Ταρού έμεινε σιωπηλός, κι ο γιατρός, που ταχτοποιούσε τις αμπούλες του, τον περίμενε να μιλήσει για να ξαναγυρίσει προς το μέρος του. Στο τέλος, γύρισε και κοίταξε το κρεβάτι. Ο άρρωστος τον κοιτούσε. Το πρόσωπό του ήταν κουρασμένο, αλλά τα γκρίζα του μάτια ήταν ήρεμα. Ο Ριέ του χαμογέλασε.

«Προσπαθήστε να κοιμηθήτε. Θα ξανάρθω σε λίγο».

Φτάνοντας στην πόρτα, άκουσε τη φωνή του Ταρού που τον φώναζε. Κοντοστάθηκε.

Ο Ταρού κόμπιασε, δυσκολευόταν να ξεστομίσει αυτό που ήθελε:

«ΡΙέ» είπε στο τέλος, «πρέπει να μου τα λέτε όλα, το έχω ανάγκη».

«Έχετε το λόγο μου».

Το πλατύ πρόσωπο του Ταρού συσπάστηκε σ' ένα χαμόγελο.

«Ευχαριστώ. Δεν έχω καμιά όρεξη να πεθάνω, θ' αντισταθώ. Αν όμως το παιχνίδι είναι χαμένο, θέλω να 'χω ωραίο τέλος».

Ο Ριέ έσκυψε και του 'σφιξε τον ώμο.

«Όχι» είπε. «Για να γίνετε άγιος, πρέπει να ζήσετε. Αντισταθείτε».

Στη διάρκεια της μέρας, το τσουχτερό κρύο μαλάκωσε λιγάκι, δίνοντας το απόγευμα τη θέση του σε δυνατές μπόρες και χαλάζι. Κατά το βραδάκι, ο ουρανός ξαστέρωσε και το κρύο έσφιξε κι άρχισε να περονιάζει. Ο Ριέ γύρισε σπίτι του και χωρίς να βγάλει το πανωφόρι του, μπήκε κατευθείαν στην κάμαρα του φίλου του. Η μητέρα του έπλεκε. Ο Ταρού δε φαινόταν να έχει σαλέψει από τη θέση του, αλλά τα χείλη του, κάτασπρα απ' τον πυρετό, έδειχναν τη μάχη που έδινε.

«Τι γίνεται;» είπε ο γιατρός.

Ο Ταρού ανασήκωσε λιγάκι τους γεροδεμένους ώμους του.

«Τι να γίνει;» είπε. «Χάνω το παιχνίδι».

Ο γιατρός έσκυψε από πάνω του. Τα γάγγλια είχαν φουσκώσει κάτω απ' το καυτό του δέρμα, το στήθος του αντιβούιζε μ' όλους τους κρότους υπόγειου σιδηρουργείου. Ο Ταρού, εντελώς ανεξήγητα, παρουσίαζε και τα δύο είδη συμπτωμάτων. Ο Ριέ είπε, καθώς ανασηκωνόταν, ότι ο ορός δεν είχε προλάβει να δράσει ακόμη. Ο Ταρού προσπάθησε να μιλήσει, αλλά ένα κύμα πυρετού έπνιξε τις λέξεις στο λαιμό του.

Μετά το δείπνο, ο Ριέ κι η μητέρα του ξανακάθισαν κοντά στον άρρωστο. Η νύχτα άρχισε για τον Ταρού με αγώνα, κι ο Ριέ ήξερε πως η πάλη με τον άγγελο της πανούκλας θα κρατούσε ώς τα χαράματα. Το πλατύ στέρνο και οι γεροδε-

μένοι ώμοι δεν ήταν τα καλύτερα όπλα του Ταρού, όπλο του ήταν εκείνο το αίμα που είχε αναβλύσει λίγο πριν στην άκρη της βελόνας του Ριέ, και μέσα σ' εκείνο το αίμα κάτι, πιο μύχιο κι από την ψυχή, που καμιά επιστήμη δεν μπορούσε να το βγάλει στο φως της ημέρας. Ο Ριέ θα γινόταν απλός θεατής αυτής της μάχης. Ό,τι κι αν έκανε, όσα αποστήματα κι αν άνοιγε, με όσες τονωτικές ενέσεις κι αν τον βοηθούσε, οι μήνες που πέρασαν, γεμάτοι αλλεπάλληλες αποτυχίες, τον είχαν διδάξει να μην περιμένει πολλά. Καθήκον του ήταν, μόνο, να δώσει ευκαιρίες στην τύχη, που τις περισσότερες φορές χρειάζεται να την προκαλέσεις. Έπρεπε να προκαλέσει την τύχη. Γιατί ο Ριέ βρισκόταν αντιμέτωπος με μια όψη της πανούκλας που τον τρόμαζε. Γι' άλλη μια φορά, η πανούκλα κατόρθωνε να αχρηστέψει τις στρατηγικές που εφάρμοζαν εναντίον της, ξεφύτρωνε εκεί που δεν την περίμενε κανείς, ή εξαφανιζόταν από αλλού, όπου έμοιαζε να 'χει εγκατασταθεί για τα καλά. Γι' άλλη μια φορά, κατόρθωνε να αιφνιδιάσει.

Ο Ταρού πάλευε, ακίνητος. Ούτε μια φορά, όλη νύχτα, δεν τaráχτηκε από τις εφόδους του κακού, το αντιπάλευε μόνος, με όλο το βάρος και όλη τη σιωπή του. Κι ούτε μια φορά, ούτε μία, δε μίλησε, ομολογώντας έτσι, με τον τρόπο του, πως οι αφηρημένες ιδέες δεν τον βοηθούσαν πια. Ο Ριέ παρακολουθούσε τις φάσεις της πάλης στα μάτια του φίλου του, που άλλοτε άνοιγαν κι άλλοτε έκλειναν, στα βλέφαρά του, που τεντώνονταν διάπλατα ή σφιγγονταν πάνω στο βολβό, στο βλέμμα, που καρφωνόταν σ' ένα σημείο, ή περιπλανιόταν από το γιατρό στη μητέρα του. Και κάθε φορά που το βλέμμα αυτό διασταυρωνόταν με το βλέμμα του Ριέ, ο Ταρού χαμογελούσε.

Κάποια στιγμή, βιαστικά θήματα ακούστηκαν στο δρόμο. Έμοιαζαν με άτακτη φυγή, μπροστά σ' ένα μακρινό μπουμπουνητό που ζύγωνε ολοένα και στο τέλος πλημμύρισε τους δρόμους με νεροποντή: η βροχή έπεφτε ανάκατα με χαλάζι που κροτάλιζε στα πεζοδρόμια. Οι μακριές κουρτίνες κυμάτιζαν μπροστά στα παράθυρα. Μέσα στους ίσκιους της κάμαρας, ο Ριέ, που η βροχή του είχε αποσπάσει για μια στιγμή την προσοχή του, ξανακοίταξε τον Ταρού στο φως του πορτατίφ που ήταν δίπλα στο κρεβάτι. Η μητέρα του έπλεκε πάντα, και κάθε τόσο σήκωνε το κεφάλι

και κοιτούσε προσεχτικά τον άρρωστο. Ός εδώ, ο γιατρός είχε κάνει ό,τι περνούσε απ' το χέρι του. Μετά τη βροχή, η σιωπή έπεσε πάλι βαριά στην κάμαρα, εγκυμονώντας τη βουβή χλαλοή ενός αόρατου πολέμου. Τσακισμένος από την αϋπνία, ο γιατρός φανταζόταν πως άκουγε, στα όρια αυτής της σιωπής, το μαλακό, ρυθμικό σφύριγμα που τον συντρόφευε σε όλη τη διάρκεια της επιδημίας. Έγνεψε στη μητέρα του να πάει να πλαγιάσει. Εκείνη κούνησε το κεφάλι αρνητικά, τα μάτια της άστραψαν, κι έπειτα κοίταξε προσεχτικά έναν πόντο που κόντευε να ξεπεραστεί απ' τη μύτη της βελόνας της. Ο Ριέ σηκώθηκε, έδωσε λίγο νερό στον άρρωστο, και ξανακάθισε.

Κάποιοι διαβάτες, που περίμεναν να σταματήσει η βροχή, πέρασαν βιαστικοί από το πεζοδρόμιο. Τα βήματά τους σθήστηκαν και χάθηκαν. Κι ο γιατρός, για πρώτη φορά, συνειδητοποίησε ότι η νύχτα αυτή, γεμάτη αργοπορημένους διαβάτες, και χωρίς σειρήνες ασθενοφόρων, ήταν όμοια με τις νύχτες του παλιού καιρού. Ήταν μια νύχτα χωρίς πανούκλα. Λες κι η αρρώστια, κυνηγημένη από το κρύο, τα φώτα και το πλήθος, είχε ξετρυπώσει από τα σκοτεινά βάθη της πόλης, ζητώντας καταφύγιο σε τούτη τη ζεστή κάμαρα, για να δώσει την έσχατη μάχη της στο ακίνητο σώμα του Ταρού. Το μαστίγιο του Θεού δεν ταραξε πια τον ουρανό της πόλης, αλλά το άκουγες να σφυρίζει μαλακά στο βαρύ αέρα της κάμαρας. Αυτόν τον ήχο άκουγε ο Ριέ τόσες ώρες τώρα. Κι έπρεπε να περιμένει, να περιμένει να πάψει, δηλώνοντας κι εδώ την ήττα της πανούκλας.

Λίγο πριν ξημερώσει, ο Ριέ έσκυψε προς το μέρος της μητέρας του:

«Πρέπει να πλαγιάσεις, για να με αντικαταστήσεις στις οχτώ. Πάρε και τις σταγόνες σου πριν κοιμηθείς».

Η κυρία Ριέ σηκώθηκε, δίπλωσε το πλεχτό της και πλησίασε το κρεβάτι. Ο Ταρού είχε κλείσει πάλι τα μάτια. Ο ιδρώτας κατσάρωνε τα μαλλιά του πάνω στο πλατύ μέτωπο. Η κυρία Ριέ αναστέναξε και ο άρρωστος άνοιξε τα μάτια του. Είδε το γλυκό της πρόσωπο σκυμμένο από πάνω του, και μέσα απ' τα αεικίνητα κύματα του πυρετού, χαμογέλασε πάλι, πεισματικά. Τα μάτια του όμως ξανάκλεισαν αμέσως. Μόνος πια, ο Ριέ κάθισε στην πολυθρόνα της μη-

τέρας του. Ο δρόμος ήταν βουβός, και η σιωπή απόλυτη. Μέσα στην κάμαρα έπεφτε λίγο λίγο η πρωινή παγωνιά.

Ο γιατρός λαγοκοιμήθηκε, αλλά το πρώτο αυτοκίνητο που πέρασε τα ξημερώματα τον έκανε να πεταχτεί. Κρύωνε, και κοιτώντας τον Ταρού, κατάλαβε πως η μάχη είχε σταματήσει για λίγο κι ο άρρωστος κοιμόταν. Ξύλινες και σιδερένιες ρόδες κάποιου κάρου αντηχούσαν πέρα μακριά. Απ' το παράθυρο έμπαινε ακόμη σκοτάδι. Ο γιατρός πλησίασε στο κρεβάτι, κι ο Ταρού τον κοίταζε ανέκφραστα, σαν να 'ταν ακόμη βυθισμένος στον ύπνο.

«Κοιμηθήκατε, ε;» ρώτησε ο Ριέ.

«Ναι».

«Αναπνέετε καλύτερα;»

«Λίγο. Έχει καμιά σημασία;»

Ο Ριέ δεν απάντησε αμέσως, και σε λίγο είπε:

«Όχι, δε σημαίνει τίποτα. Ξέρετε, όπως ξέρω κι εγώ, τι θα πει πρωινή βελτίωση».

Ο Ταρού συμφώνησε.

«Ευχαριστώ» είπε. «Θέλω να μου απαντάτε πάντοτε καθαρά».

Ο Ριέ κάθισε στα πόδια του κρεβατιού. Ένιωθε κοντά του το σώμα του αρρώστου, μακρύ και άκαμπτο σαν του νεκρού. Ο Ταρού ανάσαινε πιο δυνατά.

«Ο πυρετός θα ξανανέβει, ε;» είπε λαχανιάζοντας.

«Ναι, αλλά το μεσημέρι θα είμαστε σίγουροι».

Ο Ταρού έκλεισε τα μάτια του, σαν να μάζευε όλες του τις δυνάμεις. Στο πρόσωπό του διάβαζες πως είχε αποκάμει. Περίμενε να ξανανέβει ο πυρετός, ο πυρετός που ήδη ανασάλευε κάπου μέσα του εκείνη τη στιγμή. Όταν άνοιξε πάλι τα μάτια, το βλέμμα του ήταν θολό, και φωτίστηκε μόνο όταν κατάλαβε τον Ριέ που ήταν σκυμμένος από πάνω του.

«Πιείτε» είπε ο Ριέ.

Ο Ταρού ήπιε κι άφησε το κεφάλι του να ξαναπέσει πίσω.

«Παρατραβάει» είπε.

Ο Ριέ τού έσφιξε το μπράτσο, αλλά ο Ταρού είχε στρέψει αλλού το βλέμμα του και δεν αντέδρασε. Άξαφνα, ο πυρετός τον πλημμύρισε ολόκληρο, ξεχειλίζοντας ως το μέτωπό του, λες κι είχε σπάσει μέσα του κάποιο φράγμα.

Όταν το βλέμμα του Ταρού ξαναγύρισε στον Ριέ, ο γιατρός προσπάθησε να του δώσει θάρρος συσπώντας το πρόσωπό του. Το χαμόγελο του Ταρού πάσχιζε ακόμη να σχηματιστεί, μα δεν κατάφερε να περάσει από τα κλειδωμένα σαγόνια και τα χείλη που είχαν σφραγιστεί με ασπρουδερό αφρό. Κι όμως, στο τσακισμένο του πρόσωπο τα μάτια του έλαμπαν ακόμη καθρεφτίζοντας όλο του το θάρρος.

Στις επτά, μπήκε στην κάμαρα η κυρία Ριέ. Ο γιατρός πήγε στο γραφείο του να τηλεφωνήσει στο νοσοκομείο για να του βρουν αντικαταστάτη. Είχε αποφασίσει να ακυρώσει και τις επισκέψεις του, ξάπλωσε μια στιγμή στο ντιβανάκι του ιατρείου, αλλά σηκώθηκε σχεδόν αμέσως και ξαναγύρισε στον άρρωστο. Ο Ταρού είχε στρίψει το κεφάλι του προς το μέρος της κυρίας Ριέ, και κοιτούσε τη μικροκαμωμένη σκιά που είχε κουρνιαώσει δίπλα του στην πολυθρόνα, με τα χέρια σταυρωμένα στην ποδιά της. Την κοιτούσε τόσο έντονα, που η κυρία Ριέ του έκανε νόημα με το δάχτυλο στα χείλη της και σηκώθηκε για να σθήσει το πορτατίφ. Τώρα, πίσω απ' τις κουρτίνες, η μέρα φέγγιζε γοργά, και σε λίγο, όταν τα χαρακτηριστικά του Ταρού αναδύθηκαν απ' το σκοτάδι, η κυρία Ριέ είδε πως το βλέμμα του ήταν ακόμη καρφωμένο πάνω της. Έσκυψε κοντά του, του ίσιωσε το μαξιλάρι, κι όπως ανασηκωνόταν, το χέρι της έμεινε για λίγο ακουμπισμένο στα υγρά και ανάκατα μαλλιά του. Άκουσε τότε μια πνιγμένη φωνή, που ερχόταν από μακριά, να της λέει ευχαριστώ, και πως τώρα όλα ήταν καλά. Όταν ξανακάθισε, ο Ταρού είχε κλείσει τα μάτια, και το εξαντλημένο πρόσωπό του έμοιαζε να χαμογελάει πίσω απ' τα ξεραμένα χείλη του.

Το μεσημέρι, ο πυρετός έφτασε στο ζενίθ. Ένας βήχας που έβγαινε βαθιά, απ' τα σπλάχνα του, συγκλόνιζε το σώμα του αρρώστου, κι άρχισε τις αιμοπτύσεις. Τα γάγγλια δεν είχαν πρηστεί κι άλλο. Ήταν πάντα εκεί, σκληρά σαν καρφιά μπηγμένα βαθιά στις αρθρώσεις, κι ο Ριέ αποφάσισε πως θα 'ταν αδύνατο να τα ανοίξει. Στα διαλείμματα του πυρετού και του βήχα, ο Ταρού κοιτούσε κάπου κάπου τους φίλους του. Όμως τα μάτια του άνοιγαν όλο και πιο αραιά, και το φως που ερχόταν να φωτίσει το ερημωμένο του πρόσωπο γινόταν ολοένα και πιο χλομό. Η καταιγίδα που τράνταζε σπασμωδικά το κορμί του, το φώτιζε με ο-

λοένα και πιο αραιές αστραπές, κι ο Ταρού ξεμάκραινε αργά, στα βάθη του χαλασμού. Ο Ριέ είχε μπροστά του μια άψυχη μάσκα, που το χαμόγελό της είχε χαθεί. Τούτη η ανθρώπινη μορφή, άλλοτε τόσο κοντινή του, τρυπημένη από τη ρομφαία, κατακαμένη από το υπεράνθρωπο κακό, μαστιγωμένη από τους απαίσιους ανέμους του ουρανού, βούλιαζε στα νερά της πανούκλας, εκεί, μπροστά στα μάτια του, κι ο γιατρός δεν μπορούσε να εμποδίσει το ναυάγιο. Ήταν αναγκασμένος να μείνει στην ακτή, με τα χέρια άδεια και την καρδιά του κομμάτια, άοπλος κι αβοήθητος, άλλη μια φορά, μπροστά στην καταστροφή. Και στο τέλος, ανίσχυρα δάκρυα τύφλωσαν τον Ριέ, κι έτσι δεν είδε τον Ταρού να γυρίζει απότομα προς τον τοίχο και ν' αφήνει την τελευταία του πνοή, μ' ένα βραχνό παράπονο, λες και κάπου, μέσα του, είχε σπάσει κάποια καιρία χορδή.

Η νύχτα που ακολούθησε δεν είχε αγώνες, μόνο σιωπή. Σε τούτη την κάμαρη, την ξεκομμένη απ' τον κόσμο, πάνω απ' το νεκρό σώμα, που τώρα ήταν ντυμένο, ο Ριέ ένιωθε να πλανιέται μια πανίσχυρη γαλήνη, όμοια μ' εκείνην που, πολλές νύχτες πριν, αγκάλιαζε τις ταρατσες πάνω απ' την πανούκλα, μετά τη συμπλοκή στις πύλες. Και τότε, εκείνη την εποχή, είχε σκεφτεί τη σιωπή που ανεβαίνει απ' τα κρεβάτια όπου ξεψύχησαν άνθρωποι. Παντού η ίδια παύση, πάντα η ίδια ανακωχή που ακολουθούσε τις μάχες, η σιωπή της ήττας. Όμως η σιωπή που τύλιγε τώρα το φίλο του ήταν τόσο συμπαγής, τόσο απόλυτα εναρμονισμένη με τη σιωπή των δρόμων και της πόλης που λυτρωνόταν από την πανούκλα, κι ο Ριέ κατάλαβε πως αυτή τη φορά η ήττα ήταν τελειωτική, η ήττα που κλείνει τους μεγάλους πολέμους, και κάνει ακόμη και την ειρήνη αγιάτρευτο βάσανο. Κι ο γιατρός δεν ήξερε αν, επιτέλους, ο Ταρού είχε βρει τη γαλήνη, όμως, εκείνη τη στιγμή τουλάχιστον, ήξερε μέσα του πως για τον ίδιο δε θα 'χε ποτέ γαλήνη, γιατί καμιά ανακωχή δε μετράει για τη μάνα που αποκόπηκε απ' τα παιδιά της, για τον άνθρωπο που σαβάνωσε με τα χέρια του το φίλο του.

Έξω, ήταν η ίδια παγερή νύχτα, με τ' αστέρια που έλαμπαν σ' έναν καθαρό και κρύο ουράνιο. Μέσα στη μισοσκοτεινή κάμαρα, ένιωθες το κρύο που βάραινε στα τζάμια, την πελώρια, ωχρή ανάσα μιας πολιτικής νύχτας. Κοντά

στο κρεβάτι, η κυρία Ριέ καθόταν, στη συνηθισμένη της στάση, με το πορτατίφ να τη φωτίζει από τα δεξιά. Στη μέση της κάμαρας, μακριά απ' το φως, ο Ριέ περίμενε στην πολυθρόνα του. Κάθε τόσο περνούσε απ' τη σκέψη του η γυναίκα του, και κάθε φορά την απόδιωχνε.

Στα βάθη της νύχτας, τα πόδια των περαστικών αντηχούσαν καθαρά μέσα στην παγωμένη σιγαλιά.

«Τα κανόνισες όλα;» είπε η κυρία Ριέ.

«Ναι, τηλεφώνησα».

Κι έπειτα συνέχισαν την αγρύπνια, σιωπηλοί. Κάπου κάπου, η κυρία Ριέ κοιτούσε το γιο της, κι όταν τα βλέμματα τους διασταυρώνονταν, ο Ριέ τής χαμογελούσε. Γνώριμοι ήχοι της νύχτας περνούσαν από το δρόμο. Μόλο που δεν είχε δοθεί επισήμως η άδεια, πολλά αυτοκίνητα είχαν ξαναρχίσει να κυκλοφορούν. Ρόδες έγλειφαν βιαστικά το λιθόστρωτο, χάνονταν, ξανάρχονταν. Φωνές, καλέσματα, πάλι σιωπή, το ποδοβολητό ενός αλόγου, δυο τραμ που στρίγκλιζαν στη στροφή, θόρυβοι ασαφείς, κι έπειτα πάλι η ανάσα της νύχτας.

«Μπερνάρ;»

«Ναι».

«Δεν κουράστηκες;»

«Όχι».

Ήξερε τι σκεφτόταν η μητέρα του, ήξερε πως τον αγαπούσε, εκείνη τη στιγμή. Κι ακόμα ήξερε πως δεν είναι και τόσο σπουδαίο ν' αγαπάς κάποιον άνθρωπο, ή πάντως η αγάπη δεν είναι ποτέ τόσο δυνατή, που να βρει τρόπο να εκφραστεί. Ο Ριέ κι η μητέρα του θ' αγαπιόντουσαν πάντα σιωπηλά. Κι εκείνη θα πέθαινε με τη σειρά της, ή θα πέθαινε πρώτος αυτός, χωρίς να προχωρήσουν, μια ζωή, πέρα απ' την τρυφερότητα που τους ένωνε. Με τον ίδιο τρόπο είχε ζήσει πλάι στον Ταρού, κι ο Ταρού είχε πεθάνει απόψε, χωρίς να τους δοθεί ευκαιρία να ζήσουν στ' αλήθεια τη φιλία τους. Ο Ταρού είχε χάσει το παιχνιδι, έτσι έλεγε. Κι ο Ριέ, τι κέρδισε; Το κέρδος του ήταν πως γνώρισε την πανούκλα, και θα τη θυμόταν, πως γνώρισε τη φιλία, και θα τη θυμόταν, πως γνώρισε τη στοργή, και κάποια μέρα έπρεπε να τη θυμηθεί. Το μόνο που μπορούσε να κερδίσει ένας άνθρωπος στο παιχνίδι της πανούκλας και της ζωής, ήταν η γνώση κι η ανάμνηση. Ίσως

αυτό, για τον Ταρού, ήταν το κερδισμένο παιχνίδι!

Κι άλλο αυτοκίνητο πέρασε, και η κυρία Ριέ σάλεψε λίγο στην πολυθρόνα της. Ο Ριέ τής χαμογέλασε. Του είπε πως δεν ένιωθε καθόλου κουρασμένη, κι αμέσως πρόσθεσε:

«Να πας κι εσύ λίγο στο βουνό, να ξεκουραστείς».

«Ναι, μαμά».

Ναι, θα ξεκουραζόταν εκεί πέρα. Γιατί όχι; Θα 'ταν άλλη μια πρόφαση για τις αναμνήσεις. Κι όμως, αν αυτό θα πει να κερδίζεις το παιχνίδι, πόσο σκληρό θα 'ταν να ζεις μόνο με όσα ξέρεις κι όσα θυμάσαι, χωρίς να ελπίζεις τίποτα. Σίγουρα, κάπως έτσι έζησε κι ο Ταρού, και τώρα καταλάβαινε πόσο στείρα γίνεται η ζωή χωρίς αυταπάτες. Δεν υπάρχει ποτέ γαλήνη χωρίς ελπίδα, κι ο Ταρού, που αρνούσαν στους ανθρώπους το δικαίωμα να καταδικάζουν τον άλλο, τον οποιονδήποτε άλλο, κι ας ήξερε ότι κανείς δεν μπορεί να μην καταδικάσει, και πως θύτες και θύματα ήταν ένα, ο Ταρού είχε ζήσει τον κατακερματισμό και την αντίφαση, δεν είχε γνωρίσει ποτέ την ελπίδα. Τάχα γι' αυτό ν' αναζητούσε την αγιότητα και τη γαλήνη, ταγμένος στην υπηρεσία των ανθρώπων; Ο Ριέ δεν ήξερε τίποτα, αλλά δεν είχε σημασία. Το μόνο που θα κρατούσε από τον Ταρού, θα 'ταν η εικόνα ενός ανθρώπου που πιάνει το τιμόνι του αυτοκινήτου με τα μεγάλα χέρια του για να το οδηγήσει, ή η εικόνα ενός γεροδεμένου κορμιού που κειτόταν ασάλευτο. Μια ζέστα ζωής και μια εικόνα θανάτου, αυτό ήταν όλη η γνώση.

Να γιατί ο δόκτωρ Ριέ, εκείνο το πρωί, δέχτηκε ήρεμα την είδηση του θανάτου της γυναίκας του. Καθόταν στο γραφείο του. Η μητέρα του είχε μπει σχεδόν τρέχοντας για να του φέρει το τηλεγράφημα, κι έπειτα ξαναβγήκε για να δώσει φιλοδώρημα στο παιδί. Όταν ξαναγύρισε, ο γιος της κρατούσε ακόμη το ανοιγμένο τηλεγράφημα. Τον κοίταξε, όμως εκείνος ατένιζε πεισματικά απ' το παράθυρο ένα υπέροχο πρωινό που ανηφόριζε απ' το λιμάνι.

«Μπερνάρ» είπε η κυρία Ριέ.

Ο γιατρός την κοίταξε αφηρημένα.

«Το τηλεγράφημα;» τον ρώτησε.

«Ακριβώς» είπε ο γιατρός. «Πριν από οχτώ μέρες».

Η κυρία Ριέ γύρισε στο παράθυρο. Ο γιατρός σώπαινε.

Έπειτα είπε στη μητέρα του να μην κλάψει, αυτός το περίμενε, αλλά και πάλι ήταν δύσκολο. Και καθώς μιλούσε, ήξερε πως ο πόνος του δεν είχε καμιά έκπληξη. Εδώ και μήνες, εδώ και δυο μέρες, ήταν ο ίδιος πόνος που συνεχιζόταν.

Οι πύλες της πόλης άνοιξαν επιτέλους με το ξημέρωμα μιας ωραίας μέρας του Φεβρουαρίου, γεγονός που πανηγυρίστηκε δεόντως από τον κόσμο, τις εφημερίδες, το ραδιόφωνο και τα ανακοινωθέντα της νομαρχίας. Ο αφηγητής λοιπόν δεν έχει πια παρά να καταγράψει το χρονικό των ωρών της χαράς που ακολούθησαν το άνοιγμα των πυλών, αν και δεν μπόρεσε, όπως δεν μπόρεσαν και κάποιοι άλλοι, να συμμεριστεί απόλυτα τη γενική αγαλλίαση.

Μεγάλες γιορτές είχαν ετοιμαστεί για κείνο το πρωί και για το βράδυ. Τα τρένα φουσούσαν και ξεφουσούσαν στο σταθμό, και καράβια που έρχονταν από θάλασσες μακρινές, φαίνονταν κιόλας στο ακρωτήριο, πέρα απ' το λιμάνι, σημαίνοντας με τον τρόπο τους ότι η μέρα αυτή, για όσους είχαν θρηνήσει κάποιο χωρισμό, ήταν η μέρα της μεγάλης συνάντησης.

Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς τι απέγινε το αίσθημα του χωρισμού που βασάνιζε τόσους και τόσους συμπολίτες μας. Τα τρένα που έμπαιναν όλη μέρα στην πόλη μας, ήταν ασφυκτικά γεμάτα, όσο κι εκείνα που έφευγαν. Μέσα στις δυο βδομάδες της αναστολής, όλοι είχαν κλείσει θέσεις γι' αυτή τη μέρα, τρέμοντας μήπως την τελευταία στιγμή αποσυρθεί η απόφαση της νομαρχίας. Κι από τους ταξιδιώτες που ζύγωναν στην πόλη, μερικοί ένιωθαν κάποια αμηχανία και φόβο, γιατί μόλο που ήξεραν σε γενικές γραμμές τι είχαν απογίνει οι κοντινοί τους, αγνοούσαν όλα τ' άλλα για την πόλη, και με τη φαντασία τους την έβλεπαν κιόλας αποτρόπαιη. Αυτό όμως αφορά μόνο τους ανθρώπους που, τόσον καιρό, δε φλέγονταν από το πάθος.

Όσο για τους παθιασμένους, απαλλάσσονταν επιτέλους από την έμμονη ιδέα τους. Μόνο ένα πράγμα είχε αλλάξει γι' αυτούς: ο χρόνος, που όλους τους μήνες της εξορίας ήθελαν να τον σπρώξουν, να τον κάνουν να θιαστεί, να τον δουν να τρέχει γρηγορότερα, και τώρα που η πόλη φανε-

ρωνόταν πια στα μάτια τους από μακριά, ποθούσαν να τον καθυστερήσουν, να τον κρατήσουν μετέωρο, απ' τη στιγμή που το τρένο έκοβε ταχύτητα ώσπου να σταματήσει τελείως. Το αίσθημα, κάποτε ακαθόριστο και τσουχτερό, όλων των μηνών που χάθηκαν για τον έρωτά τους, τους έκανε ν' απαιτούν, ακαθόριστα, κάποιο αντάλλαγμα, ο καιρός της χαράς έπρεπε να κυλήσει δυο φορές πιο γρήγορα απ' τον καιρό της αναμονής. Κι εκείνοι που τους περίμεναν, σε μια κάμαρα ή στην αποβάθρα, όπως ο Ραμπάρ, που η γυναίκα του, ειδοποιημένη βδομάδες μπροστά, είχε κάνει όλες τις ενέργειες για να 'ρθεί, ένιωθαν την ίδια αδημονία και την ίδια ταραχή. Γιατί όλος ο έρωτας κι όλη η τρυφερότητα που τους μήνες της πανούκλας είχαν γίνει αφηρημένες ιδέες, θα 'ρχονταν τώρα αντιμέτωπες μ' ένα πλάσμα με σάρκα και οστά, που τις είχε προκαλέσει, κι ο Ραμπάρ έτρεμε στη σκέψη αυτής της στιγμής.

Κι ευχόταν να ξαναγίνει όπως πρώτα, στην αρχή της επιδημίας, τότε που ήθελε να ορμήσει σαν τρελός, να βγει από την πόλη, να τρέξει σ' εκείνην που αγαπούσε. Κι ήξερε πως πια ήταν αδύνατο. Ο Ραμπάρ είχε αλλάξει, η πανούκλα είχε φυτέψει μέσα του μια αφηρημένη ιδέα, που αγωνιζόταν να την πνίξει, μ' όλες του τις δυνάμεις, κι όμως υπήρχε ακόμη μέσα του, σαν πνιγμένη αγωνία. Από μian άποψη, θα 'λεγε πως η πανούκλα είχε τελειώσει πολύ απότομα, τον είχε βρει απροετοίμαστο. Κι η ευτυχία κατέφτανε ολοταχώς, το γεγονός έτρεχε πιο γρήγορα απ' την αναμονή. Ο Ραμπάρ κατάλαβε πως όλα θα του ξεπληρώνονταν μεμιάς, πως η χαρά είναι μια φλόγα που δεν τη γεύεσαι εύκολα.

Όλοι όμως, λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά, ήταν σαν κι αυτόν, κι έτσι θα μιλήσουμε για όλους. Πάνω σε τούτη την αποβάθρα του σταθμού όπου ξανάρχιζαν την προσωπική ζωή τους, ένιωθαν ακόμη την κοινή τους μοίρα, αλλάζοντας ματιές και χαμόγελα. Όμως, αντικρίζοντας τον καπνό του τρένου, ένιωσαν το αίσθημα της εξορίας να διαλύεται μεμιάς από τη θύελλα μιας μπερδεμένης, εκκωφαντικής χαράς. Όταν σταμάτησε το τρένο, οι ατέλειωτοι χωρισμοί που είχαν αρχίσει στην ίδια αποβάθρα, πήραν τέλος μέσα σ' ένα δευτερόλεπτο, τη στιγμή που τα χέρια σφίγγονταν άπληστα γύρω απ' τα σώματα, πάνω που

κόντευαν να ξεχάσουν το ζωντανό τους σχήμα. Κι ο Ραμπάρ δεν πρόλαβε ούτε να κοιτάξει τη μορφή που έτρεχε καταπάνω του, που έπεφτε κιόλας στην αγκαλιά του. Κι ανοίγοντας τα χέρια να την κρατήσει, σφίγγοντας πάνω του ένα κεφάλι χωρίς να βλέπει τίποτ' άλλο πέρα απ' τα γνώριμα μαλλιά του, άφησε τα δάκρυα να κυλήσουν, χωρίς να ξέρει αν ήταν δάκρυα της τωρινής του ευτυχίας, ή ενός πόνου κρυμμένου από πολύ καιρό, βέβαιος τουλάχιστον πως τα δάκρυα θα τον εμπόδιζαν να σιγουρευτεί αν το πρόσωπο που έγερνε στον ώμο του ήταν εκείνο που τόσο ονειρευόταν, ή ίσως το πρόσωπο μιας ξένης. Κι αν η υποψία του ήταν αληθινή, θα το διαπίστωνε αργότερα. Προς το παρόν, ήθελε να κάνει όπως όλοι οι άλλοι γύρω του, που έμοιαζαν να πιστεύουν πως η πανούκλα έρχεται και παρέρχεται χωρίς ν' αλλάξει την καρδιά των ανθρώπων.

Αγκαλιασμένοι σφιχτά, γυρνούσαν τώρα όλοι στα σπίτια τους, δεν είχαν μάτια για τον άλλο κόσμο, ήταν φαινομενικά οι νικητές της πανούκλας, είχαν ξεχάσει τη δυστυχία, και μαζί κι εκείνους που έφτασαν με το ίδιο τρένο, και που, μη βρίσκοντας κανέναν να τους περιμένει, είχαν πάρει το δρόμο για το σπίτι, για να επαληθεύσουν το φόβο που είχε γεννηθεί στην καρδιά τους από την πολύμηνη σιωπή. Για τους τελευταίους αυτούς, που μόνη συντροφιά τους είχαν πια τον πρόσφατο πόνο τους, και για κάποιους άλλους που, την ίδια στιγμή, αναπολούσαν κάποιον που χάθηκε, τα πράγματα ήταν αλλιώς και το αίσθημα του χωρισμού έφτανε στο αποκορύφωμά του. Γι' αυτούς, μανάδες, συζύγους, εραστές, που είχαν χάσει κάθε χαρά μαζί μ' ένα πλάσμα θαμμένο σ' έναν ανώνυμο λάκκο, ή λιωμένο στις στάχτες του κρεματορίου, θα υπήρχε πάντα πανούκλα.

Μα ποιος σκεφτόταν την ξένη μοναξιά; Το μεσημέρι, ο ήλιος νίκησε το παγερό αεράκι που έδερνε την πόλη απ' το πρωί, κι έλουζε τώρα τα πάντα με αδιάκοπα κύματα από ασάλευτο φως. Η μέρα είχε σταματήσει. Τα κανόνια των φρουριών στις κορυφές των λόφων βροντούσαν αδιάκοπα σημαδεύοντας τον ακίνητο ουρανό: Όλη η πόλη ξεχυνόταν στους δρόμους για να γιορτάσει εκείνη τη στιγμή, όπου τέλειωνε ο καιρός του πόνου, αλλά ο καιρός της λήθης δεν είχε αρχίσει ακόμη.

Σ' όλες τις πλατείες στήθηκαν χοροί. Η κυκλοφορία είχε πυκνώσει σημαντικά απ' τη μια μέρα στην άλλη, τα αυτοκίνητα είχαν πληθύνει, και τώρα κινούνταν με δυσκολία στους πολυσύχναστους δρόμους. Οι καμπάνες της πόλης χτυπούσαν σαν τρελές όλο το απόγευμα, κι ο αντίλαλός τους πλημμύριζε τον ουρανό, που ήταν γαλάζιος και χρυσωμένος. Στις εκκλησίες γίνονταν δεήσεις και ευχαριστίες. Την ίδια ώρα όμως, τα κέντρα ήταν ασφυκτικά γεμάτα και τα καφενεία ξεπουλούσαν τα τελευταία ποτά τους χωρίς να νοιάζονται πια για το μέλλον. Μπροστά στους πάγκους τους συνωστιζόταν ένα πλήθος μεθυσμένο από χαρά, κι ανάμεσα στο πλήθος ξεχώριζες αγκαλιασμένα ζευγάρια που δε φοβόντουσαν πια μήπως γίνουν θέαμα. Κι όλοι γελούσαν και φώναζαν. Τόσους μήνες τώρα, καθώς η ψυχή τους αγρυπνούσε, μάζευαν αποθέματα ζωής, που τα ξόδευαν τη μέρα αυτή, μέρα της επιβίωσής τους. Την επομένη, θα ξανάρχιζε η ζωή καθαυτή, με όλες τις επιφυλάξεις της. Για την ώρα όμως, άνθρωποι κάθε λογής και προέλευσης αγκαλιάζονταν αδερφωμένοι. Η ισότητα που δεν ίσχυσε ποτέ μπροστά στο θάνατο, γεννιόταν τώρα από τη χαρά της σωτηρίας, για να κρατήσει μερικές ώρες έστω.

Όμως αυτή η κοινότοπη αγαλλίαση δεν έλεγε πολλά, κι οι άνθρωποι που πλημμύριζαν τους δρόμους αργά το απόγευμα, γύρω απ' τον Ραμπάρ, έκρυβαν συχνά κάτω απ' την ευχαριστημένη όψη τους πιο περίπλοκες και λεπτές ευτυχίες. Κι η αλήθεια είναι πως πολλά ζευγάρια και πολλές οικογένειες έμοιαζαν απλώς με ήσυχους περιπατητές. Στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι πήγαιναν να προσκυνήσουν κρυφά τους τόπους του αλλοτινού μαρτυρίου. Έπρεπε να δείξουν στους νεοφερμένους τα φανερά και τα κρυφά σημάδια της πανούκλας, τα χνάρια της ιστορίας της. Σε μερικές περιπτώσεις, αρκούνταν στο ρόλο του ξεναγού, εκείνου που είδε πολλά, που υπήρξε σύγχρονος της πανούκλας, και μιλούσε τώρα για τον κίνδυνο χωρίς να θυμάται το φόβο. Ήταν ακίνδυνες τούτες οι χαρές. Σε άλλες περιπτώσεις όμως, οι διαδρομές ήταν πιο φορτισμένες, καθώς ένας ερωτευμένος, που είχε εγκαταλειφθεί στη γλυκιά αγωνία της ανάμνησης, έλεγε στη συνοδό του: «Να, εδώ, τότε και τότε, σε λαχτάρησα κι εσύ ήσουν αλλού». Αυτοί

οι περιηγητές του πάθους μπορούσαν όμως να αναγνωριστούν και αλλιώς: αποτελούσαν νησίδες ψιθυριστών εκμυστηρεύσεων μέσα στην οχλοβοή που τους τριγύριζε, και γίνονταν άγγελοι της πραγματικής σωτηρίας, περισσότερο κι από τις ορχήστρες που έπαιζαν στα σταυροδρόμια. Γιατί τα ζευγαράκια, συνεπαρμένα, σφιχταγκαλιασμένα και λιγομίλητα, επιθεβαίωναν μέσα στο σαματά, με όλο το θρίαμβο και το άδικο της ευτυχίας τους, πως η πανούκλα είχε τελειώσει, και μαζί της οι μέρες του τρόμου. Κι έμοιαζαν ν' αρνούνται ήρεμα, διαψεύδοντας όλες τις αποδείξεις, ότι γνωρίσαμε κάποτε κι εμείς έναν απάνθρωπο κόσμο, όπου οι άνθρωποι δολοφονούνταν καθημερινά, έτσι απλά, σαν να 'ταν μύγες, όπου η αγριότητα είχε σάρκα και οστά, το παραλήρημα ήταν υπολογισμένο, η φυλάκιση έσερνε από κοντά μian αποτρόπαιη ελευθερία μπροστά σε στιδήποτε δεν ήταν του παρόντος, όπου η μυρωδιά του θανάτου τρομοκρατούσε όσους δε σκότωνε, κι αρνούνταν, τέλος, ότι υπήρξαμε κάποτε ένας πανικόβλητος λαός, που κάθε μέρα ένα κομμάτι του τάζε τους φούρνους του κρεματορίου κι εξατμιζόταν σε λιπαρή καπνιά, ενώ το άλλο του κομμάτι, αλυσοδεμένο από την ανημπόρια και το φόβο, περίμενε να 'ρθει η σειρά του.

Σε όλα αυτά σταματούσε έκπληκτο το μάτι του δόκτορος Ριέ, που περπατούσε μόνος, τραβώντας για τα προάστια, στα τέλη εκείνου του απογεύματος, τριγυρισμένος από καμπάνες και κανονιές, από μουσικές και εκκωφαντικές φωνές. Η δουλειά του συνεχιζόταν, οι άρρωστοι δεν κάνουν ποτέ διακοπές. Μέσα στο ωραίο κι απαλό φως που ξεχυνόταν πάνω απ' την πόλη, έπλεαν οι παμπάλαιες μυρωδιές, κρέας ψητό και ποτά με γλυκάνισο. Γύρω του, πρόσωπα εκστατικά σηκώνονταν να κοιτάξουν τον ουρανό. Άντρες και γυναίκες αρπάζονταν ο ένας απ' τον άλλο, με πρόσωπα φλογισμένα, με κραυγές πόθου. Ναι, η πανούκλα είχε τελειώσει, και μαζί της ο τρόμος, και τα σφιχτοπλεγμένα χέρια θεβαίωναν ότι κάποτε είχε υπάρξει στ' αλήθεια εξορία και χωρισμός, με τη βαθύτερη έννοια του όρου.

Πρώτη φορά τώρα, ο Ριέ μπορούσε να δώσει ένα όνομα σε τούτο το οικείο ύφος, που τόσους μήνες το διάβαζε στα πρόσωπα των περαστικών. Έφτανε τώρα να κοιτάξει γύρω

του. Φτάνοντας στο τέλος της πανούκλας, με τόση εξαθλίωση και τόσες στερήσεις, οι άνθρωποι είχαν φορέσει πια το κοστούμι ενός ρόλου που έπαιζαν από καιρό, ήταν οι πρόσφυγες, που πρώτα πρώτα ή όψη τους κι έπειτα το ρούχο τους, μιλούσε για την απουσία και τη μακρινή πατρίδα. Από τη στιγμή που η πανούκλα έκλεισε τις πύλες της πόλης, είχαν ζήσει μέσα στο χωρισμό, ξεκομμένοι από την ανθρώπινη ζεστασιά που σε κάνει να ξεχνάς και να ξεχνιέσαι. Και, ποιος λίγο ποιος πολύ, σ' όλες τις γωνιές της πόλης, άντρες και γυναίκες νοσταλγούσαν ένα ξαναντάμωμα, που δεν ήταν ίδιο για όλους, κι ωστόσο για όλους έμοιαζε εξίσου ανέφικτο. Οι περισσότεροι είχαν λαχταρήσει μ' όλη τους τη δύναμη τον απόντα, τη ζέστη ενός κορμιού, την τρυφερότητα ή τις συνήθειες. Μερικοί, συχνά χωρίς να το ξέρουν, υπέφεραν γιατί είχαν βρεθεί μακριά απ' τη φιλία των ανθρώπων, καθώς τα συνηθισμένα μέσα που ενώνουν τους ανθρώπους, γράμματα, τρένα και πλοία, είχαν κοπεί. Άλλοι, οι σπανιότεροι, σαν τον Ταρού ίσως, είχαν ποθήσει να ξανανταμώσουν με κάτι που δεν μπορούσαν να το προσδιορίσουν, κι ας τους φαινόταν το μόνο επιθυμητό αγαθό. Και ελλείπει άλλου ονόματος, το έλεγαν καμιά φορά ειρήνη.

Ο Ριέ προχωρούσε. Κι όσο προχωρούσε, το πλήθος πύκνωνε γύρω του, η οχλοβοή φούντωνε, και τα προάστια που ήταν προορισμός του έμοιαζαν να μακραίνουν ολοένα και πιο πολύ. Σιγά σιγά, βυθιζόταν μέσα σ' αυτό το πελώριο σώμα που ούρλιαζε, καταλάβαινε ολοένα και καλύτερα την κραυγή του, γιατί ήταν και δική του κραυγή, με κάποιον τρόπο. Ναι, όλοι είχαν βασανιστεί μαζί, ψυχή τε και σώματι, είχαν γνωρίσει δύσκολες διακοπές, μια εξορία χωρίς γιατρεία, μια δίψα που δε χόρτασε ποτέ. Κι ανάμεσα στις εκατόμβες των νεκρών, τις σειρήνες των ασθενοφόρων, τις εξαγγελίες αυτού που συνήθως ονομάζουμε πεπρωμένο, το πεισματικό ποδοβολητό του φόβου και την τρομερή επανάσταση της καρδιάς τους, δεν είχε πάψει να περνά μια πελώρια βουή, που ξυπνούσε τα τρομαγμένα πλάσματα, που τους έλεγε πως πρέπει να ξαναβρούν την αληθινή τους πατρίδα. Και για όλους αυτούς, η αληθινή πατρίδα θρискόταν πέρα από τα τείχη της πνιγμένης πόλης. Βρισκόταν στους ευωδιαστούς θάμνους των λόφων,

στη θάλασσα, στους ελεύθερους τόπους, στον έρωτα. Και λαχταρούσαν να ξαναγυρίσουν σ' αυτήν, στην ευτυχία, αποστρέφοντας το βλέμμα με αηδία απ' όλα τ' άλλα.

Ο Ριέ δεν είχε μάθει ποτέ τι σήμαινε αυτή η εξορία κι η λαχτάρα της ένωσης. Προχωρούσε πάντα, σπρωγμένος απ' όλες τις μεριές, κλεισμένος απ' το πλήθος, φτάνοντας λίγο λίγο σε δρόμους πιο ήσυχους, και σκεφτόταν πως δεν έχει σημασία να δώσεις έννοια και όνομα σ' αυτά τα πράγματα, αλλά να δεις μόνο τι απάντηση δίνουν στην ανθρώπινη ελπίδα.

Κι εκείνος ήξερε πια την απάντηση, και την καταλάβαινε καλύτερα στους πρώτους δρόμους των προαστίων, που ήταν σχεδόν έρημοι. Όσοι αρκέστηκαν στο λίγο που τους αναλογούσε και λαχτάρησαν μονάχα να γυρίσουν στο σπίτι του έρωτά τους, αποζημιώθηκαν κάποιες φορές. Κάποιοι άλλοι ανάμεσά τους, περπατούσαν ακόμη στην πόλη, ολομόναχοι, έχοντας χάσει το πλάσμα που περίμεναν. Ευτυχισμένοι ήταν κι εκείνοι που δε χωρίστηκαν διπλή φορά, σαν μερικούς που, πριν από την επιδημία, δεν κατάφεραν να χτίσουν εξαρχής την αγάπη τους, και χρόνια αναζητούσαν στα τυφλά τη δύσκολη αρμονία που ενώνει στο τέλος δυο ερωτευμένους εχθρούς. Κι εκείνοι, όπως κι ο Ριέ, έκαναν την επιπολαιότητα να βασιστούν στο χρόνο· κι έτσι χωρίστηκαν για πάντα. Άλλοι όμως, σαν τον Ραμπάρ, που ο γιατρός τον είχε αποχαιρετήσει το ίδιο πρωί με τα λόγια: «Κουράγιο, τώρα χρειάζεται λογική και μυαλό», είχαν ξαναβρεί χωρίς να διστάσουν τον απόντα που πίστευαν χαμένο για πάντα. Και θα ήταν ευτυχισμένοι, τουλάχιστον για κάποιο διάστημα. Και πια ήξεραν πως υπάρχει κάτι που πάντοτε μπορείς να το λαχταράς και καμιά φορά να το κερδίζεις: η ανθρώπινη τρυφερότητα.

Αντίθετα, όσοι αποζήτησαν κάτι πέρα από τον άνθρωπο, κάτι που ούτε οι ίδιοι μπορούσαν να το φανταστούν, δε βρήκαν απάντηση. Ο Ταρού έμοιαζε να βρήκε τη δύσκολη γαλήνη που έλεγε, αλλά τη βρήκε μέσα στο θάνατο, τη στιγμή που πια δεν μπορούσε να του χρησιμεύσει σε τίποτα. Άλλοι όμως, που ο Ριέ τους έβλεπε στα κατώφλια των σπιτιών, στο φως που έσβηνε, ν' αγκαλιάζονται με όλη τους τη δύναμη και να κοιτιούνται συνεπαρμένοι, είχαν βρεί αυτό που ζητούσαν, γιατί είχαν ζητήσει το μόνο

πράγμα που περνούσε από το χέρι τους. Κι ο Ριέ, στρίβοντας στο δρόμο του Γκραν και του Κοτάρ, σκεφτόταν πως ήταν δίκαιο ν' ανταμείβονται, καμιά φορά έστω, με ευτυχία όσοι αρκούνται στον άνθρωπο και στη φτωχική και τρομερή του αγάπη.

Το χρονικό πλησιάζει στο τέλος του. Και είναι καιρός για το δόκτορα Μπερνάρ Ριέ να ομολογήσει ότι αυτός είναι ο συγγραφέας. Πριν όμως καταγράψει τα τελευταία γεγονότα, θα ήθελε τουλάχιστον να δικαιολογήσει τη δική του παρέμβαση και να διευκρινίσει πως θέλησε να παραμείνει ένας αντικειμενικός μάρτυς. Σε όλη τη διάρκεια της πανούκλας, η δουλειά του τον έφερε σε επαφή με πάμπολλους συμπολίτες μας και τον ανάγκασε να γνωρίσει τα αισθήματά τους. Ήταν λοιπόν σε θέση να αναφέρει τι είδε και τι άκουσε, αλλά και πάλι θέλησε να το κάνει κρατώντας τις επιθυμητές αποστάσεις. Κατά κανόνα, προσπάθησε να μην αναφέρει παραπάνω απ' όσα είδε, να μην αποδώσει στους συντρόφους της πανούκλας σκέψεις που δεν ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν, και να αξιοποιήσει μόνο τα κείμενα που, κατά καλή ή κακή σύμπτωση, βρέθηκαν στα χέρια του.

Και καθώς καλούνταν να καταθέσει για ένα είδος εγκλήματος, κράτησε ορισμένες επιφυλάξεις, όπως αρμόζει σε κάθε καλόπιστο μάρτυρα. Ταυτόχρονα όμως, σύμφωνα με το νόμο κάθε έντιμης ψυχής, τάχθηκε σκόπιμα με το μέρος του θύματος, και θέλησε να συμεριστεί με τους ανθρώπους, τους συμπολίτες του, τις μόνες βεβαιότητες που είχαν κοινές, δηλαδή τον έρωτα, τον πόνο και την εξορία. Δεν έμεινε έτσι καμιά αγωνία των συμπολιτών του που να μη γίνει και δική του, καμιά κατάσταση που να μην τη γνωρίσει κι αυτός.

Για να γίνει πιστός μάρτυς, έπρεπε να καταγράψει κυρίως τις πράξεις, τις αποδείξεις, τις φήμες. Αν είχε κάτι προσωπικό να πει, την αναμονή του, τις δοκιμασίες του, έπρεπε να το αποσιωπήσει. Κι αν κάπου, κάποτε, τα επικαλέστηκε, το έκανε μόνο για να καταλάβει τους συμπολίτες του, ή για να τους δώσει να καταλάβουν, για να μορφοποιησει όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένα τα συγκεκριμένα τους αισθήματα. Κι η αλήθεια είναι πως η προσπάθεια αυ-

τή δεν του στοίχισε και τίποτα. Κάθε φορά που έμπαινε στον πειρασμό να προσθέσει και τη δική του άμεση εξομολόγηση στις χίλιες φωνές των βασανισμένων, τον σταματούσε η σκέψη ότι δεν υπήρξε δικό του βάσανο που να μην ήταν ταυτόχρονα και βάσανο των άλλων, κι ότι σ' έναν κόσμο όπου ο πόνος είναι συχνά μοναχικός, αυτό αποτελούσε σχεδόν πλεονέκτημα. Ήταν λοιπόν σαφές ότι έπρεπε να μιλήσει για όλους.

Υπάρχει ωστόσο ένας συμπολίτης μας, για τον οποίο δε θα μπορούσε να μιλήσει ο δόκτωρ Ριέ. Είναι εκείνος που μια μέρα προκάλεσε το ακόλουθο σχόλιο του Ταρού: «Το μόνο πραγματικό του έγκλημα είναι ότι, κατά βάθος, επιδοκιμάζει αυτό που σκοτώνει τον κόσμο και τα μικρά παιδιά. Κατά τα άλλα τον καταλαβαίνω, όμως αυτό δεν μπορώ να του το συγχωρήσω». Θα ήταν λοιπόν δίκαιο να κλείσει τούτο το χρονικό με τον άνθρωπο εκείνο που η καρδιά του ήταν βυθισμένη στην άγνοια, δηλαδή στην απόλυτη μοναξιά.

Βγαίνοντας απ' τους μεγάλους, πολυθόρυβους δρόμους της γιορτής, και πάνω που έστριβε στο στενό του Γκραν και του Κοτάρ, ο δόκτωρ Ριέ έπεσε πάνω σ' ένα μπλόκο της αστυνομίας. Μόνο αυτό δεν περίμενε. Οι μακρινοί απόηχοι της γιορτής έκαναν τη γειτονιά να μοιάζει σιωπηλή, κι ο γιατρός τη φανταζόταν έρημη, ανάλογα με τη σιωπή της. Έβγαλε την κάρτα του.

«Αποκλείεται, γιατρέ μου» είπε ο αστυνομικός. «Είναι ένας τρελός που ρίχνει στο ψαχνό. Μη φύγετε όμως, μπορεί να σας χρειαστούμε».

Εκείνη τη στιγμή, ο Ριέ είδε τον Γκραν να πλησιάζει προς το μέρος του. Ούτε κι εκείνος ήξερε τίποτα. Δεν τον είχαν αφήσει να περάσει, κι άκουσε μόνο ότι οι πυροβολισμοί ρίχνονταν απ' το σπίτι του. Πράγματι, η πρόσοψη του σπιτιού φαινόταν από μακριά, χρυσωμένη από το τελευταίο φως ενός ήλιου χωρίς ζεστασιά. Γύρω απ' το σπίτι ήταν μια ζώνη κενή, που έφτανε ως το απέναντι πεζοδρόμιο. Στη μέση του λιθόστρωτου ξεχώριζε καθαρά ένα καπέλο κι ένα θρώμικο κουρέλι. Ο Ριέ κι ο Γκραν είδαν, μακριά, στο βάθος του δρόμου, άλλη μια ζώνη αστυνομικών, ίδια μ' εκείνην που τους είχε σταματήσει, και πίσω της μερικούς ανθρώπους της γειτονιάς που περνοδιάβαιναν τρέ-

χοντας. Κοιτάζοντας καλύτερα, ξεχώρισαν κι άλλους αστυνομικούς, με το περίστροφο στο χέρι, χωμένους στις πόρτες των κτιρίων που βρίσκονταν απέναντι απ' το σπίτι. Όλα τα παραθυρόφυλλα ήταν κλειστά, και μόνο ένα, στο δεύτερο πάτωμα, έμοιαζε να κρέμεται μισοσπασμένο. Η σιωπή στο δρόμο ήταν απόλυτη, κι από μακριά, από το κέντρο της πόλης, έφταναν θραύσματα μουσικής.

Άξαφνα, δυο πυροβολισμοί αντήχησαν από κάποιο κτίριο που ήταν απέναντι στο σπίτι, και λάμπεις ξεπήδησαν από το ξεχαρβαλωμένο παράθυρο. Έπειτα πάλι σιωπή. Μετά την ταραχή και το θόρυβο της μέρας, όλα έμοιαζαν εξωπραγματικά στα μάτια του Ριέ.

«Είναι το παράθυρο του Κοτάρ» είπε εκείνη τη στιγμή ο Γκραν, αναστατωμένος. «Όμως ο Κοτάρ είχε εξαφανιστεί».

«Γιατί πυροβολούν;» ρώτησε έναν αστυνομικό ο Ριέ.

«Για να τον απασχολήσουμε, ώσπου να 'ρθει το αυτοκίνητο με το απαραίτητο υλικό. Ρίχνει σ' όποιον δοκιμάσει να πλησιάσει την εξώπορτα. Χτυπήθηκε ένας αστυνομικός».

«Γιατί πυροβολεί;»

«Κανείς δεν ξέρει. Ο κόσμος στο δρόμο τον έκανε χάζι. Δεν κατάλαβαν τίποτα με τον πρώτο πυροβολισμό. Με τον δεύτερο άρχισαν οι φωνές, τραυματίστηκε κάποιος, κι έτσι διαλύθηκαν. Τρελός θα 'ναι».

Μέσα στη σιωπή που ξανάπεφτε, κάθε λεπτό της ώρας περνούσε σέρνοντας. Άξαφνα, στην άλλη άκρη του δρόμου ξεπρόβαλε ένα σκυλί, το πρώτο που έβλεπε ο Ριέ εδώ και καιρό, ένα βρώμικο σπάνιελ, που σίγουρα τα αφεντικά του το κρατούσαν κρυμμένο, και τώρα περπατούσε σύρριζα στους τοίχους. Φτάνοντας στην πόρτα, κοντοστάθηκε, κάθισε στα πισινά του πόδια κι άρχισε να ψυλλίζεται. Οι αστυνομικοί του σφύριξαν για να φύγει από κει. Το σκυλί γύρισε το κεφάλι του, κι έπειτα αποφάσισε να διασχίσει αργά το λιθόστρωτο για να επιθεωρήσει το πεσμένο καπέλο. Εκείνη τη στιγμή, ένας πυροβολισμός ακούστηκε από το δεύτερο όροφο, κι ο σκύλος αναποδογύρισε σαν τηγανίτα, κι άρχισε να κουνά σπασμωδικά τα πόδια του, ώσπου τέλος έγειρε στο πλευρό σπαρταρώντας. Πέντ' έξι πυροβολισμοί απάντησαν από τις αντικρινές πόρτες, κομματιά-

ζοντας κι άλλο το παραθυρόφυλλο. Η σιωπή ξανάπεσε. Ο ήλιος είχε γυρίσει λίγο, κι η σκιά πλησίαζε πια το παράθυρο του Κοτάρ. Φρένα στρίγκλισαν μαλακά στο δρόμο, πίσω απ' το γιατρό.

«Να τους» είπε ο αστυνομικός.

Πίσω τους ξεπρόβαλαν αστυνομικοί που κουβαλούσαν σκοινιά, μια σκάλα και δυο μακρόστενα δέματα τυλιγμένα με μουσαμάδες. Χώθηκαν σ' ένα στενό που έβγαζε απ' την άλλη μεριά του τετραγώνου, πίσω απ' το σπίτι του Γκραν. Την άλλη στιγμή, μάντεψαν μάλλον, παρά είδαν καθαρά, κάποια αναστάτωση στις πόρτες των σπιτιών. Έπειτα περίμεναν. Ο σκύλος δε σάλευε πια, βουλιαγμένος σε μια σκοτεινή λιμνούλα.

Άξαφνα, απ' τα παράθυρα των σπιτιών όπου είχε μπει η αστυνομία, κροτάλισε ένα πολυβόλο. Η βολή διέλυσε το παραθυρόφυλλο κι αποκάλυψε μια μαύρη επιφάνεια, όπου δε φαινόταν τίποτα, τουλάχιστον από τη θέση του Ριέ και του Γκραν. Όταν τέλειωσε η βολή, ένα δεύτερο πολυβόλο κακάρισε από μίαν άλλη γωνιά, ένα σπίτι πιο κει. Σίγουρα οι σφαίρες γάζωσαν και το πλαίσιο του παραθύρου, γιατί ένα σπασμένο τούβλο τινάχτηκε στον αέρα. Την ίδια στιγμή, τρεις αστυνομικοί διέσχισαν τρέχοντας το στενό και χώθηκαν στην εξώπορτα. Άλλοι τρεις τούς ακολούθησαν αμέσως, και το πολυβόλο έπαψε να ρίχνει. Περίμεναν πάλι. Δυο μακρινοί πυροβολισμοί αντήχησαν μέσα στο κτίριο. Έπειτα ακούστηκε φασαρία, κι είδαν τους αστυνομικούς να ξαναβγαίνουν, κουβαλώντας σηκωτό έναν ανθρωπάκο με κοντομάνικο πουκάμισο, που φώναζε ασταμάτητα. Και τότε, ως εκ θαύματος, όλα τα κλειστά παραθυρόφυλλα του δρόμου άνοιξαν, τα παράθυρα γέμισαν περιέργους, κι ο κόσμος ξεχύθηκε απ' τα σπίτια κι άρχισε να σπρώχνεται πίσω απ' τους αστυνομικούς. Για μια στιγμή, είδαν τον ανθρωπάκο να στέκει στο λιθόστρωτο, πατώντας επιτέλους στο έδαφος, και πίσω του δυο αστυνομικούς που του είχαν γυρίσει τα χέρια στην πλάτη. Ο ανθρωπάκος φώναζε. Ένας άλλος αστυνομικός τον πλησίασε και τον χτύπησε δυο φορές, με όλη τη δύναμη της γροθιάς του, σημάδευοντας με ακρίβεια, σχεδόν ευλαβικά.

«Ο Κοτάρ!» ψέλλισε ο Γκραν. «Πάει, τρελάθηκε!»

Ο Κοτάρ είχε πέσει κάτω. Είδαν πάλι τον αστυνομικό να

κλωτσάει δυνατά το σωρό που σάλευε καταγής. Έπειτα το άταχτο μπουλούκι των περιέργων σάλεψε και κατευθύνθηκε προς το μέρος του γιατρού και του φίλου του.

«Διαλυθείτε!» είπε ο αστυνομικός.

Ο Ριέ γύρισε αλλού το βλέμμα, καθώς το πλήθος περνούσε από μπροστά του.

Ο Γκραν κι ο γιατρός προχώρησαν μέσα στο δειλινό που τελείωνε. Το επεισόδιο έμοιαζε να 'χει βγάλει τη γειτονιά απ' το λήθαργό της, κι οι απόμεροι δρόμοι γέμιζαν με τη βουή του χαρούμενου πλήθους. Μπροστά στο σπίτι, ο Γκραν αποχαιρέτησε το γιατρό. Πήγαινε να δουλέψει. Πριν ανέβει όμως, του είπε πως είχε γράψει στη Ζαν και τώρα ήταν ευχαριστημένος. Κι έπειτα, ξανάρχιζε τη φράση του απ' την αρχή: «Τώρα πέταξα όλα τα επίθετα» είπε.

Και χαμογελώντας πονηρά, έβγαλε το καπέλο του σ' έναν τελετουργικό χαιρετισμό. Όμως ο Ριέ σκεφτόταν τον Κοτάρ, κι ο υπόκωφος κρότος απ' τις γροθιές που του τσάκιζαν το πρόσωπο, τον συνόδευε καθώς τραβούσε για το σπίτι του γερο-ασθματικού. Ίσως είναι πιο σκληρό να σκέφτεσαι έναν ένοχο παρά έναν νεκρό.

Όταν έφτασε στο σπίτι του γέρου, η νύχτα είχε πια καταβροχθίσει όλον τον ουρανό. Από την κάμαρη ακουγόταν ακόμη ο μακρινός θόρυβος της ελευθερίας, κι ο γέρος άδειαζε τα μπιζέλια του με το ίδιο κέφι.

«Καλά κάνουν και το γλεντούν» είπε, «όλα χρειάζονται σ' αυτόν τον κόσμο. Κι ο φίλος σας, τι απόγινε, γιατρέ μου;»

Κάποιες εκρήξεις ακούστηκαν από μακριά, αλλά τώρα ήταν ειρηνικές: τα παιδιά έριχναν βαρελότα.

«Πέθανε» είπε ο γιατρός, καθώς ακροαζόταν το στήθος που έβραζε.

«Α!» έκανε αμήχανα ο γέρος.

«Από πανούκλα» πρόσθεσε ο Ριέ.

«Βέβαια» συμφώνησε ο γέρος, έπειτα από μια παύση, «οι καλοί φεύγουν πρώτοι. Έτσι είν' η ζωή. Ο φίλος σας ήταν άνθρωπος που ήξερε τι θέλει».

«Γιατί το λέτε;» είπε ο γιατρός διπλώνοντας τα ακουστικά του.

«Έτσι. Δεν έλεγε περιττές κουβέντες. Πάντως, εμένα μου άρεσε. Τι να γίνει; Σου λένε: “Η πανούκλα φταίει, μας

χτύπησε πανούκλα”. Και μια δυο θα ζητάνε και παράσημο. Μα τι θα πει πανούκλα; Έτσι είν’ η ζωή».

«Να κάνετε κανονικά τις εισπνοές σας».

«Α, μην ανησυχείτε, δεν ήρθε ακόμα η ώρα μου, εγώ θα τους θάψω όλους. Ξέρω να ζήσω, εγώ».

Ουρλιαχτά χαράς του απάντησαν από μακριά. Ο γιατρός στάθηκε στη μέση της κάμαρας.

«Σας πειράζει ν’ ανέθω λίγο στην ταράτσα;»

«Και βέβαια όχι! Θέλετε να τους δείτε από ψηλά, ε; Σα στο σπίτι σας. Μα, δε βαριέστε, πάντα ίδιοι είναι».

Ο Ριέ προχώρησε προς τις σκάλες.

«Δε μου λέτε, γιατρέ μου, είν’ αλήθεια πως θα φτιάξουν μνημείο για τους νεκρούς της πανούκλας;»

«Έτσι έλεγε η εφημερίδα. Μια στήλη, ή πλάκα».

«Το έλεγα εγώ. Και θα βγάλουμε και λόγο».

Ο γέρος χαχάνιζε πνιχτά.

«Σαν να τους ακούω τώρα δα: “οι νεκροί μας...” Και δώσ’ του παράτες και γεύματα...»

Ο Ριέ ανέβαινε κιόλας τη σκάλα. Ο απέραντος παγωμένος ουρανός σπίθιζε πάνω απ’ τα σπίτια, και κοντά στους λόφους τ’ αστέρια ήταν σκληρά σαν πυρόλιθοι. Τούτη η νύχτα δεν ήταν και τόσο διαφορετική από την άλλη, τότε που είχε ανεβεί με τον Ταρού σε τούτη την ταράτσα για να ξεχάσει την πανούκλα. Μόνο που τώρα η θάλασσα φουρφούριζε πιο δυνατά γλείφοντας τα βράχια. Ο αέρας ήταν ακίνητος κι ελαφρύς, χωρίς την πνοή της αρμύρας που κουβαλούσε ο υγρός άνεμος του φθινοπώρου. Η βουή της πόλης χτυπούσε στις ταράτσες παφλάζοντας, κύματα κύματα. Μα τούτη η νύχτα ήταν νύχτα απελευθέρωσης κι όχι επανάστασης. Πέρα μακριά, το σκοτάδι κοκκίνιζε σημάδευοντας τη θέση των λεωφόρων και τις φωταγωγημένες πλατείες. Μέσα στη νύχτα που λευτερονόταν, ο πόθος αφήνιαζε κι ο αχός του έφτανε στ’ αυτιά του Ριέ.

Από το λιμάνι τινάχτηκαν τα πρώτα βεγγαλικά του επισημου πανηγυρισμού. Η πόλη τα χαιρέτισε μ’ ένα μακρόσυρτο, πνιχτό επιφώνημα. Ο Κοτάρ, ο Ταρού, όλοι οι άνθρωποι που αγάπησε κι έχασε ο Ριέ, όλοι, νεκροί ή ένοχοι, είχαν λησμονηθεί. Ο γέρος είχε δίκιο, οι άνθρωποι δεν άλλαζαν ποτέ. Κι αυτό ακριβώς ήταν η δύναμη και η αθωότητά τους, κι εδώ, πάνω απ’ όλο τον πόνο, ο Ριέ ένιωθε να

γίνεται ένα μαζί τους. Και τότε, μέσα στις κραυγές που διπλασιάζονταν σε ένταση και διάρκεια κι αντιλαλούσαν πάνω απ' τις ταράτσες, καθώς τα πολύχρωμα φωτεινά συντριβάνια πλήθαιναν στον ουρανό, ο δόκτωρ Ριέ αποφάσισε να γράψει όλη την ιστορία που τελειώνει εδώ, για να μη γίνει σαν κι εκείνους που σωπαίνουν, για να καταθέσει υπέρ των θυμάτων της πανούκλας, για ν' αφήσει τουλάχιστον μια ανάμνηση της αδικίας και της βίας που τους έπληξε, και για να πει απλά αυτό που μαθαίνει κανείς μόνο μέσα στη μεγάλη συμφορά, πως οι άνθρωποι αξίζουν πολύ περισσότερο το θαυμασμό παρά την καταδίκη.

Ήξερε όμως ότι το χρονικό αυτό δεν μπορούσε να είναι χρονικό της τελειωτικής νίκης. Θα 'ταν απλώς η μαρτυρία του τι χρειάστηκε να κάνουν οι άνθρωποι, κι ακόμη του τι θα χρειαστεί να ξανακάνουν, ενάντια στον τρόπο και στα ακαταμάχητα όπλα του, ξεχνώντας τον προσωπικό τους σπαραγμό, όλοι οι άνθρωποι που, μην μπορώντας να είναι άγιοι και αρνούμενοι να υποταχθούν στη μάστιγα, πασχίζουν τουλάχιστον να γίνουν γιατροί.

Κι ακούγοντας τις φωνές της χαράς που ανέβαιναν πάνω απ' την πόλη, ο Ριέ θυμήθηκε πως αυτή η χαρά δεν είναι ποτέ ανέφελη. Γιατί ο Ριέ γνώριζε κάτι που το αγνοούσε το χαρούμενο πλήθος, κι ας μπορεί κανείς να το βρει στα βιβλία, πως ο βάκιλλος της πανούκλας δεν πεθαίνει ούτε χάνεται ποτέ, πως μπορεί να μείνει δεκάδες χρόνια ναρκωμένος στα έπιπλα και στα ρούχα, περιμένοντας υπομονετικά μέσα στα δωμάτια, τα υπόγεια, τα σεντούκια, τα μαντίλια, τα χαρτιά, και πως θα 'ρχόταν ίσως μια μέρα που η πανούκλα, για να βασανίσει ή για να διδάξει τους ανθρώπους, θα ξυπνούσε και πάλι τα ποντίκια της και θα τα 'στελνε να ψοφήσουν μέσα σε μια ευτυχισμένη πόλη.

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

Μέσα στο αποκλεισμένο Οράν, η πανούκλα θερίζει ζωές, τα κρεματόρια δουλεύουν μέρα νύχτα, τα τραμ περνούν φορτωμένα νεκρούς. Κι όμως ο κόσμος κυκλοφορεί στους δρόμους, παραδομένος σε μian αδιάκοπη αναζήτηση, κι όμως ο γεροασθματικός μετράει το χρόνο με ξερά μπιζέλια μέσα σε δυο καραβάνες, κι ενώ μερικοί πασχίζουν να ξεπεράσουν τις ενοχές τους, κάποιοι άλλοι βρίσκουν μέσα στον τρόμο και την αγωνία τις μεγάλες φιλίες που θα τους σημαδέψουν...

Ο Αλμπέρ Καμύ, γεννημένος στην Αλγερία το 1913, τιμήθηκε με το Βραβείο Νόμπελ το 1948 και πέθανε το 1960. Τη μεγάλη του φήμη την οφείλει κυρίως στα δύο του μυθιστορήματα, τον *Ξένο* (1942) και την *Πανούκλα* (1947), καθώς και στα φιλοσοφικά έργα του *Ο μύθος του Σισύφου* και *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*.

BN 960-329-151-X

· γραμματα

KAMY

μμ
1990

μ μ
,
μ .

, μ μ μ
 , , .
 , , μ
 , μ μ , -
 μ μ μ , -
 .
 μ , μ , μ , μ , μ , μ , -
 , μ .
 , . μ , μ -
 . , , μ .
 μ μ μ ,
 , μ .
 . μ -
 , μ μ μ μ . -
 μ μ . -
 , , , -
 . μ -
 , ; « μ » -
 « μ » , μ μ , -
 , μ , μ , μ , -
 μ μ , .
 μ , μ , μ , μ -

μ , -
 , ' . , -
 μ . , -
 μ , , μ , -
 μ , μ -
 . , μμ . -
 μ ' , , -
 μ . μ μ -
 μ μ . μ μ -
 μ μ . μμ , , μ . -
 ' , μ μ μ . -
 , μ μ -
 , μ μ μ . -
 , μ , μ -
 . , μ -
 μ , μ -
 μ , μ μ μ -
 μ μ μ , μ -
 μ μ μ μ , μ -
 μ μ μ μ μ μ -
 μ μ μ μ μ μ μ -
 μ μ μ μ μ μ μ μ -
 μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
 μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
 : « μ » , μ .
 μ .

μ μ μ
, , , -
μ μ μ -
, , μ μ μ -
μ μ μ -
, . , -
, μ . -
, μ , μ -
, μ -
, μ -
, μ -
μ . , μ μ , ,
μ ... , μ μ μ -
μ μ μ -
.

, , -
, .
 μ μ μ ,
 ,
 - ,
 . , μ -
 , :
 . μ -
 ,
 μ μ . μ , -
 . ,
 . ,
 , μ , μ -
 μ , μ μ μ -
 . ,
 , μ , -
 μ , μ . μ -
 μ . μ μ , μ -
 . μ , μ
 . , μ μ μ
 , . μ μ μ

« μ μ » . μ .
μ , . ,
μ ,
μ μ , . « μ
, « μ » . « μ
».
μ μ μ . -
μ μ , 17 , μ . -
μ μ , μ , -
μ μ μ μ , μ μ . -
, μ , -
μ . μ
« μ ! » . « μ
! » , μ μ , μ -
, μ , μ -
μ μ . μ , μ -
μ μ μ . , μ -
μ μ μ . , μ -
μ μ . μ , μ
μ μ , μ μ .
μ μ , μ μ .
μ μ , μ μ .

« , μ ;»

.« ».

« » , « μ μ ».

« , , ' ».

, μ -

, μ -

« μ » . «

».

« !» , « μ , -

μ ! μ ».

μ μ -

μ . μ -

μ , μ . μμ .

μ :

« » , « ».

, μ ,

- .

« μ ;»

« » .

« μ , ;»

« . , ».

μ ,

, μ . , :

, , -

μ , ».

« » μ , « ' -

»•

μ μ μ -

. μ , μ μ . μ

, μ , μ , μ

, μ .

« ,μ ;»
« , , . μ
μ μ ».
, μ , -
, -
μ
« μ μ , μ .
, μ μ
« μ ».
« - » μ -
, μ .
, , μ μ μ -
, μ μ μ μ -
μ , μ , μ μ μ . -
μ μ μ μ -
« μ » .
« μ » .
« μ ;
« » , « , μ
».
μ -
-
μ .
« !» μ , « μ' ».
, ,
μ , μ μ μ , μ , -
μ μ . μ μ -
μ μ , μ -
μ μ μ μ -
, μ μ μ μ -
μ μ μ μ ,

μ
μ
« » , « μ
». , μ
« μ , μ μ . -
μ , μ μ μ .
μ , μ .
μ .
« , μ , μ » .
μ , μ μ , μ' -
μ
« , » - , . « -
» .
μ μ . μ
μ μ . μ , μ ; , -
μ μ μ , μ , -
μ μ , 28 , μ
μ μ , μ ,
μ μ μ :
« , μ μ μ μ μ μ μ :
μ μ . μ μ μ μ μ μ
« μ μ , » . «
μ μ μ μ : , -
μ μ , μ

μ , , μ .
μ ; , μ -
, , μ , -
μ , μ , -
, μ μ . -
μ μ .
« » , « . -
μ μ » .
« » .
μ μ -
μ .
μ μ . 18 μ ,
μ , . μ μ , -
μ , , μ -
, μ μ μ ,
μ , μ . μ -
μ μ , μ -
μ μ , μ -
, μ μ -
μ , μ μ , -
μ μ μ , -
μ μ μ μ -
μ , μ μ μ

μ . μ , -
 . μ , ,
 , μ ,
 . μ , ,
 μ , μ ,
 μ μ , -
 μ , μ μ .
 μ μ , -
 μ . μ -
 μ , μ , -
 , μ , , -
 . μ μ , -
 μ , μ , -
 μ , μ , -
 , μ , μ ,
 , μ , μ -
 . μ μ -
 μ , μ , -
 μ μ μ , μ -
 μ μ ! μ , -
 μ (μ , -
), μ , μ -
 , μ , -
 μ μ μ , 25 μ . -
 μ , μ μ μ , -
 μ μ μ , -

· μ μ .

μ , μ -

, μ .

μ μ : « , » μ μ -

μ μ , 28 , -

μ , -

μ , μ -

, μ

μ μ . μ μ ,

μ μ ,

μ μ ,

μ μ μ ,

μ μ μ -

μ μ μ ,

μ μ μ -

μ μ μ . μ μ . -

μ μ μ ,

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ .

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ .

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ .

μ μ μ μ -

μ μ μ μ .

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ .

μ μ μ μ -

μ μ μ μ -

μ μ μ μ .

μ μ μ μ -

μ
« » , « , μ » μ :
μ , μ .
- , , μ .
- , μ .
« μ ; » , « μ μ ; μ , -
μ , μ » .
μ .
-
μ , μ , μ μ ,
μ μ μ . μ -
μ , μ μ , -
μ , μ μ , -
μ , μ μ .
« » , « -
» .
μ . -
μ , μ μ , μ μ
μ μ : « μ . μ » .
μ μ -
μ μ μ
« μ » , μ
« , μ .
-
-
μ
» .
μ μ , μ
μ » .
μ μ , μ
μ , μ
μ , μ
μ . -

μ μ μ . .
μ μ , μ
. . μ
μ , μ , μ μ
. μ μ
μ μ μ , μ
« μ , μ » μ .
μ , :
« , , ! ...»
« » , « ».
μ μ ,
μ μ
« μ » . « μ μ ,
».
« !» .
μ μ μ
μ , μ
« , » . «
μ
...»
μ , μ μ ,
μ μ μ ,
μ μ .
« μ » . « μ μ μ
μ μ μ ».
μ
μ μ μ μ .
« μ μ μ .
;»
« μ »>.
.
« , μ -

, , ».
, μ , μ -
-
-
. , ,
μ μ .
« » .
-
, .
μ μ μ -
μ , μ -
μ . μ μ -
μ , μ μ ,
μ .
μ , μ μ μ -
μ , μ μ -
-
-
-
« » , «μ μ !»
μ , μ μ -
μ μ -
-
-
-
« μ » , « ;»
« μ . , μ -
».
μ , .
μ μ ,
-
-
-
« » , « ».
« μ ;»
« , , μ μ -
».
« ;»

« « ,« ...»

μ , -

μ , μ .

« μ !» :

« » , « μ

μ , μ ».
μ , 30 ,

μ μ μ μ

μ , μ , -

μ μ μ , μ μ μ

μμ , μ μ

μ , μ -

« , μ ;» .

« μ ».
μ μ μ , μ -

μ μ μ

μ μ μ , μ

μ μ μ , μ

« μ . μ μ μ . -

».
μ μ -

μ μ μ , μ

μ , : « μμ μ μ !» ,

« !»

,

μ ».

. « μ

-

μ

μ

μ

-

μ

μ

.

μ

μ

μ

,

μ

-

.

μ

μ

μ

-

.

μ

μ

,

μ

μ

,

-

μ

μ

,

μ

,

μ

-

μ .

μ

μ

,

,

-

,

μ

μ

μ

,

,

-

μ .

μ,

« - »,

μ

,

-

μ

,

,

-

.

μ

,

μ

-

,

μ

.

μ

,

,

,

,

μ

.

,

μ

μ

μ

,

μ

,

μ

,

μ

μ

«μ

»

(

-

μ

)

-

μ

,

μ

μ

,

μ

μ

«

!».

-

μ

μ

-

μ

.

-

μ

μ

μ

.

μ

,

μ

-

μ

μ

,

,

μ

μμ

: «

:

μ

;

-

μ . μ

»“ μ μ' ” , “

» μ μ ”.

» μ -

μ , μ , μ -

μ μ μ , μ -

μ , μ μ -

. , μ -

μ , μ -

μ , μ -

μ μ , μ -

μ μ , μ -

μ , μ -

. μ -

μ , μ -

»“ , !” :

» μ μ .

» μ , μ -

» μ , μ -

»“ , μ . -

» !” -

» μ -

μ , μ' -

» μ . μ -

μ , μ -

μ . μ -

μ , μ -

μ μ , μ -

μ : “ μ μ -

μ μ ;” -

μ

μ . ,

« » , « μ μ -

, ».

μ .

, μ

« , μ μ μ . -

, ... μ μ .

μ μ μ ».

μ

. μ μ , μ μ

μμ ,

. , μ « μ ».

, μ , μ «μ -

».

. μ « ».

μ

« » , -

. « , μ » , «

μ μ . μ . ,

μ μ ... μ

μ . ».

« μ , -

. μ ».

« » , μ :

« ».

. μ -

, μ μ μ -

, μ , μ μ

, .

« μ , ;»
« » , « μ . -
 , ».
 μ μ ,
 μ μ .
 « μ . μ -
 μ , μ -
 μ ».
 μ -
 . μ ,
 , : ,
 « μ -
 , , μ ;»
 μ μ , -
 μ , -
 . -
 μ .
 , μ ,
 . « , »
 , « »
 . μ , -
 « μ » μ μ , « -
 , , ».
 μ ,
 - « μ » ,
 « , μ μ μ ...»
 μ ,
 « » μ μ -
 . μ -

, , μ
 μ , μ . - , -
 . , ,
 , . μ μ -
 . μ μ μ μ : « -
 ».
 μ μ -
 , . μ μ ,
 μμ μ , μ . μ μ ,
 μ , -
 , . μ .
 , μ -
 , μ μ μ μ' -
 μ μ , μ . μ μ , μ
 μ μ μ , μ μ μ μ
 μ μ μ μ μ , μ -
 . μ . -
 , μ μ , -
 μ μ μ .
 μ , ,
 μ « , » .
 « μ μ μ ».
 « μ , μ μ μ μ -
 μ μ μ , ,
 μ ,
 μ . μ , μ -
 μ . μ : , ,
 . , ,

», . , μ μ ,
· , , ,
».

· , μ μ μ -
« » , « μ . ' , -
μ , ».

« μ ;» μ -
· «
».

« “ ;”» -
μ .

« ; μ ,
».
« . μ μ ,
μ . , μ ».

μ , μ . , μ . μ . , μ -
μ , μ , μ . , μ -
μ μ . , μ -
μ , μ -
μ .

μ

,

μ ,

,

μ

,

.

,

,

μ -

μ -

.

μ

μ

μ

,

.

μ

.

« μ μ

,

μ »

. «

».

.

μ

μ

μ

«

»

,

«

μ

μ

,

μ

μ

.

μ

,

μ

μ

,

».

«

,

»

,

,

«

μ

μ

μ ,

μ

.

μ

,

μ ;»

«

μ

,

,

».

«

»

μ

.

«

,

;»

.

μ

μ

μ .

μ

μ

,

μ

μ

,

μ

μ

μ , μ , -

μ , μ , -

μ , μ , -

μ , μ , -

μ , μ , -

μ , μ μ . -

μ , μ μ . -

μ μ μ . -

μ , μ . -

μ , μ , μ >

μ , « μ , μ !» , -

μ . -

μ , μ μ : -

μ , μ . -

μ , μ , μ -

μ ; : μ -

μ , μ μ . -

μ μ , μ , μ -
μ « μ . μ » μ -
μ : " , μ μ . μ μ ».
« » μ , « μ
« μ ;» μ μ . -
».
« μ ».
« » .
« μ , μ μ μ » . « μ -
;» μ μ μ
« μ » - , « μ -
μ ».
μ μ μ . -
μ μ μ , -
μ μ μ -
μ . , μ , -
μ : μ μ -
μ , μ μ , -
μ , μ

μ μ , μ μμ
μ , μ -
μ . , μ , μ -
μ μ , μ μ -
μ μ , μ μ -
μ . « μ » , « μ -
« μ . μ μ -
».
« μ . μ .
μ , μ μ .
μ μ μ μ -
μ , μ μ ».
μ μ , μ -
μ . μ : « μ -
μ μ , μ -
μ μ μ μ . -
μ μ μ , μ ,
μ μ μ μ μ . -
μ . μ μ μ μ -
».
μ . μ -
μ .

μ μ . , μ -
.
μ μ μ ,
« » , « μ ».
μ μ , μ
μ .
,
« » , « -
μ ».
« ;»
« ».
« ; ;» ,
;
μ , μ -
μ μ μ , μ -
μ . μ , μ -
μ , μ μ -
μ μ , μ -
μ . μ , μ -
μ μ . :
« , , μ μ -
μ , μ -
μ μ , μ -
μ . μ , μ -
».
,
μ μ μ

μ , μ -

« . »

. « , μ -

, ».

, -

« » , « μ ».

, μ .

, μ . μ -

μ

, : ».

« ;»

« , ... μ ».

μ , μ

: « μ » , « ,

!»

« ;»

« ».

μ μ μ , -

μ -

. μ μ -

« μ μ .

» , « μ μ -

».

μ μ -

, , -

, μ .

μ .

μ -
· ,
: « μ
μ ».
μ , μ
μ μ -
μ , μ
μ , μ
μ
: « μ , »
· « μ
μ , μ ».
μ μ
μ , μ
μ
μ
« » , « ».
« , , ».
« !» , «μ 'μ
!»
μ
« ;»
« , μ μ μ
μ ».
« » , « ' , μ
μ .
».
:
« μ , μ ,
μ μ ...»
μ μ
μ μ .

μ : μ .

« » , « μ -

».

μ .

, μ , μ .

μ .

« μ ;» . « -

».

« » , « μμ -

. μ μ -

. μ , μ ».

« μ . μ , μ

».

« μ , μ μ -

. , : -

. μ μ .

, , .

μ -

. ,

μ μ , μ . μ ,

μ

. μ

. μ , μ

μ , μ

μ .

μ .

« , . μ ».

μ . μ , , μ -

μ . , μ

μ . . . μ
, , . , -
, μ . -
, ; , -
μ « μ ;» -
« » . « μ , -
μ . μ . -
μ . » . -
μ , μ -
, , μ -
. μ , μ -
« , ; -
μ » . -
μ μ . μ -
, μ μ -
μ μ . -
, μ . -
μ , μ μ , -
, μ μ , μ , -
. , μ -
, , , -
« , μ , . -
μ ;» . -
« μ . -
« μ , μ , μ -
μ ;» -
« ;» -
μ μ . -
, μ -
« μ » . -
μ μ

, μ - μ μ μ -
 , μ μ , μ -
 :
 « , μ , ;»
 « , ;»
 « , μ , ».
 « , , ».
 « , , » μμ , «
 , , !»
 « , » .
 μ μ
 , , μ μ -
 , μ μ μ -
 . μ -
 μ , μ μ μ , . «
 μ » .
 , μ μ -
 μ » μ : « -
 μ μ μ -
 , μ μ μ μ μ -
 μ , μ μ -
 μ μ μ μ μ -
 , μ μ μ -
 . μ μ , μ -
 μ μ μ μ μ -
 μ μ , μ μ μ
 . μ : μ
 « , ;»
 « ».
 « , ».
 « μ , ,
 ».
 « ; ;»
 « .

μ , . μ μ μ -
μ μ , ».
« ;»
« μ . μ
μ , ».
μ , μ μ
μ . μ μ -
μ . μ μ -
μ . μ μ -
μ .
« μ » . « μ
μ , μ
μ μ μ μ -
».
μ .
μ .
μ , μ μ μ -
μ , μ μ .
μ : μ , μ , ,
μ , μ , ,
μ μ , μ μ .
μ μ , μ μ μ
μ , μ μ
μ .
μ :
« μ ».
« μ μ » μ -
.« ».
« . ».
« ».
μ :
« , ! ».
« μ ;»
« , μ μ ».
μ μ

μ . , μ μ -
μ , μ μ . μ -
μ , μ μ , μ -
μ . μ . μ -
μ , μ μ , μ -
μ , μ μ . μ -
μ μ μ , μ -
μ , μ . μ -

μ , μ

μ -

μ

μ μ

μ

μ ,

μ

μ

μ -

μ

μ -

μ -

μ -

μ

μ μ μ

μ

μ

μ -

μ -

μ -

μ -

μ -

μ

μ

μ μ μ μ

μ

μ μ μ μ

μ

μ

μ -

μ

μ μ μ

μ

μ

μ

« , μ » , «
μ , μ μ ,
; μ ».
μ : , ,
« μ .
μ ».
μ ,
μ , μ μ -
μ , μ , μ ,
μ , μ , μ -
μ , μ , μ . « , . -
».
μ , μ . -
μ , μ μ , μ ,
μ μ μ , μ ,
μ , μ .
« ! » , μ , ,
μ μ , μ μ ».
μ μ μ , μ -
μ . -
μ . μ . « μ »
μ , « ».
μ ,
« » , « ».
μ ,
μ μ μ μ .
μ μ μ μ ,
μ μ μ .
μ ,

». μ , μ -
 μ μ . μ -
 « μ , μ » , « ,
 μ ;... μ μ
 μ . ».
 μ μ , -
 , ,
 ,
 μ μ μ , -
 μ μ μ -
 μ .
 « μ μ μ » .
 , μ .
 « , « » -
 , «
 . μ μ μ ».
 « , μ » , « μ -
 μ ».
 μ μ . -
 « μ » , « -
 μ μ , μ
 μ μ ».
 μ ,
 . , μ , -
 , μ μ μ -
 μ μ , μ -
 μ μ , μ μ -
 μ μ μ μ -
 , μ .
 , μ ,
 μ . μ -
 , μ . -

μ , μ μ -
, μ μ . μ -
, μ μ : « .
».
μ , , ,
, , , . (-
. μ), -
μ μ μ , -
μ , μ , -
, μ . μ , -
, μ μ μ , -
« μ » μ , « μ » , -
».
« , μ μ -
».
μ μ μ ,
μ « μ μ » . μ -
μ .
« , μ , ;
μ μ μ μ μ -
, ;» .
μ . μ , μ -
. μ . μ -
, μ μ μ . -
, μ μ μ .

« , μ , , -
».
μ
« μ , -
μ . μ ;» μ
μ μ' . -
μ μ μ -
μ , μ μ -
μ , μ , -
μ .
« , » μ , « μ -
μ μ , μ μ -
μ ».
μ
μ , μ μ -
μ . μ . -
« μ ;»
μ μ : « , -
μ μ !» , -
μ , -
μ .
« !» μ . « -
μ μ , μ -
μ μ ».
« » , μ -
μ , « μ . -
μ μ . μ -
μ μ μ . μ -
μ μ μ . μ -

μ , . μ μ μ-
μ , μ μ . ,
μ , , μ ,
μ , μ . ,
μ . ,

μ . -
, , μ , -
, . μ , -
μ μ μ μ μ -
μ μ . μ μ .
μ , μ μ .
, μ , μ , -
μ μ , μ , -
μ , μ , μ :
« , μ , μ , , μ -
», μ μ , μ , -
μ , . μ μ -
μ μ μ . μ -
, μ' μ μ μ -
μ , μ μ , μ ,
. μ μ μ , μ -
μ , : « μ μ
μ , μ .
, μ .
, μ ».
μ μ ,
μ μ μ , -
μ μ - μ -
μ , μ μ , -
μ μ μ . μ
μ μ μ μ
, , μ ,
μ μ ,

, . μ
 , μ μ .
 , μ
 .
 « » .
 , μ μ ,
 μ , μ ,
 .
 « μ μ μ μ »
 .
 « μ μ ».
 μ μ μ μ μ , , μ μ
 μ μ μ , μ , μ μ
 , μ μ
 , μ μ ,
 . μ μ , μ
 , μ μ μ μ μ
 « » .
 « μ » .
 « » , « μ » .
 μ μ μ μ ,
 μ
 .
 « , μ μ μ μ ».
 « μ μ μ ; »
 ,
 μ
 « , μ , μ ,
 μ ».
 , μ μ μ μ μ
 , μ μ μ μ μ
 :

« , μ , μ -
 , : “ , -
 !”» .
 , μ μ μ -
 , . , , -
 μ , , . -
 « » , « » . -
 μ , μ , -
 , , μ , -
 . μ . -
 , μ μ . -
 μ , μ μ . -
 μ , μ μ μ . -
 . μ -
 , μ μ μ ... μ -
 μ » . , μ -
 μ , μ μ -
 . μ . -
 « , μ . -
 , μ μ μ μ μ -
 . μ μ μ μ μ -
 , μ μ μ μ μ -
 » . -
 « » , « » . -
 μ . μ -
 , μ . μ -
 « » , « μ’ -
 !» μ μ

« μ .
μ
μ , μ - μ , - - , - - , -
0 0 , , :
μ !» ,
μ , .
, . , μ -
μ μ μ , μ -
, μ , μ -
μ . μ
« μ . » . , -
: « , ;
».
μ . ,
μ μ , μ , μ -
μ μ μ μ , μ -
, , -
.

, μ , μ -
, μ , μ -
μ μ μ , , μ
, μ .
μ μ . μ -
, , -
μ , μ , -
, μ μ -
μ μ μ , -
μ . μ -
μ μ μ , -
μ μ μ μ , -
μ μ μ μ μ - , -
, μ μ ,
μ μ « μ », -
μ μ μ μ μ -
μ , -
. -

μ μ μ -
 μ μ μ -
 . μ μ μ μ μ -
 , -
 « μ ».
 « μ ;» μ . μ
 μ , ,
 . μ -
 . μ , μ μ μ -
 . μ , μ μ μ -
 , , μ μ -
 , μ , μ , -
 μ , μ . μ -
 μ . μ -
 μ , , -
 , μ , μ μ -
 μ , μ μ -
 , , μ -
 μ , μ , μ -
 , μ , μ μ -
 , μ μ -
 , μ μ -
 , μ -

· , μ , -
 , μ , μ -
 , , μ
 , μ
 μ , μ , ,
 μ , μ , ,
 μ μ . ,

, μ μ μ μ -
. μ μ -
. μ , -
« μ' » -
. « μ , » -
, ». -
, , -
. μ μ -
« , μ , μ μ . » -
. ». -
μ -
, μ μ μ -
, , -
μ μ μ , -
, μ μ -
: , -
« , μ μ . » -
μ μ . -
μ : « μ , -
μ μ . μ -
μ μ . , -
μ μ μ , -
μ μ . μ -
, . -
μ ».
, μ μ μ -
μ μ , μ , -
μ μ μ , μ -
μ μ μ μ μ -
, μ -
, μ
- μ μ
, μ μ , μ μ

μ ,
 . μ ,
 . μ ,
 μ , μ ,
 μ . μ ,
 . μ , μ ,
 μ : “ μ ,
 ”. μ , μ , μ ,
 μ . μ ,
 . μ , μ ,
 μ , μ ,
 μ . μ ,
 μ , μ ,
 μ , μ ,
 μ , μ , μ , μ ,
 μ : “ μ ,
 ”. μ , μ ,
 μ . μ ,
 μ , μ ,
 μ . μ

μ , μ μ , μ , μ , μ -
μ , μ μ , μ μ . μ . ;
» , μ , μ . μ . -
».

μ , μ . -
μ , μ , μ . -
μ , μ , μ . μ -
μ , μ . -
μ , μ . -
μ , μ . -
μ , μ μ μ -
« ;» . -
« » . -
« μ μ . , -
» . -
« » . -
μ μ μ -
μ . -
« μ ;» . -
« , μ μ » . -
μ ! μ μ -
μ μ μ . -
μ μ μ . -
μ , μ -
μ . -
μ , -

μ ».

« ;»

« μ , μ μ ».

« μ , .

μ , -

μ , , ,

μ ».

« » . « -

μ μ -

, ».

« μ ».

« . ;»

« μ ».

:

« ;» .

« , μ , -

μ . μ , -

μ , ,

μ . μμ ».

« » , « μ , μ ,

μ . μ ,

μ . μ μ .

, ... μ ...»

« μ ,

μ ;»

« μ μ μ .

« μ μ , μ ;» -

μ μ μ , μ -

μ μ μ , , -

μ μ μ , -

« μ , , μ

, μ

;»

« μ . ,
, μ . , μ
, μ
».
μ μ μ , ,
μ μ . μ . «
μ » μ . , ;» μ . «
« , μ ;»
μ , .
« , μ ; μ μ -
».
« ;»
« μ . , , μ -
μ μ . μ ; -
μ . , μ -
».
μ μ
« μ » , « -
».
μ -
« μ μ ;»
« μ » . « ;»
« » , « -
μ , ;
».
,

: , μ , .
μ , , -
, -
, μ , μ
« » , « μ
;»
« » .
« » , « μ , μ
μ μ μ , μ , μ .
μ μ μ , -
, -
, μ , .
μ μ μ , μ ».
« ;»
, μ .
μ μ , μ .
μ μ , μ , μ -
, μ , μ
« μ μ , μ , μ , μ -
μ μ , μ μ
, μ .
! » ; μ : “ -
μ ; , . μ ,
μ μ ,
μ . , μ . ,
μ ...»
μ -
« ;» μ .

« ...» , « , -

μ , μ ; μ μ -

μ μ μ' , μ μ -

».

« » μ , « μ μ -

. μ μ ».

« , . μ

μ ».

« , . μ μ ,

».

« » , «μ μ ».

μ μ , -

μ μ , -

μ μ ,

μ μ ,

μ μ ;»

μ ;

« ».

μ ,

μ ,

μ ,

μ μ

μ μ

« » .

« » , « μ -

».

μ ,

μ μ , -

μ μ

μ μ

μ μ

μ μ

μ μ

μ μ

μ -

, , , -
: :
« μ , μ , :
».
μ
« , . , -
;»
« » , « μ
μ μ ».
μ , μ -
μ . , μ
« μ . ;» μ
μ μ , μ
μ :
« ».
μ , μ , ,
μ . , μ , -
μ . -
μ . -
« μ . , « , μ -
μ . , : μ ,
μ ,
μ ».
« μ , μ , , -
μ μ , μ μ
μ μ
μ , μ , -
μ . ».
« μ »
μ μ ; «
μ μ μ μ ; -
».
μ μ . μ . -
μ μ . μ . -
μ , μ . μ . -
μ . , ,
μ .

« , » , «

μ ;»

« . ».

« ;»

« ».

μ - μ . μ μ ' -

	μ	,		μ	,	μ		-
			μ		μ	,	0	-
			.					-
								-
		μ		μ		μ		-
			,				μ	-
μ	.		μ		μ		μ	-
			.			μ	μ	-
			,			μ		-
		$\mu\mu$,			μ		-
μ			.			μ		-
			,				μ	-
	μ							-
	.					μ		-
	.					μ		-
					,			-
	μ		μ	,	μ			-
	μ	μ	.				μ	-
			,		μ			-
μ	μ	,			μ			-
			,		μ			-
			,		μ			-
				μ			...	-
				,				-
					μ			-
		.		μ	μ			-
			,			μ	μ	-
μ	.				μ	μ	μ	-
					μ		μ	-
		μ				.		-
		μ			,			-
							μ	-
μ	.							-

, μ . μ -
μ μ μ -
« μ ;» : « , »
μ . , « μ », -
« μ , μ » .
, μ μ : « μ μ -
, μ μ , μ -
, μ -
».
« μ » , « -
; μ “ ”, -
“ μ ” μ ».
« μ » . , μ -
, . « μ » -
, , μ « -
» μ , μ -
μ . , μ -
: « μ » . «μ », -
μ , μ-
.
« μ » .
« ;» .
« “ ” , μ ».
« μ ;»
« μ , , μ -
».
« μ » , « . -
« “μ ”, ;» .
« μ μ :
« » , « » .

μ : μ μ -
 μ μ , μ -
 , μ , μ -
 , μ , μ -
 , μ μ μ -
 μ . μ -
 , μ -
 , μ μ μ , μ -
 , μ . μ -
 μ μ μ , μ -
 , μ μ . μ -
 μ , μ -
 , μ μ μ μ μ -
 μ μ μ . μ -
 , μ μ , μ -
 , μ μ μ μ μ -
 μ : μ -
 « μ ;» .
 « » .
 « μ ; μ ,
 » .

« , ’ .

».

« , » .
 , μ μ , μ ,
 μ μ , μ .
 μ , μ μ
 μ μ , μ μ .
 , μ -

« , ;» μ-

« , μ μ μ ».

« ;»

« » μ -

. « , μ ».

, μ :

« μ ;»

« μ μ μ » μ-

« μ , μ μ
 ... μ , μ -
 , μ μ -
 ».

μ μ , μ .

« μ ;»

« » . « μ μ ».

μ . -

. μ μ , μ . μ μ -

μ μ μ , μ μ -

μ μ . μ , μ -

μ . , μ -

, μ -

, μ -

, μ -

« , ;
μ ».

« μ . μ μ
μ ».
« , μ » μ . « ;»
« ».

μ ,
μ μ μ . μ , μ
μ , μ μ , -
μ μ μ . -
μ , μ μ μ , -
μ . μ -

« » , « μ μ μ ».

« μ ;» .
μ ,
μ -

«μ » , . , -
« » μ -
μ ,

« ;» .
« ».
« !»

:
« ;»
« , μ ».
« , μ ».
« μ μ .
« » .

μ
μ ,

μ .
, μ -
. μ : « -
μ μ ».
, μ , μ -
, μ μ . -
, μ μ -
μ μ , -
μ . -
, μ μ . -
μ , -
« μ », . -
, μ . -
, μ μ μ . μ , -
μ : μ μ . μ -
« μ » . « , μ -
».
μ -
μ μ , μ . -
« μ » . « μ . -
».
μ μ , μ . -
μ . -
μ , , -
, μ μ μ μ -
, , μ , -
μ ,

· , μ , μ , μ , !
μ , μ , μ , - |
· μ μ , -
, μ μ μ μ , μ ,
μ , μ μ μ , μ , -
μ μ . μ , μ , -
μ « μ , μ μ , μ ,
» μ , μ ,
· μ -
« μ ; μ μ , μ
μ μ μ . μ -
μ . μ μ -
μ μ , μ μ .
μ μ μ μ μ .
μ μ μ , μ μ μ
μ , μ μ μ
« μ ; » μ .
« μ » . « μ μ μ μ-
· μ μ μ μ-
, μ μ) μ
· μ μ ,
μ , μ μ , μ ,
, μ μ , μ ,
μ

μ -
·
« » . « ' -
;>
μ . « »
·
« , μ μ ».
μ :
« » , « μ ,
, μ ».
« . , »
·
, μ , μ μ-
μ , μ . μ
· μ μ ,
μ μ , μ μ ,
μ μ . μ ,
μ μ , -
μ μ μ .
« μ ;>
« » .
μ , μ μ -
· μ μ μ , -
μ μ μ μ -
μ . , μ -
μ , μ , μ -
μ μ , μ μ -
μ μ : « » -
, « , μ -
, μ μ -
· μ
μ , μ . ,
μ , μ -
μ μ μ ,

Saint James Infirmary.

« μ ;» ,
 .
 « μ » μ . « μ , μ - |
 ».
 « μ » .
 « ;»
 .
 « » , « μ μ , μ
 μ . μ ,
 ».
 . μ
 , μ μ -
 :
 « μ μ μ ;» -
 « ;» , -
 . « μ μ » .
 μ ,
 , μ .
 « μ μ μ ;» -
 , μ μ μ
 μ .
 « μ » μ -
 .
 μ .
 , μ μ .
 μ , μ -
 , μ μ μ μ μ -
 , μ μ -
 , μ μ .
 , μ -
 . μ . μ -
 . μ μ , μ μ -
 μ μ μ μ . μ -
 ,
 .

« , . , , ».
« , » . « μ μ , ».
« μ » . « μ ; »
 , μ , -
 μ μ ; μ
 μ μ .
« ; ; »
« μ , μ ».
 . -
 μ μ μ , μ ,
 μ . μ
« μ » , « . -
 ».
« » μ , « μ μ
 μ μ μ ».
 μ , μ , -
 μ μ μ μ μ
« μ μ , ; » .
 , μ -
 :
« μ ».
 :
« , μ μ -
 , μ -
 μ ».
 μ , -
« μ ! : , -
 ».
 ,
 μ .

« , ;» μ .

« . μ ,
».

μ , μ
« . :

μ . μ . μ . -
, μ μ μ . , -

».
μ , -
. μ , -

« μ » , « -
. μ , μ -

. μ μ -
μ ».

« ;» .
« .

« »;
« , ...»

« . μ , -
μ μ , -

« , μ , μ ».
« μ ;» -

« , μ , ».
μμ , μ -

« , , ».
« , , » , «

μ μ ».
μ :

« μ ».

« . μ » μ -
, « μ μ μ -
».

μ
, μ ,

μ , μ μ :
« μ μ ,
!»
μ

μ . μ μ -
, μ μ μ -
, μ , μ , ,
, .
, μ -

μ μ μ -
μ , μ . μ -
. , μ , μ .
μ , μ

μ . , μ μ ,
, μ μ
, , μ
« » μ . « , μ » .
μ μ , μ ,

μ μ μ -
μ . μ , μ -
« μ » . «
, μ μ ».

« μ μ μ -
» . μ μ -
μ , μ . -

μ -

. μ

μ μ ,

μ .

« ;»

« μ » μ .

:

« ».

, μ μ μ ,

μ . μ -

μ μ . , -

, . μ

, -

μ , μ -

. , :

« , ».

« μ » .

« μ » μ -

μ .

« μ ;»

« ».

« !» .

« -

;»

μ μ μ μ -

μ . « -

« ;» . « -

».

μ *Saint James Infirmary.* -

, μ -

μ .

« . » .

μ , ,

, μ ,

,

.

« » μ . « μ -

μ ».

« ;»

« , μ ».

« : , -

».

μ . μ ,

μ μ

μ . μ -

μ μ -

μ . ,

μ

« , » , «

μ μ , μ -

μ , μ

μ , μ ».

« ;»

« μ . μ -

».

« μ ;» .

« . -

μ μ , μ' ».

« , ».

« , ,

μ , μ .

».

« , : ;»

« , μ ».

« ; , μ μ

μ , μ

μ , , μ -

μ μ' -

μ ».

μ . -

« μ , : ».

μ -

μ -

:

μ . -
:
« , μ . ».

, μ , μ , -
μ , μ . μ , μ ,
μ , μ , μ μ ,
μ , μ , μ , -
μ , μ , μ μ ,
μ , μ , μ -
μ , μ , μ -
μ , μ . μ μ -
μ , μ , μ μ ,
μ , μ , μ μ -
μ , μ μ μ , μ -
μ , μ μ μ μ , μ -
μ , μ μ μ , μ μ , μ -
μ , μ μ , μ μ μ μ , μ -
μ , μ μ , μ μ μ μ , μ , -
μ , μ μ , μ μ μ μ , μ , -

μ μ , μ .
 μ μ , μ μ , μ -
 μ μ , . μ μ
 μ μ , μ
 μ , . μ μ
 μ μ μ , μ . « -
 μ μ , » μ .
 μ , , , μ -
 μ . , μ -
 μ μ μ , μ -
 μ μ μ , -
 μ μ μ μ ,
 μ , , μ ,
 μ μ μ μ , -
 μ , μ , . «
 μ μ μ »
 μ , -
 μ . μ -
 μ , μ , -
 μ μ μ μ ,
 μ μ μ μ , -
 μ μ μ μ μ ,

, μ ;
 μ , μ -
 , μ -
 . μ , μ
 μ , μ -
 μ , μ , μ -
 μ , μ , μ
 μ , μ .
 μ , μ , μ
 μ , μ , μ -
 μ . μ μ -
 , μ μ -
 . μ μ , μ -
 μ μ . μ -
 μ μ , μ -
 , μ μ μ .
 , μ , μ
 μ , μ
 , μ μ -
 , μ μ μ μ -
 , μ μ μ μ -
 μ μ μ μ .
 , μ μ μ μ -
 μ μ μ μ .

. μ , μ μ -
μ , μ μ -
μ , μ μ -
μ , μ μ μ , . -
μ μ . μ -
μ , μ , -
μ μ . μ -
μ , μ -
μ μ , μ -
μ μ . μ μ -
μ , μ μ -
μ , μ -
μ μ . μ -
μ μ , μ μ -
μ μ μ . « μ μ -
» μ μ , -
μ μ , -
μ μ -
μ > μ . μ -
μ , μ μ -
μ μ μ μ , -
μ μ μ μ , μ -
μ μ μ μ , μ -
μ μ μ μ . μ μ , -
μ μ μ μ . μ -
μ μ μ μ . μ -

, μ , μ , -
, μ μ μ . , -
, μ μ μ , μ , μ -
, . , -
μ μ μ μ -
, μ μ -
μ , , , μ -
μ , , μ -
μ μ . -
, μ -
: « , !» μ -
μ , μ : μ -
μ μ μ . -
μ μ , μ -
, , μ , μ -
μ , μ μ μ , μ , -
μ , μ , μ -
, μ μ ;
, . μ , μ μ -
, μ μ -
, . μ -
, μ , μ μ μ , μ -
μ μ μ μ -
μ μ , μ -
μ , μ , μ -

, ».
, μ , -
μ , μ .
, μ μ -
. . -
, μ μ . -
, μ , μ -
μ , μ -
μ , μ -
μ , μ -
. , μ μ , -
μ μ , -
μ , μ , -
μ , μ , -
μ μ μ -
, μ -
μ . μ -
. μ , μ -
μ . μ μ -
μ . μ μ -

μ , μ . , , μ -
 , , μ -
 , , μ -
 !» μ : « μ , -
 μ ; « »
 , μ . , μ μ
 μ , μ . -
 , μ μ , μ -
 . μ , μ μ ,
 μ μ ; μ μ -
 μ . μ -
 μ μ ; μ μ -
 , μ , μ , -
 , μ , -
 μ , μ -
 . μ μ , -
 , μ μ , -
 μ , μ -
 ! , , μ -
 , , μ -
 , μ ,
 μ μ .

.
 μ
 , μ
 « μ μ . », -
 μ , μ , -
 μ μ μ μ -
 μ μ : « -
 μ μ » . , -
 μ . μ -
 : « , μ μ
 » .
 « » , «
 , μ μ μ . -
 , μ , -
 μ . -
 , μ , -
 , μ , -
 “ μ ” μ ,
 μ ; μ
 μ , μ , -
 , μ . -
 μ ;” , -
 μ μ μ μ ,
 μ , μ , μ -
 , μ . -
 , μ , μ , -
 μ μ μ μ , -
 μ μ μ μ μ μ
 , μ μ μ μ μ μ μ

μ

: « , ,

».

«

μ

μ

,

,

μ

μ

μ

: “

“

,

;

:

μ

.

;

,

μ

,

μ

:

μ

μ

μ

,

μ

μ

μμ

μ

,

μ

μ

μ

,

μ

μ

μ

,

,

,

μ

,

,

.

μ

,

,

μ

μ

...

μ

,

μ

μ

,

μ

μ

»

,

.

μ

,

,

.

,

μ

,

μ

,

μ

,

μ

μ

μ

,

μ

μ

μ

μ

μ

,

, . -
. , μ ; , μ μ , -
. ... ; -
” μ .
» » . « ;
μ , μ ;
μ ' , μ , μ ,
μ μ . μ
μ , μ , -
μ , , μ . -
μ μ , μ , μ -
μ μ μ , μ .
μ , μ , μ , -
, μ μ μ , μ -
' μ μ μ ' , μ , -
μ μ , μ , -
, μ μ μ . -
μ , μ . -
, μ μ . -
, , μ . -
, , . -
» .
μ μ' -
μμ μ μ μ -
μ μ μ -

, , . ,
 μ , , μ ,
 μ , , μ ,
 , , μ ,
 μ , μ , μ . ,
 , , μ ,
 μ μ μ ,
 μ , μ ,
 μ μ μ . ,
 , μ μ ,
 μ μ μ . μ μ
 μ : μ μ μ
 μ , μ μ
 , μ μ μ .

« μ, μ² ;
μ, μ ».

μ , μ -
.

« μ , μ ;»
μ .

«
».

μ μ μ μ μ , μ -
μ . μ μ μ μ . μ -

μ , μ μ , μ μ , μ -

μ , μ μ , μ μ μ μ μ μ μ μ μ .

μ , μ μ μ μ μ μ

, μ μ -

, μ , μ -

« ;» μ .

« ».

« μ ;»

« μ , ».

« » , « , ».

μ , μ -

μ , μ .

« ;» , μ -

.

μ , μ μ , μ -

« , ».

« , μ ;»

μ , μ μ -
μ μ , μ μ -
μ μ μ .
, μ μ μ .
, μ μ .
. μ : « ,
, μ μ ».
μ , μ
μ μ , μ μ .
μ μ .
« μ μ ;» . μ μ -
μ , μ .
μ .
μ . « μ μ μ » , « μ -
!» μ μ , μ ,
μ μ . μ μ -
μ μ μ μ μ ,
μ μ μ μ μ .
« μ , μ » . « μ -
μ ».
μ μ .
μ μ .
, « μ !» μ μ .
μ , μ . « μ -
μ » μ μ μ -
μ . ' μ μ , μ -
, μ .

μ ,
 . μ -
 , μ μ μ μ -
 μ , μ μ , μ μ -
 « μ ;» .
 « , μ μ ».
 « μ , μ .
 , ».
 « ;»
 « μ . , μ -
 ».
 μ μ μ μ μ -
 . μ μ μ μ μ .
 μ μ μ μ μ -
 . μ μ , : « -
 » . μ
 « , ; ».
 μ μ .
 « μ μ μ , μ , μ ».
 « , ;»
 « , μ ».
 , μ
 « ;»
 μ :
 « μ , μ , ' -
 μ ».
 « μ , »
 μ .
 « . μ . μ ».

« ' » μ μ . -
 . , μ -
 , μ μ
 , μ , , . -
 ' μ μ , μ μ-
 μ . , μ μ
 μ . μ μ μ -
 . μ , μ
 μ μ . ' . μ ,
 μ , .
 . μ μ , μ -
 , μ μ , μ -
 . μ μ μ , -
 , μ μ μ μ ,
 μ . μ μ
 μ , . -
 , μ , . -
 , μ μ μ μ -
 , μ μ μ μ
 « μ ; » .
 « μ μ μ , μ μ ».
 « μ μ μ μ . μ .
 μ » .

« » , « » .
« , μ » .
 . μ , μ -
 μ ; .
« » .
 μ , μ ,
 μ : « , » .
 μ , μ
 μ , μ ,
 μ μ , μ .
« μ » μ .
« , μ μ . μ μ
 » .
 , μ μ
« » μ . « -
 μ μ » .
« » μ , « μ , μ μ
 » .
 , . -
« μ ; » .
 μ , μ μ , μ
 μ , μ , μ
 μ . μ -
 μ μ , « μ , μ -
 » .
 , μ , μ -
 , μ μ -
 .
« » μ . «
 μ , μ
 μ . μ -
 μ , μ ,
 μ » .

μ .
« μ , μ ! , 0 , -
μ , μ μ . -
;» -
μ , . -
μ . μ , μ -
μ : μ -
« μ , μ , μ .
μ μ μ , μ μ » .
μ .
« μ , μ : μ
μ . μ , , , μ
» .
« μ , μ »
μ . « μ μ μ μ -
μ » .
« μ μ ;» μ .
« » , «
μ . μ , .
μ » .
μ , μ μ -
μμ .
μμ μ .
« ;»
« μ μ μ μ :
μ μ » μ , «
» .

« μ μ . μ μ -
μ μ . » . μ
. μ
« » , . « -
» .
, μ
. , . -
μ « » . « -
μ » .
, μ
. μ
μ μ , μ μ
μ , μ -
. μ , -
μμ μ , μ ,
μ μ μ μ μ -
. μ μ μ . -
μ , μ , μ -
, μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ , μ -
μ μ μ μ μ , μ -
μ μ μ μ μ μ μ -
, μ μ μ μ μ .
. μ μ μ μ μ μ μ -
, μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ .

« μ μ ;»

« » , μ . « , ».

μ μ , -

« μ , μ » .

;

« !»

μ ,

μ -

μ

μ

μ

μ

-

μ,

μ

, μ -

« μ μ μ μ ;» μ -

. « μ μ ».

μ

:

« » . « μ , » -

« » μ μ . « -

μ , μ , μ μ μ μ . μ μ , μ μ μ ».

μ .

μ*

μ

« , » . « .

,0' μ ' μ

».

« , μ » μ , «
».

μ

« μ μ , . μ :

μ , . μ , -
μ , μ μ .
μ ».

μ -

« » , «
».

« μ .
μ μ . μ μ ,
μ μ , μ μ' -
».

« μ » . μ -
μ . μ : « »
μ .

μ , μ , μ μ μ

« μ » . « μ
μ ».

« μ , μ :

« μ' ;» . « μ , -
μ μ , μ μ -
μ ».

« μ » , μ , «
μ μ ».

μ μ μ , -
μ μ μ . μ -
, μ μ , -
. μ , , μ -
, . μ , -
μ . μ μ , -
, . -
μ . μ μ μ μ : « μ -
μ μ ;», -
μ , μ -
μ μ . -
μ , μ -
μ : μ -
« μ , μ -
» . -
μ μ μ , μ -
μ μ μ , -
μ . μ -
μ μ μ . -
, μ , -
μ « μ » μ . -
, μ , -
μ μ , -
μ , μ -
μ .

μ , μ , μ -
, , -
, , -
μ μ . μ . μ , -
μ μ , μ , -
μ μ . , , -
μ , μ , -
μ , μ , -
, . , -
, μ , -
. μ , , -
μ , μ , -
μ μ μ , : « μ , -
, μ , -
μ μ , : « , -
, μ , -
μ , μ , -
μ μ μ . μ μ , -
μ μ , μ , μ -
μ μ μ . μ μ -
, μ , μ , -
, μ , μ , -
, μ , -
μ , « » . , -
μ , μ , μ μ -
, μ μ -
μ . μ -

« . μ μ μ : , , -
 . μ μ μ ».
 μ
 , μ , .
 . μ , μ
 . μ μ , μ -
 μ . μ , μ μ -
 μ μ μ , μ μ , -
 μ μ . μ μ μ μ
 . μ . , , , -
 μ μ , μ , μ , μ μ :
 « μ ».

μ . , μ -

μ , μ -

μ μ , , -

, μ , -

μ μ . μ , μ -

μ , μ .

μ , μ -

, μ μ -

μ . μ -

, μ -

μ μ -

μ μ .

, μ μ .

μ , μ μ -

μ μ μ -

μ μ -

μ μ μ -

μ μ .

μ ,

μ μ .

μ μ μ ,

μ μ μ -

. μ μ -

, μ -

, μ μ -

μ . μ -

,

« μ ;» μ .

« ».

μ μ . μ μ -

« μ , μ , μ -
» μ . « μ μ μ

».

μ μ , μ μ -
, , μ μ -
, μ μ

μ , μ μ , μ

, μ μ μ , μ

μ , μ μ μ , μ . « -
» , «

μ μ μ μ μ -

μ μ μ μ μ -

μ μ μ μ μ -

».

μ

,

.

-

, μ

μ

.

-

,

μ

.

-

μ

μ

,

-

.

μ

,

-

μ

μ

μ

.

-

.

«

»

.

, « μ

».

-

μ

,

.

μ

,

-

«

»

, « ,

».

μ

,

μ

μ

.

μ

μμ μ

,

.

«

»

. «

».

,

μ

,

,

μ

-

.

-

μ ,

μ

μ

μ

-

μ

-

μ

,

,

,

.

,

,

μ ,

μ μ

μ . μ , -
μ , -
« μ » .
« » μ ,
, « μ ».
, . ,
, , -
, μ μ
« μ » μ μ
μ , . « ;»

. μ -
, -
, -
« » , « μ μ ; -
».
μ , μ μ -
. μ μ μ
μ ,
μ . μ , μ μ -
, μ μ
, μ μ
μ . μ -
μ , : -
, μ . ,
μ ,
μ μ μ
μ μ . -
« » , -
. « ».
« » , « ».
. μ -
. μ , μ -
. μ μ
« » , « μ .
μ ; μ ;»
« » , « μ .
μ ».
« , μ . ,
μ ;»
, μ .
« ...»
μ , μ -
μ . μ

μ . μ , μ -
μ μ , ... , μ -
) , μ . μ -
» , μ μ μ “ , -
μ ”. μ μ μ -
μ , μ μ’ μ μ’ -
, , μ μ μ’ μ’ -
μ μ μ , μ’ μ . -
» μ μ μ μ μ . -
, , μ’ -
. μ’ , μ : “ -
. ”. , , -
μ μ . , -
μ μ μ μ μ μ μ . -
μ μ μ μ μ μ . -
, μ , , -
» μ , μ . -
μ μ μ μ μ μ . -
μ , μ , -
μ μ μ μ μ μ . -
. μ μ μ , -
μ , μ μ μ -

μ μ μ . -
 μ , μ -
 , μ , -
 μ . μ -
 μ , μ , -
 μ . -
 μ . μ -
 . μ -
 μ μ . μ , μ -
 , μ μ . μ -
 μ , μ . μ -
 » μ , μ μ' μ -
 μ . μ μ' , μ -
 , , μ , μ μ -
 μ , , , μ -
 , μ , -
 . μ μ' μ . -
 μ , μ , μ , μ , -
 μ , μ' , , μ , -
 μ , μ -
 . -
 » μ , μ μ , μ -
 , μ , -
 : μ . μ , μ , -
 , μ , μ -
 , μ μ μ μ -
 μ μ μ μ μ -

« » , « μ μ' -
 , μ ».
 « ».
 « : . μ -
 μ μ μ , μ ».
 , μ μ μ , μ μ -
 μ μ , μ μ μ -
 μ μ , μ , μ , μ -
 μ μ . μ μ , μ -
 μ , μ , μ , -
 μ , μ . μ -
 . μ .
 « ».
 « , » .
 , μ μ , μ μμ ,
 « » , « , μ .
 μ .
 μ μ μ μ , μ , -
 μ . μ μ' , μ μ ».
 « , μ μ , μ -
 μ ».
 , μ . -
 μ μ μ μ , μ , -
 μ . μ . -
 :
 « » , « μ μ ;»
 « , » .
 « μ μ . μ -
 μ μ ».
 μ .
 « μ , μ μ -
 μ μ μ . , μ μ -
 μ μ μ . μ ' -
 , μ μ μ , μ ' -
 , μ μ μ ;» -
 , μ μ μ -

μ μ . μ . -
, , μ ,
, , .
μ . , -
, μ , μ -
, μ , μ -
, . -
. .
μ , , -
, μ , .
, , μ . μ
μ , μ , μ μ -
μ , μ , μ . -
, , μ , , -
, . μ , -
μ , μ . μ μ .
, , ,
, μ .
μ , , μ -
, . -
, μ -
, μ , -
μ . μ .
, μ .

μ , , μ -
, μ , , μ ,
μ
μ μ μ .
, μ μ
« , μ , , μ ! » .
μ ,
μ . μ μ
μ , μ
« , » .
« ... μ , ... »
μ . , -
μ , .
« μ , μ , μ . , μ !
μ , μ -
μ , » .
μ , μ , μ .
« μ » .
μ , μ -
μ , μ
μ , μ -
μ -
μ -
μ -
μ , μ -
μ -
μ -
μ -
μ -
μ -

μ ; ' μ , μ

...

, μ μ . μ , μ μ -

μ . « μ » . μ μ

μ μ . -

μ , μ μ μ . -

μ . μ -

, μ !» .

μ , -

, , μ . -

μ , μ μ -

μ , , μ -

, , μ -

. , μ -

μ , μ , μ μ μ -

μ , μ , μ , μ -

μ μ , -

, μ μ -

μ , : « μ μ , μ -

...» , μ -

, « -

» .

« μ , μ -

...» , μ -

« ;» μ μ ,

μ , -
-
μ , -
μ -
μ , - μ -
μ .
« » , « ».
« ;»
« , !»
μ -
« μ ' ;»
« , ! μ !»
μ -
μ , μ -
μ μ μ μ μ . -
μ μ μ μ . -
μ .

· , , -

,

,

μ

,

,

,

,

μ

,

μ

,

μμ

μ

μ

.

.

.

μ

μ

μ

μ

.

μ

μ

,

μ

.

μ

,

,

,

,

μ

μ

,

,

μ

μ

μ

,

,

μ

μ

μ

μ

μ

.

μ

μ

μ

μ

μ

μ

.

μ

,

,

μ

μ

,

,

,

.

μ

μ

,

.

,

μ

μ

,

-

μ

,

.

,

-

μ

.

μ

,

μ

,

.

μ

-

μ , μ μ . , μ ,
 , , μ , μ ,
 μ . μ -
 , μ , μ -
 μ μ . μ ,
 μ μ , μ , μ -
 μ μ . μ , μ -
 μ μ , μ , μ -
 μ μ μ , μ , μ -
 , μ μ , μ , μ -
 . μ . μ μ

μ , , μ μ , μ μ -
μ , , μ , -
μ , , μ μ -
μ , , μ μ -
μ . , μμ
, μ . , μ
μ . , -
μ , μ μ μ μ -
μ , . μ , μ , -
, μ μ
μ , , μ , μ
μ . μ μ
μ , μ μ -
μ , μ μ μ .
, μ μ μ μ μ μ .
, μ μ μ μ , μ
, μ , μ -
μ μ , μ -
μ , « » . « »
μ , « μ μ μ -

μ . « μ , μ ;»

μ , μ . μ -

· μ . μ -

· , -

μ , μ μ , -

· μ μ , -

· μ μ , -

μ « , » μ , « μ μ -

· μ μ μ -

» ;» μ μ μ -

« , » .

· , μ , -

μ μ μ , μ -

· μ μ . -

· μ μ μ -

μ μ μ μ .

« » μ , « μ μ μ μ μ .

· μ μ μ μ , μ ,

!» μ μ μ μ -

μ μ μ , μ μ . -

μ μ μ μ μ , μ -

μ μ μ .

·

, μ , μ . μ , μ -
 , μ , μ , μ -
 μ , μ , μ μ -
 , μ , μ , μ -
 , μ , μ , μ -
 . μ μ μ -
 , , μ , . μ , -
 μ μ , μ , μ -
 . μ , μ , -
 « !» , « , -
 μ » . , -
 μ , μ . -
 « » . « μ , μ -
 μ . μ , μ -
 » . μ μ -
 « μ » , μμ -
 , « μ μ , » .
 μ μ ,
 , μ μ μ . -
 , μ μ μ , μ , μ'
 , μ μ , μ ,

· , μ , -
, , μ ,
, .
μ (μ , -
) , μ -
, μ -
μ , μ
μ . ,
μ , μ
μ , μ
μ , μ
μ .

μ μ , -

« , , !» .

μ μ :

« , μ ».

:

« μ » . « μ , , μ -

μ μ ».

« » , « μ μ

. μ ».

,

μ , μ -

μ μ -

μ .

« , ;»

« , , ».

,

« μ » , μ -

.

« μ ;»

« μ ».

μ μ .

« μ μ ».

:

« μ μ - .

».

μ , μ , -

μ , μ μ -

μ . , -

μ , μ μ .

μ .

« μ . μ ».

μ , μ
: μ , μ
« » , « μ ,
».
« μ ».
, μ -
« . μ μ , , ' -
. μ μ , , -
».
, μ .
« » . « , . -
».
μ , μ μ -
, μ μ -
. , μ -
μ μ μ -
. , ,
μ « ;» . μ μ
« ;» . « ».
, μ , -
μ' .
μ μ , , -
μ . -
μ μ , μ -
μ . μ -
, μ -
μ μ -
μ . -

· μ , .
μ , .
μ μ , -
, μ , μ .
' μ μ . μ -
' μ μ . ,
« μ , ;» .
« ».
« ;»
« . μ μ ;»
« , μ μ , :
».
« μ .
» . « μ -
».

μ , μ μ
· μ
« , ;» .
« , μ μ μ ».
μ μ , μ
μ . μ , μ -
μ μ μ μ .
μ , μμ , μμ -
μ μμ
« » .
·
« » .
μ , -
μμ μμ . ' ,
μ , μ μ .

μ μ , -
μ , μ μ μ -
μ μ μ , μ μ -
μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ -
μ -
μ -
μ -
μ -

μ , μ , μ , μ , μ .
μ μ , μ , μ μ .
μ , μ μ .
« μ ;» μ .
« , ».
μ , μ μ μ-
μ μ μ .
μ , μ μ .
μ , μ , μ , μ .
μ , μ , μ , μ .
« μ ;»
« μ ».
« μ ;»
« μ ».
μ μ μ , μ μ μ -
μ , μ μ μ μ , μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ -
μ μ μ μ μ μ μ -

μ !
-
μ , μ
-
:
« , μ μ ».
-
μ ; ,
μ μ ,
μ μ ,
-
-
μ , ,
μ μ μ
-
μ μ , μ
-
; , μ
-
μ μ μ
-
μ μ μ
-
μ
μ μ μ
-
μ μ μ
-
« » .
μ .
« μ ;»
« » .« μ ».

μ , μ μ , μ -
 , μ , μ -
 . μ , μ -
 . μ , μ -

· , μ , μ , μ ,

μ , μ , μ , μ , μ ,

μ , μ , μ ,

, μ , μ

μ . μ , μ

μ μ . « μ μ

», μ . « μ

« ;» μ ,

μ , μ μ

». μ

« ;» μ μ

μ μ .

, μ ,

μ , μ

μμ ,

, μ

μ .

, μ , μ

, μ

μ , μμ

μ .
-
« μ !« μ .
μ μ ,
-
μ .
μ , μ , μ
μ μ μ
μ , μ μ ,
μ .
μ , μ .
μ .
μ : « » . ,
-
μ , μ ,
-
μ .
-
μ μ μ μ ,
-
μ μ μ .
μ , «
μ ;» μ . ,
μ ,
μ ,
μ .
μ .
« » ,
μ .
« !» μ .
« » .
« » μ , μ ,
μ ,
« » .
μ .
« ;» -
μ .
μ . μ
μ . ; : « , μ
μ , μ

μ , μ -
μ , μ μ ,
μ μ . μ
μ μ , μ
μ , μ -
μ μ μ -
μ , μ
μ μ μ -
μ ...
μ μ , μ
1913, μ μ 1948
1960. μ μ
μ μ ,
(1942) (1947),
μ
μ .